

JANINA SEMAŠKAITĖ

Protėvių žemės šauksmas

**LAISVĖS
KOVŲ ARCHYVAS**

LAISVĖS KOVŲ ARCHYVAS Nr. 38

Janina SEMAŠKAITĖ

Protėvių žemės šauksmas

Kaunas, LPKTS
2007

ISSN 1392-0421

Laisvės kovų archyvas
Istorijos žurnalas, tomas 38
Janina Semaškaitė
„Protėvių žemės šauksmas“

© Janina Semaškaitė
© Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga

Kelias namo...

Paskaitai paskutinį sakinį, užverti Janinos Semaškaitės knygos „Protėvių žemės šauksmas“ rankraštį, ir mintys skrieja į Šiaurę, po kurios tolius ne kartą keliauta, klausyta bičiulių tremtinių pasakojimų apie negandos metus ir prisiminta ne viena perskaityta knyga apie sunkų lietuvių gyvenimą Sibire, kurių pastaruoju metu gerokai pagausėjo.

Kuo Janinos Semaškaitės knyga išsiskiria iš kitų panašios tematikos kūrinių? Pirmiausia – nuoširdumu, pagrindinės herojės Stefanijos, jos motinos ir artimųjų tikėjimu, kad jie sugrįš į Tėvynę.

Kaip ryžtingai eita, gyventa, kad jokių negandų neįveikta kasdien, kasmet stiprėjanti svajonė greičiau išsipildytų. Šiam tikslui negailėta nieko: jėgų, energijos, neretai ir sveikatos kaina siekta kilnaus tikslo – grįžti į Lietuvą, į gimtuosius namus. Ši svajonė ne vienos tremtinių kartos lietuviams tapo Mamos mokyklos auklėjimo ir mokymo šerdis, prie kurios glaudėsi taurūs moralės tikslai – ištikimybė, atsidavimas, pagarba žmogui, begalinis rūpestis vienu kitais. Šiems tikslams neretai buvo aukojama ir jaunatviška meilė. Tai grūdino lietuvių tremtinių šeimos tvirtybę, atsparumą blogiui, ugdė pasididžiavimą lietuvybe ir net tautos išskirtinumą. Autorė apie tai kalba paprastai ir nuoširdžiai, praturtindama pasakojimą lyriniais nukrypimais, gamtos vaizdais, kurie grakščiai sujungia bandančias pabėgti į šoną herojės mintis, dvelkteli subtilia romantika. Labai apgalvotai, didžiai prasmingai naudojamas dialogas padeda išvengti tiesmukos didaktikos, veikia jausmus, palieka galimybę išvadas daryti pačiam skaitytojui. Kartu palengvina susigaudyti veikėjų jausmuose, jų poelgiuose, netgi tapti bendrakeleiviu baltųjų

naktų ir pilko vargo platybėse.

Gražūs netikėti palyginimai praturtina kūrinį. Subtiliai į jaunos kartos mintis įpinami vyresniųjų, ypač žuvusio tėvo – partizano patarimai, pamokymai, išsakyti per paskutinį susitikimą, nulėmę ateityje vaikų elgesį ir sprendimus. Įvairiose aplinkybėse išryškėja senųjų sibiriečių požiūris į lietuvius, jų nuoširdumas. Tautų draugystė skelbiama ne šūkais, o gerais darbais konkrečių aplinkybių fone. Autorė ne viską išsako, nesiūlo, kaip vertinti knygos herojų poelgius ir išgyvenimus, leidžia skaitytojui pamąstyti, giliau suprasti, kas parašyta ar pasakyta tarp eilučių. Sakykim, kalbėdama apie mišrios, skirtingų tautybių žmonių šeimos tvirtumą, tarpusavio santykius, ištikimybę, pagarbą protėvių papročiams, skatina pamąstyti, kokią įtaką tautos ir asmenybės gyvenimui turi patirtos didelės nelaimės.

Knyga parašyta jautriai, sklandžia kalba. Pradėjęs skaityti, negali padėti knygos į šalį, nesužinojęs, kas įvyko toliau.

Esu įsitikinęs, jog pirmiausia ją skaitys vyresnioji karta, neaplenks ir jaunimas. Knyga suteiks žinių apie tremties vargus, begalinį Tėvynės ilgesį, kurį patiria žmogus jos netekęs, pajus dvasines jėgas, neleidžiančias palūžti per juodą vargą. Moksleiviai pasimokys iš knygos herojų ištikimybės Tėvynei, supras, kokia stipri, galinga yra tėvų meilė, padedanti siekti tikslo.

Antroje dalyje autorė keliauja kartu su savo herojais po Dzūkijos kaimelius, kurių ne vieno jau nelikę, užgniažus partizanų pasipriešinimą po okupacijos. Jaunuolių akimis skaitytojas pamatys gyvosios istorijos epizodus, kurių jaunoji mūsų karta jau nežino. Todėl ši leidinį turėtų įsigyti kiekviena mokykla.

Julius Norkevičius,
žurnalistas, pedagogas

I dalis

Mūsu juodosios dienas, mūsų baltosios naktys...

Skiriu partizano Felikso Juto-Liepos dukteriai

Stefanijai

nakčiai ir jai, kaip vargo platybėms.

— Gražūs atkelti palyginimai pratysoje kromi. Subiliai
džiaugus kasdien mirtis (pūsimai vyr. svone), ypač žinoma w-
vo - patizano-pauzimas; patokozna; išakty per paska-
tintisostikoma, nyleng atelyje, vokiečių dagesi ir aptendimus.
Ivairūs aplinkos žvoni (kryžiai) ir nauji stovai. Čiu pakituri
filomatras, jūdustrubius. Čiu dūdu supasi skeliamas nu
kūlis.

Prisimink, Stefanija, ir pasakok, kalbėk
apie savo juodąsias dienas ir baltąsias nak-
tis, nes kas dar be manęs tave, vienintelę iš-
likusią Jutų šeimos dukterį, išklausus?

Pakeliaukim Tavo vaikystės, jaunystės,
tragiškų netekčių, skausmo ir neilgai truku-
sių džiaugsmų dienomis, sudėtingo likimo
keliais. Pakeliaukim nekeikdamos likimo,
mums skirto negailestingo laiko ir istorijos.

— Esi išlikusi, kaip pironizacija ir skaitys vyresnįji kor-
li, nepilnais ir jaunimas. Knyga sureikščiama ypač ir em-
tios vargas, begalinė Tarynė ilgai, kuri patina žmogus
jos netekęs, o jaus dūdamas jėgas, nelaimančius patinai
per liudą varga. Mokslavimi paspaudė ir knyga, kurią
išlikimybės Tarynė, uostas, koliai šiprii galtingyrai čiu
mėsi, paspaudė ir čiu tūlo.

— Antračė dalyje gūteris, o aliajje karta su s... hercijai
pa... ženkli, oskaliučių, karta ne vėnolija dalyje, o žvonia-
žis partizano pasipriešinimą ypač okupacijos. Jauktochi
skime vėnolytoje, jausmų gūteris istorijos epizodus,
kuris jausmų mėsė karta jau neteko. Todėl ypač aliajje
reikėtų įsigyti kielėteris mokytis.

— Intimis Norkevičiais,
Jurnalistais, padangos

Kvepėjo griekių laukas, svaigino saulėta šilta rugpjūčio pradžios diena, negailėdama spalvų, skleidė paskutinių žiedų kvapus pievos prie Zizdros upelio. Ji nuskyne pavėlavusią žydėti griekių šluotelę jau nužydėjusiame lauke, įbrido į šaltą, skaidrų upelio vandenį, dar kiek paėjusi atsirėmė į beržą ir ilgai žvelgė į tolumoje dunksantį mišką. Išretėjęs, iškirstas miškas. Ir sodybų gimtuose kraštuose mažai belikę, tačiau jai čia viskas alsavo namais ir vaikyste. Ilgai ji stovėjo tarytum tikėdamasi, kad prabils paskutinės tėvo įmintos pėdos žemėje, o kvepiantis nokstantis griekiais laukas, upelis ir miškas pakuždės, kur sugėrė karšto kraujo lašus lopinėlis palaukės, kokią paskutinę mintį šeimai siuntė mirtinai sužeistas partizanas.

„Čia baigėsi tavo gyvenimo kelias, tėti, čia liko mamos rauda ir širdies gėla, vienintelė ir paskutinė jos meilė, čia tylios, skaidrios lyg upelio tėkmė krito močiutės ašaros, slepiamos nuo savų ir svetimų... Ar išgirsiu ką norėjai pasakyti atsiveikindamas, tėti? Atėjau surinkti tavo nužudytas viltis. Tu girdi mane, tėti? Aš suradau tavo paskutiniųjų dienų kelius ir takelius, aš grįžau, kad niekam niekada daugiau netektų prievarta palikti gimtinės, kad tavo provaikaitis sužinotų prosenelio likimą ir neužmirštų, neišduotų Tėvynės.“ Kalbėjosi su tėvu klūpodama Stefanija, kol jos veidu nusirito karštos ašaros ir tarsi iš sapno sugrįžo tėvo balsas: „Dukra, tu dabar šeimoje vyriausia, saugok brolių ir sesytę, klausykit visi mamos. Manęs ilgai gali nebūti...“ Tuomet tu viską supratai, tik vieno tėvas nepasakė – kodėl jo nebus?

Čia, prie Zizdros upelio jie žuvo keturi. Vieną žuvusiųjų atpažino vietos gyventoja Anelė Glasinskienė, karvių išvaryta nuvežti nušautus partizanus iki Vidiškių: tai buvo Feliksas Jutas-Liepa, Bimba, Kotas, Didžiosios Kovos apygardos Plieno partizanų junginio štabo narys.

Nubrauk ašarėlę Stefanija, ir eik pirmyn takeliu pro kvepiantį grikių lauką, kur toli dūluoja miškas, eik ir tikėk – tėvas džiaugtusi matydamas tave šiandien, nepažintų sutikęs, gal tik širdimi pajustų, kad šita elegantišku rūbu ir lengva skrybėlaite pasipuošusi moteris – jo dukra. Juk taip norėjai sužinoti, kur po paskutiniųjų žingsnių suklupo okupanto kulkos pašautas kovotojas. Eik ir pamatyk praėjusias lietuvių karo dienas...

Pavargę vyrai atsigaiivino kaimo pirtelės švara ir gai-va, tik aušros nespėjo sulaukti: buvo apsupti, sušaudyti. Ne visi atsišaudydami pasiekė mišką.

Eik pirmyn, Stefanija, įsiklausyk, ką tau kalbės dangaus mėlis ir medžiai, nusvarinusi žiedą sunki kamanė ar samanotas pakelės akmuo, eik kaip iki šiolėjai, per vargų vargus, tikėdama kada nors sugrįžti, paliesti delnais tėvo žūties vietą. Viltis – stipriųjų skrydis. Šiandien tu tai žinai, nes jau gali ramiai žvelgti į savo juodąsias dienas ir baltąsias naktis už poliarinio rato.

Čia, tėviškėje, liko neišdainuotos dainos apie basakoję vaikystę, neišsakytos močiutės pasakos, nesudėvėtos jos austos drobės. Močiutei atrodė, jog to, ką ji išaudė, išsiuvinėjo, numezgė, užtektų net vaikų vaikams. Joaną Jutienę, darbštuolę, viską mokačią, daug žinančią beraštę kaimo moterį pažinojo ne tik artimiausi kaimynai, bet ir gretimų kaimų moterys. Ji žinojo daugybę žolelių ir liaudiškų gydymo paslapčių, o kiek kūdikių yra „sugavusi“, per gyvenimą nė neskaičiavo. Ir tave, Stefanija, ir tavo broliuką, sesytes „sugavo“, numaudė, vyniojo, vystė į švarias pačios išaustas drobules. Tu dar atmeni jos rankas, glosčiusias tave jau paaugusią, dar jauti jos keptų skaniausių bandelių ir šviežio pieno skonį, tik jos jau nėra... Neilgai teko džiaugtis močiutės meile.

Su šilto pieno puta, su rausvais debesėliais saulėlydyje, su tėvo pasakytais žodžiais atsiveikinant, su priešo šūvio žaizda ir paskutine tėvo aimana prie Zizdros upelio

buvo nužudyta ir tavoji vaikystė. Tokia šilta ir jauki tėvų namuose, bebaimė ir pilna gyvybės, kol nesuvokei, kas vyksta už gimtųjų namų, už sodo su bičių aviliais ir raudonu saulėlydžiu virš miško. Tu buvai vyriausia ir nors nuo vaikų daug kas slepiama, viską supratai. Vaikai visada žino daugiau, negu atrodo jų tėvams.

Tėvų gyvenimas prasidėjo tarsi bekraitės pasakoje, tačiau su gražia vestuvių puota. Mama buvo jauniausia šeimoje, deja, jai pasogos nebuvo iš ko duoti. Nors pati audė, verpė ir kraitį sukrovė, bet pinigėlių – nė lito! Niekas neskubėjo samdytai mergelei mokėti tiek, kiek vertas jos darbas. Susipažino jiedu su būsimu Stefanijos tėčiu gegužinėje per šokius: vaikinui šokėja patiko ir netrukus jis pasiūlė tuoktis. Tėtis turėjo tris brolius ir nė vienos sesers. Pats buvo jauniausias, šauniausias, todėl nestigo nuotakų su didelėmis pasogomis. Deja, niekas iki šiol neišaiškino nei pirmojo žvilgsnio, nei meilės paslapčių. Prireikė vaikinui būtent šokėjos Adelės: basos, nuogos, be tūkstančių ir be valakų žemės. Taip ir sutarė dviese: pameluos anytai, kad pasogą sumokės Adelės broliai dalimis ir kuo skubiau jiedu susituoks, tuo bus geriau. Tautpys patys, surinks savo darbu tą tūkstantį pasogos ir bus gerai! Labai greit anyta išaiškino, jog pasogos nėra ir nebus. Supyko ant abiejų: ant sūnaus už melą, ant marčios, kad nutylėjo tiesą. Supyko ir... neįstengė ilgai pykti: patiko martelė. Darbšti, greita, švelni, atleido ir už melą, vos tik gimė karštos sūnaus meilės vaisius – mergaitė.

Tai tu, Stefanija, atnešei į namus didžiausią džiaugsmą, o močiutė, net savo sūnų nustebinusi, iškėlė turtinigas krikštynas. Ir apylinkės ubagams pyragų užteko. Pamilo močiutė vaikaitę ypatinga meile, žadėjo užaugusią išmokyti verpti, austi, siuvinėti, batikos raštais nudažyti ploną drobę. Močiutė, anksti tapusi našle, savo neišmylėtą meilę atidavė tau, Stefanija. Kuo galėdama padėjo tėvams, kai šie ėmėsi statyti didelį namą, nes močiutės trobelė

tapo per maža: į pasaulį žadėjo ateiti ir broliukas. Greit gyvenote erdviame name, bet tu vis bėgdavai į močiutės trobelę, kur ji apglėbdavo tave ir visada turėdavo ką nors skanaus: karštų bandelių su aguonomis iškepus, dar šiltų ant stalo padėdavo, pirmųjų uogų su pienu ar medaus korigi. Jūs jau buvote trys: gimė brolis Antanukas ir sesė Stasytė. Nors močiutė visus mylėjo, glaudė ir skanėstais džiu-gino, tu buvai svarbiausia, iš tavęs tikėjosi daugiau nei iš kitų, tarsi tu vienintelė galėtum išpildyti jos slaptą svajonę. Vaikystė – likimo ir džiaugsmo dovana, kokios likęs gyvenimas jau neatneša. Buvai saugoma nuo visų šaltų vėjų ir nelaimių, net tada kai mirė jauniausia sesytė – ketvirtas vaikas šeimoje – Aldutė, nejutai skausmo, nesuvokei kas atsitiko. Nesupratai, ko visi verkė per sesutės laidotuves. Juk ji tokia graži, išpuošta gulėjo karstelyje. O gal viską supratai, tik nenorėjai žinoti, jos tas miegas amžinas ir sesytė niekada nenubus? O vėliau ne kartą susimąstydavai: ar nenubaudė Dievas už tokias mintis, nes tau vienai teko palaidoti visus artimiausius žmones – mamą, brolių, antrąją sesę, savo vyrą ir sūnų.

Kai suvokei, kad sesytės nebeturi, tave ramino močiutė: „Apsaugok ir atleisk, Viešpatie, kad tik nieko baisescio mums netektų patirti.“

Dabar žinai apie ką tada mąstė močiutė, ką nujautė, ko bijojo.

Štai taip prasidėjo Stefanijos gyvenimas: vaikystė, kupina sunkios paslapties, močiutės švelnumo ir moteriško mamos pasiaukojimo, kai to pareikalavo gyvenimas.

* * *

1944 metai. Grįžo sovietai. Vėl okupacija. Sodo obelys jau numetė paskutinius lapus ir užsilikusius obuolius ant šakų – skanius ir saldžius. Jau seniai išskrido sodybos gandrai. Stoją ruduo, šlapias, vėjuotas, apgaubtas paslaptimi. Staiga iš namų dingo tėtis. Laukė jo Stefanija

su broliu Antanuku parvažiuojančio iš miestelio, kaip visada, ir svarstė: gal malūne užtruko, pas pažištamus pakely užsibuvo? Žinojo, kad grįš su pirkiniais ir margais saldainiais – lauktuvėmis vaikams. Jau vakaras, už lango tamsu, o tėtis negrįžta. Stefanija tyli, Antanėlis nerimauja, mamos klausinėja:

– Kur tėtis? Kada parvažiuos?

– Eikit miegoti, – sako mama. – Parvažiuos...

Tačiau ir kitą dieną, ir dar kitą – tėčio nėra. Vaikai įpuola pas močiutę:

– Kur tėtis?

– Išvažiavo. Sugrįš. Netrukdykit, eikit į sodą, vėjas paskutinius obuoliukus nudraskė, surinkit...

Močiutė skubėjo kepti duoną: minkė tešlą, darė didelius kepalus ir pirmąjį ženklino kryžium. Krosnyje jau žėrėjo žarijos. Nespėjo vaikai aplėkti sodo, kai atėjo kaimynė. Gyveno netoliese smailianosė, kūda kaip kartis, visada alkana ir visada pagėrusi moterėlė. „Pijokėlė, atleisk jai, Viešpatie“, – sakydavo močiutė. Įdomu, ko ji atėjo? Juk paršelis dar nepaskerstas, Kalėdos toli, o medus seniai iškopinėtas. Kaimo „pijokėlė“ visada pirmoji užuosdavo skerstuves, pyragų kvapus ir pirmoji atlėkdavo. Kai ji išeidavo, dažniausiai net nepadėkojusi, močiutė mokydavo vaikus: „Matot, kaip negražu! Ačiū visada reikia pasakyti. Niekada neužmirškite: mandagumas nieko nekainuoja, bet už jį daug ką galima nupirkti.“ Vis tiek vaikai nesuprato, ar močiutė gailėjo tos pijokėlės ar vengė, ir kodėl? Murmėdavo, bet būtinai ką nors įduodavo išsinešti, vaišindavo, kad tik ji greičiau išeitų. Tačiau vieną kartą kaimynėlė neskubėjo dingti...

– Tai ir vėl duoną kepi? Neseniai kepėt, taip greit suvalgėt?

– Dinkit, vaikai. Nesimaišykit po kojomis. – Subarė močiutė paaiškinusi: marti sudegino duoną, tai... sušėrėme kiaušius.

Labai norėjo Stefanija atsisukus nuo slenksčio riktelėti, kad duona buvo nesudegusi, tačiau močiutė ją sustabdė:

– Būk protinga, eik su sesute pažaisti. Matai, kad mama nespėja gyvulių apeiti, ir aš užsiėmusi.

Išėjo suvokusi, jog reikia tylėti ir nieko neklausti. Tačiau liko mįslė, kodėl močiutė taip negerai kalbėjo apie mamą? Duona nebuvo sudegusi ir kiaulėms jos nesusėrė, o močiutė ir mama nesipyko. Paskutinėmis dienomis, dingus tėčiui, dažnai ir ilgai apie kažin ką kuždėdavosi susiglaudusios ir tuojau pat nutildavo, vos tik vaikai įpuldavo iš lauko. Abi raugino pieną kibirais, spaudė sūrius. Kur jie apvytinti ir druska pabarstyti dingdavo? Šeima tiek daug nesuvalgė ir į turgų nevežė parduoti... Tai kaimynė vis dažniau atlekia, o močiutė, įdavusi jai sūrio galą ar šviežios duonos, išlydi pro duris ir murma: „Į talkas neateina, nei per rugiapjūtę, nei per bulviakasį, o prie puodų – pirmutinė!.. Oi nubaus Dievas už tinginystę.“

Mama, suguldžiusi vaikus, sutemus vis dažniau kažkur išėina krepšiu nešina...

– Antanuk, – pasakė jam sesė, – kažką nuo mūsų slepia. Nežinai ką?

– Nežinau... O kodėl slepia? – paklausė Antanukas ir jau glostė aplink besivyniojantį katiną.

– Ir aš nežinau... Gal pasekim?

– Ką? Tą ilganosę? Nenoriu.

Ką su tuo žiopleliu darysi, teks pačiai išsiaiškinti. Ir pabandė Stefanija vakare neužmigti. Žinojo, kad mama sugrįžus ilgai su močiute kuždėsis susėdusios prie stalo. Gal ką nors nugirs?

– Miegot seniai laikas, – priminė mama ir nuvedė dukrą tiesiai lovelėn. Paglostė ir pasakė. – Negražu klausytis, ką kalba suaugusieji.

– Kada grįš tėtis? – nepasidavė mergaitė.

– Grįš. Nežinau kada, bet grįš... Taip reikia. Jis mūsų nepaliko, neužmiršo. Išvažiavo, bet grįš... Ir niekam nieko

nekalbėk, nepasakok, supratai? Apie tėtį nė žodžio! Nei su kaimynais, nei su svetimais jokios kalbos. Užkalbins kas – abu su broliu nieko nežinot! Ir lėkit namo jeigu norit, kad tėtis laimingai grįžtų. Ar supratai, ko prašau? – mama pabučiavo dukrą ir laukė atsakymo.

– Supratau, mamyte. Tylėsiu...

Mama šypsojosi:

– Plepate, iš viso mažiau kalbėk. Ir greičiau užmik, mudvi su močiute daug darbo turim...

Stefanija susisuko į kamuoliuką, tačiau nutarė nemiegoti. Stebėti. Ir... užmigo. Vaikystės miegas – šiltas spalvotų sapnų stebuklas.

Namus apgaubė paslaptis ir nesuvokiama baimė. Kažkas baisaus atsitiko tėčiui, tačiau kas? Tėtis negalėjo nė žodžio nepasakęs pradingti. Visada pasisodinęs ant kelių kalbėdavo, kad Stefanija, – jo mylimiausia dukrelė, ant pečių panešiodavo, užtardavo ją, vos tik mama ar močiutė už ką nors subardavo. O dabar – tylą. Ir močiutė, išėjus tai ilganosei, priminė:

– Stefanija, kalbins kas nors, klaus ko nors – nei už saldainį, nei už riestainėlį – nė žodžio. Su svetimais jokios šnekos!

Mama su močiute vaikams draudė klausytis apie ką šneka vyresni, tačiau šis draudimas buvo kitoks, apgaubtas nežinia ir baime.

Gerai, ji tylės, bet vis tiek viską sužinos. Abu su Antanuku sužinos, nes sesytė maža, dar nieko nesupranta.

Pasnigo. Jau žiema ir liūdnoš. Kalėdos be tėtės. Mama nupirko spalvotą knygelę su paveikslėliais ir pasakė:

– Kalėdoms. Nuo tėtės. – O pati netyčia nubraukė ašarą, nusiritusią skruostu. Pabučiavo ir pažadėjo. – Mes dar sulauksim linksmų linksmų Kalėdų! Sulauksim...

Mergaitė džiaugėsi knygele, spalvotais paveikslėliais, mama pirmas raideles parodė, o pati, apsigobusi skara, su pilnu krepšiu maisto sutemus išėjo į pamiškę. Dažnai

taip: prikraus krepšį, išėjus į kiemą apsidairys ir... dingsta tamsoje. Vaikai likdavo su močiute ir laukdavo jos sugrižtant. Tokiais vakarais Stefanija stengėsi neužmigti, kol mama nesugriždavo, tik apsimesdavo mieganti. O kai mama pareidavo jau lengvu, tuščiu krepšiu, tada ilgai abi su močiute sėdėdavo tamsoje, neuždegusios žiburio, ir tyliai kalbėdavosi.

Vyko slapti, nesuvokiami dalykai, tik ji, namų čiauškutė, nieko nežinojo. Vos ateis kas nors iš kaimynų į svečius, mama ir močiutė ją pirmutinę išveja; tai su sesyte pažaisti, tai vištelėms lesalo nunešti.

Buvo patys pietūs, močiutė kepė blynus, jau pilną didelį dubenį prikepė ir pirmąjį blynelį, kaip visada, atidavė paragauti Stefanijai.

– Ar skanu? – klausė.

– Labai, – nespėjus sukramtyti Stefanija žvilgtelėjo pro langą. – kažkas ateina per sodą!

– Išlėk į kiemą, apsidairyk, kur pasuks? – liepė močiutė.

Sodo gale mergaitę sustabdė Ilganosė.

– Ar tėtis namie? – paklausė.

Nieko neatsakius Stefutė apsisuko ir tekina į namus: įpuolė pro duris:

– Ilganosė ateina!

– Neprasivardžiuok, – subarė močiutė.

– Gerai! Pijokėlė...

O kaimynė jau krebždinasi už durų. Močiutė čiupo blynų dubenį, norėjo paslėpti, bet nespėjo. Ilganosė jau kambaryje. Akys tik laksto po visus kampus.

– Blynais kvėpia! – sako. – Tau, kaimynėle, viskas į rankas. Ar duona, ar pyragai, net blynai skaniausi! Martelei teks daug ko pasimokyti, kol bus gera šeimininkė.

– Martelė nesugriuvusi, ne! Ir dabar kitas pamokyti gali, – nepasidavė močiutė.

– Kad prikepei blynų, visai kariuomenei užtektų! Kaip per talkas, – pragydo kaimynėlė.

– Vaikų skanėstas, argi gaila, – atsako močiutė ir nutyla, laukia, ką dar kaimynėlė užgiedos.

– Tai sūnus iš namų išėjo ir... nesirodo? – vėl klausia ir žiūri į močiutę.

– Išėjo, – ramiai atsako močiutė. – Buvau miestelyje, viską sužinojau. Nors ir sūnus, bet neslėpsiu: susirado burliokę, jaunesnę ir be vaikų... Anai šonus šildo. Kai atsibos – sugriš, niekur jis nedings.

Kaimynė akis išpūtė, tyli.

– Eik, eik pas sesytę, nunešk ir jai blynelių, – močiutė pridėjo dubenėlį ir įdavė Stefanijai. Tačiau mergaitė labai nenorėjo išeiti.

– Aš tik norėjau pasakyti...

Močiutė neleido jai prašnekti, kas žino, kas mergiūkštės galvelėje? Ir pati nuvedė ją prie durų:

– Eik, eik! Nesiožiuk!

– Aš tik norėjau pasakyti, kad senas varnėno inkilas iš kriaušės iškrito... – mergaitė suprato, kad jai kalbėti negalima, o taip norėjo pasakyti, kad tėtis geras ir nepaliks jų vienu.

– Pavasaris dar toli, kai reikės – bus naujas. Bėk, – paragino močiutė.

– Aha! Sugedo dabar žmonės... – nenutilo pijokėlė. – Nei doros, nei sąžinės. Tris vaikus palikti! O buvo geras žmogus...

– Aš pati jį sugražinsiu, – žada močiutė. – Niekas jam neleis šeimos užmiršti.

Močiutė sukasi apie puodus įraudusi nuo karštos ugnies ar savo pačios žodžių susigėdusi.

– Gal dar nori? – klausia kaimynė, vėl įversdama blynų keptuvę lėkštėn. – Valgyk valgyk... Užteks visiems...

– Tai ačiū, – kaimynė žiaumoja blynus pilna burna. – Aš jau eisiu, – sako pro langą pamačiusi, kad Stefutė suka į naujuosius namus, kur gyvena jauna šeima. Pijokėlė pašoka ir išdunda net virtuvės durų neuždariusi.

O Stefutė eina žingsnelis po žingsnelio, lėtai lėtai ir mąsto: „Kas atsitiko? Juk negali tėtis palikti, atsižadėti jų visų. Negali! Tai kas atsitiko?“

– Tai... Tėtukas kitą moterį susirado?.. Išvažiavo miestelin ir... paklydo? – pijokėlė pasiveja mergaitę, žiūri į ją ir gręžte gręžia akimis.

– Begėdė! – rikteli jai Stefutė ir pravirkusi nubėga šalin. Nė neatsisuka pasižiūrėti, ar kaimynė užeis dar ir mamą pakankinti.

Kodėl kaimynei parūpo tėtis? Iš tiesų, kur jis pradingo ir kodėl?

Negi jam tikrai nereikia savo namų?

Susigraudino mažoji. Apsiverkė atsigulusi lovelėn, kad tik mama nepajustų, ir netikėjo tuo, ką išgirdo. Prisiminė dideles, šiltas tėvo rankas ir susimąstė: „Jeigu jis būtų čia, tikrai vėl mamą ir visus mus apglėbtų, išbučiuotų. Namuose vėl skardentų jo galingas balsas ir juokas. Meluoja Ilganosė! Bet... ir močiutė meluoja... Kodėl? Juk galėjo tą pijokėlę išvaryti pro duris! Bet ne, dar blynais prišėrė!..

Pirmą kartą Stefutė pajuto, koks neteisintas suaugusiųjų pasaulis. Suvokė, kad namams gresia didelė nelaimė, tik jai niekas nepasako – kokia.

Kitą dieną išgirdo močiutę sakant: „Vokiečiai mūsų kaimelį aplenkė. Šitie... raudonieji – atsigrūs!“

Vis dažniau užeidavo gerasis dėdė, tėvo brolis Alfonsas. Paguosdavo mamą, paklausdavo, kokios pagalbos ūkyje reikia? Dėdė niekada per šventes Stefutės nepamiršdavo. Jo ūkis buvo netoliese už miškelio. Jam atėjus, visiems diena nušvisdavo. Mama ir močiutė pralinks mėja, dingsta nerimas ir slepiamas liūdesys akyse.

Kai po žiemos ima kvėpėti dar nuogi belapiai medžiai, vaikai žino – greit bus pavasaris, sugurgės tirpstančio sniego upeliai. Nors dar pasnigdavo, tačiau jau gyvybe pakvipto sodas ir senas beržas prie namų. Vaikai laukė ir tikėjo, jog su pavasariu tėtė sugrįš, juk jis taip mėgo ūkio darbus,

peržiemojusį rugių lauką kas rytą apžiūrėdavo... Nejaugi ši pavasarį tėtė nepasirodys?

Jis pasirodė. 1946-ųjų ankstyvą pavasarį ji pamatė tėtį. Vėly vakarą mama, uždangščiusi langus, sukosi virtuvėje, pridėjo didžiausią dubenį mėsos, vyniojo į braškantį popierių sviestą, sūrius, lašinius. Išvirė didelį puodą sriubos ir bulvių. „Kas šitiek suvalgys? – paslapčia stebėjosi Stefutė. – Jau ne pirmą kartą šitaip... Visko prikepusi, suruošusi, mama suguldo vaikus, pasako „labanakt“ ir... „kad nė balso! Miegoti!“

Aišku, ir šį kartą taip bus! Stefanija susirangė savo mėgiamoje vietelėje ant pečiaus, kur visada šilta, viskas iš viršaus matosi, ir apsimetė mieganti. Sesytė jau miegojo savo lovelėje, o Antanėlis, pakalbinęs sesę, irgi užmigo. Guli Stefutė ant pečiaus ir tylutėliai stebi pro blakstienas. Pro užuolaidėlės viršų išvydo už lango šešėlį. Pro atvirų durų tarpelį pastebėjo, jog mama nemiega, nors šviesos nedega. Vaikšto tylutėliai, prieina prie lango, klausosi, dairosi, nerimauja. Ir Stefutei neramu, laukia – kas bus? Kažkas už lango pabarbeno kelis kartus ir mergaitė pamatė, kaip šešėlis nuo lango pasitraukė. Mama išėjo į priangį, atidarė duris, bet šviesos nedegė. Įėjo tėtis. Pažino jį iš aukšto ūgio ir balso. Norėjo pašaukti: „Tėveli, aš čia! Aš tavęs ilgai laukiau!“ Bet... mama jį apsikabino ir nuvedė į didįjį kambarį, kur visi prie plataus stalo valgydavo.

Mergaitė sekė tėvus iš savo slėptuvės ant pečiaus. Lauke dar buvo šaltoka. Tėtis apsirengęs ilgu apsiaustu, auliniais batais, ginkluotas. Nusiėmė ginklą, nusivilko apsiaustą ir atsisėdo už stalo. Ginklas šalia. Mama dar patikrino, ar vaikai miega. Pro praviras duris Stefutė pajuto stiprų žolių, vėjo ir dūmų kvapą, jį tėtis atpūtė su savimi įeidamas... Niekada nebuvo mačiusi tėvo rūkančio. Dabar jis rūkė. Neprisiminė, kad kada nors būtų turėjęs šautuvą. Girdėjo kaimynus talkoje kalbant: „Karas baigėsi, karas prasidėjo... Lietuviams!“ Prisiminė dabar tuos

žodžius, tačiau nesuprato, ką jie reiškė: koks karas?

Tėtis ir mama susėdę už stalo ilgai šnekėjosi, tačiau taip tyliai, kad mergaitė neišgirdo nė žodelio. Tėtis vis mamą glostė, bučiavo, priglaudė prie savęs, ramino, guodė. Kas jam grėšė? Kokia nelaimė tykojo tėčio ir namų? Paskui mama pakilo nuo užstalės, stipriai apkabino tėtį, atnešė pavalgyti ir kol jis skubėdamas godžiai valgė, ji paruoštą maistą surišo į atskirus paketėlius, o tėtis paskui viską sudėjo į maišą. Ir sriuba puodynėje aprišta, patogiai įtaisyta maišan. Ir vis kažką abu vienas kitam pašnibždom kalbėjo. Stefutė jautėsi labai nuskriausta: kodėl niekas nieko neaiškina? Juk vaikai vis tiek viską jaučia ir sužino.

Kieme, už lango, suklykė naktinis paukštis, ir Stefutė krūptelėjo nuo šaižaus garso. Močiutė sakė, kad šitaip šaukia pelėdos.

Tėtis išėjo tyliai, kaip ir atėjęs, neilgai tepabuvęs. Išeidamas stabtelėjo prie švento paveikslo, pabučiavo ant sienos kabantį medinį kryželį. Ir mama taip pat... tarytum atsisveikintų vienas su kitu ir namais ilgam laikui.

– Atleisk, – pasakė prie durų mamai. – Taip reikia. Grišiu gyvas...

Mama ilgai stovėjo prie lango ir klausėsi nakties garsų už lango. Paskui atsigulusi verkė.

„Namuose didelė bėda, tik jiems, vaikams, draudžiama žinoti, kas atsitiko.“ – pyko Stefanija. Kur ir kodėl į juodą naktį išėjo tėtis? Kodėl nepasiliko? Žinojo, kad jis myli visus ir niekur iš namų nenorėtų išeiti. Matyt, suaugusiųjų gyvenimas kupinas baisių pavojų, jeigu ateina laikas, kad ir tėvai nieko negali, nei norėti, nei pakeisti. „Taip reikia“ – žodžiai, kurių dar nemoka suvokti vaikai. Gal ir ji užaugusi sakys: „Taip reikia“. Arba: „Reikėjo“. Juk kada nors sužinos, ką šie žodžiai reiškė mamai ir tėčiui. „Būtinai sužinosiu, nes to reikia man!“ – kartojo užmigdama Stefutė.

Rytą atsikėlusį pasakė Antanukui:

– Aš mačiau tėtį. Naktį buvo atėjęs.

– Sapnavai? – paklausė Antanukas.

– Ne. Mačiau gyvą. Tėtis turėjo ginklą. Tik tu niekam nesakyk...

– Tikrą šautuvą? Tu sapnavai! – nepatikėjo brolis.

– Nesapnavau. Nemiegojau.

Jiedu su Antanuku buvo palikti saugoti sesutės, kuri pradėjo vaikščioti ir buvo tokia vikri, kad bematant kur nors įlįsdavo, ką nors nuversdavo, jei tik nespėsi su-laikyti.

– Ko nepasakai, koks buvo ginklas? – smalsavo Antanukas.

– Nežinau koks. Šautuvas. Persižegnok, kad tylėsi ir nieko niekam nepasakysi.

Antanukas pažadėjo:

– Kaip Dievą myliu. Kodėl manęs nepažadina, jei matei?

– Jis paglostė miegančią sesytę, pastovėjo prie tavo lovelės, o aš apsimėčiau, kad giliai įmigusi.

– Galėjai mane pašaukti, būčiau nors pačiupinęs tą šautuvą, – zirzė Antanukas.

Vakare prieš miegą mama leido vaikams pagulinti plačioje jos lovoje. Tada Stefutė paklausė:

– Kodėl neleidai mums su tėčiu pasikalbėti? Aš jį mačiau naktį...

– Tylėk, dukryte. Tu nieko nematei. Tylėk ir lauk: tėtis sugriš...

– Greit?

– Nežinau. Tik tu tylėk, niekam nė žodžio. Supratai?

– Kur jis išėjo?

– Neklausinėk, tu dar maža...

– Aš jau didelė užaugau.

– Labai norėčiau, kad jūs kuo greičiau užaugtumėt...
Labai norėčiau.

Mama nususuko, slėpė ašaras. Tačiau dukra žinojo – ji dažnai pravirkdavo slapčia ir tyliai, kai niekas nematydavo.

– Gerai. Neklausinėsiu, mamyte, tik tu neverk... – prašė Stefutė.

Žinojo, kad mama susitinka su tėčiu ne namuose. Išeidavo į mišką pintinę pasiėmusi, sakydavo, kad eina grybauti, o grįždavo be grybų ir be uogų. Ir močiutė sutemus nepastebimai pradingdavo. Mama jai prikraudavo krepšį maisto ir palydėdavo per sodą. Mergaitė laukdavo jų abiejų virpančia širdele, bijojo, kad joms kas nors neatsitiktų, bet jos abi pareidavo gyvos ir sveikos. Su tuščia pintine. Kartais netyčia nugirsdavo žodžius apie vyrus, išėjusius į mišką, kartais labai trumpam užsukdavo visai nepažįstama moteris ir vyriškis iš kito kaimo, bet jie taip tyliai šnekėdavosi, kad Stefanija nieko nesuprasdavo. Tik močiutė tuo metu būtinai rasdavo ką veikti lauke ir dairydavosi aplinkui. Matyt, šitos Ilganosės vengė. Visuose namuose šeimininkai jai ką nors duodavo, mat jai nuolat ko nors pritrūkdavo: duonos, druskos ar muilo. Visi jos bijojo, tačiau – kodėl?

Atšilus orams, susprogus medžiams, mama labai nusiminusi išvažiavo į miestą. Vaikai liko su močiute. Jau žinojo, kad iš močiutės nė žodžio neišpeši, tai ir neklausinėjo, ko mama išvažiavo ir kodėl nepasikinkė arklio. Kas ją pavėžės? Vaikai tylėjo, o močiutė pati prašneko:

– Tikriausiai šita pijokėlė paskundė... Mamytę tardymui iškviėtė, klausinės, kur jūsų tėtis dingio? Negraudinkit jos, kai sugrįš, tik apsikabinkit... O jei kokią dieną mūsų abiejų nebūtų namuose ir pamatytumėt tą pijokę ar svetimą žmogų ateinant, tai uždarot duris, tyлит ir nesirodot.

Grįžo apsiverkusi, pavargusi mama. Matėsi ryškios mėlynės veide.

– Ką jie tau sakė? – klausė močiutė. – Kankino? Prakeiktieji!

– Mušė, daužė per veidą. Liepė pasakyti vyrui, kad pristatytų pas juos geruolu. Atsakiau, kad jo neieškosiu, jeigu jiems reikia, tegul patys susiranda. Taip ir pasakiau: „Man gėda, žmonės juokiasi, išėjo vyrelis „burliokė“ susiradęs. Paliko mane su mažais... Tada liepė nuvesti juos pas tą moterį. Pasakiau: kai atsibos – pareis pats,“ – jau dinosi mama.

– Basakojai atėjūnai, – kalbėjo močiutė. – Gerai pasakei, geriau nesugalvosim. Tegul patys ieško... Bet ramybėje mūsų nepaliks. Širdis plyšta: kas bus su vaikais?

Apsikabino vaikus mama ir ilgai sėdėjo tylėdama. Pasakui pasakė: „Kas bus, tebūna. O mes gyvensim, vaikai... Gyvensim, kaip gyvenę.“

Ilgai po to buvo ramu, net pijokėlė neužeidavo, nors žiemą vasarą būdavo alkana, nes jai vis kokios nors nelaimė nutikdavo.

„Suka akis į šalį, kaip prisidergus katė, – sakydavo močiutė ir pranašaudavo: – ateis, kai būsim ją užmiršusios. Ateis!“

Sužaliavo kalvos, sužydėjo pievos. Mama, apsidairiusi, bėgdavo į girią su pintu krepšiu, prikrautu maisto. Stefutė jau žinojo, kad ji pasimatydavo su tėčiu. Kartais naktimis „suklykdavo“ už lango paukštis, ir mama, vos praušus, išlėkdavo į mišką. Stefanija su Antanuku išmoko tylėti, suprato, kad ne tik jų namučius, bet ir visą kaimą sukaustė baimė: kas bus? Žmonės pašnibždom kalbėjo apie badą Rusijoje, apie ten įvestą naują tvarką, kokios bus Lietuvoje, ir niekas dėl to nesidžiaugė.

Vieną dieną atėjo šitie valdžios vyrai ir į Jutų namus tvarkos daryti. Kalendorius rodė 1946-ųjų birželį. Tuojau po Joninių. Apšniukštinėjo namus, tvartą ir vis rašė popierius. Paskui iš tvarto išsivarė karvę, surišo ir įsivertė į ratus du paršus. Prisigaudė vištų, kurios nespėjo pasprukti, sugriebė rėkiančias, gagenančias žąsis ir sukišo į maišus. O kitas valdžios vyras vis skaičiavo ir rašė. Mama

labai verkė, net negirdėjo, ką šitie įsibrovėliai jai šaukė, tačiau Stefanija visam laikui įsiminė jų žodžius: „Nebliauk! Tau banditai atneš! Atlygins su kaupu!“ Kitas buvo rusas, kareivis. Tas pasakė tik: „Molčatj! Konfiskacija!“

„Toks mažas, kreivom čkojom kareivėlis. Būtų čia tėtis, tai šitoks nedrįstų šakotis! – mąstė Stefanija. – Negaudytų mūsų vištelių tas kukurdvelkis.“

– Kad jūs prasmegtumėt! – linkėjo jiems pusbalsiu močiutė ir klausė: kada jūs prisirysit, jums vis mažai?

Stefanija su Antanuku pradėjo garsiai verkti: karvutės gaila! Spyriojosi, mykė rišama prie vežimo, tempiama ir mušama. Ir vištelių gaila, abu su Antanėliu jas lesino, saugojo, kad mažų viščiukų varnos nenuneštų. O labiausia gailėjo savo gražuolio gaidžio. Tikras vištų vadas! Pasipuošęs raudonom, mėlynom plunksnom jis buvo didelis smaližiuis. Vos susės vaikai vasaros virtuvėje pašaukti močiutės valgyti, o gaidys jau ir čia. Nieko jam vaikai negailėjo, vis gardesnę kšnelį numesdavo. Net šitą gražuolį gaidį tas kreivakojis pasigavęs nunešė.

– Juk papjaus ir suris! – pyko močiutė. Vaikai iš paskos ėmė klykti: „Mūsų gaidys! Palikit!“

Mama, rankas nuleidusi, sustingusi tylėjo. Tik gaidys savo ir namų garbę apgynė: kirto gaudytojui tiesiai akin. Kreivakojis net nusikeikė: „Matai, bandito gaidys ir tas kariauja! Neilgai kariaus.“ Močiutė tyliai siuntė jiems prašymus, mama verkė karvutės ir dviejų paršų, augintų Kalėdoms, o Stefanija su Antanuku apraudojo savo gražuolį gaidį.

Vaikai jau žinojo, kodėl su jais šitaip pasielgta, kodėl juos „banditais“ išvadino. Jie jau žinojo, kad tėtis – partizanas, išėjo į mišką su tais, kurie priešinosi naujai valdžiai.

Kai sugrobė viską, kas tai naujajai valdžiai patiko, grobikai išvažiavo, močiutė pasakė:

– Jie dar sugriš.

– Gal jau bus gana? – suabejojo mama. – Girdėjau ir kitus kaimus plėšia.

– Sugriš, – tikino močiutė. – Matei, kokios jų akys? Jie – besieliai. Būna tokių, gimsta be sielos, žiūri į tave ir nieko nemato.

Visą vasarą mama išeidavo į mišką nešina pintine su maistu. Namams dar liko viena karvutė, paršelis ir kelios po gaudynių sugrižusios vištos.

– Išgyvensim, – guodė močiutė, žadėdama padėti.

Ji siuvo, mezgė ir viską, ką uždirbdavo, atiduodavo šeimai. Gerieji dėdės vis dažniau talkino mamai ūkyje ir kalbėjo su didele viltimi, jog tas negeras laikas greit baigsis, viskas pasikeis, o bėdos – laikinos.

Atėjo rugsėjis, tarsi viskas nurimo. Močiutė aprengė Stefaniją naujais drabužėliais ir palydėjo į mokyklą. Į pirmąją klasę. „Aš jau mokinė!“ – džiaugėsi mergaitė. Tik mokytoja atrodė liūdna, nors su kiekvienu pasisveikino, susipažino. Prasadėjo pamokos, viskas įdomu ir nauja. Per pertraukas mokykla užė lyg bičių avilys. Mokyklos sargė kalbėjosi su žmogeliu, atvežusiu malkas žiemai.

– Jauni vyrai iš visų kaimų į miškus išeina... – nugirdo Stefanija.

– Neduok, Dieve, bus našlių ir našlaičių... Ir... Pralieto kraujo, – atsiduso senas žmogelis.

Diena mokykloje trumpa. Vaikai jau išmoko pirmas raideles rašyti, skaičiuoti, skaityti žodžius. Sulaukė žiemos. Močiutė papuošė Kalėdų eglutę, pati iš miško parnešusi.

Nors Stefaniją močiutė vis dar laikė maža mergaite, ji viską suprato, žinojo, stebėjo.

– Ar tėtis net per Kalėdas nepareis? – paklausė mamos.

– Jis ateis, kai tik galės, – paaiškino mama ir paklausė:

– Mokykloje niekas neklausinėja, kur tėtis, ką veikia?

– Ne.

– Jeigu klausinėtų, pasakyk, kad paliko mus, išvažiavo gyventi į miestą. Daugiau tėčio nematei ir nieko nežinai.

Praėjo žiema, o tėčio vaikai taip ir nesulaukė. Tik mama vakarais krūpteldavo nuo kiekvieno garso, o šuniui smarkiau sulojus, bėgdavo į kiemą apsidairyti. Kartais užsukdavo koks nors senas žmogus, visai nematytas ir, žodelį skubiai pasakęs mamai, tuojau pat dingdavo.

1947-ųjų balandis buvo šaltas, tai lietus lijo, tai sniegas iškrisdavo ir tuojau pat ištirpdavo. Per pačią šlapdribę pasirodė tėtis. Atėjo ne vienas. Keli vyrai liko lauke, sustoję po medžiais. Kambaryje vakarieniavo trise: tėtis ir du nematyti vyrai. Padengusi stalą mama suvyniojo švarius tėtės marškinius ir megztinį, įdėjo į jo kelionmaišį sūrio ir duonos. Vyrai pavalgę išėjo, o tėtis dar liko su šeima. Šį kartą jis nesislėpė. Apkabino vaikus, mamą, visus išbučiavo ir pasakė:

– Stefanija, dukra mano, mokykis, klausyk mamos ir močiutės, saugok mažąją sesytę.

– Mokysiuos, tėtuk, man mokykloje patinka, – pažadėjo Stefanija ir apsikabino tėtį: aš tave labai labai myliu. Mes visi lauksim tavęs. Ar tu vėl išeiini? Ir ilgai ilgai negrįši, taip? – neiškentė nepaklaususi mergaitė.

Tėtis sunkiai atsiduso, Antanukas pradėjo verkti. Tėtis jį nuramino:

– Neverk, juk tu dabar vienintelis vyras šeimoje. Globok mamą, padėk močiutei...

– Tik mažoji Stasytė dar nieko nesuprato. Pakylėta ant rankų apsvijio tėčiui kaklą ir krykštė iš džiaugsmo. Jai suėjo dveji metukai. Stefanija su Antanuku nesulaikė ašarėlių, nors tėtis glaudė juos, glostė didelėmis šiltomis rankomis ir žadėjo:

– Aš grįšiu, vaikai. Aš sugrįšiu. Kasdien galvosiu apie jus, kad ir kas nutiktų – aš būsiu su jumis. Tik saugokit ir mylėkit vienas kitą.

Išėjo išbučiavęs vaikus, mamą, močiutę. Niekada Stefanija neužmirš šito atsisveikinimo: žadėjo sugrįžti, o atsisveikino taip, tarytum išėitų visam laikui.

Daugiau vaikai tėčio nebematė.

Prasidėjo ūkio darbai, o tėtis nepasirodė. Arti, sėti darbar mamai kasdien padėdavo tėčio brolis Alfonsas ir Stefutės krikštatėvis Petras Gabrilavičius. Tarytum buvo ramu, tačiau tėtis nepasirodė. Krikštatėviai Petras ir jo sesuo Onutė buvo nuostabiausi žmonės, sutikti Stefutės vaikystėje. Mylėjo vaikus, visada nuramindavo, padrašindavo mamą.

Vieną dieną mama vėl gavo šaukimą atvykti į miestelį ir pasirodyti vietinei valdžiai.

Močiutė pasakė:

– Eisim kartu.

– Ne, – prieštaravo mama. – Kas bus su vaikais, jeigu mane sulaikytų ir neišleistų?..

– O gal neik?.. – klausė močiutė.

– Tada bus dar blogiau, – kalbėjo mama ir išėjo labai nusiminusi.

Ją išleido. Dar gyvą. Tik labai iškankintą, su dar didesnėmis mėlynėmis ant veido ir rankų, nei pirmąjį kartą. Močiutė jai dėjo kompresus, keikė tuos „velnio tarnus“ ir klausė:

– Ką tu pasakei? Ko jie norėjo? Pasakok.

– Liepė pasakyti vyrui, kad kuo greičiau pasirodytų jiems. Kartočiau tą patį: „Išėjo pas ruskę... „burliokę“, jaunėnę, gražesnę... Ieškokit mieste. Kol surasit ir anai spės vaikų padovanoti! Aš jo neieškosiu!

– Ieškosim ir surasim!

– Ieškokit. Ačiū pasakysiu, kai namo pareis.

– Matai boba! – pyko stribas. – Ką nori apmulkinti?

O kitas jam antrino:

– Tarybų valdžia jos vaikus į mokslus leidžia, o jinai banditą gina.

– Mano vaikas eina į kaimo mokyklą. Naujos niekas nepastatė.

– Kada su vyru susitinki? Kur?

– Gyvenu viena. Laukų darbus nudirbti padeda mano brolis. Galit atvažiuoti ir pasižiūrėti.”

Kai mama viską išpasakojo, močiutė paklausė:

– Kada tave šitaip sumušė?

– Kai tik atsakymas nepatinka tardytojui, tai muša, kan-kina, rankas laužo, – mama ištiesė pamėlusius pirštus. – Nesulenkiu, kaip skauda...

– Šėtono valdžia, kitaip jų nepavadinsi, – kalbėjo mo-čiutė, trindama mamai rankas degtine. Ir prašė: – paken-tėk, Adele, praeis, rytoj jau bus geriau. Su ūkiu ir be tavęs susitvarkysim, tu sveik, ilsėkis.

* * *

– O dabar paverk, Stefanija, kad ir ant mano peties iš-siverk, nes ir man to klausytis sunku... Arba... Išgerkim po kavos puodelį, atsikvėpkim abi... – sakau jai ir kaičiu virdulį.

O ji vaikšto po mano mažą darbo kambarėlį ir tyliai nubraukia ašarą. Tikriausiai ne kartą pamąstė, ar pajėgs viską iki smulkmenų išpasakoti, prisiminti ir antrą kartą išgyventi didžiausią netektį – tėvo žūtį.

– Žinau, ką nutyli, Stefanija. Visiems kankinamai sun-ku kalbėti apie vaikų išgyvenimus po okupacijos, nes su kiekvienu vaikystės metų vaizdiniu iš naujo tenka iškęsti skausmą, širdgėlą, neviltį.

Patylime abi, tarsi pakeičiame temą, pasižvalgom pro langą, Stefanija dar žvilgteri į laikrodį: kaip greit bėga lai-kas...

– Tai kur mes sustojom? – klausiu.

– Taip... tėtis negrižo, – tęsė Stefanija.

Tėtis negrižo. Nors vaikai jau viską suprato, suaugu-sieji juos tebelaikė vaikais, per mažais, kad visą tiesą su-žinotų. Tačiau ko nepasako žodžiai, jaučia širdis.

Ne iš karto ir mama sužinojo, kada tėtis žuvo. Šventos Trejybės dieną motina išvažiavo į Žemaitkiemio bažnyčią.

Sugrižo pavakary, jau temstant, paraudusiomis akimis. Pakeliui išsiverkė... Tuoju pribėgo krikšto tėvai, kurie tą dieną tvarkėsi ūkyje, atlėkė močiutė, subėgo kaimynai. Mama raudojo balsu, pasikūkčiodama. Jai iš paskos – vaikai upeliais liejo ašaras. O mama kalbėjo:

– Našlaitėliai jūs mano, našlaitėliai...

– Nurimkit, išgyvensim, – bandė guosti močiutė, tačiau ir jai nepavyko nusiraminti.

– Eisiu! – pasiryžo mama. – Pati pamatysiu, kur jie jį nmetė. Ką anie man padarys?

– Neik, – sulaukė krikstatėvis. – Neik. Jam jau niekuo nepadėsi, o tavo areštuos kaip bendrininkę ir liks vaikai visiškai našlaičiai. Nusiramink, mieloji, nusiramink...

Vaikai sužinojo: tėčio jie nebeturi. Nušovė. Rusai. Kareiviai. Nuo tos akimirkos Stefanija panoro kuo greičiau užaugti, nors nežinojo ką darys užaugusi ir kas nuo to pasikeis. Tėčio nebėra ir niekada jo jau nepamatys.

Paskui visi meldėsi suklupę prie šventų paveikslų. Ir verkė. Kasdien, vos pamatydavo mamos akyse ašaras. Vaikystės pasaulis sudužo į skeveldrėles, kurių nesurinsi. Mama verkdamo pasislėpusi nuo vaikų, močiutė pravirkdamo vaikaičius apsikabinusi ir tuoju pat glostydavo ir guodė juos sakydama: „Viskas bus gerai, vaikai. Išgyvensim. Ir jūs užaugsit – mamai paguoda. Tik būkit geri, klausykite mamos ir mylėkit vienas kitą. Jūsų gyvenime dar viskas pasikeis. Dar bus daug gerų dienų...“ Sunkiausiomis valandomis močiutė buvo visų tvirčiausia, giliausiai paslėpusi skausmą. Tada miškuose žuvusių partizanų buvo nedaug, tada dar visi tikėjo iliuzija, apgaulinga viltimi sulaukti pagalbos iš svetur.

Kada nors, užaugusi, Stefanija pasakys: „Mus žudo tikėjimas, kad sulauksim pagalbos iš svetur. Žmogus tik pats sau gali padėti... Iškęsti viską, kas jam skirta...“ Gal ir močiutė tą žinojo, bet kas kitas be jos būtų mokėjęs verčiaučius vaikus nuraminti?

Neilgai partizanavo Feliksas Jutas-Liepa, gimęs 1912 metais Kezių kaime, išėjęs į mišką 1944 metų rudenį. Žuvo 1947 metų liepos pradžioje (liudininkų teigimu – liepos 1 dieną). Felikso Juto veiklos pradžioje buvęs jo būrio vadas Alfonsas Vaičiūnas-Tigras žuvo 1949 m. Būrys priklausė Didžiosios Kovos apygardai (Žemaitkiemio valsčius).

* * *

Lietuvos ypatingojo archyvo esamuose dokumentuose, MGB Ukmergės aps. skyriaus 1947-04-05 ataskaitiniame pranešime rašoma, jog būrių junginio Plienas štabas sudarytas Ukmergės aps. Žemaitkiemio valsč. teritorijoje 1944 metų liepos mėnesį (agentūrinė byla Nr. 321). Informuojama, jog būryje su apsauga yra 26 asmenys, veikimo rajonas – Ukmergės aps. Žemaitkiemio, Želvos, Pabaisko, Balninkų ir Kurklių valsč., (partizanai – autorės pastaba) ginkluoti šautuvais, automatais, kulkosvaidžiais, taip pat turi dauginimo aparatų (rašomųjų mašinėlių, šapirografų). Plieno štabo nariai: Jutas Feliksas, slapyvardžiu Kotas, Bimba ir kiti.

LSSR MGB Ukmergės aps. skyriaus 1947-05-18 išvadoje parašyta, kad „Jutas Feliksas, nenorėdamas tarnauti sovietinėje armijoje, 1944 metų liepos mėnesį perėjo į nelegalią padėtį ir savanoriškai įstojo į nacionalistinę ginkluotą Plieno gaują, gavo slapyvardį Bimba.“

LSSR MVD (skyrus nenurodytas) 1957-12-16 išvadoje parašyta, kad Jutas Feliksas, Juozo, buvo nacionalistinės gaujos dalyvis ir čekistinės-karinės operacijos vykdymo metu 1947 metų liepą buvo nužudytas.

* * *

Būrelis partizanų nuėjo maudytis į Prauslių kaimą pas ūkininką, kuris prie Zizdros upelio turėjo pastatęs pirtį. Vyras išsimaudė ir liko nakvoti. Paryčiui juos apsupo

sovietų kareiviai. Partizanai atsišaudė iki paskutinio šovinio. Stengėsi pasitraukti į mišką. Penki vyrai pasiekė mišką. Žuvo keturi partizančiai.

Vietiniai sribai liepė kaimo žmonėms pakinkyti arklius, paskui nukautųjų kūnus sumetė į du kinkinius. Išvarė vieną kinkinį važnyčioti moterį iš Rundžių kaimo, – Anelę Glasinskienę. Apie tai Adelei Jutienei papasakojo Rundžių kaimo žmonės, kurie grįždami iš bažnyčios pamatė važnyčiotoją: Glasinskienė ginė arklius Vidiškių link. Pati stovėjo ant ienų. Dora lietuvė nedrįso sėstis ant nukautųjų kūnų ir įtempusi vadeles stovėjo, bent tuo pagerbdama žuvusiųosius. Vidiškėse, prie mokyklos, partizanų kūnai buvo sumesti gatvėje ir laikomi tris dienas. Sribai sukinėjosi aplinkui, stebėjo, laukė, kas ateis pasižiūrėti ar sustos ir pravirks prie savojo... Bet žmonės praeidavo net nestoję, vos spėję pamatyti, kuris jų pažįstamas nukautas.

Važnyčiotoja tada atpažino vieną žuvusį partizaną – Feliksą Jutą.

Paskui partizanų kūnus ten pat esančiame griovyje užkasė be karstų. Tik 1989 metais rugsėjo 25 dieną juos perlaidojo į Dukstynos kapines.

Kai šeimos tėvas žuvo, motinos tardyti jau niekas nekvietė. Nei vietiniai sribai, nei kagiebiai neužeidavo ir į namus. Šeimos, likusių našlaičių vaikų likimas jiems jau buvo žinomas, viskas numatyta, suplanuota – tremtis, kaip ir daugeliui lietuvių.

Taigi tas guodžiantis močiutės „viskas bus gerai“ šeimos nuraminti negalėjo: 1947-ųjų rugpjūtį, greit po tėvo žūties, jie pasirodė. Atvažiavo keli valdžios vyrai su sribais, vežimu, kinkytu dviem arkliais, su popierių segtuvais po pažastimis, ginkluoti. Net nepasisveikinę paklausė:

- Kas ūkio galva?
- Jutienė... Adelė, – pasakė mama.
- Atidarykit tvarto duris!

Mama jau žinojo kas bus – antroji konfiskacija. Išbalusi,

sustingusi ji ėjo prie tvartelio, atidarė duris...

Jie išsivarė dvi kiaules, sugaudė visas vištas, net brolio triušiuokus įsivertė vežiman su visu gardeliu. Nepaliko jokio gyvuliuko. Po to atsivedė karvutę, kuri ganėsi prie sodo ir pririšo prie vežimo.

– Kodėl? – klausė verkdamą mama. – Už ką? Kodėl viską atimat? Juk vaikai maži, patys duonos neužsidirba...

Vargšė mama, ji vis dar tikėjosi okupantų malonės. Gal nors šį tą paliks? Maldavo palikti nors karvutę, nors kelias višteles. Antanukas verkė savo triušelių. Bet pareigūnai, užgrūdinti bolševikai, tylėjo kaip akmenys ir krovė viską iš namų, kas geresnio po ranka pakliuvo. Išvilko maišą miltų, grūdų... Net močiutės padžiovinčius saulėje sūrius surinko.

Mama jų maldavo, prašė:

– Vaikų pagailėkit... Leiskit nors paskutinį kartą karvutę pamelžti.

Jie tylėjo. Mama pastvėrė kibirą ir šoko karvutės melžti. Nors tiek!..

Apkabino karvutę pamelžusi, paglostė šonus ir ėmė kalbėti: „Kaip gyvensim? Juk mirsim badu!“

Stribas stovėjo šalia su automatu ir ragino:

– Greičiau! Greičiau!

– Jums jau nieko nebereikės, – pasakė vienas iš kartu su stribais atėjusių kareivių.

– Ką? – klausė mama. – Nesuprantu.

– Jie sako, kad jums nieko nereikės, – pakartojo stribas.

– Ar nepaspringsit vieną kartą patys, alkanus vaikus palikę? – sumurmėjo močiutė, gal klausimą, gal prakeikimą siūsdama.

– Ko spoksai, kvaile! – atsisuko į Stefutę vienas iš uniformotų valdininkų su ginklu prie diržo.

– Tik tu man užkliudyk vaiką! – sušuko močiutė, pripuolė prie Stefutės, apkabino. – Nežiūrėk į juos, Stefanija, – pasakė. – Net šėtonas vaiko pagailėtų, šitie – nepagailės!

– Važiuojam! Užtenka! – riktelėjo kareivis ir vežimas su visu namų turteliu ir gyvulėliais išdardėjo.

Taip atrodė antroji turto konfiskacija po tėvo – Felikso Juto žūties.

Vaikai dar sėdėjo išsigandę, ašaroti, vienas kitą apsikabinę, o mama atnešė kibirėlių pieno, ramiai iškošė ir visus pagirdė:

– Gerkit iki soties, vaikai... Gal paskutinį kartą...

Atėjusi žiema šeimai buvo labai sunki, nors jau kitą dieną subėgo kaimynai, atnešė kas ką išgalėjęs. Kaimynė Dūdienė dvi vištas mamai padavė ir šiek tiek grūdų. Pasakė: „Dar jaunos, kasdien po kiaušinuką sudeda...“ Turtingi Obelių kaimo ūkininkai irgi atvežė miltų, vištų, duonos, spirgų puodynėlę. Suprato žmonės, kad visų laukia panašus likimas.

Mama su močiute vėl triūsė daržuose, eidavo rinkti grybų į mišką, sukosi kaip bitelės. Žiema buvo labai sunki, nors visi giminės stengėsi padėti kuo galėdami. Gal būtų ir aprimę, jeigu ne baisios kalbos, jog visą kaimą ištremis į Sibirą. Ir ne vieną kaimą, ne vieną šeimą, kuri tik buvo įtariama, kad padeda partizanams.

Kai kurios šeimos, kur buvo daugiau suaugusių, palikusios namus išvažiavo kas kur – į miestus ar kitus kaimus, jei turėjo giminių, slapstėsi naktimis, nakvodavo tai pas vienus, tai pas kitus pažįstamus. Juto šeima neturėjo kur slėptis. Kur mamai sustoti su trimis mažais vaikais? Liko savo namuose. Pasikeisdama su močiute, tai viena, tai kita nakvodavo pas kaimynus.

Močiutė pažinojo visas žoles, mokėjo žaizdas gydyti ir naujagimį priimti, todėl visur buvo kviečiama ir laukiama. Ir vis parnešdavo vaikaičiams gardesnę kąsnelį. Be to, ji gražiai siuvo, mezgė, siuvinėjo, tai keliavo po gretimus kaimus siūdama, padėdama ūkininkams. Pareidama namo parnešdavo maisto ar uždirbtų pinigų šeimai. Mama tvarkėsi ūkyje, nors mažai kas beliko iš ūkio. Tik vieni aviliai.

Tačiau vieną rytą išbėgę į sodą vaikai nustebo: dingo visi aviliai. Kažkas juos naktį išvežė! Kodėl nelėjo šuo? Visada pranešdavo vagis ateinant, o dabar nė neamtelėjo. Tėvas labai mylėjo bites, pats prižiūrėdavo, ruošdavo avilius žiemai, sukdamo pirmąjį pavasarinį medų, o Stefutė laukdamo saldžiausių dienų. Tėtis atnešdavo dubenėlį skaidraus gintarinio medaus, močiutė prapjaudavo šviežią sūrį. Ir... staiga nebėra nė vieno avilio! Nužudė tėtį, net bielių nepaliko.

– Kodėl nesulojo mūsų šuo? – susirūpino Antanėlis.
Šunį surado už sodo. Negyvą.

Mama pasakė:

– Jeigu net bites sugrobė, šunį nunuodijo – gero nelaukim. Dabar tereikia sunaikinti mus ir, nugriovus, išsivežti naują namą.

Labai greit vaikai neteko ir gimtųjų namų.

Nuo 1948-ųjų gegužės 22 dienos prasidėjo dviejų mažų mergaičių ir jų broliuko juodosios dienos – baltosios naktys...

Trečią valandą nakties pasigirdo beldimas į duris. Tiesą sakant, jie nesibeldė, jie laužėsi apsupę namą. Mama pakilo ir atidarė duris. Įėjo keturi ginkluoti, uniformuoti vyrai. Trys kalbėjo rusiškai, vienas lietuvių kalba paklausė:

– Kas čia gyvena? Pavardė? Vardas?

Patikrino sąrašė, kai mama pasakė pavardę ir liepė:

– Ruoškitės! Važiuojam.

– Kur mus vešit? – paklausė mama. Atsakymo nesulaukė. Stefanija su broliuku, nubudę nuo smarkaus beldimo į duris, sėdėjo lovelėse ir stebėjo.

– Pamatysit, – atsakė vietinis sribas. – Pamatysit ir apsidžiaugsit...

Jie tyčiojosi. Motina verkė, pro ašaras klausė: „Kas su mumis bus?“

Pasimetė. Puolė šen bei ten, pažadino mažąją dukrytę Stasytę, ėmė ją rengti. Stefanijai liepė žiūrėti broliuko ir

pačiai šilčiau apsirengti. Paimti šiltesnius drabužėlius, ne užmiršti megztuko.

– Kur mus vešit? – jau susitvardžiusi klausė ruso kareivio.

– Toli, – pasakė tas. – Paimkit dviem dienoms maisto. – Stribas išvertė, ką susakė kareivis. Kažin ar Jutienė, išgrobsčius ūkį, dar turėjo dviem dienoms maisto atsargų, juk juos tik ką nuogai apšvarino.

Motina paėmė šiek tiek duonos, kiek turėjo, kruopų, miltų, svogūnų pynele ir vėl paklausė:

– Kur mus vešit?

– Greičiau judėkit! – vėl riktelėjo stribas.

Jutienė surišo ryšulį, suvyniojo pūkinės antklodes, pagalves ir, išnešus į kiemą, įdėjo vežiman. Stefanija išsekė mamai iš paskos ir mama pašnibždomis pasakė:

– Nubėk pas kaimynus Dūdas ir pasakyk, kad mus veža! Gal jie suspės pasislėpti.

Kol mama sugrįžo į trobą dar ką nors paimti, vienas iš sribų pasiėmė surištus patalus iš vežimo ir nunešė už krūmų. Parūpo ir tuos sugrobt.

– Paskubėkit! – rėkė sribai, savi, lietuviai.

Ir vis ragino, šaukė, kol Stefanija bėgo link Dūdų sodybos. Tačiau pusiaukelėje pamatė, kad ir prie kaimynų stovi toks pat kinkinys, o namas apsuptas ginkluotų vyrų. Stefutė susigūžė kaip šlapias žvirblelis ir pamažu grįžo namo.

– Ir juos veža, mamyte...

Senieji Dūdos abu jau buvo mirę, vienas sūnus Bronius partizanavo, suaugusios seserys tvarkėsi ūkyje. Nastutė, išmokusi siūti, dar uždarbiavo siūdama. Laiko dykinėti seserys neturėjo.

Sužinojusi, kad ir Dūdaites išveža, mama labai nusiiminė: „Kur dings mūsų močiutė, kai sugrįš po talkos pas ūkininkus kitame kaime?“

– Į vežimą! – komandavo sribai. – Pasivažinėsim!

Vienas jų šaipėsi:

– Arkliai geri – suspėsime laiku.

Antanukas šniurkščiojo apsikabinęs mamą, kai jinai jį įkėlė į vežimą ir pasodino. Paskui įkėlė jauniausią sesytę Stasytę, kuri vienintelė išpūtusi akeles dairėsi, kas čia darosi, ir nieko nesuprato.

Mama, apkabinusi vaikus, nutilo. Stefanija paklausė:

– Ar mus sušaudys ir paliks griovyje, kaip tėtį?

– Patylėk, dukryte. Neklausinėk... Vienas Dievas žino, ar išliksim gyvi...

– Neverk, mamyte, – prašė Stefanija, nors pati ašarojo, o iš paskos dūdas paleido Antanėlis su Stasyte.

– Tu stebėk ir viską atsimink, dukrele, – prašė mama.

– Atsiminsiu, mamyte, viską viską... – pažadėjo dukra.

Ji būtinai prisimins, įsidėmės kiekvieną smulkmeną, nors nesuprato, kam to reikia. Jai vos dešimt metų suėjo, bet ji buvo vyriausia ir tėčiui pažadėjo mylėti, rūpintis mama, už save jaunesniu broliuku ir sesyte. Nori nenori, teks būti protinga ir suaugusia. Ar galima būtų visa tai užmiršti?

Pradėjo švisti.

– Mamyte, kur mes važiuojam? – klausė Stefutė.

– Ukmergės pusėn, o kur nuveš – pamatysim. Gal niekas nežino.

– Jie žino! – nesutiko Stefutė.

Ukmergės stotyje sustojo, kiek palaukė. Matėsi ir daugiau vežimų su žmonėmis. Aušo rytas. Varovas šūktelėjo, kad vagonai jau paruošti. Motina nuo to šauksmo krūptelėjo ir stipriau apkabino vaikus, o mintyse tyliai klausė Dievo: „Ar ne geriau būtų iškart numirti?“ Bežadė dangaus tyla atsakymo nesuntė, ir mama, – atsiduso sunkiai ir gailiai: „Viešpatie, pasigailėk mūsų!“

Galybę žmonių suvarė į didelį pastatą visiškai be langų, uždarė plačias duris ir liepė laukti.

– Kodėl nėra langų? – klausinėjo Antanėlis.

– Čia turbūt sandėlis... – aiškino mama ir pridūrė: – laikykitės vienas kito. Tokia spūstis, nepasimeskim. Susiimkit už rankų ir savo daiktėlius saugokit.

Sėdėjo vaikai apmirę, išsigandę, išalkę, jau ir gerti norėjo, o ko paprašysi? Stefanija spaudė prie savęs paimtus iš namų sąsiuvinius ir knygeles. Juk ji jau baigė pirmą klasę ir nenorėjo skirtis su savo turtu – spalvotomis knygelėmis.

Išaušo saulėtas rytas. Plačios durys atsivėrė ir ginkluoti kareiviai visus pradėjo varyti į vagonus. Žmonės aimano, verkė vaikai, skardžiu balsu ėmė garsiai šaukti nepažįstama raudonskruostė moteris:

– Būkit amžini ubagai, prakeiktieji! Žmogžudžiai! Už ką mus šitaip? Dievas viską mato, jums bus tas pat... Sulauksit atpildo už vaikų ašaras.

Atidarė vagonus: be langų, purvinus, su gultais iš lentų. Šeimai teko vieta antrame gultų aukšte, prie langelio. Langelis grotomis apkaltas, bet grynas oras įėjo, čia buvo šviesiau ir gaiviau.

Stasytė, užmiršusi, kad prašė gerti, tuojau pat atsistojo, įsikibo į langelio grotas ir dairėsi. Verkiančių, dejuojančių apsupty ji atrodė lyg marga peteliškė, nutūpusi ten, kur niekada niekas neatskrenda. Stasytę mama aprenė šviesia suknyte su vyšnių spalvos žirneliais ir nauja gražia liemene, labai tikusia prie jos šviesių garbanėlių ir tamsaus mėlio akių. Staiga Stasytė pradėjo dainuoti. Ji mokėjo vieną vaikišką dainelę ir nors neatsiminė visų žodžių, dainavo nenutildama: „Stovėjau ant kalnelio, žiūrėjau į pakalnę...“ Viena moteriškė pasakė: „Šita margasparnė peteliškė mums pridainuos bėdą...“ Visi verkia, o ji dainuoja! Tai buvo skaudus priekaištas ir Stefanija nenutylėjo: „Ji dar maža, jai nėra nė trejų metų. Ji nesupranta, kas čia vyksta.“ Įsiterpė jaunuolis pasakęs: „Tegul nors viena esybė nesupranta, kas su mumis daroma. Tegul būna laiminga, kol nesupranta.“

O Stasytė vis dainavo: „Aš stoviu ant kalnelio...“

Į vagonus prikišo tiek daug žmonių, kad teko sėdėti ant grindų ir sunkių ryšulių, net ant maisto krepšių. Kiekviena šeima susėdo ant savo daiktų, kiek kas jų suspėjo pasiimti. „Ot būtų pravertusi mamos pūkinė antklodė, – mąstė Stefanija, – gultai tokie kieti...“ Ir pasakė mamai:

– Aš mačiau, kas paėmė mūsų patalynę. Stribas, tas... užėjęs vis klausinėdavo, kur tėtis.

Šalia įsitaisė ir kaimynė, aštuoniasdešimtmetė senutė su maža mergyte. Šeimos tėvų tą naktį nebuvo namuose, slapstėsi tikėdamiesi, kad senos močiutės ir mažo vaiko neišveš, bet... Tėvų neradę, suėmė abi su mažyle. Senoji Grincevičienė garsiai meldėsi ir žadėjo: „Dievas už visas skriaudas atlygins. Susilauks jie pasaulio pabaigos!“

Kai visus sugrūdo į vagoną, atsisėsti vietos neliko. Kas atsirėmę stovėjo ar pasikeisdami sėdėjo ant grindų. Vagone tvyrojo juodas nerimo debesis ir tapo dar sunkesnis, kai sargybinis uždarė duris ir užrėmė metaliniu sklėsčiu.

Visi jie labai skubėjo, išplėšę motinas ir vaikus iš namų. Net senelių nepagailėjo, sergančius ištempė. Labai subėjo tie, kurie ir Stefanijos tėtį sušaudė. Mergaitėi kilo daugybė klausimų, į kuriuos niekas negalėjo atsakyti. Uždarius duris, vagone iškart tapo tvanku, girdėjosi tik rusiški balsai ir keiksmai: „Bistro! Bistro! Čiort!..“ Pasi-girsdavo ir lietuviški šūksniai: „Nelįskit prie langų!“

Ko jie taip skuba? Kas atsitiko? Karas?“ – klausinėjo Stefutė mamos. Vaikai nepajėgė suprasti, kuo jie nusikalto? Arba jų tėvai, senos močiutės? Gyveno šeimos ramiai, savame kaime, be triukšmo ir skubėjimo, ir viskas buvo taip, kaip turėjo būti. Atėjo šitie bolševikai, kaip kalbėjo seni kaimo žmonės, ir ramus gražus namų pasaulis sugriuvo, nes... „anie tik griauti ir šaudyti moka!“

Garsiai užsitrenkė dar vieno gretimo vagono durys, sudžeržgė metalas, sargybinis lenta užrėmė duris, kad niekas neišeitų ir nepabėgtų. Visa tai vaikams kėlė dar

nepatirtą neapykantos jausmą.

Vaikams atrodė, jog nuo šios minutės bus tik tamsa, visur ir visada. Net mažoji Stasytė nustojo savo dainelės dainuoti. Ėmė nosyte šniurkščioti. Stefanija prasispraudė prie sesutės ir langelio. Pažiūrėjo pro grotas. Perone stumdėsi vyrai, atkišę šautuvus kareiviai varėsi žmones į kitus, dar nepilnus vagonus. Staiga Stefanija sukľuso, prisispaudė prie langelio ir pasakė mamai:

– Prie mūsų vagono durų yra laiptelis – lenta! Ten stovi kareivis su šautuvu ir ant šautuvo – durklas. Ką jie su mumis darys? Gal užbadys, kai reikės išlipti. O jei nespės bėgančio nudurti, tada – šaus?

– Ją subarė nepažįstama moteris, apsupta keturių vaikų:

– Patylėk, mergaite. Nieko neklausinėk. Visiems baisu, niekas nežino, kas mūsų laukia.

– Atsiprašau... – Stefanija nutilo: jei negalima kalbėti, stebės tylomis.

Tačiau mažoji Stasytė, apsikabinusi mamą labai tyliai, nors visi išgirdo, pasakė ko ji šiuo metu norinti ir kuo skubiau! Mama perdavė mažąją per rankas iki kibiro, stovinčio vagono kampe ir paprašė toliau esančių moterų padėti dukrelei.

Kai Stasytė per rankas sugrižo pas mamą, traukinys pajudėjo. Jis buvo ilgas ilgas. Važiuojant vagonai siūbavo į abu šonus, atrodė tuoj nulėks nuo bėgių. Vaikai pradėjo verkti chorą, suaugusieji melstis ir giedoti „Marija, Marija“. Giesmę pagavo kiti vagonai, visi pagaliau suvokė, kad iš niekur kitur be Dangaus ešelono žmonės pagalbos nesulauks.

Gegužė Lietuvoje buvo šilta, vagonuose karšta, nebuvo kuo alsuoti. Kol neišvežė iš Lietuvos, durų neatidarė, nedavė nė lašo vandens. Vaikai alpo, prašė gerti. Niekas neatsiliepė. Kurti tylą už vagono durų sugėrė šauksmus. Vienodu ritmu dunksėjo traukinio ratai.

Stefanija sėdėjo gultų viršuje ir stebėjo arčiausiai esančius veidus. Motinos, kiek tik įstengė ramino ir vėdavo vaikus. Stefanija, žvelgdama žemyn, šalia gultų, apačioje, pamatė panašaus amžiaus mergaitę ilgomis šviesiomis kasomis ir geltona lyg pienė suknele su dviem kišenėlėmis. Mergaitės susitiko akimis ir ji paklausė:

– Koks tavo vardas?

– Alytė. Popaitė, – mergaitė nusišypsojo: ar tik nebus suradusi draugę?

Ir nudžiugo. Supažindino su broliais ir jauniausia sesute.

– Mano brolis Juozas, – pristatė. – Jam vienuolika metų. Sesei Levutei – šešeri, o Alfonsiukui tik ketveri suėjo. O man – devyneri. Mes iš Medinų kaimo. Mus išvežė su mama...

Jos motina, Marija Popienė, tylėdama klausėsi mergaičių šnekos ir ramino verkšlenantį Alfonsiuką, kuris vis prašė vandens.

– Gal tavo mama žino, kas bus su mumis? – Stefanijai jau buvo baisu.

– Nežino, – atsakė jai Alytė. – Tikriausiai uždusim nuo tvaiko arba numirsim iš troškulio, jei niekas neduos vandens.

Ilgai ilgai ji nežinią važiavo mergaitės – didelių pasaulio bepročių aukos, be gryo vandens lašo, oro ir miego.

Net stabtelėjus traukiniui Vilniuje niekas vandens nepasiūlė, neatnešė, tik prie traukinio prikabino dar kelis prigrūstus žmonių vagonus. Toliau traukinys važiavo vis didindamas greitį, vaikai nenustojo klausinėti:

– Kur mus veža? Suaugusieji tylėjo. Pagaliau vienas vyriškis paaiškino:

– Paliks kur nors Sibire, kur nėra žmonių, negyvenamosiose vietose.

– Tai kaip tada gyvensim? – nenustygo vaikai.

Tačiau to dar niekas nežinojo. Sužinos...

– Būtų čia mano tėtis, tada nieko nebijočiau, – pasakė Stefanija.

– Ir mano tėčio nėra, – prisipažino Alytė. – Nežinom, ar dar gyvas.

– Tavo tėtis gal dar atsiras, – paguodė nelaimės draugę Stefanija. – O mes jau žinom... Mano tėčio gyvo nebėra.

Po dviejų parų traukinys trumpam sustojo, ir prižiūrėtojas rusiškai sušuko: „Visiems po stiklinę vandens!“ Atsidarė vagono durys ir pro tarpą buvo paduotas kibiras vandens.

– Vagonas prigrūstas sausakimšai ir visiems tik po stiklinę?

– Neužteks, – nusiminė senutė balta skarele ir bandė paprotinti sargybinį:

– Aš per karą rusų kareivius pienu girdžiau, ir ne po stiklinę daviau, negailėjau... Dabar jums vandens gaila? Visi jūs – pamišėliai! Pabaisos!

– Nusiramink, kitaip nebus, – sutramdė ją kitos moterys. – Jie nesupranta, ką sakai.

Kai pradėjo dalyti vandenį, paaiškėjo, kad visai šeimai tenka tik po puodelį vandens. Pradėjo skaičiuoti gurkšnius. Pora gurkšnelių kiekvienam troškulio nenuramino.

Kai traukinys vėl pajudėjo, žmonės suskato dairytis pro užkaltą grotomis langelį. Pakvėpuoja vienas grynesniu oru, tada praleidžia kitą. Vikrus pusbernis, kuris šiek tiek spėjo pramokti rusų kalbos, pasakė, jog traukinys pasuko Uralo pusėn. Kai išvažiavo iš Lietuvos, ešelonas sustodavo kiek ilgiau. Ginkluotas sargybinis informavo, kad leidžiama iš vagono išeiti dviem ir atnešti gerti. Pašoko sveikesni ir stipresni. Atnešė vandens. Gėrė visi ir atsigerti negalėjo. Pirmą kartą vaikai nuramino troškulį.

Žmonės bandė užkalbinti sargybinius, klausė: „Kur mus nuveš?“ Tačiau šie tik sumurmėdavo: „Neznaju! Neponiatj!“

Kelionė nežinion taip prailgo ir išvargino, atrodė, kad geležinis kelias niekada nesibaigs. Po trijų nuovargio ir nerimo parų atnešė maisto – kibirą sriubos. Pilka, dvokianti, tokios net skurdžiausiuose lietuvių namuose nevir-davo! Tą tiesą rėkte išrėkė sargybiniui į akis sukaitusi ener-ginga moteris: „Ubagai! Ir būsit amžini ubagai, viską su-grobę! Ar čia sriuba? Kelios kruopos, vanduo ir druska!“ Sargybinis, nors nė žodžio lietuviškai nesuprato, tačiau su-vokė ką kalbėjo įpykusi moteris, rodydama į kibirą su pil-ku vandeniu.

– Nenorit – nevalgykit. Ryt užsinorėsit...

Įspūdingai jiedu atrodė vienas šalia kito: didžiakrūtė moteris, įrėmusi rankas į šonus, ir kareivis nupilkėjusiu veidu, kuris nieko jai neatsakė, nors galėjo vietoje nušauti ir likti nenubaustas.

– Patylėk, moterie, – patarė jai pusamžis vyras. – Nu-šaus ir išmes pakely...

– Norėčiau jam marmūžę pagražinti, – neįstengė tylėti moteriškė. – O tu ko vienas? Kur šeima?

– Šeimą jau išvežė. Kai juos suėmė, aš buvau išvažia-vęs malūnan grūdų susimalti. Taip ir likau. Paskui pats nuėjau pas tuos kraugerius ir pasakiau, kad važiuosiu su šeima, žmona vaiko laukiasi... Kaip ji viena, be manęs? Tai jie mane ir atbogino skubiai, įsodino į traukinį Vil-niuje. Sako, surasi čia ir žmoną. Kai traukinys sustos, ap-sidairysiu, gal surasiu?

– Iš kur tamsta viską žinai? – smalsavo didžiakrūtė.

– Aš senas kareivis, dar nepriklausomoj Lietuvoj į at-sargą išėjęs.

– Ačiū Dievui, nors vieną gudresnę galvą turėsim va-gone.

Tačiau ta gudresnė galva niekuo negalėjo padėti, tik pasidalijo su vaikais duonos kepalu. Kai po dviejų parų traukinys vėl sustojo, į vagoną atnešė košės: geltona, sprangi, su juodomis priemaišomis.

– Porų košė. Valgykit, geresnės tikrai nebus, – patarė senas kareivis, labai laiku išėjęs atsargon.

Duonos tremtiniam nedavė, nors beveik visi savąją jau buvo suvalgę.

Stefanija ilgai vėlė burnoje košę, negalėdama nuryti, pykino suodžių ir dulkių kvapas, šlapimo dvokas, nors kibiras kampe buvo uždengtas.

Vieną rytą senas kareivis, traukiniui sustojus, pranešė:

– Jau pravažiuom Čeliabinską, tuoj bus Uralas...

Traukinys sustodavo dažniau ir ilgiau, kareivis susirado savo šeimą. Vandens dabar jau leido stotyse pasisemti, kiek kas suspėdavo, kiti net du kartus sulakstydavo.

Kiekvienoje stotyje iš vagonų išnešdavo suvyniotus ryšulius: pradėjo mirti kūdikiai ir maži vaikai. Palaidoti jų neleido. Atimdavo ir palikdavo pakelėse. Stefanija vis dažniau apkabindavo savo mažąją sesytę: „Dieve, padaryk taip, kad sesytė nemirtų“, – meldė ji mintyse. Mergaitė pirmą kartą savęs paklausė – į ką panaši mirtis? Jei kaimė mirdavo mažyliai, juos aprengdavo kaip angelėlius, baltais marškinėliais... Kaimynai atnešdavo gėlių, degė žvakelės ir skambėdavo giesmės. Ypač, jei giedodavo kaimo dainininkė Julija, atrodė tarsi giesmė klojo kelią vaikeliui į dangų ir barstė žiedlapiais. Ir tada nudžiūdavo motinų ašaros. O čia jos klykė nesavais balsais, šaukė, plėšėsi, nenorėdamos atiduoti mirusių kūdikių ir palikti pakelėje... Tomis minutėmis mama uždengdavo dukrelei Stefanijai ranka akis ir prašydavo: „Nežiūrėk, nematyk, negirdėk, dukra... Nenoriu, kad tave tie reginiai pribaigtų. Nieko nematyk, mes kaip nors išgyvensim...“ Po mamos žodžių mintyse jai tarytum ant-rindavo tėvo balsas: „Klauskite mamos, saugokit vienas kitą...“ Apsikabindavo Stefanija sesytę ir nutoldavo tėvo balsas, prie šono glaustėsi Antanukas, ir ji jau nežinojo, ar tikrai girdėjo sodrų tėvo balsą, ar tik pasivaideno jo atsisveikinant išstarti žodžiai?

– Negaliu nieko nematyti, kur man žiūrėti? – liūdnai klausė Stefanija.

– Per langelio grotas dairykis, pasakok ką ten matai, dukra, – prašė mama.

– Ką matau? Maži, murzini nameliai, visai sulindę žemėn... Viskas pilka, nyku, nešvaru. Jokio medelio, jokio darželio prie namų. Net langeliai prie pat žemės, beveik į žemę sulindę. Gal čia niekas negyvena? Jokio gyvulėlio nematyt, net šuniuko ar katino prie durų. Nieko... Kas mūsų Murkę priglaus, mamyte? – Stefanija net apsiverkė, prisiminus vaikų numylėtinę.

– Priglaus kas nors iš kaimynų. Nepražus tavo Murkė...

– Mano šnelį nužudė stribas... – pasakė Antanukas. – Dabar namų niekas nesaugos...

– Gal močiutė pareis, gal?.. – susimąstė mama ir suprato padariusi klaidą.

Stefanija bematant pravirko:

– Kaip ji gyvens be mūsų? Juk sena. O gal ir ją sugavę, jau kur nors veža?

– Gyvens, gyvens, – glostė mama dukrai galvą, taršė garbanėles. – Mes greit sužinosim, kur ji ir kaip jai sekasi. Kai tik nuveš į vietą, laišką parašysim... – guodė dukrą ir pati netikėjo tuo, ką sakė.

O traukinys vis didino greitį ir lėkė tolimon nežinion, į siaubų siaubą – Sibirą. Ir tai jau buvo ne kalbos, kurias Stefanija girdėjo pastaruoju metu, kai susirinkdavo kaimynai. Dabar tai buvo realybė. Kiekvieną kartą sustojus traukiniui ji tą siaubą matė tuo pačiu pavidalu: arba tušti numirę nameliai už traukinio bėgių, arba dar šiltas kūdikio kūnelis vagone, kurio nenorėdavo atplėšti nuo savo krūtinės ir atiduoti sargybiniui moteris... Tuos vaizdus keitė stotyse jau įprastas paniekos kupinas sargybinio balsas: „Po vagonais! Nespėjusių nelauksim! Bandysit bėgti – šaudysim!“ Ar galima labiau paniekinti žmogų: visiems pagal komandą tūptis, visiems – tuštintis! Nespėjai – vis tiek lėk

į vagoną, nes nušaus kaip bėglį.

„Dangaus Dieve, ar tu matai, ką su mumis daro? – klausdavo vagono kovotoja, atkišusi stambią krūtinę, iškėlusi rankas į dangų: – ar matai, Viešpatie?“ Paskui patylėdavo, kartais netgi posmą giesmės užtraukdavo, kad pasakutinė viltis visų nepaliktų, o po pusvalandžio ir vėl... Jau kita giesmė vagonė skardeno: ji šaukė pro pravertas duris sargybiniui:

– Tu žinai, ką su tokiais kaip tu reikia padaryti? Žinai? – klausė, ir kol kiti skubėdavo vandens atsinešti, ji puolė sargybinių: – šitokius tik šėtongrybiu išnuodyti!

– Čego tebe? Idi – voda! – rėkė jai sargybinis.

– Žemė būtų švaresnė be tokių, kaip tu! – vėl sakė žiūrėdama sargybiniui į akis.

– Ką ji burba? Kokio velnio reikia šitai banditei? – klausdavo sargybinis rusiškai.

– Aš tau parodysiu banditę! Nudžiūvėli, nelaimingas! Tai jūs – banditai, žmogžudžiai! Aš savo rankomis duoną užsidirbu!

Tada prišokdavo senas kareivis ir užčiaupęs smarkuolei burną, sakydavo:

– Neerzink tu jų. Nušaus ir bus po viskam... Juk tavęs dar laukia kas nors gimtinėje? Gal gyvi išliksim, sugrįšim, – guodė kaip mokėdamas.

– Nelaukia! Nužudė šėtonai manąjį... – ir sužibėdavo mėlynais žiburėliais ašarotos akys, ir palikdavo akyse sužvilgusi ašara. Neverkė, neparodė savo skausmo moteris.

– Va, ir gerai, – kalbėjo jai atsargos kareivis, – ir gerai... Sakykit, ar tikrai yra toks šėtongrybis? Suvalgei ir... amen! Galas!

– Yra, – aiškino ji. – Visam šitų pasmirdėlių būriui užtektų vieno...

– Tai ko tik dabar prisiminei, kad yra? – šypsojosi kareivis.

– Aš tik žinau, kad yra, pati nebuvo radusi. Sako, Lietuvoje – retas.

– Na ir gerai, ir toliau nuo nuodėmės.

– O aš jau jokios nuodėmės nebijau, tėvai, – atsakydavo ji. – Dabar žinau, kad didesnio pragaro už bolševikų tvarką žemėje ir pragare nebus.

Deja, su ta mintimi „tėvui“ tekdavo sutikti...

O traukinys riedėjo trumpam tesustodamas ir bėgo kilometrai tuščiais laukais – nei pasėto, nei užaugusio javo, nei bulvių vagos ar besiganančios karvutės pievoje. O jie vis dar nenorėjo suprasti, jog ten, kur juos veža, nieko ir nebus. Tik vaikelių mirtys vagonuose dirgino vaizduotę kraupiais reginiais ir ateities pranašystėmis. Deja, nė viena jų nebuvo panaši į tą tikrąją, kurią teks išgyventi partizano Felikso Juto žmonai ir vaikams.

Šalia naujosios pažįstamos Marijos Popienės su šeima sėdėjo mažakalbė jauna moteris, apglėbusi savo kelių mėnesių dukrelę. Jau kelios dienos, kai jos dukrelė balso neparodė, nė cypt! Ir mama sėdėjo tyli, susimąščiusi. Greit keleiviai suprato, kad mergytė mirusi. Kai sustojo traukinys jauna moteris nenorėjo atiduoti sargybiniams mirusios dukrelės. Popienė bandė ją užtarti, prašė sargybinių, kad leistų motinai mergytę palaidoti toliau nuo geležinkelio bėgių, už griovio, tačiau sargybinis išplėšė iš motinos rankų suvystytą mažylę ir išsinešė. Visi žinojo, kur išneša: pames griovyje neužkasę... Jauna moteris nualpo. Gal ir gerai, kad tuo metu prarado sąmonę: ji nematė, kaip sargybinis jėga ištempė iš vagono seną močiutę, kuri degte degė karščiu ir kliedėjo, matyt, gyvendama paskutines savo valandas. Ją nešė išnešė, nes pati net pri laikoma nepastovėjo. Visi suprato, kad ją paliks numirti pakelėje. O gal nušaus? Pasigailės ir nušaus?

– Kada baigsis siaubingo mūsų įkalinimo vagonė dienų? Ko tyli, kaip užpakalis? – plūdo sargybinių nenuorama teisybės ieškotoja.

– Budet, vam vsio budet, – murmėjo sargybinis, gal jau ir spėjęs nors žodį suprasti.

Kai vėl sustojo traukinys, motina išleido Stefaniją su Antanuku atnešti vandens, bet liepė eiti drauge su ne-nuorama iš to paties vagono ir jokių būdu nepasimesti, laikytis jos.

– Nusiprauskit, jei suspėsit. Tik nepasiklyskit, – perspėjo vaikus.

Atsidūrus bekraštėje Rusijoje, traukinys sustodavo kiek ilgiau. Stefanija su broliuku gėrė vandenį ir prausė veidą, gėrė ir taškė ant kojų, šlapino rankas ir plaukus. Moteris irgi prausėsi, vis bardamasi ant sargybinių, kurie vaikštinėjo netoliese ir stebėjo.

– Net mūsų mažame upelyje, už sodo, vandens buvo daugiau ir tokio tyro, kvepiančio, – Stefanija irgi negalėjo tylėti.

– Čia viskas dvokia mazutu, prievarta ir geležim. Ilgai prisiminsim, – pasakė moteris.

Ji tikrai viską žinojo, šita vagono skardžiabalsė kovotoja, kurią visi iš karto pamilo. Ji vienintelė išrėkdavo garsiai, ką kiti nutylėjo. Tikrai, prabėgs daugelis metų, Stefanija išgyvens, turės mylintį vyrą ir vaikus, bet niekada neužmirš slogaus mirties dvelksmo vagonuose ir Rusijos geležinkelių kvapo. Ir stengsis nevažinėti traukiniais. Čia ji visa esybe pajuto, kas yra mirtis, bedvasių žmogystų – bolševizmo tarnų rankose. Baisesnės mirties, kai gyvą, sunkiai alsuojančią, kliečinčią senutę vagonų sargybiniai paliko purvinoje stotyje numirti, ji jau nematys per visą gyvenimą. Nieko baisiau už vaizdą, kai sargybinis nušovė atsilikusį nuo vagono žmogų, ji irgi neregės, nors siaubo dienų dar teks išgyventi. Ir visą gyvenimą geležinkelio stotys Stefanijai kels žodžiais nenusakomą baimę, užsilikusią pašamonėje nuo vaikystės.

Jų vagonas buvo tryliktas... Tai lyg ir nieko gero nežadėjo. Lemtingas skaičius, tačiau jiems su tuo tryliktuoju vis dėlto pavyko išvengti katastrofos.

Prieš juos važiuojant tremtinių traukinys susidūrė su vežasiu mediena prekiniu ir nušoko nuo bėgių. Dauguma tremtinių žuvo arba buvo sunkiai sužeisti, bet į juos niekas nekreipė dėmesio, neskubėjo suteikti pagalbos. Vos vienas kitas keleivis išliko gyvas. Vėliau tremtinių barakuose žmonės ilgai kalbėjo apie baisią tragediją su kraujo upe ir negyvų kūnų kalnais. Kiek Lietuvos žmonių nesulaukė žinutės, kas nutiko su jų artimaisiais – irgi niekas neskaičiavo. Vaikams šitos baisios kalbos prišaukė juodus sapnus, jie klykdavo naktimis ir ilgai drebėdavo nubudę iš šalčio ir baimės. Metų metus tie sapnai neaplenkė ir Stefanijos.

O kol kas jie važiuo vis tolyn ir tolyn, trumpam sustodami vandens, nusilpę nuo maisto ir oro trūkumo vagonuose. Pagaliau traukinys ilgam sustojo. Vadovai šaukė: „Krasnojarskas! Išlipti!“

Atidarė vagonų duris ir vėl skubino: „Bistro! Bistro!“ Kas nepajėgė išlipti, tuos vilkte išvilko. Daug buvo visai nusilpusių. Vos ant kojų laikėsi ir mama, apkabinusi savo mažuosius. Tik spėjo šiek tiek atsigauti, išgirdo komandą sustoti eilėmis. Surūšiavo: kam į dešinę, kam į kairę. Nuvarė į pirtį. Mama džiaugėsi: „Atgaivins pirtelė, nusi-prausim, vaikai. Visi utėlėmis aptekom...“ Vagonų utėlės ir kareivių keikimai – tokia buvo pirmoji vaikų pažintis su turtinga ir galinga Rusijos valstybe.

– Mamyte! – sušuko Stefanija jau priepirtyje. – Mūsų rūbelius išveža! Atima!

Prižiūrėtojas krovė drabužius į didelę dėžę. Paaiškino, jog drabužius iškaitins, kad utėles išnaikintų.

Ilgai prausė pavargusius vaikų kūnelius motina. Būtų galėjusi – ašaromis nupraustų jų veidelius, bet reikėjo slėpti nuo vaikų ašaras ir išlikti stipriai. Jai buvo taip sunku, kad pati vos išstovėjo, tik po pirties atsigavo. O mažieji jau smalsiai dairėsi aplink, Stefanija vis ko nors klausinėjo, nes ilgai teko laukti nuogiems, kol atvežė drabužius.

– O jeigu mūsų drabužėlių neatveš? – nerimavo mergaitė.

– Atveš, – nuramino mama. Atėmė namus, ūkį, negi dar ir apatinius paimtų?

Staiga nualpo po pirties Alytė Popaitė. Pradėjo vemti. Prižiūrėtojas keikėsi, plūdosi: „Atvežė čia mums užkratą! Visi susirgsim!“ Liepė vežti mergaitę į infekcinę Krasnojarsko ligoninę.

– Daug tokių mačiau, – pasakė. – Jai – šiltinė!

– Dukra kelionėje pavargo, maistas prastas, prie tokio nepratę... – bandė aiškinti Alytės mama, tačiau jos niekas nesiklausė. Mergaitę išvežė.

Paskui atgabeno karštus drabužius ir apsirengusius nuvedė į baraką.

– Čia praleisit tik vieną naktį, – pranešė sargybinis. – Būtų per daug gerai jus čia palikti... visam laikui.

Nieko panašaus savo gražiame kaime mergaitė nebuvo mačiusi. Ankšti, vienas prie kito sugrūsti dviejų aukštų gultai. Nešvara, purvas.

– Gulkim, pašaukė mama. – Glauskitės prie manęs... Pailsėkit, vaikai, juk pavargom. O rytoj – kas bus, tas ir bus... – mama visada iš rytojaus tikėdavosi ir laukdavo tik ko nors geresnio.

Vaikai sumigo, tik motina akių nesumerkė. Vis glostė, ypač savo mažąją, kuri buvo taip nusilpusi, kad visą kelią tylėjo. Glostė motina mažylę ir meldėsi, kad tik nesusirgtų...

Kitą dieną jau atėjo kiti prižiūrėtojai. Vienas linksmi paaiškino:

– Plauksim dideliu laivu, vaikai. Ar matėt laivą?

Paskui susodino į mašiną ir nuvežė į prieplauką prie vandens. Suposi laivas su užrašu „Marija Uljanova“. Sukaišiojo laive visus kur pakliuvo: tarp mašinų, statinių, neliko nė vieno laisvesnio kampelio. Plukdė žemyn upe. Vaikai stebėjosi: „Kokia plati upė, kito kranto nesimato“.

– Jenisejus, – aiškino palydovas.

Vanduo mėlynas, lyg nudažytas, ir šaltas šaltas, nors buvo vasara. Kai užtikšdavo purslai – šalčiu odą nudegindavo. Birželio pabaiga, o laivo denyje žvarbu. Stasytė nesustodama skundėsi: „Šalta, mamule, šalta...“ Statūs Jenisejaus krantai nesulaikė geliančių siaurės vėjų. Net saulė nešildė.

Mama apgobė vaikus plona antklode, sugriebta iš namų išvežant, kurios nesuspėjo paimti sribai, bet... niekas nuo skvarbaus šalčio neapsaugojo.

Plukdė keturias paras, o maisto nedavė.

Pro šalį praplaukiant matėsi kur ne kur išsimėtę maži nameliai ir jokio gyvulėlio prie namų. Tik šunys, labai daug šunų. Vieną nežinomą gyvenvietę praplaukiant vaikai pamatė ožką, o mama pasakė: „Jeigu ožkų yra, gal išgyvensim...“ Kai laivas priartėdavo prie gyvenviečių, iš laivo išlipti leido tik lydint sargybiniui. Vietiniai gyventojai apsupdavo laivą, siūlė mainais už drabužius išvirtų su lupenomis bulvių, arba džiovintos labai sūrios žuvies. Mama pardavė savo gražiausią skarelę, o gavo už ją keturias mažas bulvytes ir parūkytą lydeką. Padalijo visiems po mažą pilką bulvytę ir lydekos gabalėlį. Visi pirmą kartą per kelionę laivu pavalgė.

– Net bulvės kitokios, ne mūsų... – atsiduso mama. Mažoji Stasytė irgi ilgai žiaumojo bulvę nesiryždama praryti.

Kai laivas sustodavo nedideliuose uostuose, atnešdavo keleiviams košės ir sriubos. Sriuba smirdanti, net alkanam nei nuryti, nei išspjauti.

Jenisejske sustojo kiek ilgiau. Čia vėl visi gavo dvokiančios žuvimi sriubos. Palydovas nuramino:

– Dar kiek paplaukiosim ir būsim vietoje.

Pagaliau atplukdė į Igarką ir visus išlaipino.

– Ar čia gyvensim? – klausinėjo Stefanija.

– Mažute, nieko neklausinėk, dairykis ir įsidėmėk, – prašė mama.

Ir paslaptinai pakuždėjo:

– Kada nors mes vis tiek sugrįšim namo! Reikia tikėti, vaikai, sugrįšim.

Mažoji Stasytė jau nei verkė, nei valgyti prašė, tik stovėjo suglebusi, iširėmusi į mamą ir tylėjo. „Mūsų plaštakė be sparnelių mirtinai pavargo“, – pagailėjo jos likimo keliaiviai.

Stovėjo minia išvargusių benamių, beteisių moterų, senelių ir vos vienas kitas jaunesnio amžiaus vyriškis. Stefanija dairėsi aplink ir stebėjosi: „Tai čia mums reikės gyventi? Čia? Aplink nei namų, nei medelio.“ Kiek akis užmatė stūksojo aukšti Jenisejaus krantai, nugulti senais rąstais, aplaužytais medžiais. Ir toliau – tik mediena, nupjauti medžiai ir lentos. Net šaligatvis, keliukas, vedantis tolyn, ir tas iš lentų sukaltas. Ir purvinas sniegas – ne toks, kaip gimtinėje, net ne sniegas, o suledėję purvini kalnai. Juodais upeliais nuo sniego kalnų tekėjo tirpsmo vanduo.

Pagalčiau iškankintai miniai buvo leista žygiuoti į miestelį – lentų keliuku aukštyn. Užkopę skardį pamatė eilę senų purvinių bakarų. Stefanija suskaičiavo: dešimt. Žemi, mediniai. Už jų tolumoje – skurdūs mažaūgiai berželiai. Net ir šie nepanašūs į išlakų gimtų namų beržą šalia kelio į sodybą.

Grupę šeimų nuvarė prie septinto barako ir pasakė:
– Čia gyvensit.

Įsikibusi mamai ir broliukui į ranką Stefanija įžengė į savo naujuosius namus. Stasytė jau snaudė mamai ant pečių. Nauji namai – visai nepanašūs į namus, tik nedidelis kambarėlis su gultais, kur turėjo tilpti keturios šeimos – dešimt žmonių. Dešimčiai – šeši gultai? Siauri, nuzulinti, nešvarūs. Prie gultų – dėžutė maistui. Kas joje tilps? Tai ne tėvų namų didelė indauja, erdvus podėlis, kur tilpo miltai, taukai, rūkytas kumpis ir dešros, sviesto ir grietinės puodynės.

– Kokia maža! – apžiūrėjo Stefanija. – Tuščia! Nei indų, nieko! Nė šakutės ar šaukšto. Nė maisto... Kaip mes

gyvensim? – jau kelintą kartą klausė Stefanija, nepastebėjusi, kad mama šluosto akis, stengdamasi nepravirkti vaikų akivaizdoje.

Šeimai teko du gultai. Mama iškart atsigulė ir pasakė:

– Susiglauskim, bus šilčiau, – šalia paguldė mažąją sesytę. – O judu su Antanuku irgi pailsėkit, lipkit viršun...

– Tai ir patalynės neduos? Nei antklodžių? Iš mūsų viską surinko, o čia nieko neduos? – šito Stefanijos protas dar nepajėgė suprasti. – Dar stribas mūsų pūkinės pagrobė...

– O kur išvietė? – jau ir Antanukas trypčiojo.

– Turbūt kieme.

Išėjo apsidairyti. Netoliese už barako riogsojo plačiai išmėtytos krūvos skardinių. Iš jų sukalta ir išvietė. O ten – pilnos duobės kirminių.

– Aš neisiu, – pasakė Stefanija. – Bijau įkristi.

– Mamyte, kaip čia nešvaru! Ar čia gyvena žmonės? – nustebo Antanukas.

– Vargeli mano... Vaikai, juk platūs laukai aplinkui. Apsieisim be tos išvietės, – ir nusivedė vaikus toliau.

– Mamyte, o kas mūsų paliktoje sodyboje gyvens? – klausinėjo Stefutė.

– Okupantai, kas gi daugiau.

– O močiutė? Ir močiutė ten negyvens?

– Turbūt negyvens... – nusiminė mama. – Jeigu sugriš, ir ją sugavę ištrems.

Aišku! Gultų lentos – jiems. Okupantams, kaip sakė mama – pūkinės šeimos antklodės, jų karvutės ir paršeliai, jų bitės ir jaunas sodas prie namų, net senasis mažas sodelis su vyšniomis ir saldiniais obuoliukais, kurių vaikai labai ilgai negaus paragauti, irgi jiems, užkariautojams?

Nebuvo kada nei pailsėti, nei pasikalbėti. Atėjo politrukas, – taip pats prisistatė, – ir pasakė:

– Dirbsi, mamaša, trimis pamainomis. Sirena kauks tris

kartus per parą. Po sirenos – į darbą! Kas mėnesį reikės registruotis komendantūroje.

Vos įstengė numigti, sukaukė sirena.

Mama sunkiai pakilo, padalijo visiems gautą kepalėlių duonos: šlapios, sprangios, minkštos, minkyk ką tik nori – nesubyrės. Net šlapios duonos nuryti be vandens vaikai negalėjo.

Mama išėjo į darbą lentpjūvėje, kur jai įsakyta dirbti. Čia nieko kito be lentų ir lentpjūvės nė nebuvo.

Vaikai liko namuose. Mama sugrįžo su šviesa. Liepia gultis miegoti, bet vaikai neina: dar šviesu! O kai nuvargę sukrito į gultus, mama jau miegojo. Ir vėl... Vos sumerkė akis – sirena. Nubudusi mažoji Stasytė pradėjo verkti: „Mamule, neišeik! Man baisu!“

– Dar ne man kaukia sirena. Miegokit, – nuramino mama.

Taip ir nesutemo visą naktį. Rytą vaikai sužinojo, kad šitaip atrodo baltosios naktys, kai saulė nenusileidžia, kai danguje tarsi matai dvi saules ir nė viena nešildo. Mama paaiškino, kad visi ir liks dirbti čia, už poliarinio rato, Šiaurėje, o vasaros čia niekada nebūna tokios, kaip Lietuvoje. Igarka – tremtinių miestas nuo seno, teks priprasti, nes čia visi ištremti iš savo tėvynės.

– O kokia būna vasara čia? – klausinėjo Antanukas.

– Pamatysim, – atsakė mama.

Grįždama iš darbo ji atsinešė dienos duonos normą ir šiek tiek kruopų. O kai išdirbo visą savaitę, tai gavo ir 200 gramų cukraus. Vaikai dažė duonelę į cukrų. Taip buvo skaniau, tik džiaugsmo – nė lašelio. Vaikai pirmą kartą pajuto, koks svetimas ir šaltas gali būti pasaulis ir kokie pikti, nedraugiški žmonės. Nuo tos dienos vaikai nebeverkė, nors iki skausmo prailgdavo Igarkos diena, kol mama sugrįždavo iš lentpjūvės. Pavargusi apglėbdavo juos rankomis, bučiuodavo ir, pasėdėjusi ant gultų, eidavo virti kasdieninės kruopų košės. Skystos, pilkos, kartais – geltonos

ir sprangios. Nei obuolio, nei uogelės... Vieną kartą mama atnešė didelės žuvies galvą ir išvirė sriubos. Buvo labai skani, ne ta, kurią gaudavo traukinyje, kelionėje.

– Eskimai, pro šalį plaukdami, pasigailėję moterų ir vaikų, kartais numeta į krantą žuvies galvų, – aiškino mama. – Tik politrukai juos pamatė, veja moteris nuo kranto, o vietinė valdžia už tai baudžia žvejus: tremtiniams padėti neleidžiama!

– Ką padarė mūsų tėtis, kad mus šitaip nubaudė? – kartą paklausė Antanukas.

– Nieko, – pyktelėjo mama. – Nieko, sūnau. Paaugsi – suprasi. O dabar valgyk ir patylėk...

Ilgomis dienomis ir baltosiomis naktimis viso barako vaikai žaisdavo, kol nukrisdavo iš nuovargio. Taip užmiršdavo nuolatinį alkį. Žaidė ir viskuo baisėjosi, žaidė ir klausinėdavo pavargusių motinų:

– Kodėl, už ką mus čia atvežė? Ar visada taip ir bus?

Suaugusieji tarpusavyje kalbėdavo apie žmogžudį Staliną ir visus, kurie tokią tvarką įvedė. Po sirenos kauksmo vaikai laukdavo sugrižtančių iš darbo motinų ir tyliai kentėdavo. Ypač nuo uodų, kurie debesimis puldavo vakarais, deginte nudegindavo odą, nuberdavo nuo įgėlimų raudonais kietais taškais.

Kiek vyresnių vaikų galvelėse brendo svaiginanti maitinga mintis: argi negalima būtų pabėgti? Imti ir pabėgti iš čia? Kartą būrelis berniūkščių, su jais ir Stefanija, išėjo apsidairyti toliau už barakų. Nuėjo labai toli, beveik iki miškelio, nusitęsiančio į tolį. Čia per uodų debesis net kvėpuoti nebuvo kuo. Aplinkui – pelkė, liulanti baisiais kemsynais. O miškelyje – daugiau žolių negu medžių. Kur žengsi, ten supasi žemė po kojomis, vien tik samanotos pelkės. Atradę bruknelę vaikai norėjo nuskinti, bet pabūgo linguojančios po kojomis bedugnės, pasiruošusios praryti visus, kurie tik įžengė į pavojų kupiną žemę. Kiek dairėsi aplinkui – nesimatė nei kelio, nei geležinkelio bėgių.

Uždara, pelkynų apsupta vieta, niekur iš jos neišbėgsi. Kur eitum – vis kiaurai žemės nusmegtum per siūbuojančią, traukiančią į dugną juodą klampę. Eik kur nori, mažas žmogau, niekur nenueisi!

Mama, sužinojusi apie vaikų kelionę, kol ji sunkiai dirbo, iš pradžių apsiverkė, paskui paprašė:

– Galėjot nuskęsti, galėjot paklysti, vaikai. Niekada daugiau vieni, be suaugusiųjų neišeikit iš barakų. Ir neužmirškite: jums reikia užaugti, tada pamąstysim apie keliją namo.

Vis dėlto pirmoji skaudi patirtis sulaikė vaikus nuo bandymų ieškoti kelių pabėgimui iš svetimos piktos žemės.

Praėjus vaikiškam skausmui, supratus, kad kelio į namus nėra, atėjo baisiausios dienos: pradėjo mirti vaikai, vienas po kito. Dar vakar visi kartu žaidė, lakstė po purvinų barakų kiemą, o rytą – jau kurį nors išnešdavo į tundrą užkasti. Kasdien iš barakų išnešdavo po karstelį, o dažnai – net kelis.

Žaidimų draugų būrelis mažėjo. „Greit neliks nė vieno vaiko, – mąstė Stefanija. – O gal ir jos pačios nebebus... O jei mama susirgtų, kas tada? Juk jau ne vieną močiutę išnešė į tundrą pakasti.“ Nevaikiški klausimai ir nežinia kasdien akmeniu gulė mažon širdelėn ir augo neapykanta už motinų ašaras ir nuovargį, už atimtus gimtuosius namus, už visa tai, ko vaikai neturėjo matyti. Ir už baisius žodžius „banditskoje otrodije“, išstartus prižiūrėtojų politrukų, kurie jautėsi turį teisę vaikus vadinti „banditų išperomis“. Tada Stefutė mintyse klausdavo: „Ką okupantams padarė tėtis? Kuo nusikalto? Juk tėtį jie nušovė! Ar dar negana? Ką bloga padarė vaikai ir mama?“ Barakų berniukams ir mergaitėms teko anksčiau subręsti, žūt būtinai reikėjo kuo skubiau užaugti. Motina grįždavo iš lentpjūvės mirtinai išvargusi, sutinusiomis, kruvinai nubraižytais rankomis. Negalėdavo jų net pakelti, nepajėgė išstovėti didžiulėse eilėse po darbo dėl duonos ar miltų. Ji buvo

maža, smulkutė, tačiau teko dirbti vyro darbą – plikomis rankomis skubiai sugriebti rąstų nuopjovas iš mašinos ir sukrauti į medines dėžes. Nuopjovos didelės, sunkios, plaušėtos. Aštrios medžio atplaišėlės smigdavo po oda ir mama sugrižusi ilgai krapštydavo jas adata. Baisu, kad tą suprato ir Antanukas. Jis pasakė: „Aš sugrišiu kada nors namo ir... surasiu, kas nušovė tėtį. O tada!..“

– O kas tada? – klausė Stefutė.

Antanukas neatsakė, gal ir pats nežinojo ką tada padarys. Sesė prigludė broliuko galvą ir pakartojo mamos žodžius: „Pirma užaukim. Mama sako – juos nuteis Dievas...“

Vaikai dar negalėjo suvokti, kodėl viename žemės kampe lyje – jų gimtinėje – buvo švaru, lengva, gera, netrūko duonos ir džiaugsmo, o kitame – tik šaltis, purvas ir juodžiausia juos supusių uniformuotų žmogėnų panieka.

Susirgo mažoji Stasytė: viduriavo, ką suvalgydavo, tą išsvėmdavo, visai nusilpo. Panašiai sirgo daugelis vaikų. Išvežė mama mergytę į ligoninę beveik negyvą. Paguldė į vaikų skyrių. Trečią dieną abi su Stefute nuėjo jos aplankyti. Baltai vilkinti prižiūrėtoja ar slaugė į ligoninę jų neįleido. Tik pasakė, kurioje palatoje guli Stasytė. Pakuždėjo tyliai, atsargiai, tarsi netyčiomis prasitarė, matyt, pati ko nors labai bijojo.

Apėjo mama ligoninės langus, Stefutė, prisispaudusi prie sienos akimis ieškojo sesytės. Ir pamatė. Palatoje galybė vaikų, labai daug mažų – vos metelių ar trejų, kaip ir Stasytė, gulėjo aukštose lovėlose. Atsidarė palatos durys, įėjo seselė su arbatinuku ir kiekvienam vaikui į puodelį įpylė arbatos. Davė atsigerti mažyliams. Stasytė pasiekė puodelį pati, tačiau nepajėgė išlaikyti ir apsipylė arbata net neatsigėrusi. Pradėjo verkti. Slaugė pripuolė prie jos ir prapliupo šaukti: „Privežė čia visokių sergančių bandidvaikių!“ Stasytė užsidengė rankelėmis veidą ir sukniuobo lovytėje. Paskui pakilo, atsiklaupė ir iškėlė rankes prašydama gerti, tačiau prie jos niekas daugiau nepriėjo,

paliko verkiančią. Ko ji galėjo norėti, juk buvo „banditų“ vaikas! Stasytė paverkė atsiklaupusi, paskui pakilo ir ėmė vaikščioti lovelėje, įsikibusi į aukštas groteles. Stefanija pravirko nuo matyto reginio, verkė garsiai, nepajėgdama susilaikyti. Verkė ir mama, šaukė Stasytę vardu. Mergytė pamatė jas ir, atsisukusi į langą, gailiai prašė:

– Mama, mamyte! Paimk Stasytę namo! Paimk mane, mamyte!

Motina verkė prisispaudus prie palangės, kol atsidarė durys ir atėjo ta pati slaugė. Ji atnešė vaikams košės. Pamačius žiūrinčias pro langą moteris, padėjo padėklą su koše ir priėjo prie lango. Pagrūmojo dideliu raudonu kumščiu, pasipylė jau daugybę kartų girdėti žodžiai: „Bandyty! Svoloči!“

Mama visai sugniužo, tačiau pastovėjusi atsikvėpė ir pasakė:

– Eisiu pas ligoninės vyriausią gydytoją ir pasiimsiu mergytę. Tegul numirs ant motinos rankų.

Deja, ant ligoninės durų buvo užrašyta: „Karantinas. Šiltinė.“ Durų niekas neatidarė.

– Vis tiek pasiimsiu. Aš skųsiuos, – pasiryžo mama. – Juk turi būti ir tarp komunistų nors vienas nenužmogėjęs!

Tik ar atsiras tas vienas, tikras žmogus su širdimi ir siela? Atsirado: po dviejų dienų pats „tikrasis“ žmogus – politrukas, atėjęs į baraką mamai pranešė, kad gali pasiimti iš ligoninės dukrelę. Stasytė mirė.

Motina nuėjo į ligoninę ir parsinešė lengvutį kūnelį, suvyniotą į skudurus. Barako kaimynas iš lentų atraižų sukėlė karstelį, mama aprenė Stasytę gražiausia jos suknyte su žirneliais, papuošė žolynais. Moteris sukalbėjo maldas. Nebuvo kunigo, kaip namuose, kaime laidojant mirusius. Tremtiniai, kurie tuo metu nedirbo, nunešė karstelį į kapines, pavadintas „Litovskaja kladbiščia“. Čia kasdien laidojo tremtinių vaikus, kartais net po kelis per dieną. Vaikus ir senukus...

Stasytės mirties liudijime buvo parašyta: „Mirė nuo distrofijos“.

– Kas ta distrofija? – klausė Stefutė mamos.

– Badas, – trumpai paaiškino mama ir pridūrė. – Atleisk jiems, Viešpatie, jie nežino, ką daro...

– Kodėl nežino? Juk žino! – pirmą kartą Stefanijos sie-loje kilo maištas prieš visus ir viską, prieš smurtą ir prievartą, nors ji dar nežinojo, kaip šiuos jausmus pavadinti. Ji tik suprato, jog tikrieji banditai gerai žinojo, ką daro: lietuvių kapinėms didžiausias plotas seniai buvo numatytas, o barakai, tokie ankšti daugybei žmonių, labai greit tapo erdvūs. Ištuštėjo. Gyvų liko nedaug... „Komunistai žinojo, kam mus pasmerkė...“ – pasakė mama, iš širdies gelmių apverkusi dukrelę. Paskui nušluostė Stefanijai ir Antanukui ašarėles, žadėjo: „Susipažinau su vietinėmis moterimis. Eisiu rinkti bruknių, nes visi išmirsim... Geros moterys, užjautė mane, jos žino kelius ir vietas tundroje, kur yra bruknių ir galima pereiti pelkes.“ Mama po darbo ilgus kilometrus ėjo į pelkes, rinko bruknes, kad tik vaikai sustiprėtų, nenumirtų. Į žuvį ir bulvytes išmainė visus atsivežtus drabužėlius, savo sukneles.

Paskutines jėgas sukaupusi parnešdavo krepšį uogų ir visada sakydavo: „Mes sugrįšim, vaikai, mes būtinai sugrįšim namo...“ Paskui apsidairydavo ir pridurdavo: „Gal vieną dieną tas „tautų tėvas“ padvės. Sugrįšim...“

Šitai kalbant mamą vaikai išgirdo pirmą kartą. O po Stasytės laidotuvių kasdien didžiajam revoliucijos vadui palinkėdavo mirties ir atsidusdavo: „Atleisk man, Viešpatie, ir pasigailėk.“ Ji tikėjo prakeiksmo galia ir aiškino tokioms pat tremtinėms, palaidojusioms artimuosius: „Baisi bus Stalino mirtis, visų motinų skausmas jį prislėgs už sušaudytus vyrus, sūnus, už mažų vaikų kančias tremtyje. Baisios bus šito galvažudžio paskutinės dienos.“

Kuo toliau, tuo dažniau ji, prisiminusi vyrą ir močiutę,

verkdamo: „Net vaikų tėvo kapelio nežinau, kokiam raište, kas ir kur jį užkasė?“ Stefutė klausėsi, įsimindama kiekvieną žodį, o Antanukas, priėjęs prie motinos, suimdavo jos rankas ir bučiuodavo bučiuodavo, kol ji nustodavo verkėti. Motina jautė, kaip diena po dienos senka jos jėgos ir beviltiškai klausdavo tamsių barako sienų: „Kaip be manęs išgyvens vaikai?“ Kartais vaikai išgirdavo jos tylią maldą, bet prašė ji jau ne duonos kasdienės, maldavo atitolinti mirtį. Ji jau netikėjo, jog išters nelaisvę, o nelaimė skubėte skubėjo ateiti...

Vieną vakarą po darbo motina negrižo į baraką. Tremtinė Domicelė Dūdaitė, parėjusi iš darbo ir pamačiusi apsisverkusius vaikus, pasakė: „Mama ligoninėn išvežė. Ji pasveiks, vaikai, tikėkit – pasveiks.“

Norėjo ar nenorėjo, tačiau teko vaikams visą tiesą pasakyti: „Mama darbe nualpo ir ją išvežė į infekcinę ligoninę. Gydytojas apžiūrėjęs pasakė – šiltinė...“ Susvyravo barako sienos, o kambario kaimynai pradėjo vengti vaikų. Visi jau žinojo, kad nuo šitos baisios ligos mirė daugybė tremtinių. Skaudžiai vaikai pravirko, išsigando ir pro ašaras klausė: „Ar nenumirs mamytė, kaip mirė mažoji sesutė? Ar sugriš gyva?“

Kaimynė paguodė: „Mama dar jauna, stipri, būtinai sugriš. Pasveiks ir sugriš... Pareis...“ Nuramino, bet duonos niekas nedavė, nes patys neturėjo. Kitą dieną barako kaimynai vaikus sušelpė dvejomis riekelėmis duonos ir pasakė: „Daugiau nieko patys neturim“.

Vaikai suvalgė duoną, išsivirė buzelės, suradę likusių spintelėje kruopų. Buvo rugsėjo pradžia, smarkiai atšalo orai. Vaikai ketino pasirinkti uogų pelkėse, tačiau vieni bijojo eiti. Norinčiųjų juos palydėti neatsirado. Per daug nuvargę grįždavo žmonės iš darbo. Na ir mirė, krito lyg apnuodytos muselės. Bematant ištuštėjo visi barakai. Geroji senutė Grincevičienė, gyvenusi su maža vaikaite, vis šį tą numegzdavo karininkų žmonoms, tai gaudavo

duonos ar miltų. Ką gavusi pasidalydavo su vaikais. Bet ir ji dingo, išnyko nė neatsisveikinusi. Mama vis dar negrįžo iš ligoninės, o vaikais niekas nebesirūpino. Niekam jie ir nerūpėjo. Tremtiniai patys vos gyvi, ypač senukai, badavo, o jauni iš barakų išsikėlė gyventi kitur.

Alkani vaikai pradėjo elgetauti, eidami per visus barakus, kur dar buvo gyvų žmonių. Tačiau niekas negalėjo duoti daugiau nei kelis šaukštus viralo. Lauke, ant lauželio ugnies dažnai kepdavo žuvį nepažįstama tremtinė. Ji pora kartų davė vaikams po gabalėlį žuvies ir pasiguodė, jog jų šeimoje yra penki žmonės ir patys vos gyvybę palaiko žuvų galvomis. Jas kartais numeta moterims iš žvejbos grįždami čiukčiai. Ji pamokė Stefutę:

– Eikit toliau, į miestelį, pas rusus. Ten daug kariškių gyvena, jie turtingi, prašykit duonos. Gal sušelps? Eikit vaikai ir atsiminkit: rusiškai duona – chleb, ačiū – spasi-bo. Vaikų gal pagailės, greit ir mama pasveikusi pareis...

Gaila, vaikams žodžio „spasibo“ beveik neprireikė.

Elgetaudami jie išsilaikė dešimt dienų. Kartą nuėjo prie tikrai pasiturinčių uniformuotų rusų durų. Ištiesė rankas ir paprašė: „Daite chleba...“ Šalia šeimnininko pasirodė ir apkūni moteriškė. „Chaziajuška, chleba...“ – ištiesė vaikai sušalusias rankas. Tada kariškis riktelėjo:

– Pošol von! Banditskoje otrodije! Jūsiškiaiai tėvai mus šaudė! Pošol von!

– Kad jie nudvėstų! – pritarė „chaziajuška“...

Namuose vaikai neturėjo nieko valgomo: saujelė kruopų ir miltų, palikų mamos, baigėsi. Tačiau Antanukas tada neverkė, tik išrėžė žiūrėdamas rusui į akis:

– Mūsų močiutė nė vieno elgetos neišvarydavo, visus valgydino ir dar kiaušinių įdėdavo. O bulvių niekam nepagailėjo. Dar ir lašinių bryzą įduodavo, paprašius pasimelsti už visus...

Rusas neišklausęs – juk nieko nesuprato – užtrenkė duris.

– Kokie baisūs žmonės, – glaudė Stefanija broliuką ir tikino:

– Vis tiek reikia eiti ir prašyti, kol sugrįš mama. Jei būtų mirusi, juk kas nors praneštų...

Deja, „kam nors“ nerūpėjo nei serganti tremtinė, nei jos vaikai. Į daugelį naujų gražių namų Igarkos Naujamiestyje beldėsi vaikai, į daugelį širdžių tiesė sušalusias rankas, tačiau visi užtrenkdavo duris, dažniausiai nieko neatsakę ir nedavę. Tik vieno namelio durys atsidarė sveitingai ir plačiai: senyva močiutė, išgirdusi gyvybę teikiantį žodį „duonos – chleba“, pakvietė vaikus į vidų.

– Vargšeliai, jūs vargšeliai, – užjautė supratusi, kad vaikai likę be mamos. Ji daug ko klausinėjo. Vaikai labai mažai žodžių spėjo išmokti per tokį trumpą laiką, tačiau senoji suvokė, kad motina ligoninėje, mažieji elgetos jos laukia, gyvena barakuose. Aišku – alkani. Ji įpylė jiems po dubenėlį sriubos iš konservuotų daržovių. Išeidami jie daugybę kartų pasakė „ačiū“ ir „spasibo“. Per visą savaitę liūdno, žeminančio elgetavimo vaikus kelis kartus pamaitino šilta sriuba ta pati močiutė. Matyt ji buvo tik šių namų įnamė, nes atrodė varganai apsirengusi ir labai vieniša. Tik akys rodė užuojautą benamiams, išvežtiems iš tėvynės vaikams.

Grižę į baraką po elgetavimo dienos vaikai krisdavo ant gultų kaip negyvi, žaisti ir bėgioti nebuvo jėgų, kalbėti nenorėjo. Susiglausdavo su broliu ir gulėdavo tylėdami, užmigti nesisekė...

– Jeigu kada nors sugrįšiu namo, niekada nepraeisiu pro elgetą ko nors nedavus, – pažadėjo Stefutė broliui.

– Bet ar mes grįšim? – paklausė Antanukas.

Rytą jis nenorėjo keltis ir prašyti duonos šitų uniformuotų, kurie atėmė jo namus ir nušovė tėtį.

– Verčiau mirsiu, – užsispyrė. Nusisuko į kamuoliuką susirietęs.

– Antanuk, – prašė Stefanija, – gal šiandien mums

pasiseks, gal rytoj sugrįš mama? Einam... Keliamės ir einam.

Antanukas sunkiai atsikėlė, paklusniai nusekė sesei iš paskos. Tą dieną jie nuėjo į didelį daugiabutį naują namą. Pasibeldė. Duryse pasirodė senis su šunimi. Šuo smarkiai lojo, puolė ir tampėsi prilaikomas. Išgirdęs žodį „chleb“, senis ėmė rėkti:

– Von! Von otiūda! – ir užsiundė šunį. Paleido vaikams pavymui.

Vaikai bėgo kiek jėgų turėdami, bet argi jiems, alkanims, pralenkti įmitusį šunį? Šuo įsikibo Antanukui į kelnes ir ėmė purtyti. Berniukas pargriuvo susiėmęs už kojos. Šuo kiek atsitraukė susigėdęs ir, pabrukęs uodegą, nuskuodė į namus.

– Įkando? – susirūpino sesė.

– Ne. Tik suspaudė koją dantimis ir kelnių klešnę suplėšė.

– Gerai, kad neįkando, – sesė apkabino brolių. – Išsigandai?

– Išsigandau, bet šuo pasirodė geresnis už šeimnininką.

Vaikai grįžo namo alkani. Antanukas nusprendė:

– Daugiau niekur neisiu!

Barake tebuvo likę du jauni žmonės, tačiau vaikai niekada nematė, ką ir kada jie valgo. Į alkanų vaikų žvilgsnį paaiškindavo:

– Patys nieko neturim... Badaujam.

Gal ir būta tiesos, kas žino, nors į badaujančius jie neatrodė panašūs. Po to vaikai jau nesiryžo barakuose gyvenančiųjų prašyti išmaldos. O namučiuose, kur duris atidarydavo geroji močiutė, niekas lange ilgą laiką jau nesirodė. Gal išvažiavo? O gal ir močiutės gyvos nebėra? Taip nusprendė vaikai ir jau nesikėlė rytais elgetauti. Gulėjo, sėdėjo ant gultų, tai užmigdami, tai nubusdami iš alkanos svaigulio ir gėrė vandenį. Greit jie jau nesuprato – diena ar naktis, kiek laiko praėjo gulint? Mama negrįžo.

Kaimynai dingo... Vaikai, žodį kitą ištarę, krisdavo lyg į duobę, ne sapną, bet nenusakomą, nepatirtą nebūtį. Antanukas net kalbėti nebegalėjo. Pramerkęs akis paklausė:

- Tu valgyti dar nori?
- Ne. Jau nieko nenoriu, – atsakė Stefutė.
- Ir aš nebenoriu. Tėtį sapnavau...

Vaikai pradėjo protarpiais prarasti sąmonę, gal nė nesuprato, kas su jais darosi. Kai visai nusilpo ir nebuvo jėgų net vandens atsigerti, – atsidarė barako durys. Buvo pavakarys, apsiniaukęs dangus. Stefanija sunkiai pramerkė akis. Antanukas gulėjo užsimerkęs, bežadis. Tęsėsi poliarinė baltoji naktis.

Prie gultų priėjo apyjaunė moteris ir vyriškis ilgu apsiaustu, sena kailine kepure ant rudų plaukų. Bandė pašnekinti vaikus, tačiau jie į atvykėlių balsus nereagavo. Tik Stefanija žiūrėjo ir nesuprato, kas vyksta. Ko jie iš jų nori? Paskui surado dar likusią barake gyvenusią moterį ir paklausė:

- Kur Jutienės vaikai? Šitie?
- Taip, – paklaustoji ranka parodė į gultus su vaikais. – Jie...

Moteris priėjo prie Stefanijos, apžiūrėjo ir paklausė, kiek kuriam metų, tačiau alpėjantys iš bado vaikai nesuvokė, kaip atsakyti. Tada moteris kažką pasakė vyriškiui, šis pakėlė Antanuką ant rankų, norėjo apauti, aprenkti, bet... jokių šiltesnio drabužėlio vaikai jau neturėjo. Tada moteris išėjo iš barako ir iš rogių, kuriomis atvažiavo, paėmė storą antklodę. Ištiesė ant laisvų gultų, įkėlė ir suvyniojo Antanuką, o vyras jį išnešė. Stefanija pradėjo verkti:

- Jis dar gyvas! Kur nešat? Jis dar gyvas, dar vakar kalbėjo su manimi. Neišneškit. Rytą dar buvo atsimerkęs...
- Atėjusi rusė, valdžios moteris, atsargiai ramino verkiančią mergaitę.

– Užteks, užteks... Nusiramink. Juo pasirūpins. Jis gyvens. Gyvens...

Kai Stefanija suprato, jog kažkas jais susirūpino, nustojo verkusi ir ėmė prašyti:

– Spasibo... Ačiū. Bet aš noriu būti kartu su Antanuku.

– Būsi, būsi, – rusė mokėjo suprasti vaikus. – Greitai būsit kartu.

Po pusvalandžio, nors Stefanijai atrodė, jog visa diena ir naktis praėjo, atvažiavo tas pats ručkis su atsmaukta kepure ir ta pačia antklode rankose. Suvyniojęs Stefaniją, išnešė ją ant rankų, pasodino į roges, nes ji irgi nei paieiti, nei pastovėti nepajėgė.

Kur išvežė broliuką, jai niekas nepasakė.

Tu po laiminga žvaigžde gimei, Stefanija! Vis dėlto atsirado tas doras Sibiro žmogus, išgelbėjęs „bandito“ vaikus nuo bado ir šalčio. Jis nebuvo nei komunistas, nei valdžios žmogus, tik mylėjo arklius. Susirūpino sužinojęs iš tremtinių, kad vaikų motina susirgusi, o gal jau ir numirusi ligoninėje, nes jokių žinių nėra, o vaikai vieni... Miršta iš bado visų akyse ir visiems jau nusibodo juos globoti, nes ir patys badauja. Kažkas iš drąsesnių pasiūlė kreiptis į aukštesnę valdžią, nes vaikai niekuo nekalti, arklininkas pasakė:

– Reikėtų, bet... Nieko doro iš to nebus.

Aukštesnei valdžiai tremtinių vaikai nerūpėjo. Vaikais pasirūpino arklininkas dėdė Vania, kuris žinojo kam ir ką pasakyti.

Antanuką nuvežė į mažamečių vaikų namus, o Stefutę – į kitus, kur gyveno vaikai jau lankantys mokyklą. Tu apie viską dar sužinosi, Stefanija, ir su arklininku dėde Vania susipažinsi.

Mergaitę pasitiko didelis dviejų aukštų namas ir greta jo nupilkėjęs senas vienaukštis. Kai ją iškėlė iš rogių, atsidarė didžiojo namo durys ir išėjo moteris su dviem vai-

kais – berniuku ir mergaite. Vėliau Stefanija sužinojo, jog tai ir yra vaikų namų auklė Vera Nikitišna. Ji atidavė Stefutę kitai darbuotojai garsiai pašaukusi: „Nataša, ateik!“

– Vadink mane teta Nataša, – pasakė atėjusi moteris Stefanijai ir nusivedė į prausyklą. Pašildė vandenį. Kol vanduo šilo, ji trumpai apkarpė mergaitei plaukus. Stefutei buvo taip sunku, silpna, kad gailėtis nukirptų kasų neužteko jėgų, net nekilo klausimo, ar to reikia. Paskui teta Nataša ją nuprausė didelėje, žemoje, medinėje statinėje, išmuilino, ištrynė visą kūnelį. Stefutę iškart suėmė miegas.

– Neužmik, mažule, atnešiu tau saldžios arbatos, – kalbino ją teta Nataša.

Ne viską Stefanija suprato, tačiau ką reiškia žodis „čaj“ – jau žinojo.

– Ačiū, – padėkojo mergaitė. – Spasibo...

– Neužmik, neužmik, aš tuoj tau saldžios saldžios arbatėlės sutaisysiu.

Teta Nataša jau nešė naujus drabužėlius: baltas kelnutes, marškinėlius, margą suknytę, apmovė kojinaites ir sandaliukus.

– Matai, kaip gražu! – kalbėjo teta Nataša. – Tu besanti graži mergaitė.

Žodį „graži“ Stefutė suprato iš to, kaip miela moteris ja grožėjosi ir dar kartą padėkojo:

– Spasibo...

– O dabar gerk arbatėlę, gerk...

„Velniai žino, kas čia darosi, – murmėjo teta Nataša, girdydama mergaitę arbata, – banditų vaikas, o kokio mandagi!“

Teta Nataša dirbo vaikų namuose skalbėja, ji buvo tik vargšė moteris, pati varge užaugusi ir politrukų kalbos apie suvežtus į Šiaurę galvažudžius banditus jai tiesiog netilpo galvoje. Pasaulį ir viską, kas vyko dabar Šiaurėje, ji suprato savaip. „Gal visoje žemėje nėra tvarkos nė valstybės, kur lengva ir gera juodo darbo žmogui? Bet ir šitie...“

sukėlę karus ir revoliucijas nieko gero neduos. Nei tvarkos, nei doros neįves. Šitokia mergaitė – ir... banditų vaikas?“ Svarstė teta Nataša. Jai taip buvo pasakyta. O ji tuo nepatikėjo nuo pirmos akimirkos, pamačiusi nusilpusią iš bado mergaitę. Skalbė ją vėl panaršė po spintą ir atnešė Stefutei megztuką.

– Spasibo, – dar kartą padėkojo Stefutė.

– Kad nesusaltum, – bandė paaiškinti. – Valgyt duosim vėliau. Nedaug, kad nesusirgtum...

Tačiau mergaitė jau snaudė, leipte leipo nuo šiltos saldžios arbatos ir maudynės. Ji tik paklausė:

– Kur broliukas?

Tačiau teta Nataša klausimo nesuprato, o Stefutė dar taip mažai žodžių žinojo, kad paaiškintų, todėl nutilo ir pamastė: „Jeigu mane, pavadintą „banditų išpera“ šita geroji moteris sušildė, nuprausė, gal ir broliuku pasirūpins?“

Paskui geroji moteriškė pašaukė savo sūnų, trečioką, kuris irgi gyveno vaikų namuose, ir liepė palydėti mergaitę į kambarį.

– Einam, – pašaukė berniūktis ir, atsargiai paėmęs Stefutę už rankos, nuvedė ir parodė, kur jai teks gyventi, miegoti, draugauti su vaikais, mokytis. Ant didelio kambario durų buvo užrašas Nr. 10. Čia ją pasitiko ta pati auklėtoja Vera Nikitišna ir parodė, kuri lovytė bus Stefanijos. Mergaitė greit suskaičiavo, jog kambaryje penkios lovelės ir tiek pat spintelių šalia. Auklėtoja užrašė Stefanijos vardą ir pavardę ant lapelio, padėjo jį prie lovos ir paėmė už rankos pasakė:

– Eisim į valgyklą.

Žodį „eisim“ ji jau žinojo, o kaip rusiškai skamba „valgykla“, išgirdo pirmą kartą. „Kur mane veda?“ – pamastė, bet nežinojo kaip paklausti ir paklusniai nutipeno, stengdamasi suspėti su auklėtojos žingsniais. Arbata jai suteikė jėgų, o kas toliau? Neramu Stefutei ir nieko nėra šalia, kas paaiškintų ką reiškia jai svetimi, nesuprantami

žodžiai. Auklėtoja pasodino ją prie nedidelio stalelio, įpylė skystos nekarštos sriubos ir padavė riekelę duonos.

– Rytoj duosim daugiau pavalgyti, – paaiškino.

– Spasibo... – Stefutė skubėdama suvalgė sriubą, nors auklėtoja perspėjo, kad neskubėtų. Tačiau mergaitė to žodžio dar nemokėjo. „Turėsim vargo...“ – palingavo galvą auklėtoja. Pamaitinusi mergaitę vėl nuvedė ją koridoriumi į izoliatorių, kur jau laukė baltu chalatu vilkinti jauna medicinos seselė. Ji kažko ėmė klausinėti Stefutės, pasiklausė širdies plakimo, apžiūrėjo rankas ir liepė eiti į savo kambarį miegoti. Stefutė stovėjo ir žiūrėjo į ją, nesuprasdama, ko iš jos norima. Ji net svyravo, taip norėjo atsigulti. Tada seselė parodė jai ranką į koridorių ir Stefutė išėjo. Veros Nikitišnos nebuvo, kažkur pradingusi, ir vėl mergaitė nežinojo ką daryti. Gerai, kad prisiminė kambario numerį. Pasilaikydama sienos surado dešimtą kambarį, kur jai teks gyventi be mamos ir broliuko. Atsigulusi užmigo. Miegojo ilgai. Nubudo nuo šaižaus skambučio. Nežinojo, rytas ar vakaras, ir kiek laiko miegojo. Auklėtojos nesimatė, o paklausti nebūtų galėjusi, nes žinojo vos kelis rusiškus žodžius. Stefanija vis dar gulėjo, kai prie jos priėjo mergaitė ir užkalbino, pasakė savo vardą.

– Aš – Ema... Aš – kalmukė, mano lova šalia tavosios. Draugausim?

Stefanija linktelėjo galva. Ema šypsojosi.

– Skubėk, renkis. Eisim į valgyklą. „Poniala?“ – klausė.

Stefanijai pasigirdo žodis „panelė“.

– Ne, ne! – ji papurtė galvelę. – Aš dar ne panelė.

Vaikai, vienas kitą pralenkdami ėjo į valgyklą. Ema paėmė Stefutę už rankos:

– Einam vakarienės!

Stefanija pakluso, nes žodį „vakarienė“ jau buvo girdėjusi, tik nesuprato – kodėl vakarienės? Negi ji visą dieną miegojo?

Naujoji draugė ją nuvedė į valgyklą. Visi vaikai gavo po riekelę juodos duonos ir baltiesnio batono. Skanėtų skanėstas, jo jau seniai Stefanija nebuvo valgiusi. Visiems ir Stefanijai įpylė puodelį arbatos ir dar įdėjo du šaukštus manų košės. Košė buvo pasaldinta, labai skani.

Po vakarienės Ema vėl Stefutę sugriebusi už rankos nuvedė į žaidimų kambarį, parodė kas jame yra, aiškino, kokius žaidimus ji mėgsta. Po to mergaitės grįžo į savo kambarį ir netrukus išgirdo komandą „Otboj!“ „Miegoti!“ – paaiškino Ema. Ir dar – į prausyklą valyti dantis ir... „Parodysiu, kur tualetas.“ Štai taip Stefanija išmoko dar kelis rusiškus žodžius, tik nesiprausė, nes neturėjo nei muilo, nei rankšluostėlio.

Visi plovė rankas, prausykla klegėjo vaikų balsais, kurie netrukus nutilo, nurimo.

Miegoti, tai miegoti! – nudžiugo Stefanija. Ji jautėsi išvargusi nuo patirto bado ir nemigo naktų, nuo naujų išpūdžių ir minčių apie mamą, todėl maža lovelė ir miegas pasirodė tikras išsigelbėjimas nuo nelaimių ir visko, ką spėjo pamatyti, kuo apsidžiaugė ar nesuprato.

Stefutė greit suvokė vaikų namų tvarką. Rytą skambutis – „podjom“ – keltis! Dar vienas išmoktas naujas žodis. Paskui – prausykla ir mankšta. Kiekvieno kambario mergaitės turėjo savo išrinktą seniūnę, kuri vesdavo rytinę mankštą. Kas rytą koridoriuje surikiavusi eilėje vaikus seniūnė raportuodavo auklėtojai: „Visi sveiki! Pamo-kom pasiruošę!“ Vaikai, kuriems pamokos prasideda anksti ryte, valgo pirmieji, kiti laukia savo eilės pusryčiauti. Po to – į mokyklą.

Pirmą dieną Stefutė į mokyklą nėjo, nes neturėjo nei sąsiuvinų, nei knygų. Jai buvo liepta palaukti. Netrukus gavo plunksną, rašalinę, porą sąsiuvinų, knygą rusų kalba „Rodnaja reč“ ir „Matematika“. O kitą dieną jau su visais drauge – į mokyklą. Igarkos 4-ąją vidurinę kartu su vietinių gyventojų vaikais lankė ir vaikų namų auklėtiniai.

Stefutė iš pirmųjų dienų mokykloje pajuto vietinių vaikų panieką vaikinamiečiams ir ypač tremtinių vaikams.

– Tu – tremtinė? Iš banditų? Fašistų šeimos? – paklausė dienos didvyrių lyderis. Stefutė atsakė:

– Aš – lietuvaitė!

Vaikai kvatojo, nors nė vienas nežinojo nei kas, nei kur yra Lietuva. Atsakyti jiems Stefutei trūko žodžių. Tik matematika jai aiški, nes tų pačių aritmetikos veikslių ji jau mokėsi tėviškėje. O štai per „gimtosios kalbos“ pamokas visai nesuprato, ką aiškino mokytoja. Buvo sunku ir liūdna dėl to, kad Stefanija vėl buvo tik pirmokė. Tačiau visame pasaulyje vaikai yra vaikai ir labai greit vienas kitą supranta be žodžių.

Po pamokų, sugrįžusios į savo kambarius, mergaitės skubiai nusivelka uniformas su juodomis prijoustėmis, rengiasi kasdieniais drabužėliais ir laukia pietų. Per pietus pirmoji ateina medicinos seselė ir visiems padalija po šaukštą žuvies taukų. Badauti, nuolat jausti alkį buvo sunku, tačiau praryti tikrą šlykštinę – dvokiančius žuvies taukus – dar sunkiau. Kai kurie žiaukčiojo ir netgi išsvemdavo ką prarijęs. Stefanija, išgėrusi savo porciją, kuo skubiau sugriebdavo duonos riekelę ir ilgai kramtydavo kąsnį. Pasakui virėja įpildavo sriubos, duodavo makaronų ar kokios nors košės ir stiklinę saldaus kompoto arba kisieliaus, kurį vaikai mėgo. Stefutė suvalgydavo viską iki trupinėlio. Taip, tai nebuvo jos gimtų namų duona ar sriuba, tačiau čia vaikai nebadavo. Stefanija nemurmėdama nurydavo neskanius žuvies taukus, už tai seselė pagirdavo, pasakiusi gerą žodį mergaitei, kurio jai taip reikėjo čia, toli nuo savųjų.

Po pietų vaikai su sąsiuviniais ir knygomis kuo skubiau eidavo į darbo kambarį ruošti pamokas. Ateidavo ir auklėtoja Vera Nikitišna prižiūrėti, kad vaikai netriukšmautų, netrukdytų vieni kitiems. Paruošei pamokas – laisvas skaitymas. Kurie nemokėjo skaityti, tiems auklėtoja

paskaitydavo kokią nors pasaką. Tokia buvo mažųjų našlaičių darbo diena. Visada vienoda. Kaip ir maistas: mėsos, kiaušinių vaikai negaudavo, tik makaronų, košės, kartais – žuvies ir labai retai – bulvių. Neskanių, mažučiu, vandeningu. Nebuvo skani ir košė iš sudžiovintų bulvių.

Kambariuose – savitarna. Seniūnė – jau ketvirtokė rusaitė iškart parodė savo valdžią. Matyt, kada nors bus didelė viršininkė. Ji ypač nemėgo Stefanijos. Versdavo kelis kartus perkloti lovą, be eilės išplauti kambarį, dažnai apstumdydavo. Stefutė labai norėjo paklausti, už ką ji, pati palikta tėvų ar našlaitė, šitaip jos nekentė? Bet mergaitė dar nemokėjo tiek reikalingų rusiškų žodžių, kad susikalbėtų. Kambaryje ji buvo vienintelė – tremtinių vaikas „iš banditų šeimos“. Kambario seniūnė, matyt, tai žinojo... Kentėti Stefutei nuo seniūnės despotizmo tekdavo dažnai.

Kartą Stefanija nugirdo koridoriuje kalbant lietuviškai ir pribėgo prie vyresnių mergaičių. Jos susipažino: gretimame kambaryje gyveno trys lietuvaitės – Janytė Ralaitė, Aldutė Valentinaitė ir Monika Daugnoraitė. Aldutė buvo vyresnė už visas. Mergaitės iškart paslapčiomis sutarė susibėgti tyliame kampelyje, kai tik galės atsiskirti nuo prižiūrėtojų. Tada kalbėdavo, kalbėdavo, išsakydamos viena kitai patirtas nuoskaudas, perspėdamos, kurios auklėtojos reikėtų pasisaugoti ir jokių būdu neprašnekti lietuviškai. Visos viena kitą mokė pirmųjų rusiškų žodžių. Stebėtinai greit mergaitės išmoko rusų kalbos. Tačiau išgyventi nenukentėjus, kai čia net vaikai stengdavosi niekinti vienas kitą, buvo nelengva. Mergaičių supratiimui apie draugystę, pagalbą silpniesiems, ko jas mokė motinos ir močiutės, čia nebuvo vietos. Ir negalėjo būti gailėsčio ten, kur net vaikų protus buvo aptemdžiusi bolševikų agitacija ir fanatizmas, kur daugelis badmiriavo, tačiau lyg šventus paveikslus garbino revoliucijos vadų portretus ant sienos.

Nelengvos Stefanijai buvo pirmosios politinės pamokos.

Visuose kambariuose kabėjo įrėmintas paveikslas, kurio apačioje smulkiais raidėmis buvo užrašyta: Josif Visarionovič Stalin.

– Į šitą senį su pypke gerai įsižiūrėk, – pamokė ją Ema, tikriausiai ir pati nukentėjusi dėl to paties portreto.

O į ką žiūrėti? Stovi senis pražergtomis kojomis, auliniais batais, su pypke ir... viskas? Ji taip ir paklausė Emos:

– Ir viskas?

– Tau – ne viskas, o jiems – viskas, – paaiškino Ema.

Jau pirmąją savaitę, atėjusią iš mokyklos į kambarį persirengti, Stefutę už rankos sučiupo kambario seniūnė Katia, privedė prie durų ir pirštu parodė į Stalino portretą. Rodo ir klausia:

– Tu jį myli? Ty ego liubiš?

Stefanija žiūri ir mąsto, ką atsakyti, kad Katia nepultų jos mušti.

– O kas jis? A kto on?

Katia paaiškino:

– Eto pomočnik Hitlera. Tai Hitlerio padėjėjas.

Kad Hitleris rusų priešas, irgi geras pamišėlis, kaip sakydavo mama, ji jau žinojo. Tačiau Katiai reikėjo atsakyti aiškiai – myli Stefutė Staliną, ar ne. Jei Stalinas Hitlerio draugas, kaip sako Katia, tada reikėtų sakyti „nemyliu“. Ir Stefutė kelis kartus pakartojo:

– Nemyliu, nemyliu! Ne liubliu, ne liubliu!

Oi, kokią audrą pakėlė Katia! Ji ėmė mušti Stefutę per veidą, skaudžiai – delno briauna, tampyti už krūtinės, plaukų ir šaukti taip, kad visi vaikai išgirstų:

– Už ką tu jo nemyli? Ėdi vaikų namų duoną, košę ir nemyli?

Nežinia, kiek dar būtų šaukusi ir mušusi Stefutę seniūnė, bet atsidarė durys ir pasirodė kita auklėtoja Marija Michailovna Jakovleva, griežtoji vaikų tramdytoja, ir paklausė:

– Kas atsitiko?

– Šita banditka pasakė, kad nemyli Stalino, – nusišypsojo auklėtojai Katia.

Jakovleva staiga uždare duris ir išėjo: nors užsimuškit abi! Suteikė teisę Katiai „paauklėti“ Stefaniją ir įkalti galvon pirmąsias komunizmo pamokas. Bet ir Katia prisibijojo Jakovlevos ir daugiau „banditkos“ nemušė, trenkė durimis ir išėjo paskui auklėtoją. Stefanija nubėgo į prausyklą, nusiprausė ir tada nuėjo pietų. Ją apsiverkusią pastebėjo Aldutė ir sužinojusi, kas atsitiko, pamokė:

– Įsidėmėk: čia ant sienų – vieni komunistai iškabinėti. Kitokių paveiksluose nėra. Nedaryk daugiau panašios klaidos, nes labai nukentėsi. Žinok, čia reikia garbinti visus portretus, kaip šventuosius bažnyčioje. Būk atsargi! Verčiau tylėk, arba šauk, kad nieko nesupranti.

Politinės pamokos Stefanijai labai pravertė, nors sunku buvo pagarbiai kalbėti apie žmogų – galvažudį, kaip sakydavo mama, kurio valia lietuviai ištremti iš Tėvynės.

Suklusk, mergaite, išmesta į tuščią bolševikų beprotybės ir lagerių kraštą kęsti alkį ir pažeminimą. Patylėk ir nieko neklausinėk galingesnių, nes toks yra pasaulis: užkariautojai visais laikais vertė vergus garbinti jų valdovus, daugybę žmonių pražudžiusius. Garbinti ir žemintis, net seniai mirusiems nusilenkti. O šitas, – su pypke, – dar gyvas ir gali tave pražudyti, ne tik Katios rankomis aptalžyti. Tylėk kaip pelytė, suradusi mažiausią urvelį pasislėpti ir išgyventi.

Tylėti ji nemokėjo. Ir jeigu iki to momento dar tik augo jos širdelėje panieka tiems, kurie galėjo būti ir jos tėvų žudikai, tai po šitos pamokos ji tikrai tapo gudresnė. Pirmiausia – labai greit ir gerai išmoko rusų kalbos. Jau po mėnesio galėjo susikalbėti su visais, o suvokdama, ką šneka ją supantys žmonės, ji greit atskyrė, kas yra kas baltųjų naktų žemėje už poliarinio rato. Jei auklėtoja Marija Jakovleva būtų žinojusi mokinės mintis, subrendusias vaikiškoje galvelėje, tai Stefanija būtų verkusi kasdien. Kokia

laimė, kad nei iškabinėti ant sienų portretai, nei jų garbintojai negalėjo sužinoti mergaitės minčių.

Tik viena draugė, našlaitė, vyresnė už ją kalmukė Valia Kukejeva nieko neklausinėjo Stefanijos. Ji tyliai globėjo mergaitę, su giliausiu gailėsčiu pažvelgdavo savo juodomis kaip naktis akimis. Jos nuoširdumo Stefanija neužmirš visą gyvenimą. Čia buvo daug buriatų, kalmukų, nencų vaikų, kurie, netekę tėvų, pateko į vaikų namus. Kalmukė Valia sakydavo:

– Žinok! Katia – blogai. Jakovleva – dar blogiau. Duona – gerai. Teta Nataša – gerai, mūsų virėja – irgi gerai, labai gerai! Kas gerai – įleisk į širdį, kas blogai – uždaryk širdį.

Stefanija išmoko „uždaryti širdį“ ir kas būta gero vaikų namuose, – priimti kaip likimo dovaną. Globojama nuoširdžios draugės atsigavo, sustiprėjo nuo kasdien gaunamo maisto. Maitino vaikus skurdžiai, tačiau keturis kartus per dieną jie gaudavo arbatos, sriubos ar pačios pigiausios žuvies, retkarčiais netgi vaikų skanėsto – blynų iš miltų. Viso to neturėjo mama, negalėjo nusipirkti net už sunkų vergės darbą. Tarsi sesuo ja rūpinosi Aldona Valantinaitė, kurios mama tada irgi sunkiai sirgo. Pirmokėlių klasėje susirinko net aštuoniolika vaikų. Miestelio mokiniai nekentė vaikų namų auklėtinių, kur tik sutikę mušdavo, vadindavo vaiknamiečių utėlėmis. Tyčiodavosi, kaip išmanydami, kartais labai išradingai. Jie buvo turtingesni, įtakingų kariškių ar vietinių valdininkų vaikai. Jiems atrodė didžiausia neteisybė, kad buvo priversti lankyti tą pačią mokyklą su betėvių ar tremtinių – „banditų“ vaikais. Tačiau net mažiausieji, pirmokėliai, greit išmoko gintis: jie pasiskųsdavo vyresniems vaikų namų auklėtiniams ir šie, patykoję „turtuolius“ miestiečius, be gailėsčio apkuldavo, paaiškinę už ką gauna į kailį ir pažadėję, jog dar ne kartą gaus. Kumščio pedagogikos paprastai ilgesniam laikui užtekdavo. Taip ir gynėsi betėviai, benamiai užpoliarės baltųjų naktų krašte atsidūrę vaikai.

Po pusmečio pirmokėlių mokytojai, kitaip nei miesto vaikai, išskyrė tremtinius iš visų. Jie nuolat tremtinių vaikus pagirdavo viešai klasėje už tai, kad šie buvo mandagūs, nesikeikė, o svarbiausia – rusų kalbos išmoko geriau už vietinius. Ne kartą ir Stefaniją pagyrusi prieš visą klasę mokytoja sakydavo: „Nesuprantu, kas yra, kad lietuviai, nemokėję nė žodžio rusiškai, dabar šneka taisyklingiau už tuos, kuriems rusų kalba – gimtoji“. Šito pagyrimo užtek-davo, kad mušeikos kurį laiką aprimtų.

Nepaisant pedagogų palaikymo, iš didžiausių mokyklos chuliganų tremtiniai dažnai girdėdavo žodžius „banditų išperos“. Igarkos 4-osios vidurinės mokyklos direktorius, jaunas rusų inteligentas Olegas Petrovičius Krylatovas, išsišokėlių neglostė ir lietuvių vaikams tyliai rodė palankumą.

Tik vaikų namų auklėtoja Marija Michailovna Jakovleva kiekviena pasitaikiusia proga kimšte kimšo tremtinių vaikams didžiosios Stalino politikos pamokėles. Pirmokams tos neįvardytos pamokėlės buvo visai nesuprantamos, vis tiek nors kartą per mėnesį jie privalėjo išklausyti Michailovnos pamokslų. Žinoma, ne apie tremtinukų elgesį ar mokymąsi, dėl kurio nebuvo reikalo bartis, bet prisiklausė griežtų žodžių už tylų priešišumą vaikų akyse, kurį Michailovna pamatydavo vos prašnekusi apie didįjį vadą Staliną ir brolišką Rusiją. Kuo didesnis įkvėpimas apimdavo auklėtoją įrodinėjant pirmokėliams, koks didis vadas yra Stalinas, su kurio vardu lūpose žūdavo Rusijos kareiviai, ir koks jis visų mokytojas, kurį reikia mylėti ir gerbti, nes jeigu ne jis... tai vokietis būtų sutrypęs Tarybų sąjungą – tuo labiau mokinukus ėmė snaudulys. Tą pastebėjusi Michailovna kiekvieną kartą versdavo visus iš eilės deklamuoti eilėrašį „Aš rusų kalbą išmokčiau tik todėl, kad ja kalbėjo Leninas...“ Stefanija deklamuo-davo geriau už visus: garsiai, aiškiai, raiškiai. Jai dažniausia ir tekdavo pradėti meninio skaitymo pamokėles.

Negi galėtų pasipriešinti? Skaitydavo eiles ir netikėjo nė vienu žodeliu: Leninas tremtinių vaikams buvo visiškai neišaiškiai žmogysta, o apie Stalino „dorybes“: jie žinojo geriau už Mariją Michailovną Jakovlevą: tai Stalino įsakymu vaikams buvo ištremti, liko be tėvų ir namų, be tėvynės. Taigi deklamuokit eiles ir džiaukitės, vaikai, kad dar esate gyvi, kad jūs nepalaidojo tundroje kartu su daugybe iš bado mirusiųjų, su kuriais žaidėte per baltąsias naktis barakų apsuptyje. Per Michailovnos pamokėles Stefanija tylėdavo įsikniaubusi į knygą, tik sugrįžusi į kambarį, sukniubusi lovelėje staiga pravirkdavo, negalėdama sulaukyti ašarų. Verkė prisiminusi tėvą, verkė, nes nieko nežinojo apie motiną, jai niekas nepasakė, kur yra broliukas, ar dar gyvas?

Iki širdies skausmo ilgėjosi broliuko ir prisiminusi tyliai kentėjo, o prisimindavo jį kasdien...

Raudančią ją pamatė vaikų namų darbininkė, kūrenusi pečius, lenkė Monika. Tiesa, ji į „pečkurę“ visai nebuvo panaši. Visada ateidavo į darbą su balta apykaklaite, nors tekdavo išnešti pelenus ir šiukšles, pakurti pečius, jos rankos buvo baltos ir švarios. Vos apsitvarko, ji jau prausykoje. Atėjusi pakurti pečius, ji išgirdo Stefanijos verksmą koridoriuje.

– Kas tave nuskriaudė? Nebijok, pasakyk, – paglostė mergaitę.

– Antanuko verkiu, broliuko... – kūkčiojo mergaitė, – nežinau ar dar gyvas.

– O kur jis?

– Man niekas nepasakė, kur išvežė. Jeigu nesako, tai gal jo jau nėra?

– O mama?

– Mama ligoninėje... Taip kalbėjo auklėtoja.

– Gerai, – nuramino švelnioji vaikų namų darbininkė lenkė Monika, ne vienam vaikui padėjusi ar verkiantį kalbinusi. – Neverk. Sužinosiu, kur broliukas. Pažadu. Kai tik sužinosiu – pasakysiu tau. Neužmiršiu.

– Ačiū, – nudžiugo Stefutė ir ėmė laukti žinios. Ilgai laukė – dienų dienas. Praėjo dvi savaitės ir vakare atėjusi kurti krosnies geroji lenkė Monika nusišypsojo:

– Gyvas tavo Antanėlis, Stefanija. Jis – Igarkos priemiestyje, vaikų namuose, kur gyvena našlaičiai ikimokyklinukai. Rudenį jis eis į pirmą klasę ir tada jį perkels pas mus. Patenkinta?

– Ačiū, – vėl padėkojo Stefanija. – Aš labai lauksiu rudens...

– Mudvi jį pamatysime anksčiau. Aš tave nuvesiu pas broliuką.

Mergaitė puolė savo geradarei ant kaklo, apsivijo liksomis rankelėmis ir pabučiavo:

– Kada? Kada pas jį eisim?

– Neskubėk, dar reikia gauti Emiljano Karlovičiaus leidimą tave išsivesti, – paaiškino Monika. – Be direktoriaus žinios – nė žingsnio.

– Ar išleis?

– Išleis. Įtikinsiu. Jis geras žmogus. Tik tu venk auklėtojos, neužkliūk Jakovlevai ir niekam nepasigirk, kur žadam eiti. Supratai?

– Aha... Ačiū.

Mažoji tremtinė viską suprato. Tik ar duos leidimą direktorius Karlovičius? Juk ir čia to... „draugo“ Stalino tvarka.

Tarsi suvokusi mergaitės mintis, Monika kalbėjo jau kraudama krosnin malkas:

– Tvarka yra tvarka, bet... Visada atsiranda gerų žmonių. Pamiršk skriaudas, aplankysim tavo broliuką.

Daugelį skriaudų galėjo užmiršti vaikai ir užmirš, stengsis neprisiminti ateityje. Stefanija net iškentėtą badą ir elgetos dienas baltųjų naktų šalyje pasistengs užmiršti, tik negalės pamiršti pažeminimo ir prievartos, atleisti okupantams, atėmusiems jos ramią vaikystę ir namus. Niekada neatleis už nukautą tėtį ir badu mirusią sesytę.

Net norėdama užmiršti ir atleisti – nepajėgs. Panieka žudikams vaikų širdelėse akmeniui nusėda ir nėra nieko sunkesnio už neapykantą vaiko sieloje. Tokia nuodėmės kaina žemėje, ne už visas atleidžiama. Tik protingų bepročių pasaulis vis dar nepažįsta ir nesupranta vaikų. Per karų karus, per šimtmečius pasmerkusiems mirčiai tūkstančius žmonių užkariautojams nepaaiškėjo, kodėl jų niekas nemyli ir negerbia. Jei suvoktų šitą paprastą tiesą, pasaulis pasikeistų, bet... jis nesikeičia.

Išgirdęs „pečkurės“ Monikos nedrąsų prašymą, Emiljanas Karlovičius paklausė:

– Tai šita mergiūkštė, lakstanti koridoriais kaip aitvaras, tave sugraudino? Žinau, žinau, ir į mane lėkdama yra atsimušusi. Žinau, kad virtuvės šeimininkė ją giria už iki blizgesio nušveistus puodus, žinau, kad gražiai skaito eilėraščius. Tegul pasivaikščioja, pasimato su broliu. Galit eiti, – ir parašė savo ranka leidimą, uždėjo antspaudą. – Nešigirkit, nes visi panorės ištrūkti į svečius.

Šypsojosi direktorius, tikriausiai ne pats tokią griežtą tvarką įvedęs, nors laikėsi jos ir to paties reikalavo iš pavaldinių. Stefanijos džiaugsmo neišmatuoti! Ji džiūgavo: pamatys Antanuką! Nesvarbu, kad joms net tris kilometrų teks eiti pėsčiomis iki mažųjų Igarkos betėvų namų. Laisvą nuo pamokų dieną, ankstyvą rytą susiruošė kelionėn. Kelias neprailgo, nors abi keliautojos pavargo ir praalko, o duonos kelionei niekas neįdėjo...

Didelis pastatas jas pasitiko mirtina tyła, tarytum čia niekas negyventų. Mažieji buvo suguldyti popiečio miegui. Budinti paklausė, kas atėjo ir ko ieško. Teta Monika parodė direktoriaus leidimą ir budinti nuėjo atvesti Antanuko.

Atėjo berniukas – plikai nukirptas, nelinksmas.

– Labas, Antanuk, – sugraudino sesė. – Kaip tu gyveni?

Jis dar nespėjo nieko pasakyti, kai sugrįžusi auklėtoja įsakė:

- Kalbėkit rusiškai!
- Tada Stefanija jau rusiškai pakartojo:
- Aš paklausiau, kaip gyvena mano broliukas.
- Antanukas pasimuistė, nenorėjo kalbėti. Pažiūrėjo į auklėtoją ir atsakė:
- Geerai...
- Stefanija suprato, ką reiškė broliuko „geerai...“ Vadinasi, ir jį ne kartą ižeidė pavadinę „bandito vaiku“.
- Ar tave kas nors skriaudžia? Muša? – vėl pasiteiravo.
- Aha... Ne...
- Ką tu darai, kai skriaudžia? – norėjo viską sužinoti sesė.
- Mušuosiu.
- Verčiau pakentėk, kol užaugsi, – priminė jam sesė dažnai mamos kartojamus žodžius. – Kada nors mes užaugsim.
- Ne kada nors... Aš užaugsiu greičiau, – pasakė Antanukas ir paklausė. – O kur mamutė? Kodėl manęs neaplanko?
- Ji dar ligoninėje...
- Ar iš ligoninės neišleidžia? Gal jai labai blogai? Gal nepasveiko ir...
- Pamačius, kad broliukas tuoj pravirks, Stefanija paaiškino:
- Ją išleis, kai visai pasveiks. Tikrai išleis...
- Iš kur žinai?
- Teta Monika sakė. Ji sužinojo, kur tave išvežė ir mane palydėjo. Ir dar sakė, kad mes abu gyvensim tuose pačiuose namuose, kai pradėsi eiti į pirmą klasę. Palauk rudens.
- Palauksiu, – pralinksmėjo Antanukas. Jis irgi jau buvo pramokęs kalbėti rusiškai, todėl auklėtoja daugiau jo nebarė. Klausėsi.
- Aš mokausi gerai, – pasigyrė Stefanija. – Tik tu ne-liūdėk. Mums vėl reikės eiti ilgą kelią pėsčiomis. Toli,

Antanuk, dažnai tavęs aplankyti negalėsiu, o gal ir neleis-
tų. Palaukim rudens, kol mama sugrįš...

Stefutė jautėsi esanti vyresnė ir stipresnė, kaip žadėju-
si tėčiui, stengėsi broliuką paguosti.

– Tu neliūdėk, nuo rudens mes pasimatysim kasdien.

Trumpas pasimatymas, tačiau abiem palengvėjo, vai-
kai jau gyveno viltimi atėjus rudeniui būti drauge.

– Pralinks mėjai? – klausė teta Monika Stefanijos grįž-
tant namo. – Prisiraudojai – užtenka. Daugiau neverk ir
tikėk – mama pasveiks.

Parėjus į vaikų namus net diena atrodė šviesesnė ir ke-
lias neišvargino.

Naujųjų metų atostogų moksleiviai laukė kaip didelės
šventės. Tik buvo skaudu, kad šventų Kalėdų čia nebus.
Trys mažosios tremtinės kiek nusiminė: „Ir kūčiukų ne-
bus...“ Netikėtai vieną iš draugių – Aldoną Valantinaitę
aplankė mama. Jų šeima buvo giliai tikinti, niekada ne-
praleisdavo sekmadienio šv. Mišių, tai ir dabar, tikėjosi
Aldutė, neužmirš dovanėlės. Taip ir buvo: atnešė Aldu-
tės mama mergaitėms pigių saldainių – pagalvėlių, me-
duolį ir kelias saujas kūčiukų. Aldutė pasidalijo lauktu-
vėmis, o Stefutė dar ir savo draugės kalmukės Valios ne-
užmiršo: pavaišino kūčiukais ir paaiškino, kada juos val-
go kiekviena šeima Lietuvoje ir kokios džiugos Kalėdų
šventės vaikams gimtinėje. Netrukus ir kitą lietuvaitę, Re-
giną Rekštytę, aplankė močiutė ir atnešė kūčiukų. Kalė-
dinių vaišių net kambario draugėms užteko.

Rusės pirmą kartą tokius kepinius matė. Tik Valia Ku-
kejeva, vyresnė ir gudresnė, ne kartą patyrusi, ką reiškia
karinė drausmė, įvesta vaikų namuose, pasakė:

– Kuo greičiau suvalgykit ir niekam nerodykit. Jokiu bū-
du nepasakokit apie savo šventes mokykloje, nes rusiukai
jus visas apskųs. Pačios žinot kam... Jūs jiems – fašistai...
Net auklėtojoms nerodykit šitų kalėdinių dovanų.

Mokė jas kalmukė išminties, mergaitės suprato, kad

Valia nori joms tik gero, bet... Oi, kaip sunku buvo nepasidalyti savo džiaugsmu! Jeigu mergaitės būtų paklausiusios nuoširdaus kalmukės patarimo, kuriuo norėjo jas apsaugoti nuo bėdos, deja!..

Aldutė užsiminė:

– Aš dar ką turiu, susitiksime kambaryje. Parodysiu pačius gražiausius spalvotus paveikslėlius, atsižiūrėti negali! Ir maldaknygę mama dovanų atnešė.

Susibėgo trys draugės laisvą minutę ir Aldutė parodė mamos dovaną. Tai buvo mažutė vaikiška maldaknygė su daugybe gražiausių paveikslėlių. Vieną prisiminė ir Stefanija. Toks pats paveikslėlis su vaikais, einančias per lieptą, ir juos saugančiu Angelu sargu, įrėmintas kabėjo prie Stefanijos lovelės. Angelas sargas visoms priminė namus ir mergaitės, užmiršusios draugės įspėjimą, susiglaudusios vartė spalvotą maldaknygę. Nepajuto, kada priėjo auklėtoja, ta pati Marija Michailovna Jakovleva, kurios tremtinių vaikai ypač vengė. Tai ji leido klasės seniūnei sumušti Stefaniją, nė neketino jos ginti.

Jakovleva uždėjo sunkią ranką Stefanijai ant galvos, praskyrė susibūrusias mergaites ir čiupo už maldaknygės.

– Ką čia skaitot? Kur gavot?

Pamačiusi nerusišką tekstą ir šventus paveikslėlius, suspigo:

– Banditų išgamos! Šerk juos, maitink, o jiems tik kenkti rūpi!

Ji mergaičių akivaizdoje perplėšė maldaknygę ir įmetė į krosnį, kur buvo jau nemažai pelenų prisirinkę. Švystelėjo taip piktai, kad mergaitės, netekusios žado, nė žodžio neišspaudė.

– Klausiu – iš kur paėmėt?

– Mama atnešė... – prisipažino Aldutė.

– Daugiau tegul mama neateina, nei su dovanomis, nei be dovanų! Supratai?

Ji sugriebė Aldutę už ausies ir nutempė į kampa už

pečiaus. Po to prie kito pečiaus nustūmė Railaitę ir griebėsi Stefanijos. Mergaitei atrodė, kad jai nuplėš ausį, tačiau ji atkakliai tylėjo.

– Stovėsi prie sienos, – įsakė Jakovleva. – Visos stovėsit ramiai, kaip sargyboje, kol paleisiu. Vakarienės negausit!

Ir kodėl jos neklausė kalmukės Valios? Negauti duonos riekės ir poros šaukštų košės arba saldžios arbatos su batonėlio riekele vaikams buvo didžiausia bausmė. Aldutė neiškentusi paklausė:

– Už ką mus baudžiat? Ką blogo mes padarėm?

– Stovėsit tol, kol suprasit. O jeigu nesuprasit, tai liksit ir be pusryčių! – išrėkusi nuosprendį Jakovleva paliko mergaites ir nužygiavo koridoriais dideliais sunkiais žingsniais.

Stovi mergaitės įsitempusios ir viena kitos nemato. Koridorius ilgas, kai tik niekas pro šalį neina, Stefanija patrina kelius, pajudina rankas, susmunka. Pasirąžo ir kitos. Vos išgirsta atkaukšint žingsnius – vėl įsitempia lyg kareivėliai, išgirdę komandą „ramiai“. „Nusikaltėlės“ pavargo. Jau ir skambutis vakarienei nuskambėjo, o jos vis dar laukė: gal sugriš auklėtoja, atleis nuo bausmės, dar ruseno viltis, kad ir vakarienės gaus. Mergaitės žinojo, jog kita budinti auklėtoja jų nebūtų nubaudusi. Kai pro šalį prabėgo berniukas iš aukštesnės klasės, Aldutė jo paprašė:

– Būk geras, surask Jakovlevą... auklėtoją ir pasakyk, kad mes viską supratom...

– Prašykit ko norit, bet su šita pabaisa aš nekalbėsiu!

Berniūkštis supratęs, kad mergaitės nubaustos, nepanoro rizikuoti, žodis ne tas, ir pats atsistos šalia, palikęs be rytdienos pietų. Jau ir dieninės auklės išėjo namo, ir naktinės pasirodė, o mergaičių nepaleidžia, neateina pažiūrėti. Vaikai seniai išsiskirstė po vakarienės į kambarius, o jos tebestovi.

Aldutė neištvėrusi atsisėdo ant žemės ir kenčia kelius apsikabinusi. O Stefanija, pasirėmus į sieną užsnūdo ir nušliaužė žemėn. Nebepakilo, taip ir liko gulėti. Jeigu neleidžia į lovytę, miegos čia pat už krosnies, ant grindų. Net sapnuoti Jakovlevą raganos veidu ėmė, kai pajuto rankas judinant už peties. Nagi, geroji teta Monika atėjo krosnių kurti!

– Ką čia veiki? Kodėl ne lovoje? – paklausė.

Stefanija apsakė, kas atsitiko. Ir apie suplėšytą knygutę papasakojo. Monika patylėjo ir pažadėjo išvaduoti nuo bausmės.

– Dar pabūkit čia, aš naktinei auklėtojai pranešiu.

Netrukus atėjo kita auklėtoja ir liepė mergaitėms eiti miegoti.

Labiau nei vakarienės buvo gaila suplėšytos maldaknygės, tokios gražios, su spalvotais paveikslėliais. Žiūri į juos ir atsiduri kitame pasaulyje. Monika tikriausiai ją sudegino nepamačiusi, kas pelenuose.

Geroji lenkė surado suplėšytą maldaknygę krosnyje, nupūtė pelenus, nuvalė ir atidavė Aldutei.

– Gražink mamai. Suklijuos ir bus kaip nauja. Tik niekam apie tai nesakyk. Jeigu Jakovleva sužinos, kad nesudeginau, išvys mane iš darbo, – Monika palingavo galva ir atsiduso. – Mergaitės, mergaitės, kada jūs suaugsit ir suprasit, kas darosi pasaulyje?

Stefutei nerūpėjo nei Jakovleva, nei jos neteisingas piktas pasaulis, kuriam nereikia knygūčių su paveikslėliais, kuriame už nieką galima palikti be vakarienės alkanus vaikus. Neleido net pasidžiaugti artimųjų dovanėle... Stefanija daugybę kartu buvo pasižadėjusi neverkti, bet neišlaikė pagalvojusi: „Mama nesirodo... Kažin ar pasveiks?“

Šaltas gruodžio rytas, nepaisant nuoskaudų, nudžiovino Stefutės ašarėles. Tuoj po pusryčių atėjo vaikų namų pionierių vadovė Liudmila Michailovna Bortkevič ir paklausė:

– Kuri Jutaitė?

– Aš... – Stefanija sukluso, ar nebus vėl kuo nors prasikaltusi.

– Kur tavo mama? – nepatikliai kamantinėjo.

– Ligoninėje. Serga...

– Eik į svečių kambarį. Ji pasveiko, atėjo tavęs aplankyti.

Stefanija laukė, kol pionierių vadovė pasišalins, tada ji vėju nulėks pas mamą. Tačiau ir vadovė delėsė.

– Einam, ko stovi? – ir ramiau žingsneliu palydėjo į susitikimą.

Stefanija įsitempė, širdelė suvirpėjo: mama pasveiko! Kokia laimė!

Motina stovėjo prie svečių kambario durų. Tokia mažytė, pavargusi, nukirptais plaukais, per kelis mėnesius išsekinta baisios šiltinės.

– Mamyte! Aš taip tavęs laukiau! – pribėgo, apkabino mamą. Ir abi verkė, ilgai negalėdamos žodžio ištarti.

Pionierių vadovė išėjo, palikusi budinčią stebėti ir įspėjo:

– Kalbėtis tik rusiškai!

– Mano dukrelė, mano mažoji, – pagaliau atsigavo mama. – Jūs gyvi! Antanuką jau aplankiau. Gyvensim, dukra, kaip nors dabar gyvensim, – tikino save ir dukterį mama, o budinčioji priminė:

– Kalbėtis liepta rusiškai.

– Aš jums pasakysiu, ką man kalbės mama, aš jau moku rusiškai, – pasiūlė Stefanija.

– Atsirado... vertėja! Sakiau – abiems kalbėtis rusiškai!

Tačiau mama, vos vieną kitą žodį išmokusi, neįstengė ką nors daugiau pasakyti, tik glostė dukrą ir bučiavo veidelį.

Taip ir kalbėjosi abi: žodis lietuviškai, žodis – rusiškai. Argi reikia daug žodžių, kad dvi artimos sielos, išlikusios lagerių ir šiltinės mirties rate, suprastų viena kitą.

Mama atnešė dukrai duonos riekelę.

– Oi! Kad nebūčiau suvalgiusi pusryčiams baltos duonos riekelės!

Kaip ji norėjo dabar ką nors mamai duoti, bet nieko neturėjo. Todėl paklausė:

– Kur dabar gyvensim, mamule?

– Barakuose beveik nė vieno neliko. Išmirė. Sako – naujų atveš.

– Kalbėti rusiškai! Kiek reikės kartoti? – vėl įspėjo jas budinti auklėtoja.

– Gyvenu, aš jau gyvenu... Igarkoje, dukra, – jaudinosi mama. – Viena žydų šeima priėmė. Jis – žydas smuikininkas iš Leningrado. Abu tremtiniai. Ji – mokytoja. Nežinau už kokį nusikaltimą čia juos atvežė – tokie geri žmonės... Tai aš jų sūnelį Enverą prižiūriu, kol tėvai dirba. Jie man nieko nemoka, bet gaunu valgyti. Dirbu visą dieną: skalbiu, tvarkau butą, būnu su vaiku. Ponia beveik naują megztinį man atidavė.

– Pasimatymas baigtas, jeigu nenorit kalbėtis rusiškai, – nusprendė budinti. – Atsisveikinkit.

Asikabino, atsisveikino. Mama dar pasakė:

– Dukrele, greit vėl pasimatysim, o jei pavyks – gyvenim visi kartu.

Budinti žiūrėjo, kaip atsisveikina motina su dukrele ir tylėjo. Leistų joms pasikalbėti ilgiau, bet ir pati vis labiau bijojo jėgos, kuri net jos, rusės, gyvenimą sukaustė. O jeigu kas nors pamatys, išgirs ir pasakys, kad ji leido mokiniai kalbėtis su mama lietuviškai – kas tada? Šito „kas tada?“ – ji labai bijojo. Tik Stefutei buvo linksma kaip niekad! Mama pasveiko! Ir ponai, pas kuriuos dirba, – geri, netgi žadėjo mamai valdišką darbą surasti ir kartu su vaikais pietums pakviesti. To džiaugsmo mergaitei ilgam užteko. Tačiau, kaip visada, giedrą nuotaiką sudrumstė vaikų namų auklėtoja Jakovleva. Jai labiau būtų tikusios policininkės pareigos.

Kitą dieną vos grįžusią iš mokyklos ji pasišaukė mergaitę į žaidimų kambarį ir pasakė:

– Su mama pasimatei?

– Taip.

– Matai, mama pasveiko. Tarybų valdžia ja rūpinosi. Doktorai – komunistai ją gydė.

– Taip... Ačiū.

– Aha! Ir baltos duonos šiandien gavai? Pavalgei?

– Taip...

– Aha! Jūs visi prieš mus nusiteikę, fašistai šitokie. O mes jus duona šeriam, gydom.

– Aš – ne fašistė. Aš – lietuvaitė. – Stefanija pasijuto įžeista.

– Sakai – lietuvaitė. Tas pats velnias – ne rusas, kaip sakoma. O Lietuvoje mūsiškius šaudo!

– Aš nieko nenušoviau, – Stefutė pajuto pavojų ir ėmė gintis.

– Nenušovei... Miško paukštis į mišką žiūri, – Jakovlevai Stefutė nepatiko. – Na, eik, eik ruošti pamokų! O mes dar pažiūrėsime...

Stefutė žinojo, kad auklėtoja Javkovleva viską gali. Panorės – išvarys iš vaikų namų. O kas tada? Vėl alkanos elgetos dienos su ištiestais delnais, į kuriuos niekas kitas be pačios ašarų nenubyrą. Mama darbo, už kurį mokėtų atlyginimą, neturi. Gyventi irgi dar nėra kur.

„Aš nieko nenušoviau, – mąstė mergaitė. – Ką aš blogo padariau tai Jakovlevai?“ Tačiau niekas jai neatsakė. Po savaitės Stefutės džiaugsmui ją vėl aplankė mama, o ką ketino „žiūrėti“ auklėtoja Jakovleva, sužinos vėliau. Dabar džiaugėsi mama ir tuo, kad direktorius leido trumpam išeiti į svečius pas smuikininko šeimą, kur jų laukė saldžiausios vaisės.

Pakeliui į svečius Stefutė su mama kalbėjosi lietuviškai, kiek širdis geidė. Sužinojo, kad šeimnininkai mamai parūpino valdišką sargės darbą krautuvėje ir mažą kambarėlį

barake, atskirą, įrengtą buvusiam sandėliuke. Barake gyveno ir kitos tremtinių šeimos. Kai rusai įsitikino, kad lietuviai darbstūs ir nevagia, ką jie ypač vertino, atsirado norinčių ir galinčių padėti.

Ponia Julija buvo tikra ponija: mandagi, nuoširdi, surengė tremtinės vaikams tikrą šventę už motinos darbą. Stefutė pirmą kartą paragavo riešutų chalvos, gėrė arbatą su uogiene. Jai patiko juodaakis guvus šeiminkų sūnelis Enveras, kurį vis dar laisvomis nuo valdiško darbo valandomis prižiūrėjo mama. Ponia Julija klausinėjo Stefanijos, kaip sekasi mokytis, ar gera vaikų namuose, ar jos niekas neskriaudžia?

Ką ji galėjo atsakyti, – tremtinių vaikas, susirgus motinai, likusi viena vienužė poliarinių baltųjų naktų žemėje? Visiems svetima, ko ji galėjo norėti, o gyvenimas vaikų namuose ją jau išmokė, ką sakyti ir ką nutylėti. Ji kasdien gaudavo po riekę duonos ar košės šaukštą, skystos sriubos ar saldžios arbatos, nesijautė soti, bet ir bado neken-tėjo. Galėjo mokytis, dėl viso to galima pažeminimą iš-kęsti ir „bandito išperos“ neišgirsti. Ypač dabar, kai, ma-mos žodžiais tariant, atsirado tas vienintelis geras žmo-gus svetimoj šaly – ponija Julija, kuriai parūpo našlai-čių tremtinių likimas.

– Ko susimąstei? – klausė šeiminkė Stefutės. – Kaip ten, mokykloje, ar tavęs neužgaulioja, nestumdo? Neže-mina, nesityčioja?

– Ne. Kartais... – prisipažino Stefutė.

– Ginkis, mergaite, netylėk, – patarė ponija Julija. – Tau dar ne kartą teks save apginti. Aš žinau...

Ji gydėsi toje pačioje ligoninėje, kur buvo atvežta su-sirgusi vaikų motina, ir ten juodvi susipažino, Julija pri-sipažino, jog jos šeima – abu su vyru – irgi tremtiniai, in-teligentai iš Leningrado. Už ką išstremta? To nereikėjo klausti. Komunizmo statyba visur prasidėjo nuo tremtinių, kalėjimų, žudynių ir kaltų be kaltės vaikų vargo Sibire.

Nors Jutienė gavo darbą, ji vis dar padėdavo smuikininko šeimai. Vertėsi sunkiai ir negalėjo pasiimti vaikų pas save. Ji tik tyliai džiaugėsi, kad vaikai ne alkani, gerai mokosi, o guvi Stefutė deklamuoja, šoka visose mokinių šventėse. Nors pionierių vadovė parinkdavo vaikams deklamuoti eiles, kur būtinai skambėdavo Stalino vardas, niekas nesišiaušė. Tokia buvo tvarka ir naujoji rusų tikyba, kaip sakydavo dukrai motina. „Tu patylėk, galas jų nematė! Dar ne laikas kalbėti...“

– O kada bus laikas? – klausdavo Stefutė.

– Nežinau, – atsakydavo mama. – Gal niekada mums tokio laiko nebus...

– Ir Lietuvoj, kai sugrįšim į savo namus, bus taip pat?

– Nežinau... – kartodavo mama. – Svarbiausia – sugrįžti.

Pagaliau atėjo trumpa šiaurės vasara. Netikėtai Stefanija sutiko broliuką. Jį kartu su jo naujuoju draugu Pranciškum atvežė į vaikų namus, kur būsimieji pirmokėliai buvo ruošiami mokyklai.

Stefutei niekas nepranešė, kad atveš brolių. O šis tuojau pat išėjo koridoriais ieškoti sesės kambario. Eina abu su Pranciškum susikabinę ir dainuoja vaikų perfrazuotą dainą apie Staliną: „Negodijai tovarišč Stalin...“ (Niekšas draugas Stalinas), tik palauk, kol mes užaugsim! Posmas rusiškai, posmas lietuviškai! Plėšė vaikai visa gerkle tuščiame koridoriuje, kur juos ir pamatė Stefutė.

– Antanėli, – subarė brolių. – Nutilkit abu! Ir daugiau niekada šitaip nedainuokit. Išgirs pionierių vadovė ar auklėtoja Jakovleva, – nepasigailės jūsų. Liksit alkani ir dar iš mokyklos išmes!

– Tegul meta! – atrėžė Pranciškus. – Atsibodo! Tegul namo išleidžia!

Ir jis buvo tremtinių sūnus, ir jam daug kas gėlė širdį.

– Berniukai, – mokė juos Stefutė. – Ir man sunku, ir aš noriu namo, bet apie motinas pagalvokit. Ir tu, Antanuk,

prisimeni, ką mums pasakė tėvas paskutinį kartą... atsi-
sveikindamas?

- Prisimenu, – nuliūdo Antanukas.
- Tai ir mokysies. Aš tau padėsiu, kai bus sunku. Gerai? Tik užmiršk tą dainą, o tai Jakovlevos globotinės primuš.
- Tave mušė? Už ką? – sukľuso Antanėlis.
- Nesvarbu. Užmiršau... – pasakė Stefutė.
- Ir mane... – prisipažino Antanėlis. – Ne kartą.
- Būk protingesnis, – mokė sesė vaikų namų gyvenimo patirties. – Neskubėk ginčytis. Be to, ne visi mokytojai blogi, tikrai ne visi – aš žinau!

Paskui jiedu dažnai susitikdavo ir pasikalbėdavo apie viską. Vos atsiras laisva minutėlė ar nuoskaudos nepajėgs išverti, tuojau vienas kitą susirasdavo. Apsikabindavo, nušluostydavo ašarėlę, ir jau niekada nesijautė vieniši. Ir mama vis dažniau juos lankydavo, nors pasiimti negalėjo. Vos užtekdavo pačiai mažos algelės. Todėl džiaugėsi, kad vaikai aprengti, daugiau už ją pavalgo ir nebus beraščiai.

Po pamokų ruošos vaikai eidavo įvairiausių darbų dirbti: vieni bibliotekoje klijuodavo suplėšytas knygas, kiti padėdavo staliui remontuoti aplaužytą stalą ar spinteles. Stefanija visada buvo laukiama virtuvėje, kur norinčiųjų dirbti beveik ir neatsirasdavo, mat reikėjo šveisti suodinus puodus, tvarkyti ir plauti virtuvę, išvalyti visus kampus, kur sunkiai prieidavo nejauna virėja Faja. Stefutė niekada neatsisakydavo jai padėti. O kada tekdavo nuskusti du kibirus bulvių pietums, atradusi baltesnę kietesnę bulvę, mergaitė nedrąsiai prašydavo:

- Teta Faja, ar galiu suvalgyti žalią? Aš labai noriu...
- Valgyk, vaikelį, valgyk... – virėja pamilo Stefaniją už darbštumą ir mandagumą. Mergaitė niekada neplovė virtuvės kaip pakliuvo, o jos nušveisti puodai blizgėjo lyg nauji. Kuo ne pasakų pelenė? Tik pelenė svajojo patekti į karalių rūmus ir pamatyti prinčą, o Stefanija norėjo

savo namučių, savo tėvynėje, tačiau jos svajonė vis dažniau ėmė atrodyti nereali. Pasikalbėdavo kartais su draugėmis tremtinėmis, ar nebūtų galima pabėgti iš vaikų namų ir parvažiuoti į Lietuvą? Tačiau kaip? Niekur vienu nė žingsnio žengti neišleisdavo, o jeigu ir nenusaugotų kokią kartą, tai kur tie keliai į Tėvynę? Todėl joms teliko vienintelė svajonė – kuo greičiau užaugti. Negirdėti, ypač mokykloje, įžeidžiančių žodžių iš vietinių vaikų, susigūžti į kamuoliuką ir mokyti, mokyti. Ir... jokių būdu nesupykdyti vaikų namų auklėtojų. Deja, šitų klaidų Stefanijai nepavyko išvengti. Jei ne vienaip, tai kitaip būtinai įkliūdavo. Ir būdavo už nieką nubausta. Tačiau viena nuodėmė buvo tikrai ne niekas, ir nežinia kuo pasibaigtų, jeigu nebūtų Stefutės gyvenime dar vieno gero žmogaus – vaikų namų direktoriaus, kuris jos pasigailėjo.

Stefanija labai gražiai rašė, geriau už kitus vaikus išmoko rusų kalbos ir puikiai pamėgdžiojo mokytojų parašus. Taip tiksliai suraitydavo, kad iš pirmo žvilgsnio neatskirsi. Tiesą sakant, visi vaikai bandė mokytojų parašus kopijuoti, tačiau geriausiai sekėsi Stefutei. Suprantama, jog šitų gabumų vaikams labai greit prireikė. Ne jai pačiai, keliems berniukams ir mergaitėms, dažnokai gaunantiems blogus pažymius. Už kiekvieną mokykloje „užsidirbtą“ dvejetą ar pastabą, privalėjo pasirašyti vaikų namų auklėtojos. O kai jos pavartydavo mokinio dienoraštį ir pasirašydavo už blogą auklėtinio elgesį ar mokymąsi, visa tai geruoju nesibaigdavo: vaikai negaudavo pietų ir vakarienės, arba net dviejų pietų iš eilės! Tai buvo sunkiausia bausmė, nes maistas, kurį gaudavo, ir šiaip jau buvo menkas. Vaikai nuolat jautė alkį. Štai kada pravertė Stefanijos talentas padirbti parašus. O ji pasirašydavo lengva ranka, net nepagalvojusi, kas už tai grėsė.

Didžiausio tinginio auklėtoja, pavarčiusi seniai pasirašytą mokinio pažymių knygele, nustebo atradusi daugybę savo parašų. Vienaip žiūrėjo, vartė, kitaip – nieko

nesuprato. Parašas jos, nors žinojo, kad šitam tinginiui tikrai pastaruoju metu į dienoraštį nepasirašė. Auklėtoja, pasitarusi su Jakovleva, ėmė tyrinėti, sekti mokinius ir netrukus surado kaltininkę – Stefaniją. Nieko jai neaiškino, trumpai įsakė:

– Marš pas direktorių!

– Dabar? – nustebo Stefanija.

– Tučtuojau! – ir jau nueinančiai pavymui sumurmėjo: – ko neskrendi kaip vėtra? Pasirodo, moki ir žingsneliu vaikščioti...

Stefanija lėtai nupėdino pas direktorių, visai nenutuokdama, už ką bus nubausta. Kai kviečia pats direktorius – gero nelauk!

„Greit soti valdiška duona atsibodo. Nevertina!“ – padarė išvadą Jakovleva.

Įėjo mergaitė į direktoriaus kabinetą, tokia maža maža, išsigandusi, lyg sugautas paukštelis, ir sustojo prie durų.

– Ir kas gi čia pas mane atėjo? – linksmai paklausė direktorius.

– Gera diena, – prisiminė pasisveikinti Stefutė.

– Kai kam gal ir gera... – nutęsė Emeljanas Karnilovičius.

Stefanija, prisiartinusi, pamatė direktoriaus rankose bendraklasio dienoraštį ir staiga viską suprato.

– Molodec, chudožnica! Šaunuolė menininkė! – pro akinius žiūrėdamas į Stefanijos suraitytus parašus paklausė: – kiek kartų pasirašei už auklėtojas ir kam? Vienam tinginiui ar ir kitiems?

– Ir kitiems... – prisipažino mokinė. – Kad... jie labai prašė padėti. Bijojo, jog negaus valgyti... – pralemeno.

– O pasimokyti negalėjo? Savo galvos neturi? – klausė direktorius ir šyptelėjo, vieną po kito tyrinėdamas Stefanijos parašus. Ir vėl pakartojo:

– Molodec! Net ekspertai neatskirtų! – jis labai norėjo nusijuokti, bet užspaudė šypsena ir rimtu veidu pamokė:

– Stefanija Jutaite, tavo laimė, kad gerai mokaisi, chore dainuoji. Skalbėja, virėja tave giria už darbštumą. Atsižvelgsiu, bet pirmą ir paskutinį kartą. Ar žinojai, kad parašus padirbinėti – nusikaltimas? Jei būtum suaugus, pilnametė, tave kalėjiman ne vieneriems metams pasodintų. Įsidėmėk visam gyvenimui – padirbti parašą ant dokumento, juk pažymių knygelė yra mokinio dokumentas, – tai jau nusikaltimas. Didelis nusikaltimas.

Stefanija pradėjo verkti. „Dabar ir mane pasodins, juk esu „banditų vaikas“. Žinoma, pasodins“, – pagalvojo, ir ašaros pabiro didelės kaip žirniai.

– Atsiprašau, – kūkčiodama teisinosi. – Aš to tikrai nežinojau. Pagailėjau, kad vaikai be vakarienės ir pietų paliks... Atsiprašau, daugiau niekada taip nepadarysiu. Garbės žodis.

– Gerai, – baigė šneką direktorius. – Eik mokykis. Eik... Patikėsiu tavo garbės žodžiu.

– Ačiū, – padėkojo Stefutė lietuviškai ir susigriebė. – Blagodariu.

Kodėl direktorius pagailėjo tremtinės mergaitės – „banditų vaiko“, nė pats nežinojo. Tiesiog gera buvo jaustis žmogumi ir atleisti. Didžiausiai Jakovlevos nuostabai – jis atleido!

Stefutė žodžio laikėsi, o vaikų mokymosi knygeles ir pažymius direktorius visoms auklėtojoms griežtai įsakė sekti kiekvieną savaitę.

Lyg tamsus debesis nuslinko pro šalį Stefutės baimė, ir ji vėl gyveno savo mažais džiaugsmiais ir dideliais rūpesčiais.

Baigėsi mokslo metai, prasidėjo lauktos atostogos. Atostogos – laisvė! Atostogos – mokslo metų pabaigos šventė. Vaikai, aprenkti naujais drabužėliais, ruošiasi

koncertui, į mokyklą sukviesti vietos valdžios atstovai ir Igarkos miško kombinato šefai. Mergaitės, Stefanijai pasiūlius, savo baltas palaidinukes spalvotais pieštukais išpaišė gėlytėmis. „O jeigu neišsiskalbs, ir gausim už tai barti?“ – susirūpino kalmukė Valia.

– Paprašysim skalbėjos – išgelbės, – nuramino ją Stefanija.

Mergaitės augo, gražėjo ir labai norėjo nors nupieštomis gėlytėmis išsiskirsti iš vienodai aprengtų vaikų namų auklėtinių. Iškrakmolyta apykaklaitė. Išpieštos gėlytės – gražu, linksma. Pagaliau jos – artistės! Dainavo ir šoko svečiams. Gal niekas nesibars, pamatę nuspalvintas palaidinukes?

Nesibarė. Šefai netgi pagyrė: „Žiūrėkit, kokie mūsų nuogaliai išradingi!“ Nesūpyko vaikai nuogaliais pavadinoti. Tokie ir buvo, nes vaikų namams visko trūko. Kasdien po pamokų ruošos mergaitės eidavo pas siuvėją, kur mokėsi adyti, taisyti drabužėlius. Berniukai didžiulėmis adatomis lopydavo veltinius. Lopai negražūs, bet vaikai dėl to nesijaudino: verčiau sulopyti veltiniai, nei vaikščioti batiems per šalčius. Stefanija dažnai padėdavo skalbėjai tetai Natašai persiūti susidėvėjusias paklodes, apatinius marškinėlius. Ir susiūdavo, sutaisydavo gražiau už kitas, net stebėjosi geroji skalbėja:

– Tau tik siuvinėti ir siūti, mergaite. Visada duonos turėsi.

Nepagalvojo, kad šitais žodžiais bus nulėmusi būsimą mergaitei profesiją.

Stefutė viską dirbo su džiaugsmu. Dažnai padėdavo virėjai valgykloje. Už tai gaudavo „virėjos arbatos“. Kai pavakariams reikėdavo supjaustyti baltus batonėlius plonomis riekelėmis ir pagardinti saldžiu kondensuotu pienu, virėja visada pakviesdavo ją talkon. Baigus darbą duodavo išlaižyti tuščią skardinėlę nuo pieno, o kas likdavo po paskutinės porcijos, pripylus į skardinėlę karštos arbatos,

sakydavo: „Tau mergyte „virėjos arbata“. Oi, kokia būdavo skani arbata skardinėlėje alkanos vaikystės metais!

Virėja ją mokė šeimininkės gudrybių: užraityti pyragėlius, iškepti mielinčius blynelius, tikrą vaikų skanumėlį. Virėja Faja Boženova viską mokėjo, dar nuo tų alkanų laikų Stefanija pamėgo virtuvę, o vėliau ir savo pasirinktą siuvėjos darbą.

Nė viena politinė pionierių vadovės auklėjamoji valandėlė nesuteikė mergaitėms tiek daug reikalingų žinių, kiek jų gauta per Fajos Boženovos ir skalbėjos Natašos pokalbius. Tai, kas būtina žinoti augančioms mergaitėms per auklėjimo pamokas niekas nekalbėjo, todėl daugelis dalykų joms buvo visai nežinomi.

Skalbėja jas išmokė higienos, aiškino, kaip mergaitės privalės elgtis, kai sueis šešiolika metų, ko teks saugotis, ko nedaryti, ko sau neleisti. Ji mokė mergaites elgesio ir bendravimo su nepažįstamais žmonėmis. Tačiau viena jos pamoka iki smulkmenų paaikškėjo gerojai vėliau, kai viena iš vaikų namų auklėtinių neišvengė nelaimės. Teta Nataša Vasiljevna, kartą adydama drabužėlius, įspėjo mergaites:

– Žinau, mergaitės, jūs užaugsit ir sulauksit vaikinų dėmesio, nepasitikėkite kiekvienu. O kai eisit į miškus toliau uogauti, grybauti vienos, neatsilikit nuo būrelio ir niekada neikit po vieną. Visada tik būriu ir saugokit viena kitą. Jei kas užkalbintų ar norėtų pasikalbėti, tuojau pat šūktelkit vyriškus vardus, sakykit, kad atėjot su broliais ar mokytojais.

Ji kalbėjo ilgai, tačiau taip ir nepasakė, ko iš tiesų joms reikės bijoti. Mergaičių drovumas neleido nieko klausinėti. Tačiau virėjos ir skalbėjos pamokėlės buvo pačios nuoširdžiausios. Šitas moteris mergaitės su dėkingumu prisimins visą gyvenimą.

Neužmirš ir kitokių – „komunistinio“ auklėjimo pamokų, ypač vienos – ketvirtoje klasėje. Susikvietė visas į

pamokų ruošos kambarį Marija Michailovna Jakovleva, išrikiavo ir chorą liepė mokytis pionieriaus priesaikos. Niekas neklausė, ar jie to nori. Perskaitė mokinukai chorą priesaikos žodžius, paskui pionierių vadovė atėjusi užrišo raudonus kaklaraiščius ir pasveikino:

– Dabar jūs – komunizmo statytojai! Nedarykit didžiam vadui gėdos!

Nuo tos dienos net į pasimatymus su mama einant neleidavo nusirišti kaklaraiščio. Ir Stefutė baiminosi: „O jeigu mama ateis su kita tremtine ir pamatys mane su raudonu kaklaraiščiu? Kokia gėda! Arba, jei mamai bus leista išvesti abu su Antanuku pasivaikščioti ir visi pamatys?“ Tremtinių vaikai, vos ištrūkę už vaikų namų tvoros, skubiai nusirišdavo pionieriškus kaklaraiščius ir sugrūsdavo į kišenes. Toks buvo jų nebylus protestas prieš pirmąsias komunizmo pamokas ir prievarta užrištus raudonus kaklaraiščius Sibiro nelaisvėje.

Klydo, oi klydo komunistai, manydami, jog į vaikų širdis galima prievarta pasibelsti, o galvelės prigrūsti melo ir nesulaukti kitokio atsako, nei panieka.

Pasibaigus mokslo metams netikėtai vaikų namus aplankė speciali medikų komisija. Nors Stefutė čia jau nebadavo, tačiau dėl patirtų nuoskaudų, nepilnavertės mitybos be vitaminų, daržovių ir vaisių, mergaitė augo išsekusi, dažnai jai svaigdavo galva, temo akyse, marino miegas. Patikrinusi vaikų sveikatą medikų komisija atrinko aštuoniolika vaikų, kuriuos turėjo išsiųsti į tuberkuliozės sanatoriją gydymui. Tarp jų buvo ir Stefanija. Net su mama susitikti mergaitė nespėjo. Direktorius davė vaikų lydinčiai auklėtojai pinigų, kad kelionėje jiems nupirtų karštos arbatos bufete ir skubiai visus išvežė. Suneimusius mokinius Vera Nikitišna nuramino, paaiškinusi, kad sanatorijoje juos gerai maitins, duos pieno ir šviežių daržovių.

Auklėtoja sakė tiesą: visą mėnesį Krasnojarsko tuber-

kuliozinėje sanatorijoje „Pušyno šilas“ vaikus globojo nuoširdi medicinos seselė Zlata Vasiljevna. Tai buvo dar viena doriausia, šilčiausia asmenybė, sutikta Sibire. Ji pamilo linksmą ir judrią Stefaniją. Vaikai gyveno sanatorijoje visą gražią trumpą Sibiro vasarą, gėrė daug pieno, miegojo atvirame ore. Stefutės veideliai paraudo, dingo liguistas blyškumas. Seselė pati ja rūpinosi: tai meduolio gabalėlį iš namų atnešdavo, tai skanų saldainį ar bandelę. Vieną dieną ji paklausė mergaitės:

– Iš kur tu atsiradai čia, paukštele šiltų kraštų?

– Iš Lietuvos. Bet ir pas mus būna žiema, tik trumpesnė. Mus ištrėmė, – pasiguodė Stefanija.

– Nenusimink, – kalbėjo Zlata Vasiljevna. – Gal tu dar grįši į savo Lietuvą.

Ji pasakė, jog ketino įsivaikinti Stefutę, nes savo vaikų neturinti, o kitokios dukros nė nenorėtų. Stefanija tylėjo: ką pasakyti tai mielai seselei? O ji paglostė Stefutei galvelę ir pasakė:

– Aš viską žinau. Tu turi mamytę ir nesi visiška našlaitė, tavęs įvaikinti negalima.

– Bet aš tremtinė, tai lyg ir priešė čia? – Stefutė tikrai nežinojo, ką atsakyti gerai nuoširdžiai moteriai.

– Ne, – nesutiko Zlata Vasiljevna, – tu tik maža mergaitė, kokia tu priešė. Maža nuskriausta mergaitė... Ir niekada niekam neleisk savęs skriausti ir šitaip vadinti!

– Ačiū, – susigraudino Stefanija, apkabino seselę, prisiglaudė ir dar kartą padėkojo: – ačiū, aš neužmiršiu jūsų!

Ji papasakojo Zlatai Vasiljevnei apie tėvų namučius, apie tai, koks gražus močiutės darželis su raudonais, geltonais jurginiais, norėjo ir apie tėtį pasakyti, bet... susilaikė.

– Nebijok, manęs, – padrašino mergaitę. – Aš žinau, kaip jūs čia atsidūrėte. Pamiršk skriaudas ir gyvenk toliau, Stefanija. Gyvenk ir stiprėk.

Tais pačiais žodžiais ji atsisveikino, kai vaikus išvežė iš sanatorijos atgal į Igarką. Gaila, greit baigėsi trumpas pie-no rojus ir draugystė su nepaprasta moterim, medicinos sesele Zlata.

Tikrai, viskas, kas yra gera, labai greit baigiasi. Tik vi-sam gyvenimui atminty liko šilti Zlatos žodžiai ir meilė, parodyta našlaitei. Giedra šypsena ir gražus Sibire sutik-tos moters veidas.

Vaikų namuose tuo metu virte virė tas pats iki smulk-menų pažįstamas gyvenimas. Stefutė apibėgo visus kam-barius, kur galėtų sutikti seniai matytas drauges ir, nieko neradusi, išėjo į kiemą. Skaisti diena išviliojo į lauką be-veik visus mokinius: kas kur susibėgę, jie šnekučiavosi, žaidė. Kieme pamatė Jovilę. Mergaitės dažnai pasikal-bėdavo. Vos susitikus, nespėjus nė žodeliu sužinoti mo-kyklos naujienų, prie jų, atsiskyręs nuo grupės pusbernių, pribėgo paauglys ir šūktelėjo:

– Ei ty, čeriomucha! Poidiom v lesoček? (Ei tu, ievu-že! Einam į miškelį?)

Jovilė staiga nuraudo, dingo veidelyje graži šypsena ir ji paprašė:

– Dinkim iš čia! Niekur per tuos chuliganus ramybės nėra.

Stefanija suprato, kad jos draugę kažkas labai įžeidė, paniekino, tačiau Jovilė nieko nenorėjo pasakoti. O kitą dieną ją iškvietė medikų apžiūrai ir po to ji į vaikų namus nesugrįžo...

Greit Stefanija sužinojo kraupią tiesą: du kareiviai už-puolė Jovilę ir išprievartavo. Iškeikusi visą vyrišką gim-inę, apie tai joms kaip paslaptį, kurios niekam nereikia skleisti, pasakė vaikų namų skalbėja.

Prieš kelias dienas vaikams buvo surengta ekskursija laivu į gražią salą Jenisejaus vidury. Bekraštės upės erd-vės, kerintis, gamtos jėgą ir amžinybę skleidžiantis grožis užbūrė merginą. Nepastebėjo, kaip atsiliko nuo būrio

moksleivių. Džiaugdamiesi atostogų laisve vaikai pasklido po miškelį, kur augo reti šiaurės vėjų aplaužyti berželiai ir ievos. Suradę aikštelę, vaikai ilgai žaidė. Tada ją ir sugavo du ėję pro šalį kareiviai, nusitempė toliau už retų krūmokšnių. Mergaitė verkė, prašėsi paleidžiama, tačiau jie buvo kurti ir nebylūs. Jovilė pagrasino pasiskųsianti milicijai! Tada vienas jų pasakė: „Nutilk! Nors žodį kam nors pasakysi arba kur nors mus pamačiusi atpažinsi – tau galas! Supratai – mirtis! Čia mūsų tvarka!“ Po tų žodžių smogė kumščiu į galvą.

Kada vaikai, atėjus sutartam laikui, sugrižo į katerį, nebuvo tik Jovilės. Auklėtojos išsigando, bet laivas dar labai ilgai jos laukė, neskubėjo išplaukti. Paskui pasirodė Jovilė, suplėšyta suknete, sukruvintu veidu. Stengėsi prisidengti ievos šakele perplėšą ties krūtine suknutę. Ji buvo apsiverkusi, rankos nubraižytos. Auklėtojos akimirksniu suprato, kas atsitiko, tačiau niekas nesisistengė ieškoti kaltininkų, ginti merginos. Niekam nebuvo svarbu, juk Jovilė – tik tremtinės dukra. Galbūt pedagogės pabūgo, kad pačios nenukentėtų ir todėl tylėjo? Viskas buvo pernelyg greit ir be triukšmo sutvarkyta. Po medikų apžiūros Jovilė grįžo pas motiną, kuri ir be jos, su mažesniais vaikais, pusbadžiu gyveno ir dažnai sirgo. Dukros nelaimė ją visiškai prislėgė. Motina irgi niekam nesisiskundė: kur čia rasi teisybę? Juk esi tik priešė.

Jovilė liūdnai su Stefanija atsisveikino, bet jos dar susitiks po kelerių metų, kai Stefanija pradės dirbti Igarkos medžio apdirbimo kombinate.

Tai buvo pirmas atvejis, kai kareiviai išprievartavo nepilnametę vaikų namų auklėtinę. Direktorius įsakė akylai saugoti vaikus, niekur neišleisti, jokių pasimatymų net su savaisiais už vaikų namų teritorijos. Po pamokų Stefanija su draugėmis strimgalviais lėkdavo iš mokyklos į vaikų namus, kur buvo saugu. Žinojo, kad mokykla prievartautojų irgi neieškojo ir niekam nepranešė apie įvykį.

Stefutė jau labai daug suprato ir nė neprašydavo leidimo dažniau aplankyti mamą. Ji – jau penktokė.

Mokykloje pradėta dėstyti vokiečių kalbą. Stefanijos klasei dėstė mokytoja Ana Augustovna Špengler. Vokiečių kalba atrodė patraukli ir nesunki, mokyti sekėsi, o mokytoja dažnai pagirdavo mergaitę, parašiusi aukščiausią įvertinimą. Vieną kartą, nespėjusi pasidžiaugti šviežutėliu mokytojos įrašytu penketuku knygelėn, ji išgirdo už nugaros šnabždesį:

– Matai! Fašistė. Tam ir vokiečių kalbą mokosi, kad paskui su vokiečiais susigiedotų. Ne veltui visus juos ištrėmė! Reikėjo mums šitokių!

Tokios tebuvo Igarkos mokinių žinios apie lietuvius tremtinius. Tokios jos ir liko... šimtmečiams!

Kiek Stefanija prisiklausė įžeidžiančių žodžių – į jaučio skūrą nesurašysi. Ir nereikia.

Ir nereikia, Stefute! Apie visa tai parašys tylūs šimtmečių metraštininkai.

– Kada jie supras, kad mes ne fašistai? – sutikusi mamą klausė mergaitė.

– Niekada, – atsakė mama. – Nusiramink ir nepulk niekam aiškinti, kas esi. Jie vis tiek nenorės suprasti, kas mes esame, dukra... Patylėk verčiau...

Deja, tylėti Stefanijai pasirodė kur kas sunkiau, nei ginti ar neapginti savęs. Ji anksti suvokė seną žiaurią tiesą: jeigu niekada nesipriešinsi, tylėsi skriaudžiama, įžeidinėjama, su tavimi bus pasielgta taip pat, kaip su Jovile. Juk prievartautojus privalėjo surasti ar bent ieškoti, jeigu nukentėjusioji netylėtų. Net didžioji vaikų namų tvarkos ir įstatymų saugotoja Jakovleva apie nusikaltimą neprašneko – ko stengtis, juk ne su jos dukra šitaip pasielgė! O mergaitės išsigando, net vaikų namuose kiekvienas naujas žmogus kieme kėlė nepasitikėjimą.

Netruko prabėgti trumpos šiltos dienos, ir vėl stojo ilga šiaurės žiema. Prasidėjus naujiems mokslo metams

Stefutė su drauge nuėjo pas tetą Natašą tvarkyti skalbinių. Kaip tik tuo metu rogėmis atvažiavo čiukčis. Nusipurtė platų kailinį drabužį iš elnio odos ir, neišėmęs pypkės iš dantų, įėjo pro duris. Akys juodos kaip naktis, siauros, smalsiai nužvelgė mergaites, siuvančias prairusias užvalkalų siūles, lopančias paklodes. Jos pirmą kartą iš arčiau pamatė tikrą čiukčį – vietinį ir išsigando. Bet greit atėjo teta Nataša, pakvietė svečią į virtuvę prie stalo. Jis atnešė didžiulę žuvį. Teta Nataša suskubo virti stiprią, kvepiančią arbatą. Čiukčis pamerkė žuvį į karštą vandenį ir mikliai nunėrė odą su žvynais. Sušalusią žuvį peiliu nudrožė siauromis juostelėmis, lyg skiedromis, ir sudėjo į dubenį. Mergaitės smalsiai stebėjo, kas bus toliau. O tada teta Nataša su svečiu mirkė tas drožles į vandens padažą su druska, actu ir pipirais. Ir valgė žalią! Neiškeptą! Mergaitėms buvo smalsu.

– Skanu, paragaukit, mergaitės, – pasiūlė teta Nataša.

Nors žuvis buvo baltutėlė ir kvepėjo pipirais, Stefaniai nepatiko: verčiau išvirtų. Negalėjo nė kąsnelio nuryti. Atsisakė. Čiukčis irgi smalsiai žiūrėjo į mergaites ir nieko nesakė. Tik su skalbėja šnekėjo šnekėjo joms nesuprantama kalba. Jis greit išvažiavo, o Stefutė paklausė:

– Kur jūsų svečias čiukčis gyvena?

– Visur. Jis klajoja su elnių banda. Beje, jis ne čiukčis, jis – nencas. Ko išsigandai?

– Nežinau, – suglumo Stefutė. – Kai jūs šalia – nebaisu, bet sutikus kitoje vietoje, kur nors laukuose – bijočiau.

– Jų nereikia bijoti. Jie geri žmonės. Čiabuviai. Teisingi, sąžiningi, nemeluoja ir visada atsidūrusiajam bėdoje padės. Ir jiems mūsų gyvenimas nepriimtinas. Bet jei kada nors paklystum sniego keliuose ir prieitum nencų palapinę, drąsiai užėik, tau kelią parodys ir dar pavėžės, arbata atgaivins. Jie geri žmonės, mergaite. Verti pagarbos, tik gyvena kitaip nei mes.

Tetos Natašos pamokos visada būdavo konkrečios ir

pačiu laiku. Prabėgs dar keletas metų ir Stefanija apie čiabuvius ne kartą išgirs daug gerų žodžių. Bet tai dar bus...

O dabar vienodu vaikų namų ritmu bėgo metai, mama vis dar sunkiai taisėsi po ligos. Ir niekas nesikeitė, nei vaikų namuose, nei toje amžinojo išalo žemėje. Ir vis tolo graži svajonė sugrįžti į gimtinę, į savo tikruosius namus. Tik mama palaikydavo viltį sakydama: „Dar pakentėkim, mes sugrįšim... Tik judu, vaikai, mokykitės...“ Ji taip šventai tikėjo – sugrįš!

– Kada? – klausdavo Stefanija. – Kada?

– Kai ne vieną juodą dūšią velnias nujos pragaran.

– Tikrai nujos? – netikėjo mergaitė.

– Tikrai...

Ne visada lengva suprasti motinas, kai pasimatymai tokie trumpi ir reti, kai panorėjus ką nors suprasti, nieko nėra šalia, kas nemeluodamas pasakytų tiesą. Mama dirbo, po darbo stengėsi atgauti jėgas kitai dienai. Dažniausia taip nuvardavo, kad vaikus aplankyti jėgų jau neužtekdavo.

Bėgo metai po metų ir niekas, ničniekas nesikeitė. Tačiau vienas įvykis sudrebino net šalčiu apgaubtą kraštą.

Vieną 1953 metų dieną per pertrauką tarp pamokų suskambo mokyklos skambutis, pasigirdo įsakymas: „Visi į klases!“

Mokytojos skubėjo kartu su mokiniiais, nosinės rankose, akyse ašaros. „Kas nutiko? Vėl karas?“ – klausė vaikai. Tikra nelaimė! Tragedija! Mokytojos jau balsu rauda, visi rusiškai verkia: „Mūsų vadas, mūsų tėvas Stalinas mirė!“ Liepta visiems ramiai sustoti, atiduoti velioniui pagarbą tylos minute. Visų veidai rimti, ašaroti, o lietuviukams – nė motais. Vos laikosi nenusišypsoję. Šūseną tarpusavyje. Kai mokytojai ėmė piktai žvilgčioti „tremtinių – išperų“ pusėn, teko apsimesti didžiai nusiminusiais. Pasibaigus tylos minutei, Stefanija kartu su visais, kiek kojos įkerta, pardūmė į vaikų namus. O ten – jau

gedulas. Visos sienos nukabinėtos raudonom vėliavom su juodais kaspiniais, visi Stalino portretai vėlgi – raudonais-juodais kaspiniais perjuosti. Pedagogai kalba pusbalsiu, pašnibždomis. Marija Michailovna Jakovleva stovi prie durų, rankas prie krūtinės prispaudusi ir grįžtančius iš mokyklos vaikus sutinka žodžiais: „Tylos! Mūsų vadas, mūsų didysis Stalinas mirė! Tylos! Pagarbos! Gedulas...“ Palūpis Jakovlevai dreba. Nepavydėtinas vaidmuo gedėti padaužų akivaizdoje. Tačiau ji, su bet kokia užduotimi susidorojanti, lyg maldą kalbėjo vaikams: „Mūsų tėvas, tautų vadas, mūsų maitintojas...“

– Koks jis mums tėvas? – paklausė Stefanija mergaičių.
– Ir ko šitai Michailovnai bliauti? – paklausė garsiau, nei tokią dieną derėjo, lėkdama koridoriu. Prišokusi pionierių vadovė sučiupo Stefutę už rankos ir piktai išrėžė:

– Tu! Tu!.. Kaip drįsti šitokią dieną garsiai rékauti ir lakstyti koridoriu? Eikit visi į savo kambarius ir kartu su auklėtoja klausykitės radijo laidos. Ir susikaupkit! Gedulas!

Keista, kad ji nepasakė: „Vakarienės negausit! Gedulas!“

„Gerai, kad vakarienės neatėmė“, – apsidžiaugė Stefutė ir, skaudžiai sukandusi lūpas, nutipeno į kambarį. Atvėrus duris, noras šyptelėti praėjo. Visi tylėjo kaip užsiūti. Klausėsi radijo pranešėjo, sodriu galingu balsu skaitančio tekstą apie didelius Stalino žygdarbius ir gyvenimą, pašvęstą liaudžiai. Tik Stefanijai labai knietėjo paklausti, ar jiedu su broliuku Antanėliu ir mama yra ta pati liaudis, dėl kurios aukojosi Stalinas? O gal jie jau nepriklausė Stalino liaudžiai, nes mama, dirbdama nuo ankstyvo ryto iki vidurnakčio, gaudavo vos trisdešimt rublių per mėnesį. Jų net maistui neužtekdavo. Sekmadieniais mama eidavo tvarkyti šitos tikrosios Stalino liaudies – šeiminkų, karininkų namų, plauti grindų, šveisti puodų,

skalbti... Taigi nei nušautas tėtis, nei badu mirusi sesė Stasytė, nei mama, nei jiedu su Antanėliu nepriklausė liaudžiai: jie buvo tik priešai. Matyt, tokie ir paliks... Tą Stefutė suprato ir be gedulo dienų.

Pagaliau juodos tylos ir gedulo dienos baigėsi, vėl visi prašneko savais balsais. Tyla ir šnabždesiai vaikams buvo gerokai nusibodę. Netrukus vaikai sužinojo naujieną: vaikų namai likviduojami! Kurie dar turi artimųjų, išeis gyventi pas savus. O kurie neturi, tie bus išvežti į Krasnojarską. Kas ten jų laukia, nepaaiškino.

Stefanija džiaugėsi: kokia laimė! Ne kartą ji norėjo bėgti iš vaikų namų! Sapnuodavo, kad keliauja tėviškės laukais ir jau priėjo močiutės sodą, pilną raudonų obuolių, bet... Vos pasiekdavo ranka nuskinti obuolį, nubusdavo. Ne močiutės plačioje medinėje lovoje. Nubusdavo varganoje vaikų namų lovelėje vieniša, gailėdama netikėtai nutrūkusio sapno. Jeigu išleis gyventi pas savus, tai gal leis sugrįžti pas savuosius, artimuosius į tėvynę?

Deja, kaip ir visada, svarbūs didelių politikų nutarimai nespėja su laiku ir gyvenimu. Taip nutiko ir ši kartą. Motinai pranešė, kad ji galinti atsiimti vaikus 1954-aisiais. Liepta kuo skubiau prisistatyti. Kai mama atskubėjo, buvo surašytas raštas su kokiais drabužėliais išleidžiama mergaitė iš vaikų namų, nors rašyti nebuvo ko. Kuo buvo tą dieną aprenpta, su tais drabužėliais ir išleido. Tik ne į tėvynę, ne į tėviškės namelius! Atgal į barakų miestą. Bet Stefanija vis tiek džiūgavo: gyvens su mama! Vėl visi kartu! Vaikai nenujautė, kokie sunkūs jiems bus šie metai... Mergaitė skubiai atsisveikino su auklėtoja, dar nubėgo pas virėją, padėkojo už „virėjos arbatą“ ir pranešė išeinanti gyventi pas mamą.

– Gaila, neturėsiu savo mažosios talkininkės, – prisipažino virėja ir palinkėjo: – gyvenk, Stefute, ir greičiau auk! Dar bus tavo gyvenime daug gerų dienų.

Apsikabino, prisiglaudė prie virtuve kvepiančios virėjos

krūtinės, o Antanukas jau nerimavo:

– Greičiau, mama! Greičiau einam!

Kaip gerai, jie vėl gyvens kartu!

Išvažiuoti gyventi atgal į Leningradą susiruošė žydo smuikininko šeima. Jie jau buvo laisvi! Neužmiršo ir Jutienei su vaikais paskutinę paslaugą padaryti – išrūpino nedidelį, visai atskirą kambarėlį. Mažutį: jame stovėjo senas stalelis, viena siaura lovelė ir statinė su vandeniu prie durų. Kambario kampe – pečiukas iš plytų, kūrenamas malkomis. Pro mažą langelį vos vos skverbėsi šviesa. Vaikams po vaikų namų erdvės kambarėlis pasirodė labai ankštas, ypač Stefanijai.

– Nėra vietos net gultui įrengti, – nusiminė mergaitė.

– Užtai šiltai gyvensim, pasikūrę krosnelę.

Nakčiai mama paklojo lovą Antanukui ant medinių dėžių, o Stefutė miegojo su mama.

Antanukas nenusiminė:

– Išsimiegosiu ant dėžių, kad tik būtume su mama.

Po darbo motina šiek tiek numigusi lėkdavo skalbti viršininkų šeimos skalbinių, ėjo per namus tvarkyti butų. Tremtinių miesto Igarkos turtingieji – karininkų ir viršininkų žmonos dažnai kviesdavo lietuves tremtines išplauti, išvalyti butą, išlyginti skalbinius. Pasitikėjo, nes žinojo, kad lietuviai – ne vagys ir ne girtuokliai. Spalio revoliucija, vienus ponus išvijusi, kitus dar didesniais ponais padariusi, neįstengė savosios liaudies išmokyti blaivybės. Revoliucijas kelti, matyt, lengviau.

Grįžusi po pamokų Stefanija dažnai eidavo kartu su mama padėti jai tvarkyti ponų rusų namų. Kartą mama buvo pakviesta skubiai išplauti ir sutvarkyti didžiulį Baniovų butą.

– Nespėsiu viena. Ar daug pamokų reikia ruošti? – paklausė dukros.

– Padėsiu, mamyte, padėsiu.

Skubiai sudėjusi knygas rytdienai Stefutė išėjo drauge.

Baniovas buvo didžiulio miško kombinato direktorius, o su jo dukra Tania toje pačioje klasėje mokėsi ir Stefutė.

Kai beliko sutvarkyti vienintelį kambarį, mama išskubėjo į darbą, palikusi dukrą baigti ruošos. Prabangiai apstatytame kambaryje, plačiame minkštame fotelyje sėdėjo Tania ir, kramtydama ledinukus, supo kojas. Stefutė ėmėsi darbo. Tania žiūrėjo į ją ir tylėjo garsiai triaukšdama saldinius. Kai mergaitė išplovė grindis, nušluostė nuo visų baldų dulkes, beliko pastumti fotelį ir išvalyti nešvarumus po juo, Tania nepasijudino.

– Atsistok, – paprašė Stefutė. – Man reikia išvalyti. Neprieinu per tave...

Tania valdingai pareiškė:

– Tu – tarnaitė. Ne aš turiu atsikelti, tai tu man tarnauji. Tvarkykis. Nežinai, kas šiuose namuose ponai, o kas tarnai?

Tokio pažeminimo Stefutė dar nė vienuose namuose nebuvo patyrusi, todėl atrėžė:

– Tai tavo mama ponia, o tu – tinginė. Pati savo kambarį susitvarkytum.

Tania sėdėjo nė nekrustelėdama. „Tarnaitė“ pabandė pastumti sunkų fotelį kartu su Tania – nė iš vietos! Tada, atsiklaupusi ant kelių, kiek pasiekė jos ranka, apvalė aplinkui šlapiu skuduru. Tania sėdėjo ir maskatavo kojomis, stengdamasi paliesti Stefutės veidą, užkliudyti kojomis pečius.

Stefanija supyko. Numetė skudurą ir pasakė:

– Jeigu tavo mama pasakys, kad blogai išvaliau kambarį, aš jai viską papasakosiu.

Kaip tik tuo metu, kai Stefutė baigė šluostyti koridorių, netikėtai atėjo klasės vadovė. Mokytoja pažiūrėjo į dirbančią savo mokinę ir nieko nepasakė. Grįžo ir Taniaos mama, abi moterys nuėjo vaišintis ir pasikalbėti į svečių kambarį.

Stefutei už darbą įpylė dubenėlį sriubos virtuvėje.

Padėkojusi už sriubą, paklausė Tanios, kuri nenustygo vietoje, norėdama sužinoti, ką mokytoja pasakys mamai ir ko čia atėjo:

– Ar aš jau nereikalinga? Ar galiu eiti namo? Paklausk mamos.

– Eik eik! Darbininke! – pyko Tania. – Tu – vis tiek tarnaitė! Tai kas, kad mokaisi! Ir būsi tarnaitė!

Išeinant, paskutinius mergaičių žodžius girdėjo mokytoja, irgi susiruošusi eiti. Ji nieko nepasakė, tačiau kartą mokykloje, prie visų sugėdino Tanią:

– Vėl neparuošei pamokos. Ir tau ne gėda? Matai, kaip mokosi Jutaitė? O ji dar duoną turi pati užsidirbti. Ir mokosi geriau už tave, Tania. Ir dar neaišku, kuri iš judviejų kuo būsit ateityje.

Stefanija mintyse tyliai dėkojo mokytojai už žodžius, kokių nedrįso Taniai pasakyti pati.

Žiema buvo šalta ir sunki, kaip ir visos žiemos šiaurėje. Ir alkana. Vėl... alkana. Motinai gaunamo atlyginimo neužteko, kad vaikus sočiau pamaitintų, juo labiau – sparčiai augančius.

Stefanijai ėjo šešiolikti. Antanukui – keturiolikti. Dar kartą tvarkyti namus pas Tanią Stefanija griežtai atsisakė: „Verčiau sutvarkysiu dešimt kitų butų. Neleisiu savęs žeminti,“ – pasakė mamai.

– Pakentėk, dukra... Tegul Dievas ją baudžia ir teisia.

Atsirado darbo pas rusę gydytoją Anufrijevą. Jos vyras toliau už Igarkos viršininkavo. Šiuose namuose Stefanija prižiūrėjo Anufrijevų sūnelį Sašenką ir dirbdavo visus namų ruošos darbus be atlygio, tik už valgį. Plovė grindis, šveitė puodus, sekmadieniais pareidavo pasimatyti su mama ir broliuku. Visą vasarą dirbo juodžiausius namų ūkio darbus. Kai rudenį reikėjo eiti į mokyklą, šeimininkė jai nupirko suknutę ir batelius. Stefanija sutiko dar padirbėti, jeigu galės lankyti pamokas. Susitarė. Po pamokų tvarkė gydytojos namus ir prižiūrėjo Sašenką.

Didžiausia bėda mergaitei buvo neišpasakytas Sašenkos smalsumas. Jis griebdavo iš rankų pieštukus ir knygas, trukdė Stefanijai ruošti pamokas. Todėl ji ėmėsi Sašenkos mokslų. Parodo jam vieną raidelę, paduoda pieštuką, paskui parašo kitą raidelę arba skaičių. Mergaitės nuostabai, Sašenkai patiko mokytis. Tėvai nustebo sužinoję, kiek daug jų trejų metų sūnelis spėjo išmokti, ir jau nebe norėjo Stefanijos paleisti. Tik jos bendramokslės, lietuvaitės, įtikinėjo:

– Ko šitiems viršininkams nugarą lenki? Verčiau eitum vasarą dirbti į lentpjūvę. Ir pinigų gautum už darbą ir laisvo laiko turėtum... Lentpjūvėje vasarą priima ir nepilnamečius dirbti. Paaugliai krauna į dėžes mažas lenteles. Nesvarbu, kad darbas sezoninis, vis tiek daugiau uždirbtum negu tau numeta ponai Anufrijevai.

Stefanija delsė. Ne tik berniūkštis jos laukdavo grįžtančios po pamokų, bet ir ji pamilo vaiką. O šeimaininkė, išleisdama merginą namo, dar įdėdavo maisto mamai ir broliukui. Stefanija liko dirbti gydytojos šeimoje iki jai suėjo šešiolika metų.

Kokia tu žavi, jaunyste! Net ir Sibire, tremtyje už poliarinio rato. Net tos ilgosios baltosios naktys kitaip atrodo!

Pasiteiravo dėl darbo lentpjūvėje, nieko mamai nepasakiusi. O kai priėmė dirbti, pasigyrė:

– Aš jau dirbu, mama! Tau bus lengviau.

Kažin ar viską gyvenime turintis ir nealkanas žino, kas yra laimė? Stefanija žinojo: kai ji gavo pirmą algą už viršytą darbo normą – 41 rublį ir parnešusi atidavė mamai, ši apsiverkė.

– Mano maitintoja! Daugiau už mane uždirbai.

Matyti mamą laimingą buvo tikroji laimė. Bet ir mama žinojo, kas yra vaikų džiaugsmas, visada nepavalgusių iki soties, be poilsio dirbančių. Ji už tuos pinigėlius nupirko dukrai pirmąjį jos gyvenime laikrodėlį „Slava“. Tai buvo

didelė prabanga tremtinei. Turbūt ir mama panoro pamatyti švytinčią dukros šypseną ir pagyventi mažų jos džiaugsmu.

Stefanija džiaugėsi, net nuovargio neįjutė po sunkios darbo dienos, dabar ir į kiną retkarčiais galėdavo nueiti. Lentpjūvėje susidraugavo su lietuvaitėmis Irena Dambavičiūte, Genute Juknevičiūte, Nijole Dubinskaite.

Jos buvo jaunos, gražios ir linksmos mergaitės. Buvo gražiausias jų laikas – jaunystė. Tik jos dar nežinojo, kad jaunystė tokia trumpa, o nuoširdi tremtinių draugystė, užsimezgusi baltųjų naktų krašte, truks visą gyvenimą. Tik draugystė amžinai gyva, iki paskutinio atodūσιο. Tolimaj tolimaj ateity, kai Lietuva vėl bus laisva, apie ką niekas net svajoti garsiai nedrįso, kai nuo nepakeliamų darbų sunkiai susirgs vargų vargelio draugės, Nijolė vieną liūdną akimirką pasakys Stefanijai: „Jeigu aš pirma tavęs numirsiu, tegul tau persodins mano inkstus...“ Stefanija atsakė: „O jei aš anksčiau tavęs išėisiu iš šios žemės – tegul tau mano širdį įdeda.“

Kas nieko panašaus per visą gyvenimą negirdėjo iš savo draugų, vadinasi, neturėjo draugų.

Nepaisant sunkiausių netekčių ir vargo jos abi pasveiko, liko išdidžios ir ištikimos tėvų žemei. Ir į Lietuvą sugrįžo, nors patyrė tiek skausmo, kiek net baisiausiuose vaikystės sapnuose Igarkoje nebuvo sapnavusios.

Atėjo rugsėjis, visi nepilnamečiai paaugliai jau baigė sezoninį darbą lentpjūvėje, tik Stefanija dar ateidavo dirbti.

– O tu ko ne mokykloje? Nori, kad per tave baudą gaučiau? Marš į pamokas! – supyko viršininkas.

Stefanija susigraudino, vos nepravirko:

– Aš pati noriu į mokyklą, viršininke. Galiu parodyti savo pažymių knygelę. Aš noriu mokytis, bet mes labai sunkiai gyvename, mama dažnai sirguliuoja. Leiskit man dirbti, aš vakarinę lankysiu, – maldavo Stefanija. Prašė taip,

kaip vaikystėje buvo prašiusi duonos, nors niekas nesku-
bėjo jos duoti.

Viršininkas nieko neatsakęs nuėjo. Bet iš darbo neva-
rė, o kitą dieną ji vėl atėjo prie staklių.

– Gerai, – nusileido viršininkas. – Aš pasitarsiu. – Ir tuo-
jau pat pasigailėjo: – ar ne savo nelaimi tave priimu. Būk
atsargi! Lengvo darbo, kaip vasarą, – nebus.

– Supratau. Ačiū, – nudžiugo Stefanija.

„Už šitą „ačiū“ mergiotė ką panorėjus nupirks“, – pa-
mąstė ir pakartojo:

– Gerai. Dirbsi pirmoje pamainoje ir į vakarinę eisi,
kaip žadėjai.

– Eisiu eisiu! Ačiū! – Stefanija pasišokėdama lėkė pro
duris.

„Ant savo galvos tą bėdą pasiėmiau,“ – murmėjo vir-
šininkas, sekdamas mergaitę akimis. – Ganyk paskui vi-
sas. Saugok... Pažiūrėsim, pamatysim.“

Ir vėl atsiduso: „Dieve, gailestingas! Ką mes darome
su žmonėmis?“ Deja, ir jis galėjo tik iš visos širdies atsi-
dusti ir tyliai džiaugtis, kad jo vaikams nereikia dirbti ne
pagal vaikiškas jėgas.

Žiemą buvo dirbama po stogu, nors patalpa nešildo-
ma. Vis geriau nei lauke. Šalia esančiame kambarėlyje –
„kurilkoje“, kaip vadino darbininkai, stovėjo ketaus
krosnelė – „buržuika“. Amžių atradimas! Sušalusios
moterys ateidavo sušilti rankas, ant krosnelės ir arba-
tinuką buvo galima užkaisti, arbatos per pietų pertrau-
ką išsivirti.

Stefanijos porininkė Nina Aleksejevna Andrejeva ne-
patikliai sutiko smulkią mergaičiukę, kurią jai paskyrė pa-
rankine. Gal ji turėjo savų, niekaip nepaaiškinamų są-
skaitų lietuviams, bet nuo pirmųjų dienų Stefanijos ne-
aplenkė paniekos žodeliai, išraiškingi keiksnojimai ir
aiškiai rodomas partnerės nepalankumas. Kol staklės
išpjaudavo įvairiausio dydžio lenteles, rėmus, Stefanija

turėjo skubiai surinkti nuopjovas ir tvarkingai sudėti į dėžes. Ji dirbo iš visų jėgų, bet siena tarp jos ir Aleksejevnos kasdien augo. Tylėdamos abi pasišildydavo „kurilkoje“, tylėdamos išgerdavo arbatos ir tylomis grįždavo prie staklių. Atėjo diena, kai Nina Aleksejevna anksčiau, dar neprasidėjus pietų pertraukai, išjungė stakles ir išėjo pasišildyti į „kurilką“. Ją nusekė kelios moterys. Stefanija surankiojo išbarstytas lenteles, sudėjo į dėžę ir nuėjo sušilti rankų. Vos atidarė „kurilkos“ duris, į ją atsisuko Aleksejevna, atkišo pirštą ir, rodydama į mergaitę, sako kitoms moterims, rusėms:

– Vot fašistkoje otrodije! Va, fašistų išpera atėjo!.. Atsiuntė mums fašistų – žudikų.

Ir Stefanijos širdyje sprogo susikaupusi nuoskauda, pažeminimas, ji nenutylėjo:

– Kas aš? Kas? Pakartok! – sušuko šitai stachanovitei, pažibų pažibai į veidą.

– Fašistė. Taip – tu fašistė! – įsiuto porininkė Aleksejeva.

Stefanija prišoko prie jos, sugriebė už krūtinės ir visas jėgas sutelkusi, nors buvo už tą stambią moterį gerokai mažesnė ir smulkesnė, purtė purtė įsikibusi į vatinuką.

– Įsidėmėk, pabaisa! Visam laikui įsidėmėk: taip, aš fašistė! Kai mano sesytei buvo metukai, o man vos ketveri – mes jau nešėm fašistams šovinius rusui šaudyti? O gal tremtinių vagone į jus šaudžiau? Gal tu visiška kvailė?

Ji purtė nesustodama nustebusią, išraudusią moterį, šaukė ir jau nesivaldė:

– Ar tai aš iš tavęs namus atėmiau? Ar aš savo noru čia atvažiavau? Gal mano mama ne pati sau tą jūsų šlapią, sprangią duoną užsidirba? Ko tau iš manęs reikia? Kvaiša nelaiminga! Pirma išsiblaivyk! Kai ateini po sekmadienio, tiek ir žinai kolytis ir visus niekinti. Atsimink visam laikui! Aš – lietuvė ir ne tau mane teisti ar niekinti!

– Paleisk, vargeta... – vos išstenėjo stachanovietė.

– Tai tu vargeta. Vergų vergė, tik nežinai šito. Į save pažiūrėk!

Tuo metu pravėręs duris pagyvenęs šaltkalvis, irgi tremtinys Antanas Dubinskas, stengėsi suvokti, kas čia vyksta.

Stefanija vis tampė porininę:

– Jei mane dar kartą pavadinsi fašiste, aš pasiskūsiu tavo valdžiai. Išdrįsiu!

Kokia laimė, kad ji prašneko lietuviškai.

– Sustok, Stefa, liaukis. Bėdą prisišauksi, – tramdė ją moterys.

Antanas Dubinskas priėjo, paėmė Stefaniją už rankos, pečių ir atitraukė nuo Aleksejevės.

– Fašis... tė! Maniau – pasmaugs! – išstenėjo ši.

– Kas čia fašistas? – ramiai paklausė Dubinskas. – Aš matau tik doras, darbščias moteris...

Aleksejeva nutilo, Stefanija kaip kulka išlėkė iš „kurilkos“ ir pasislėpė už staklių, tik dabar išsigandusi: „Kas bus toliau?“ Visą pertrauką ji pratūnojo pasislėpusi už staklių ceche, girdėjo kaip varstėsi „kurilkos“ durys, kažkas jos ieškojo, šaukė vardu, tačiau ji neatsiliepė. Kai ceche vėl įjungė stakles, ji priėjo prie staklių ir nieko nepasakiusi Aleksejevai, ėmė rankioti lenteles. Taip ir dirbo abi iki vakaro tylėdamos. Kokia galėjo būti kalba su šita žmogysta? Pati vergų vergė, net mokyklos neįstengė baigti, tiek ir sugebėjo – pirmam pasitaikiusiam jos kelyje akis iškabinti.

„Keista, – mąstė Stefanija. – Visos moterys tremtinės tylėjo, nors ir jos ne kartą buvo Aleksejevės pažemintos. Tylėjo ir stebėjosi, kad vos stalą praaugusi mergaičiukė išdrįso susikibti su pačia Aleksejeva.“ Tik Stefaniją skaudžiai nusmelkė atklydusi mintis: „Šalta ledynų dvasia atšaldė ne tik širdis, bet ir protus“. Jai pagailo tų netekusių žado moterų, neišdrįsusių nei pasipriešinti, nei užstoti

įskaudintą, pažemintą likimo draugę.

Stefanija, eidama namo, garsiai pasakė pati sau: „Jeigu aš kada nors tapsiu jūsų priešė, tai būsit jūs kal-ti! Visi!“

Namo ėjo lėtai, neišpasakytai pavargusi, sugniuždy-ta, nepajėgė net mamai pasakyti, kas atsitiko. Iškart griuvo į lovą. Mama apklojo dukterį, gerai suprasda-ma: „Pavargo, labai pavargo... mano mergaitė...“ Ryt pasikalbės.

Stefanija užmigo neramiu miegu, galvodama, kas jos laukia rytoj. Kad tik darbo neprarastų! Nežinia kas nutiks, kai apie ginčą su stachanoviete komuniste sužinos visi. Ste-fanija negreit išgirs, kad ją užtarė jauna, santūri pamai-nos meistrė, turėjusi autoritetą tarp senbuvų ir tarp trem-tinių. Ji pasikvietė Aleksejevą ir labai aiškiai pareikalavo, kad ši atsiprašytų merginos. Dargi priminė: „Laikraščius dažniau paskaitytum, stachanoviete! Ateina toks laikas: anksčiau ar vėliau tremtiniai bus laisvi. Dar vienas pana-šus nepilnamečių įžeidimas, ir aiškinsies ne man – parti-jos komitete. Pati tave apkaltinsiu. Gal tu viena gerai dir-bi? Yra ir geresnių!“

Stachanovietė nustebusi ir nė žodžio netarusi išėjo iš meistrės kabineto. „Keista... – murmėjo eidama per ce-chą, – buvo fašistai, o dabar jau ne fašistai?“ Bet dėl šven-tos ramybės nutarė merginos atsiprašyti: „Velniai nema-tė! Dabar tėvai už vaikus, o vaikai už tėvus nebeatsako. Vis tiek – visi „svoločiai“!

– Kas atsitiko? – rytą paklausė dukros mama.

– Nieko, mamyte, nieko... Tik pavargau. Ryt sekma-dienis, pailsėsim.

Ir išlėkė į medžio miestą, kur lentų blokų labirintuose galėjai pasiklysti...

Atėjusi į darbą Stefanija nenuėjo į cechą, laukė, kol prasidės pamaina. Meistras ją pirmas pamatė ir paskyrė Aleksejevai kitą parankinę. Su Aleksejeva Stefanija ne-

atsisveikino. Ši pirmoji neišlaikė įtampos:

– Gana jau, gana pūstis. Užteks, Stefa! Atleisk, žodis čia, žodis – ten...

– Jūs mane prie visų įžeidėt, tai prie visų turit ir atsiprašyti.

– Pamanyk! Įsižeidė! Juokas. Kas tu tokia?

Vėl paskelbia pietų pertrauką, o Stefanija neina į „kurilką“, stypso prie staklių, šąla. Meistras ją suranda ir liepia:

– Eik, mergele, pasišildyk, sušalsi. Vakaras dar toli.

Ji jam atsako:

– Ten man, fašistei, ne vieta.

– Eik, dukra, eik, ji nori tavęs atsiprašyti. Prie visų.

Teko paklusti. Įėjo, sustojo, pasisveikino. Tada ir prabilo stachanovietė:

– Nepagalvojau, kad tu tokia jautri. Atleisk, tiek to...
Buvę – nebuvę, aš irgi nepykstu.

– O kiek laiko galima į širdį žmogui spjaudyti? – paklausė, tačiau atsakymo nesulaukė. Moterys tylėjo. Tada viena tremtinė pašaukė:

– Sėsk šalia, pavalgysim kartu, arbatos išgersim.

Moterys pamažu išišneko, tarsi viską užmiršusios, bet siena tarp Stefanijos ir cecho stachanovietės liko. Nuoskaudos siena. Po to įvykio moterys, net rusės, ne tik tremtinės, ėmė tą mergaičiukę gerbti. Meistras Antanas Dubinskas kartą praeidamas pro šalį pasilenkė prie jos ir pagyrė:

– Šaunuolė, mergaite. Visada gink savo tiesą, tik kovos būdą atsargiau pasirink.

Nuo šių atmintinų dienų Stefanija susidraugavo su jo dukra Nijole.

Santykiai darbe sušilo, bet širdyje buvo negera. Stefanija sau priekaištavo: „Pirmą kartą nesusivaldžiau, įkibau moteriškai į atlapus. O ji galbūt dar didesnė vargšė už tremtines? Juk ne kartą ateidavo po sekmadienių

išverktom akim. Ką ji mato be alinančio darbo šalčiausiomis Sibiro naktimis, kuo dar džiaugiasi be stiklinėlės degtinės apšilimui? Nereikėjo šitaip reaguoti, bet... nepakeiliamai daug nuoskaudų susikaupė, – vėl teisino save. – Vaikų namuose, mokykloje ji buvo „banditų išpera“, čia, darbe, – fašistė. O ji tebuvo iškaudinta mergaitė, prievarta išvežta iš gimtųjų namų toli nuo tėvynės. Dažnai dažnai prieš miegą, slaptose svajonėse, sunkią poliarinę naktį ji tiesdavo ledo tiltą į namučius ir seną močiutės sodą. Kiekvieną pavasarį ji norėjo nulėkti tuo ledo tiltu į namus, apkabinti močiutę ir surasti tėčio kapelį. Tačiau iš tėvynės tetos ranka surašyti ateidavo tik trumpi laiškėliai su močiutės linkėjimais ir jos vargų vargelių dienomis. Ir ledo tiltai net sapnuose namo neparvesdavo. Kiek dar šaltų ledo tiltų iki savo namų teks mergaitei praeiti?

Praėjo dar viena sunki žiema. Stefanijai suėjo septyniolika metų. Budo jaunystė, augo sparnai svajonei, tik medžio apdirbimo ceche niekas nepasikeitė. Stefanija jau laisvai kalbėjo rusiškai, gerai rašė, puikiai žinojo matematiką, todėl buvo paskirta dirbti į kitą cechą po atviru dangumi. Ten buvo kraunamos į aukštas rietuves supjaustytos lentos, paruoštos eksportui į užsienį. Kartu su Stefanija dirbo ir jos draugės lietuvaitės: Birutė Morozaitė, Genutė Juknevičiūtė, Nijolė Dubinskaitė. Merginoms reikėjo suskaičiuoti, kiek kokių lentų pakrauta. Jos dirbo pamainomis po dvylika valandų dieną ir naktį. Skaudų incidentą visi užmiršo. Tik Antanėlis sesei prisipažino:

– Girdėjau – sutramdei tą akiplėšą už „fašistų išpera“. Tu drąsi. Ar antausį trenkei?

– Ne...

– Kodėl?

– Labai ji būtų pajutusi mano ranką?

– Teisybė, – sutiko Antanukas, jau gerokai aukštesnis ir stambesnis už sesę. – Nepajustų... Vis tiek gerai, kad teisybę išrėžei.

– Ji nesuprato mano teisybės, Antanai. Ir gerai, kad nesuprato. Nežinau, kiek dar man tektų iškentėti?

– Vaikinai girdėję, kad tremtinius išleis namo, į Lietuvą.

– Gal tai tik tuščios kalbos, – atsakė Stefanija, pavargusi nuo geresnių dienų ir žinių iš tėviškės laukimo.

Išvežti apdorotų lentų atplaukdavo didžiuliai laivai iš užsienio. Septynias paras kraudavo lentas į laivus darbininkai. Atvykę jūreiviai stengėsi nuo laivo denio ar išlipę į krantą pakalbinti mergaites, kurios bėgdavo pažiūrėti į atplaukusį stebuklą iš užjūrio. Tačiau pasienio sargyba griežtai draudė prisitarti prie laivo ir, žinoma, jokių būdu su niekuo nešnekėti. Merginos, jau šiek tiek pramokusios užsienio kalbų, būtų bandžiusios pasikalbėti. Deja! Krauti lentas į laivą imdavo tik labai patikimus, savus žmones. Tremtinių nė artyn prieiti neleido. Po savaitės, pakrauti kvepiančia mediena, laivai išplaukdavo, o merginos tik iš tolo galėjo stebėti ar pamoti ranka. Kartą į rietuvių miestą pas jas užklydo jūreivis iš laivo, ieškojęs vietinės valdžios atstovo, ir, matyt, paklydęs. Vyriškis mandagiai pašnekino merginas anglų kalba. Jos paaiškino, kad nesupranta ir bandė šnekėti vokiškai. Stefanija nedrįso nė žodžio ištarti, nors suprato, ko jie nori ir ranka parodė kur eiti, kad surastų vyresnybės būstą. Jūrininkas, atsidėkodamas pasiūlė didelę plytelę šokolado, bet tremtinės buvo įbaugintos jokių būdu nebendrauti su užsieniečiais, nieko iš jų neimti ir neperduoti. Labai magėjo merginoms paminti šokoladą iš gražia uniforma dėvinčio jauno vyriškio, bet... atsisakė. Jis šyptelėjo, pasakė vokiškai: „Aš viską suprantu“ ir, palikęs šokoladą ant lentos, nuėjo mostelėjęs ranka. Tačiau ir jam nuėjus merginos šokolado nepaėmė. Žinojo, kad gali būti nubaustos, netekti darbo, o tai būtų didelė nelaimė. Medžio apdirbimo gamykla buvo labai svarbi, čia dirbo daug tremtinių, kaip rusai sakydavo, „negeriančių, nerūkančių, bet... nelaisvų“. Net saviškiams

su užsieniečiais bendrauti buvo griežtai draudžiama. Kraunant lentas į laivą visada ant kranto budėjo sustiprinta apsauga.

Neleidžia, tai neleidžia, tegul! Merginoms užteko savų, lietuvių vaikinų, dėmesio. Dažnai atvažiuodavo tremtiniai vairuotojai, kurie išvežiodavo lentas. Bendra šneka bematant užsimegzdavo. Jau ir gerbėjų mergaitės sulaukė. Matydamas padidėjusį vyrų dėmesį lietuvaitėms, jas gynė, saugojo, globojo skyriaus viršininkas ukrainietis Aleksandras Ivanovičius Letunas. Jis buvo solidaus tėvo amžiaus ir įsakydavo vyrams, ypač atvykusiems krauti lentų per naktinę pamainą: „Žiūrėkit man! Dirbsit su jaunomis mergaitėmis, todėl savo galva atsakysit, jeigu joms kas nors atsitiks!“

Merginų išprievartavimai čia buvo neretas atvejis ir niekas kitas be šito supratingo ukrainiečio nesirūpino merginų saugumu. Mergaitės labai gerbė nejauną ukrainietį už jo tėvišką šiltą dėmesį. Norinčiųjų pasityčioti iš tremtinių ar išprovokuoti incidentą netrūko. Kai Stefanijai teko dirbti naktinėje pamainoje, jai buvo įsakyta vienam, linkusiam prie butelio ir tinginystės vyrukui neskirti užduoties tol, kol jis nepasiaiškins pamainos brigadininkui, kodėl kelias dienas nebuvo darbe.

Mergina paskirstė vyrams darbus, kai atėjęs pagiriotas rusas Biriukovas išsidrėbė priešais mažoje pašalpėlėje ant kėdės ir nepagarbiai prašneko:

– Nėra noro dirbti. Naktį buvau pas mergas... – jis nusižvengė. – Ir... visą dieną... Neliko sveikatos. Skirk man ką nors lengviau padirbėti.

– Viršininkas tau dirbti neleido, kol pats jam nepasirodysi, – paaiškino Stefanija.

– Ką? Gal ir apie tave apsisukti uždraudė? Bijai mažes? Nebijok, aš tris dienas nevalgęs, šiandien man mergų nereikės. Noras nekyla...

Kaip arklys žvengė vyras, žvelgdamas į suglumusią

merginą daugelio vyriškių apsupty ir aiškiai laukė pritarimo iš vyriškos kompanijos. Tačiau išsišokėlio nešvankius žodelius, kuriais jis pagražino savo monologą, pasitiko ty-la. Netoliese stovėjo ir gniaužė kumščius tremtinys lietuvis Valentas Budrys. Tačiau jis nespėjo, o gal ir nelabai skubėjo galytėtis su vietiniu skandalistu. Tada staiga pakilo Stefanijai nepažįstamas rusas ir sutramdė girtuoklį Biriukovą:

– Eik lauk ir netrukdyk tiems, kurie laukia darbo.

– Ką? – užriaumojų vyrų giminės „pažiba“ Biriukovas. – Man darbo nebus?

– Verčiau išeisiu aš, kol jūs atvėsit... – Stefanija pakilo ir išėjo.

– Bėgsi viršininkui skūstis? Nemėgink! – grasino Biriukovas.

Kokiam viršininkui mergina naktį galėjo pasiskūsti? Ji tik išėjo ir neramiai laukė, kas bus toliau. Bet vyrai sukibę išstempė pagiriojančią draugužį ir ėmėsi darbo.

Tai buvo dar viena mažutė Stefanijos pergalė, ginant lietuvių vardą. Stefanija greit tapo pagrindiniu šeimos ramsčiu. Antanukas, baigęs šešias klases, toliau mokytis nėjo, pradėjo dirbti pagalbinio darbininku žuvies apdirbimo įmonėje. Tačiau šeimai nebuvo lengva išgyventi. Brolio darbas buvo sunkus, ir jis net vakarinės lankyti negalėjo. Septyniolikmetei Stefanijai teko visi šeimos rūpesčiai ir maitintojos pareigos. Už gerą darbą miško apdirbimo įmonė jai paskyrė atskirą kambarėlį su virtuve lietuvių barakuose. Didesniame būste šeima lengviau atsikvėpė. Labiausiai džiaugėsi mama ir pati, kiek išgalėdama, vis dar dirbo naktine sarge parduotuvėje. Stefanijai buvo leista likti dirbti apskaitininke visą žiemą, ji dabar dirbo apšildomoje patalpoje ir gaudavo iki 100 rublių per mėnesį. Pradėjo lankyti aštuntą vakarinės mokyklos klasę. Kasdien, baigusi darbą, ji dar pasilikdavo šiltame raštvedybos kambarėlyje ir ruošdavo pamokas. Čia pat, šalia

medienos apskaitos dokumentų, stalčiuje gulėjo jai reikalingi vadovėliai. Paskubomis paruošusi pamokas, lėkdavo į mokyklą, dažniausia net užvalgyti nespėjus. Vakarinėje mokėsi keturias dienas per savaitę kartu su suaugusiais. Žiemą būdavo ypač sunku. Ypač – paskutinę pamoką iškentėti neužmigus po sunkios dienos nuovargio. Lip-te lipdavo akys mergaitėms. Paskutinė pamoka – visada istorija, kurią dėstė Natalija Vsevolodovna Arbuzova. Ją visi mylėjo ir gerbė. Pedagogė dėstė istoriją ne iš vadovėlių, kalbėjo visiems suprantamai, be panegirikos komunizmui, nors pati buvo miesto deputatė, partijos komiteto narė. Ji niekada nepavadino tremtinių įžeidžiamais žodžiais, būtinai pagirdavo už gerą mokymąsi, primindama, jog gyvenimas ilgas ir joms reikės visko, ko išmoks. Kiti vakarinės mokiniai dirbo lengvesnius darbus nei tremtinės. Išbuvusios visą dieną lentų labirintuose, nešildomose patalpose ar po atviru dangumi merginos nepaprastai pavargdavo, atrodė, nualps per pamokas. Ne kartą apimdavo neviltis – ar joms šitų mokslų reikia? Ką joms galėjo duoti varganas gyvenimas tremtyje? Būta pamokų, kai Stefanija nė neįsijautė, kada užsimerkė akys, tik išgirdavo mokytojos žodžius, tyliai tyliai pasakytus į ausį: „Jutaite, nurašykite namų užduotį nuo lentos...“ Vadinas, vėl pramiegojo visą pamoką! „Atleiskit...“ – ne kartą ir ji tyliai tyliai atsiprašydavo. Mokytoja nei piktinosi, nei barė, nei gėdino. Būdavo, prieis, palies ranka merginos pečius ir pasakys: „Nesijaudink, aš viską suprantu. Gerai darai, kad mokaisi, dukrele. Dar bus daug gerų dienų tavo gyvenime...“ Istorikė – vienintelė iš pedagogių galėjo tremtinių ir skatino merginas siekti ko nors daugiau. Ateityje Stefanija ne kartą prisimins savo gerąją mokytoją, tapusią jų visų šviesia viltimi atšiauriame baltųjų naktų krašte.

Viena diena ir tremtinių šeimoms buvo tikra šventė, vilties šventė: Paskelbta – jie reabilituoti. Laisvi!

Ėjo įsimintini 1958-ieji. Stefanija su Antanu džiaugėsi, o mama susirūpino:

– Laisvi, tai laisvi! O namo sugrižę kur gyvensim? Mūsų namų nebėra! Ir Stefanijai būtinai reikia baigti mokyklą.

Mama gaudavo žinias iš Lietuvos: rašydavo teta Malionė Sadzevičienė, tik žinios nebuvo linksmos. Naująjį Jūtų šeimos namą nusigriovė ir išsivežė vietos valdžios valdininkai. Pasistatė kitame kaime ar mieste. Močiutės trobelės, ir tos nebėra: po lentelę, po rąstą išnešiota. Močiutė savo namų jau neturėjo, uždarbiavo duoną padėdama žmonėms ravėti daržus, o žiemą siūdavo, megzdavo, ausdavo. Keliavo per kaimus iš vieno namų į kitus. Laukė sugrižtančių iš Sibiro, tačiau pati jiems niekuo padėti negalėjo.

Taigi nuspręsta: Stefanija pirma baigs vidurinę.

1959-ieji Stefanijai atnešė netikėtą džiaugsmų: tremtyje Jūtų šeimą surado motinos antros eilės pusbrolis Bronius Zurza. Ištremtas už tai, kad jo artimas giminaitis karininkas Juozapas Zurza iš Juodpusių kaimo, Žemaitkiemio valsčiaus, buvo partizanų vadas. Su juo Bronius bendravo.

Juozapas Zurza, Stasio, gimęs 1902 metais, buvo Lietuvos savanoris, nuo 1919 metų tarnavo Kunigaikščio Vytenio pulke. 1921 metais apdovanotas Lietuvos kariuomenės kūrėjo savanorio medaliu. Vėliau tarnavo pasienio policijoje. Aišku, jog šito žmogaus okupantai negalėjo nepastebėti.

1944 metais Juozapas su šeima gyveno Dailidžionių kaime. Praėjus trims savaitėms po karo į jų namus atėjo penki sovietų kareiviai saugumiečiai ir, radę namuose tik žmoną su dukra, laukė sugrižtančio šeimnininko. Vakare, kai tėvas parėjo namo, jie jį areštavo. Visus išvarė iš namų. Tėvas dukrai spėjo pasakyti: „Bėkit!“ Ir pats, nutaikęs patogų momentą, šoko bėgti. Kareiviai, palikę

moteris, šaudydami nusivijo Juozapą. Miškas buvo netoli ir jam pavyko pabėgti. Dukra su motina saugiai pasislėpė pas kaimynus. Tėvas iškart susirado partizanus ir liko būryje. Greit jis tapo Plieno būrio antros kuopos vadu, turėjo slapyvardį Karpis.

1947 metų lapkričio 1 dieną Juodpurio miškuose vado bunkerį apsupo sovietų karinio dalinio kareiviai su stribais. Kautynėse Juozapas Zurza žuvo. Žūties metu buvo apsirengęs Lietuvos kariuomenės karininko leitenanto uniforma. Žmona ir dukra slapstėsi, tremties išvengė. Po Juozapo Zurzos žūties 1948 m. gegužės 22 dieną jo giminaičius – brolius Bronių ir Vaclovą su motina Uršule – ištrėmė į Igarką. Kaltino už ryšius su Plieno partizanų būriu.

Susiradęs Jutų šeimą dėdė Bronius Zurza dažnai juos aplankydavo ir ypač džiugino jaunimą: jis puikiai grojo armonika. Lietuviai dažnai susirinkdavo pas Genutę Juknevičiūtę: jų šeimoje augo trys seserys ir brolis. Sugužėdavo brolio draugai, eidavo pasivaikščioti, dainuodavo lietuviškas dainas, o kai pasirodydavo visų laukiamas dėdė Bronius su armonika – šokdavo iki paryčių! Vietiniai net pavydėdavo tokio gražaus jaunimo susibūrimo ir bendravimo: be degtinės, be muštynių ir keiksmų.

Baigusiai dešimt klasių Stefanijai, Igarkos medžio apdirbimo kombinato vadovybė pasiūlė studijuoti Krasnojarsko institute ekonomiką, žadėjo visus mokslo metus mokėti atlyginimo dydžio stipendiją, tačiau baigusi ji turėtų grįžti dirbti atgal į kombinatą.

– Ką daryti, mama? – susirūpino Stefanija. – Ir mokytis norėčiau, ir ateitis Igarkoje nevilioja.

– Jokių būdų! – mama kategoriškai neleido dukrai niekuo išsipareigoti. – Mes grįšim į Lietuvą. Sutaupysim pinigų kelionei ir grįšim.

Nelengva taupyti, tačiau Stefanija atsisakė kombinato stipendijos. Kartą eidama iš darbo pamatė skelbimą:

„Priimamos merginos į siuvimo kursus“. Kursai mokami. Stefanija nepabūgo nemažo mokesčio už kursus, nes noras išmokti siūti, aprengti mamą, pasipuošti pačiai buvo begalinis. Tam pritarė ir mama.

Net nesitikėjo, kad mokyti bus linksma ir įdomu: merginos mokėsi modeliuoti, siūti lengvus vyriškus ir moteriškus rūbus, o netrukus galėjo lankyti ir siuvinėjimo mašina kursus. Teko nemažai sumokėti, bet kaip gražiai merginos išsiuvinėdavo savo palaidinukes, marškinėlius, gražiausiais raštais išmargindavo staltieses, užuolaidas, apykakles. Išmokusi siūti ir siuvinėti, dar uždarbiavo vakarais po darbo kombinate. Užsakydavo siuvinių ne tik tremtinės, bet vietos viršininkų žmonos. Ir sumokėdavo negailėdamos. Aprengė mamą, pasiuvo marškinius broliui, pasipuošė nauja suknete pati. Nė nemanė, kad pasirinks siuvėjos profesiją ir nesiskirs su pamėgtu darbu iki pensijos. Tuomet ji sau neplanavo siuvėjos ateities, visos mintys sukosi apie tėviškę ir galimybę kiek padirbėjus sugrįžti į Lietuvą.

Dažnai apie tai kalbėdavo su Elyte Popaite. Jaunystė – ne tik svajonės, jaunystė viską pajėgia, viską įveikia. Per trumpą vasarą Stefanija su mergaitėmis rinko šiaurės uogas: spanguoles, bruknes, tekšes. Visai žiemai pririnko. O už siuvinius jau įstengė ir paršiuką nupirkti. Mažutį, bet per vasarą užaugino, nupenėjo ir Kalėdų šventėms paskerdė.

Šeima jau nebadavo. Atsirado viltis planuoti ateitį. Ir mama nuolat primindavo: „Jaunystė trumpa. Ateina laikas ištekėti, kurti šeimą. Pasirink sau tinkamą vaikiną iš lietuvių, juk ne vienas, matau, mergina tave.“ Stefanija nukaisdavo kaip uoga, nes vedybos ir šeima jai atrodė dar labai tolima ateitis. Tačiau didžiausia Stefanijos svajonė, – nors trumpam sugrįžti į Lietuvą ir aplankyti tėviškę, išsipildė labai netikėtai, lyg dangaus dovana nukrito. Už gerą darbą ji ir dar viena darbininkė buvo apdovanojota turistiniu kelialapiu į Maskvą.

– Pamatysit didžiąją sostinę, – pranešė merginoms viršininkas.

Tik prieš pat kelionę ji išdrįso paprašyti:

– Išleiskit mane atostogų, labai norėčiau aplankyti Vilnių ir tėviškę. Juk nuo Maskvos taip netoli...

– Tu laisva, gali važiuoti kur nori, – sutiko viršininkas. – Bet... Ar sugrįši? Mums labai reikia gerų darbuotojų.

– Grįšiu, juk mama čia... – pažadėjo Stefanija.

– Žinau, – kalbėjo gamybos vadovas. – Kada nors vis tiek išvažiuosi. Na, keliauk! Keliauk!

Pirmą kartą mergina skrido lėktuvu, pirmą kartą iš šiaurės pelkių pilkumos, iš šalto medinių labirintų miesto pateko į didmiestį, šviečiantį visom spalvom, judrų ir triukšmingą.

Maskvoje merginas pasitiko turizmo atstovai, nuvežė jas į Olimpinį miestelį, apgyvendino. Viskas buvo įdomu, nauja, nematyta. Greit pralėkė dešimt kelionės dienų ir Stefanija virpančia širdimi nusipirko bilietą į Vilnių. Dar šešiolika valandų ir vakare ji išlips Vilniaus geležinkelio stotyje. Smarkiai nusivils!..

Visur visi ir čia kalbėjo rusiškai. Merginai sugniaužė širdį nuoskauda: jau užėmė mūsų vietas! Svetimi! Nė vieno lietuviškai kalbančio neišgirdo. Nuvažiavusi į miesto centrą bandė surasti viešbutį nakvynei. Pernakvojusi skurdžiam senovės kambarėlyje ankstų rytą jau išlėkė autobusu į Ukmergę, iš ten – į Žemaitkiemį.

Kaimas dar kalbėjo lietuviškai, tačiau be džiugesio, veiduose – nei šypsenos, nei juoko. Net jauni vaikščiojo susirūpinę. Vis tiek kelias iki tetos Sadzevičienės namų pasirodė savas, svaigino birželio žaluma, užmirštus kvapus skleidė medžiai. Net vėjas, šiltas tėviškės vėjas nešė nešė medinės trobelės link. Teta Malionė užaugino vienuolika vaikų ir nors pati buvo beraštė, vaikus skatino mokytis. Visi baigė mokyklas, dirbo. Jie ir laiškus į Sibirą už mamą

parašydavo ir apie Stefanijos močiutę pranešdavo. Teta žinojo, kad atvyks netikėta viešnia ir labai laukė, bet... nepažino jos iš tolo.

– Teta, – šūktelėjo mergina. – Tai aš, Stefa!

– Dievulėliau, kokia tu į tėvą panaši! – nudžiugo priėjusi teta ir pabiro ašaros karoliukais. – Juk visai dar mergaičiukę tave mačiau. Kaip tu viena tokį kelią iš Sibiro atvažiavai? Laukiau ir netikėjau, kad sulauksiu.

Teta, apkabinusi Stefaniją, jau vedėsi ją į trobelę:

– Sėsk ir pasakok, pasakok... Kaip ten jūs visi išgyvenot, kaip užaugot? Ar mama neserga?

– Sirguliuoja, ir vis dažniau... Tikisi ir labai nori sugrįžti namo...

– Šitiek nelaimių būta! – rypavo teta. – Matyt, Dievas jus saugojo, dukrele... Tuoju paruošiu tau šį tą užkąsti, o tu pasakok...

Teko prisėsti ir atsakyti į daugybę tetos klausimų. Stefanija, pavaišinta arbata, jau nenustygo:

– Kur močiutė?

– Ogi čia pat, netoli! Kitame kaime darbuojasi. Daržus ravi. Palydėsiu, dukrele. Einam!

Močiutę surado darže, suktrupusią tarp lysvių, ravinčią piktžoles.

– Joana! – neslėpdama džiaugsmo šūktelėjo teta. – Ateik! Tau viešnią atvedžiau.

Močiutė priėjo ir... nepažino savo mylimos vaikaitės Stefutės.

– Iš kurio kaimo? – paklausė. Ji pagalvojo, kad vėl kas nors ją darbams nori pakviesti.

Pasenusi, suvargusi, sumažėjusi, sulinkusi Stefanijos močiutė vis dar jos nepažino ir vėl klausė:

– Daržams apravėti ar šeimyną apsiūti reikia?

– Močiute! – susigraudino Stefanija. – Nepažįsti? Juk čia aš – tavo Stefutė!

Močiutė sustingo išgirdusi, kas ją aplankė ir užsitraukė

skarelę ant ašarojančių akių. Taip ir stovėjo sustingusi:
„Nejaugi ta graži, puošni panelė, – jos Stefutė?“

– Močiute, – pribėgo Stefanija, apsikabino, pabučiavo.

– Maniau, kad niekada tavęs nepamatysiu, jau ir nesitikėjau... – guodėsi senoji. – Ir pirkelės savo neturiu, nė kur tavęs priimti neturiu, dukrele mano... Mūsų namus, tuos naujuosius, iš karto išvežė į kitą rajoną nusigriovę... Sako – komunistų viršininkus apgyvendino. Nežinau, nei kas išvežė, nei kur. Bijojau ieškoti, bijojau klausinėti. Taip ir gyvenu be namų... Keliauju per žmones...

Ir vėl atsidususi rypavo:

– Kokia tu graži, Stefute, tikra panelė užaugai, – žiūrėjo į ją ir džiaugėsi. – Gal tavo gyvenimas bus ramesnis?

Čia priėjo namų šeimininkė su didele puokšte bijūnų ir padavė Stefanijai.

– Jums! Jūsų močiutės mylimiausios gėlės. Gerai, kad neužmiršot tėviškės. Eikim į vidų, abi pailsėsit...

– Taip ir gyvenu, dukrele... Keliauju iš trobos į trobą, pas kitus ūkininkus ir visą žiemą pragyvenu, jeigu reikia didelę šeimą apsiūti, aprengti. Ar ką nors gražaus išausti...

– Močiute, – prašė Stefanija. – Važiuojam su manimi. Pasirūpinsim tavim. Mes jau visi dirbam. O paskui visi sugrįšim, kai tik galėsime.

– Ne, dukrele, aš jau labai sena. Man jau septyniasdešimt devyneri, jau ne man tokia tolima kelionė ir svietimas kraštas.

– Močiute, – tikino Stefanija. – Mes tikrai sugrįšim, bet... Pati matai, kol kas neturim kur gyventi, pas ką prisiglausti. Aš atvažiavau apsidairyti, kaip ir kur mums bus galima apsigyventi, ar gausim abu su broliu darbą. O dabar man reikės grįžti. Ir pinigų visiems kelionei užsidirbti.

– Gerai, gerai, – sutiko senolė. – Aš jūsų čia palauksiu, tik sugrįžkit! O tu ką ten dirbi?

– Medžio apdirbimo gamykloje. Dirbdama baigiau dešimt klasių, išmokau dar siuvėjos amato ir siuvinėti mašina. Po darbo mūsų tremtinius apsiuvu ir drauges.

– Kiti išmokė... – pravirko močiutė. – O aš taip norėjau pati tave visko išmokyti...

Ir vėl neatsižiūrėdama į Stefaniją, klausinėjo:

– Tai tu net dešimt metų mokeisi?

– Taip močiute. Baigiau vidurinę. Paskui mokiausi siuvimo, rūbų modeliavo kursuose.

– Tai tu, dukrele, dabar juodos duonos nevalgysi, – svarstė senoji. – Tiek daug visko mokeisi?

– Mes visokią duoną valgėme. Ir bado matėm – išken-tėm. Dabar aš ir baltai duonelei užsidirbu. Bet pavargau Šiaurėje, labai pavargau tarp pelkių, uodų... Ir nykumos. Labai pasiilgau lietuviškos kalbos.

– Parvažiuok, širdede, parvažiuok į Lietuvą. Gaila, kad aš jau niekuo negalėsiu jums padėti, nes nieko neturiu, net stogo... Savo mažutės trobelės. Matyt, tokia Dievo valia, dukra... Gerai, kad nors gyvi likot. Juk daugelis nesugrįš.

– Aš tikrai sugrįšiu ir tave aplankysiu, močiute. Dar čia būdama aplankysiu, nors man daug reikalų teks sutvarkyti. Tik tu palauk, pakentėk, mes visi parvažiuosim ir vėl būsime drauge.

– Tik neskubėk su reikalais. Turėsi man viską išpa-sakoti, nes Dievas žino, ar sulauksiu Jūsų. Vis mažiau jėgų...

– Tik neskubėkit atsisveikinti, – įsiterpė teta Malionė. – Apnakvydinsiu jus abi, plačion lovon paguldysiu, pasikalbėsit. Vakaras ilgas, o reikalus, Stefani-ja, palik rytdienai.

Viešnagė užtruko: iki paryčių šnekėjosi ir buvo begaliniai gera pabūti kartu. Stefaniją sugraudino liesutės močiutės rankos, ir daugybė raukšlelių buvusiam gražiam veide. Vis tiek – kokia laimė! Jos buvo drauge! Tik

močiutė savo klausimais vis gražino dukraitę į juodos nevilties dienas. Ir Stefanija, pati pravirkdama, pasakojo senolei apie sesytės mirtį, mamos ligą, ir baltąsias naktis, elgetos dienas, nenutylėjo ir išgyventos nuoskaudos išgirdus „bandito išperos“ vardą, kalbėjo apie vaikų namus ir gerąją virėją, apie mokytoją, kuri gailėjo Lietuvos vaikų ir niekada jų nevadino tremtiniais.

– Tave globojo Angelas sargas. Aš žinau, – sakė močiutė. – Aš taip daug meldžiausi už jus visus, kad dar gyvus pamatyčiau... Ir dabar melsiuos, kad sugrįžtumėt.

Sužinojus, jog Stefanija ketina eiti pas kolūkio pirmininką pasiteirauti, kur būtų galima sugrįžusiai šeimai apsigyventi, močiutė palingavo žilą galvą ir patarė:

– Pas šitą niekšėlį tai neik: nieko gero jis tau nepasakys, dukrele. Neik pas jį, blogas žmogus anas, juodas žmogus. Neik ten, neik...

– Gerai, močiute. Aš dar neišvažiuoju, dar aplankysiu tave. Gal ir gerų žinių atnešiu.

Rytą jos vėl apsikabino, atsibučiavo. Dar ne visam laikui, ne amžinai atsisveikino.

Senoji Joana grįžo pas savo šeimininkę, kur buvo pasamdyta daržų ravėti, o Stefanija, nepaisydama protingų patarimų, nuėjo pas kolūkio pirmininką atsižymėti kelionės kelialapio ir paprašė:

– Priimkit mane atgal į tėviškę. Dirbsiu kolūkyje. Darbo nebijau, viską moku.

Pirmininkas buldogo akimis pažiūrėjo į merginą ir burbtelėjo:

– Savų neturim kur dėti.

– Ar aš svetima? Čia gimiau, čia mano kaimas, dabar esu laisva pagal visus įstatymus, – priminė „buldogui“.

– Žinai ką, mergele, – nešdinkis atgal, iš kur atvažiavai! Tokių mums nereikia!

– O kas aš tokia? Juk jūs nieko apie mane nežinot...

– Už tai apie tėvą žinau.

– Tėvas seniai nužudytas, – priminė Stefanija. – Ir mūsų namai užgrobti.

Labai norėjo paklausti, ar tik ne be šito žmogėno pagalbos jos tėvas nužudytas, bet susilaikė.

„Buldogas“ taukštelėjo antspaудą ant turistinio kelialapio ir paaiškino:

– Tu negali grįžti į gimtinę. Toks vyriausybės nurodymas. Verčiau nesistenk. Kaip matau, ir ten tau neblogai. Po Maskvą važinėjiesi. Nieko čia nepakeisi, verčiau keliauk atgal...

– Pamatysim, – pažadėjo Stefanija.

Išėjus už durų apėmė neviltis, suspaudė širdį. Greit nušluostė išdavikę ašarą, kad šitas visų ponų tarnas nepamatytų, ir išėjo susitikti su močiute. Paskutinį kartą... Nors ji to dar nežinojo.

Išsakė močiutei širdgėlą, kad jos į kolūkį nepriima, nes... „čia tokiems vietos nėra!“

– Lietuvui jau seniai Lietuvoje vietos nebėra, – nenustebo močiutė. – Bet tu nenusimink: juk jis – ne vienintelis viršininkas ir ne vienintelis toks Judošius. Tu – mokyta, ne beraštė, kaip aš, rasi kelią ir pas didesnius raudonus ponus.

Taip, Stefanija, Lietuvoje tvarką darė komunistai: savi ir svetimi. Šitas buvo saviškis, lietuviškas komunistėlis, gal tik daugiau už kitus drebantis dėl savo kėdės.

– Stefute, nenusimink! – močiutė ištiesė margaspalvę antklodę ir raštuotus lino rankšluosčius. – Pati audžiau. Tau – atminimui. Gal ir paskutinė mano vienintelė dovana.

– Močiute, nesisielok, aš dar sugrįšiu. Mes dar pasi-matysim ir gyvensim kartu. Aš būtinai parvažiuosiu į Lietuvą. Pažadu.

– Lauksiu. Ilgai ilgai, kiek tik reikės, dukrele.

Atsibučiavo. Visam laikui...

Prabėgs daug metų, bet jos akyse išliks žilagalvės mo-

čiutės paveikslas: išblukusi kartūno skarelė, šilčiausia šypsena žemėje ir pavargusi senos moters eisena. Kai bus sunku, Stefaniją sušildys švelniausia žemėje močiutės meilė ir šypsena.

Močiutė Stefanijos nesulaukė: mirė 1963 metais.

Greit baigėsi trumpos kelionės atostogos, tačiau ir per neilgą laiką mergina daug suspėjo: susitiko su pusseserėmis Valerija, Janina ir Alyte Sadzevičiūtėmis, pusbroliu Antanu. Jie gyveno irgi išsisklaidę, kas kur gavę darbą ir pastogę.

Antanas patarė:

– Neieškok savo teisių, bent jau kol kas. Pasitaupyk pinigų, dar kiek padirbėk Šiaurėje, o paskui stenkis mieste prisiregistruoti. Už pinigus ir degtinės butelį koks nors rusas, dirbantis milicijoje, priregistruos. Tiesiu keliu nieko nelaimėsi.

Teko sugrįžti į Igarką.

Išliejo širdgėlą mamai, pasakodama apie liūdnas akimirkas, susitikus su močiute, apie jos vargus ir negalią, pokalbį su kolūkio pirmininku.

– Kodėl neparsivežei močiutės? – apgailestavo mama.

– Ji bijojo tolimo kelio ir svetimos, nežinomos žemės.

Lauks mūsų.

Mama glostė dukros rankas ir ilgai tylėjo, o paskui labai atsargiai paprašė:

– Nepaprask vilties, dukra. Mes sugrįšim. Taupysim pinigėlius, nieko sau neleisim ir... sugrįšim. Nesvarbu, kas su mumis nutiktų, bet tu būtinai sugrįžk į tėvynę.

– Nieko mums nenutiks, mama...

Baigėsi 1960-ųjų vasara. Stefanija, susitikusi su draugėmis, pasidalijo didžiausia neviltimi:

– Mes Lietuvai nereikalingi. Jau svetimi. Mus išdavė savi, lietuviai, pardavė už rublius, išsivežė mūsų nusigriautą namelį ir... tikrai nenorės, kad sugrįžtume.

Antanuką pašaukė tarnauti rusų kariuomenėn. Tris

metus tarnavo prie Amūro, rašė trumpus laiškėlius ir prašydavo dėl jo nesijaudinti: „Viskas gerai!“ Tik sesė jautė: jeigu ir ne viskas gerai, tai brolis vis tiek nepasakys.

– Sulauksim Antanėlio ir išvažiuosim, – vylėsi mama.

Stefanijai jau dvidešimt dveji suėjo. Jaunystę išduoda lieknas liemuo ir akių blizgesys, paveldėtą tėvo charakterį – maištingas asmenybės nerimas. Štai tokia – vikri, darbšti, atkakli ji krito širdin Valentui Budriui, dešimčia metų už ją vyresniam lietuviui, tremtiniui. Tai pašokdindavo, tai pašnekindavo lietuvių susibūrimuose, ar į kiną drauge nueidavo. Du metus tęsėsi tyli santūri draugystė kol vieną vakarą, užėjęs į namus ir, kaip visada, pabučiavęs mamai ranką, šį kartą ne kaip visada prakalbo. Ne apie žinias iš Lietuvos ir pažįstamų grįžimą tėvynėn, bet atvirai paklausė, ar išleisianti už jo dukrą? Mama nenustebo, tik pažvelgė dukrai į akis. Tiesą sakant, Stefanijai pats laikas kurti šeimą. Gyvenimas yra gyvenimas, kad ir kas būtų, reikia turėti savo šeimą, savo vaikus ir rūpestį. Taigi lyg ir sutiko išleisti savo vienintelę, Sibire augintą. Valentas netrukus atsisveikino, tačiau vos išėjus jam už durų Stefanija pratrūko:

– Tekėti? Už šito tylenio senbernio? Kas aš jam? Nei myliu, nei ilgiuosi, ne manęs klausia, ar tekėsiu už jo, bet su mama derasi! Nesulauks!

– Mhm... – sumurmėjo mama. – Pasimatė tėvo charakteris. Sakyk, kuo jis blogas vyras? Rimtas, senus žmones, mūsų papročius gerbia, negeria, nerūko. Be visa ko – gražus. Ko dar nori?

– Nieko! – juokėsi Stefanija. – Nei jo, nei kito!

O jis vis ateidavo, kaip savas, jau pripažintas kandidatas į žentus. Pakvietęs į kiną ar šokius, palydėdavo Stefaniją iki durų ir neužmiršdavo pasakyti motinai: „Parve džiau gyvą ir sveiką, niekam neleidau nuskriausti.“

Mama šypsojosi ir laukė, ką būsimas žentelis dar sugalvos ar ilgai temps iki vestuvių?

O jis tikrai ne bet ką sumąstė. 1961-ųjų pavasarį atėjęs pranešė, kad jo motina ir sesuo su vyru bei vaikais jau išvažiuoja į Lietuvą visam laikui. Todėl ir jis, prieš išvažiuodamas, dar kartą nori pasikalbėti. Trumpai drūtai – jis nusprendė tuojau pats susituokti, tikisi ir Stefutės sutikimo. Suprantama, po vedybų jis į Lietuvą išvažiuos pirmas, ten įsikurs, susiras darbą, o po to iškvies ir jauną žmoną atvykti.

Mama klausėsi, klausėsi ir sutiko:

– Tuokitės. Čia – valdiškai susirašot, o Lietuvoje – su kunigu santuoką sutvirtinat. Gal ir gerai sumąstei...

Mamos atsakymas Valentą aiškiai nudžiugino, tik Stefanija, susukus nosytę tylėjo. Lyg ir norėtų vedybų, lyg ir ne! Galvoje aiškiausia sumaištis.

Išgėrus puodelį arbatos, mama staiga pakeitė sprendimą:

– Palauk, ženteli. Aš ne viską supratau: tu išvažiuosi vedęs, o kas bus su ja? Kas ji bus, kol tu Lietuvoje rasi darbą ir įsikursi?

– Kaip tai, kas bus? – ne iškart suprato „žentas“.

– Ogi taip... Kas ji bus čia, Sibire – mergaitė ar moteris? O gal nei ta, nei kita?

Valentas tokio gudraus klausimo iš uošvės nesitikėjęs, suskubo žadėti:

– Kaip nutarsim, taip ir bus...

– Žinai, žente, tu važiuok į Lietuvą be jokių vedybų: įsidarbinsi, surasi pastogę ir tada duok žinią. Ji atvažiuos. Susituoksit. Lietuvoje ir kunigas bus, kaip pridera. Ir... gyvenkit!

– Sutinku, – nusileido Valentas ir pasiūlė Stefanijai. – Palydėsi mane?

Stefanija, santūriai tylėjusi per visą pokalbį ir laukusi, ką dar stulbinančiai gudraus prišnekės jos draugužis, sutiko palydėti jį iki durų. Tikėjosi išgirsti tuos ilgai lauktus žodžius apie meilę ir ateitį, apie jausmus, kokiais

gyvena meilės romanų herojai, bet... nebuvo jokių žodžių. Ji dar kartą nejučia nusivylė, nors negalėjo pati sau paaiškinti, kodėl. Per maža buvo jaunos merginos patirtis, kad įvertintų gerokai vyresnio vyriškio jausmus ir elgesį. „Avinas. Retos veislės avinas“, – padarė nuosprendį jauniui. O šis, patrypčiojęs prie durų, pagaliau pralemeno:

– Gali man neatsakyti į mano klausimą, aš tave vis tiek gerbsiu, bet norėčiau atsakymo ir labai atviro: ar tu skaisti mergelė? Šitiek daug vaikinų apie tave sukinėjasi...

Stefanija su niekuo nebuvo draugavusi, netgi nežinojo, koks pirmojo bučinio skonis, o jis ją šitaip įžeidė atviro begėdišku klausimu. Ji labai norėjo nubėgti nieko neatsakiusi, bet sulaukė prasiveržiantį pyktį ir atsakė:

– Taip. Aš – dar mergaitė. Ir tu mane įžeidei vien tik negražiai pagalvojęs. Apie tai net kalbos neturėjo būti. O dabar – sudie!

Valentas atsiprašė, pačiupęs išbučiavo abi rankas:

– Atleisk, aš nebūčiau smerkęs tavęs, nieko nebūčiau pasakęs, bet... kito turėtos negalėčiau vesti. Vyrams tai labai svarbu. Ar lauksi manęs, ar labai supykai?

– Labai. Nenorėčiau dar kartą išgirsti panašių žodžių.

– Tai ar lauksi?

– Gerai, palauksiu, – sumelavo Stefanija, nenorėdama skaudinti šito keisto seno berno už jo nuogą, buką atvirumą, bet mintyse pridūrė: „Nežinau, oi nežinau, ar lauksiu.“

Palinkėję vienas kitam labos nakties išsiskyrė.

Greit atėjo diena, kai visa Valento šeima susiruošė kelionėn. Susirinko Stefanijos draugės išlydėti vaikiną į ilgą kelionę, visos linksmos, juokauja, šypsosi.

Valentas užtruko neilgai, mat anksti išvažiuoja, dar reikia šį bei tą į lagaminą įdėti. Už durų, išlydėtas Stefanijos, dar kartą paklausė:

– Ar lauksi manęs? Pažadi?

- Lauksiu. Jeigu tik pats neužmirši ką žadėjęs.
- Tu man labai brangi, Stefute. Ir graži, kukli... Viską moki, viską sugebi. Šeiminkauji ir siuvi. Aš tave labai gerbiu.
- „Šiaip taip ši bei tą išstenojo“, – pamastė mergina, tačiau nieko jam neatsakė. Užtat jis, kad jau žiebė – į patį taikinį!
- O viena tavo draugė... labai nerimta. Visiems šypsoji, visiems labai maloni...
- Ko jai nesišypsoti tokį gražų veidelį turint, visiems vaikinams ji patinka!
- Tik nesusipykim, – atšaldė jos norą priešgyniauti Valentas. – Tu – man pati gražiausia.
- Ir dar priminė:
- Tavo draugė Alytė turi šaunų brolių. Visos dėl jo iš proto eina. Suves tave su juo ir pavilios mano Stefutę.
- Nežinau, nežinau... – mergina jau šypsojosi ir žaismingai juokavo nesuteikdama vilties. – Gal lauksiu, o gal... ir pavilios. Tik aš jo nepažįstu. Neseniai iš kariuomenės sugrižo, nespėjom susipažinti.
- Kai jiedu iš tiesų atsisveikino, ji jau tikrai nežinojo – lauks ar nelauks, ištesės pažadą ar ne.
- Paskutinį judviejų pokalbį papasakojo mamai, vis juokaudama ir gardžiai pasišaipydama, o mama vėl tėvą priminė:
- Visai kaip tėvas – juokiesi, šmaikštauji. Ko tu šitam doram vyrui galvą suki? Matai, kad visai nesavas pasidaro šalia tavęs. Tai tu jį avinu paverti. Rinkis, rinkis, juokis! Ar neišsirinksi iš visos mėsos uodegą, kaip žmonės sako.
- Pamatysim, mamule, pažiūrėsime... – Stefanija jau kvatojo sukdamasi virtuvėlėje po kuklios išleistuvių vakarienės.
- Kai pamatysim, gali būti per vėlu! – mokė dukrą motina. – Negalvok, kad jo niekas nepasiges ir nepamatys,

nepasigaus, kol tu sumąstysi laukti ar ne, tekėti ar sena pana likti?

– Mama!

Deja, deja! Būna tokia minutė, kai juokais pasakytas žodis, žvirbliu išlėkęs, kaip sakoma, tiesiai Dievui į ausį pataikė.

Valentas rašė iš Lietuvos ilgus laiškus, kupinus nerimo: jau beveik metus jis gyvena neregistruotas, jaučiasi savo tėvynėje svetimas. Sakėsi pradėjęs dirbti Kauno apželdinimo trešte, apsigyveno Palemone, kur jo motina nusipirko mažą namelį. Tačiau jam ten prisiregistruoti valdžia neleido. Po to atėjo dar vienas linksmesnis laiškas: jo viršininkas pasiūlė statytis kooperatinį butą, žadėjo įrašyti eilėn. Bestatant būstą, betaupant pinigėlius praėjo dar pusantų metų. O per tą laiką gyvenimas Igarkoje Stefanijai nebuvo nuobodus. Ir atsitik tu man! Būtent tą gražuolį Alytės brolių susitikti. Juozas Popas – vaikinai kaip iš paveikslėlio. Neklusni garbana ant kaktos krenta, kai juokiasi skamba toli aplinkui, kai dirba – niekas su juo neįstengia varžytis. Ne tik merginų akys Juozą iš minios išskyrė. Jis greit susipažino su eskimų šeima: ir žvejoti drauge į Jenisejų išplaukia, ir medžiotojų būry savas, laukiamas, mylimas. Tai žuvimi, tai paukštiena draugus pavaišina. O kai rudenėjant atėjo kartu su sesute pas Stefaniją į svečius, tai ir didžiausią antį kuprinėje atnešė, mamai įteikė dovanų. Pastebėjusi žiburėlius dukros akyse, tyliai pamąstė: „Šitas tai suvilios ir pavilios man dukterį“.

– Žiūrėk man!.. – sudraudė dukrą, – neskubėk įsimylėti!

Stefanija sužaubavo akimis ir paslaptinai šyptelėjo, nieko neatsakė motinai.

– Visai kaip tėvas... Ką sumanys, tą ir padarys, nespėsi nė apsidairyti, – vėl pamąstė apie dukrą.

Juozui išėjus, mama pastebėjo išraudusius dukros

skruostus ir priminė:

– O kaip Valentas? Nebereikia? Nei jo, nei vestuvių?

– Geras ir pats, – nenusileido dukra. – Išvažiavo ir sudie! Gal jau kitą Lietuvoje susirado? Ko taip ilgai tyli? Snaudžia? Vedybų nebesiūlo, atvažiuoti nekviečia?

Užtai Juozas Popas nesnaudė: pakvietė Stefaniją į šokių, paskui – į svečius su jo mama susipažinti. Praeis daug metų, o Stefanijai taip ir liks mįslė: ar tik ne anytai ji labiau patiko nei pačiam Juozui? Mat ji vieną kartą rimtai prirėmė sūnelį: „Vesti laikas, savo šeimą turėti! Gal dviese bus lengviau į Lietuvą sugrįžti? Mergaitė šauni, tuojau kitas iš panosės pačiups belaukiant.“ Sūnus tylėjo, o motina kategoriškai jam priminė: „Žinok, mano marti bus tik lietuvė.“ Būsimoji Stefanijos anyta gerai žinojo, kur laisvus vyrus nuvairuoja jaunystės aistros, matė kas apie Juozą uodegas raito, todėl pakartojo:

– Aš ne juokais kalbu!

Planuok neplanavus ateitį, o gyvenimas savaip likimus tvarko. Po trijų mėnesių draugystės Stefanija tapo Juozo Popo žmona.

Vestuvės? Buvo ir vestuvės: gražios, šiltos, ramios. Buvo ir tie merginos laukti žodžiai, kokių niekaip nesurezgė Valentas. Susirinko abi šeimos, sutuokė jaunuosius santuokų biure, surašė vedybų liudijimą, visi pavakarieniavo ir... grįžo jiedu kiekvienas į savo skurdžią pastogę. Jis – į mažą motinos kambarėlį, nuotaka – pas savo mamą. Laukti, kol gyvenime nieko nebetrūks – jiems abiems pasirodė per sunku. Netrukus jaunai darbščiai šeimai buvo paskirtas vienas didelis kambarys dviejų aukštų name. Jaunavedžiai su džiaugsmu įsikūrė naujame būste. Tik Stefanijos mama liūdėjo viena likusi ir kantriai laukė sugrįžtant iš kariuomenės sūnaus Antano. Anyta jauniesiems nupirko ir padovanojo paršelį. Juozas sukėlė tvirtą išlentgalių, kurių čia gausiai mėtėsi, tik imk ir naudokis. Abu darbar dirbo tame pačiame medžio apdirbimo kombinate.

Kai šeima pradėjo gyventi drauge, atėjo Valento laiškas iš Lietuvos su prašymu atvažiuoti. Jis jau įsikūręs. Pagaliau! Labai laukia, pasiilgo! Ji jam atsakė trumpai: „Per vėlu, Valentai. Aš jau ištekėjusi, kaip ir pranašavai – už savo draugės brolio. Esu laiminga. Jis puikus rūpestingas vyras. Sudie... Atleisk.“

„Tik nieko nesigailėk, – pasakė jai mama. – Matyt, taip reikėjo. Gyvenk ir būk laiminga.“

Iš tiesų, kokia būtų moteris, jei niekam nesudaužytum širdies? O jei pasirinkus šauniausią iš visų, tau ramaus gyvenimo nebus, tai dėl visko pati ir kentėsi. Bet Stefaniją gyvenimas mylėjo, bent trumpą laiką, mylėjo: jaunai šeimai gimė sūnelis Viktoras. Šalia kasdienos rūpesčių ir džiaugsmo sūnumi, šeima neatsisakė minties sugrįžti į Tėvynę. Į savo būstą Stefanija atėjo nešina didžiausiu turtu – siuvimo mašina. Nors tuo metu jau daugelis lietuvių krovėsi lagaminus ir išvažiavo į Lietuvą, Stefanijai su Juozu teko palaukti, nes nė vienas neturėjo artimųjų, kurie būtų priglaudę, pasirūpinę jais, pagloboję. Norint nenorint reikėjo dar kurį laiką likti Šiaurėje. Tik Igarka, nuo seno ištremtųjų miestas, augo ir klestėjo, plėtėsi tremtinių darbu.

Jauną šeimą vienijo meilė ir didžiausias troškimas sugrįžti į Tėvynę. Nusprendę taupyti kiek tik įmanoma, dirbti net laisvomis dienomis, jie tikėjosi greit sukaupsią reikalingą pinigų sumą, kad galėtų nusipirkti būstą Lietuvoje. Jaunuosius ypač globojo anyta. Senoji Popienė visais įmanomais būdais jiems padėdavo. Netgi sūnų saugojo nuo kitų moterų labiau nei žmona. Matyt, gerai žinojo, kai kurias sūnelio silpnybes dailiajai lyčiai, nes ne kartą priminė Stefanijai: „Niekur neik viena. Tik abu. Matai, vietiniai rusai visai nusigėrę: yra vyras ir nėra vyro. O jų paliktos moterys negaili lietuviams malonių, labai meilios... Pasigaus ir... po šeimos. Juk neatleistum neištikimybės?“

– Bet ir jis man to neatleistų, – atsakydavo Stefanija.

– Tai ir saugokit vienas kitą, – mokė anyta jauną mar-
telę.

Ne tik mokė, bet ir mylėjo, visa širdimi pamilo. Gimus Viktorui, anyta buvo pasiryžusi viskuo pasidalyti, kad tik jauna šeima mažiau vargtų. Marijona Popienė dirbo šieno sandėlių budėtoja, todėl galėjo nusipirkti šieno. Įsigijo karvę ir aprūpino šeimą pienu, kad mažylis sveikas užaugtų. Žinant, kaip igarkiečiams trūko maisto produktų, tai buvo didelė anytos parama.

Po darbo įmonėje Stefanija siūdavo namuose savo šeimai ir kitiems. Išmoko pasiūti labai gražius vyriškus marškinius, nes tuo metu parduotuvėse jokio gatavo drabužio nusipirkti nebuvo įmanoma. Jeigu ką ir atveždavo, tai prekes išsidalydavo pardavėjos su savo pažįstamais. Stefanijos pasiūti marškiniai vyrams ir lengvi moteriški siuviniai turėjo didelę paklausą.

Iš Taišeto parašė krikšto mama, labai norėjo pamatyti mažąją Viktorą ir jaunus tėvus. Krikštamotė gyveno tremtyje už tūkstančio kilometrų nuo Igarkos. Stefanija su Juozu nusprendė neatsisakyti kelionės ir, pasiėmę dviejų mėnesių sūnelį, išplaukė laivu į Krasnojarską, o iš ten – traukiniu į Taišetą. Kol jie keliavo, Igarką nusiaubė didelis gaisras. Užsidegė eksportui sukrauti lentų blokai, sudegė daug namų Igarkos Naujamiestyje. Vos keliauninkai spėjo išlipti Krasnojarske, visi žmonės ėmė klausinėti: „Kas pas jus Igarkoje atsitiko?“ Jiedu dar nežinojo, kad gaisras neaplenkė ir jų šeimos. Sudegė namas ir tvartelis, viskas, kas buvo bute: baldai, drabužiai, net siuvamoji mašina, su tokiu vargu įsigyta. Jie liko vėl pliki ir nuogi su vieninteliu kelionės lagaminu. Apie tai netrukus jiems parašė mama.

Krikštamotė, sužinojusi apie nelaimę, pasisiūlė kuo galės padėti ir kvietė jauną šeimyną pasilikti Taišete. Užauginusi penkis vaikus, išleidusi juos į darbus, pati dabar

gyveno neblogai: laikė karvutę, augino vištas, net šiltnamį daržovėms turtėjo. Pasitarusi su vyru Stefanija nusprendė likti gyventi Taišete. Kaip tik tuo metu ruošėsi grįžti į Tėvynę tremtinių ukrainiečių šeima ir pasiūlė pirkti jų namelį už tris tūkstančius rublių. Tai buvo nemaži pinigai ir savų santaupų Stefanijai neužteko. Išgelbėjo anyta, pirmoji ištiesusi pagalbos ranką sūnaus šeimai. Ji davė tūkstantį rublių, kad jos mylimi vaikai įsikurtų ir mažiau vargtų.

Dėl palankesnio klimato Taišete gyventi buvo lengviau, tik darbo nebuvo, Juozas po kurio laiko pradėjo dirbti kroviuku prekybos centre, tačiau atlyginimo išmaitinti šeimai neužteko. Stefanija už vargais sutaupytus pinigus vėl nusipirko siuvamąją mašiną. Siuvėjai užsakymų netrūko, tik spėk aprenkti visus, norinčius ką nors pasisiūdinti, tačiau žmonės pinigų neturėjo. Atsilygindavo maisto produktais: varške, kiaušiniais, pienu. Badauti šeimai neteko, bet pinigų sutaupyti nepavyko. Ukrainiečiai pardavė namelį kartu su apsodintu daržu ir, atėjus rudeniui, derliaus užteko visai žiemai.

Čia ir šeima pagausėjo: Stefanija pagimdė antrą sūnelį, išrinko jam Petriuko vardą. Džiaugėsi tėvai savo mažyliais. Vyresniajam Viktorui suėjo pusantrų metelių, o viltis sugrįžti į Tėvynę nutolo neribotam laikui. Užtat Lietuvą per atostogas aplankė brolis Antanas ir, grįždamas į Igarką, užsuko pas sesę. Antanas nenužlugino saviškių geromis žiniomis iš Lietuvos: „Mes Lietuvai nereikalingi, jau svetimi tarp savų. Nėra kur prisiglausti. Kai kas iš tremtinių įsikūrė Rygoje, sako, ten lengviau prisiregistruoti, bet be pažįstamų pagalbos irgi sunku. Ne vienas, nusivylęs, neradęs tėviškėje namų, grįžta atgal į Šiaurę.“

Nusiminė išvydęs, kaip skursta sesės šeima ir patarė svainiui:

– Matau, judu čia daug dirbat ir nieko neturit. Grįžkit

į Igarką. Dirbantiems už poliarinio rato žymiai geriau moka, o dabar Igarkoje darbininkų trūksta.

Taišete aplankė šeimą ir anyta. Ji negalėjo atsidžiaugti nameliu, nedideliu tvarteliu ir ypač daržu. O žemė, žemė! Derlinga, čia augo agurkai ir bulvės! Ko dar norėti? Ji susižavėjusi lietė rankomis žemę. Jos sprendimas šeimai buvo labai netikėtas.

– Žinoma, namelį galim parduoti ir grįžtam... Bet aš taip pasiilgau tikros žemės... Jūs važiuokit į Igarką, o aš liksiu Taišete, – pasiūlė anyta, susižavėjusi daržų lysvėmis.

Jauna šeima grįžo į Igarką.

– Ar tik neliksim mes visi Šiaurėje numirti? – liūdnai nusiteikusi pasitiko juos mama, nors ir džiaugėsi, kad vaikai vėl bus šalia.

Mama net sapnuose matydavo savo namučius, nors žinojo, kad gimtinėje jų jau nėra. Tik viltis sugrįžti į Tėvynę vis dar buvo gyva. Nesulaukę paramos iš Lietuvos, sugrįžo atgal į Šiaurę tremtinės Stasės Kerbelienės šeima su dukra Brone ir žentu Antanu Kuliavu. Jų šeimai ir Juozui Popui, grįžusiam dirbti į medžio apdirbimo kombinatą, buvo paskirtas suomiškas surenkamas namelis, skirtas dviem šeimoms. Su kaimynais Juozas greit susidraugavo.

Šeima kūrė savo buitį iš naujo: Stefanija pradėjo dirbti naujoje Igarkos siuvykloje, vaikus visą dieną palikdavo darželyje. Juozas surentė tvartuką paršeliui, vėl pradėjo medžioti, žvejoti kartu su eskimais ir Pavolgio vokiečiais, tremtiniais.

Vėl suko laiko ratus metai, Šiaurės pašvaisčių ir baltųjų naktų palydėti. Stefanija ir Juozas vis dar svajoto sugrįžti į Tėvynę, nors tas laimingas laikas tolo ir nutolo ilgam...

Jiedu dirbo be atvangos, be poilsio ir švenčių, taupydami kiekvieną kapeikėlę. Pardavus Stefanijos užaugintos

kiulaitės paršelius sutaupė pirmąjį tūkstantį. Sutarė su vyru, kad maitinsis tik iš to, ką patys užaugins, sumedžios, sužvejos. Medžioti Juozui sekėsi, eskimai jį pamėgo už sąžiningumą ir nuoširdų pagarbų bendravimą, žvejai juo pasitikėjo, parodė žuvingiausias Jenisejaus vietas. Jie prasigyveno. Stefanija puikiai modeliavo rūbus, tuo pelnė viršininkų žmonių dėmesį, darbe ją išrinko į profsąjungos buitės komisiją, atsirado galimybė padėti ir kitiems. Atrodė, viskas jaunai šeima ėmė sektis ir didžiausios bėdos liko praeityje. Deja, gyvenimas labai šykščiai dalija džiaugsmus ir sėkmę.

1972 metais brolis Antanas pamilo lenkaitę Liudmilą, vedė ir abu ketino netrukus išvažiuoti gyventi į Kazanę pas žmonos motiną. Jiems gimė dukra Margarita, ir Liudmila su mergyte išvyko pas motiną, o Antanukas, tesėdamas darbo sutartį, dar kelis mėnesius privalėjo padirbėti Igarkoje.

Antanas paveldėjo karštą tėvo būdą, nevengė atvirai išsakyti tiesos, o nelaimė tarsi tykojo jo net ten, kur buvo galima jos išvengti. Jis darbe susiginčijo su vietiniu ruseliu bolševiku, bandžiusius įrodyti, kuo jie, komunistai, pranašesni už kitus. Ginčas prasidėjo dėl niekų: Antanas atsisakė po darbo susimesti buteliui degtinės ir palėbauti, ir tai jo pašnekovui labai nepatiko. Anas pasijuto tiesiog įžeistas ir pasakė:

– Jūs, lietuviai, esat tikri kurkuliai. Jums tik turtus krauti, pinigus kaupiti, ir vis mažai. Reikėtų jus dar kartą ištremti plikus nuogus. Visi mato, kaip jūs čia praturtėjot!

– Gaila, kad niekas nenori matyti, jog lietuviai dirba daugiau ir geriau už kitus. Ir geria mažiau už tokius bolševikėlius, kaip tu. Verčiau paskaičiuok, kiek prageri ir ką iš to turi? – ramiai porino Antanas. – Metų metais naujų kelnų nenusiperki.

Įžeidimas ruseliui pasirodė pernelyg didelis, o skaičiuoti kiekviena proga išgertų butelių irgi nebuvo noro.

Niekam nesitikint panašios ginčo atomazgos, rusas trenkė kumščiu pašnekovui. Antanas smūgio nesitikėjo, nespėjo pasisukti ir paslydęs krito aukštiełninkas. Smarkiai sutrenkė galvą. Prarado sąmonę. Kai tylūs ginčo liudininkai nukentėjusįjį skubiai išvežė į ligoninę ir visiems pasidarė neramu, kaltininkas sumurmėjo:

– Aš nenorėjau...

Antanui operavo galvą, tačiau po operacijos jis sąmonės neatgavo. Mirė. Buvo 1972-ųjų birželio 22 diena. Koks tragiškas sutapimas!

Stefanijai žemė slydo iš po kojų, ji baiminosi dėl motinos, ar išlaikys jos širdis šitą skausmą ir netektį. Dukros rūpesčiu gavusi kelialapį į Piatigorsko sanatoriją, motina gydėsi smarkiai pašlijusią sveikatą. Žinutė, pasiūsta telegrafu, kad skubiai sugrįžtų namo, motinos nepasiekė. Antano žmona, lenkaitė Liudimila į vyro laidotuves irgi neatvyko. Gal negavo telegramos, o gal?.. Bėgo toliau nuo nelaimės, nenorėdama net atsisukti į tremties vietą, skausmu ir kryžiais paženklintą. Ji neatvažiavo iš Kazanės. Antanas liks gyvu atminimu dukrelės žvilgsnyje ir akyse, kuri užaugusi labai norės pamatyti tėvelio ir jo prosenelių gimtinę. Stefanijai ir Juozui vieniems teko laidoti Antaną, ištikimą, atkaklų vargo, tremčių ir vilčių bendražygi. Lietuvių kapinės Igarkoje pažymėtos dar vienu kryžiumi, dar viena tautos tragedijos auka.

Grįžo sesė iš kapinių, įmetusi grumstelį žemės į brolio kapo duobę, ir tarsi iš tolo išgirdo Antanėlio balsą: „Tau nešalta? Kodėl neateina mama? Tu valgyt nori? Aš jau nieko nebenoriu...“ Krūptelėjo nuo pasibeldusio į jos mintis ramaus ir aiškaus brolio balso, kaip tada... ant gultų, kai nusilpę iš bado laukė mamos. Laukė, nors nežinojo, ar ji dar gyva, ar sugrįš?

Juozas glaudė virpančią, ašarojančią žmoną prašydamas:

– Nusiramink, Stefanija, jam mes jau niekuo padėti negalime.

Nebuvo žodžių, galėjusių paguosti netekusią brolio sesę. Tik vakare, apkabinę ją, prisiglaudę abu sūneliai tyliu liūdesiu priminė: „Mes maži, teks dėl mūsų gyventi, mamyte...“

Kažkas iš anapus siuntė paguodos mintį ir stiprybę nepalūžti. Motina, sužinojusi apie sūnaus mirtį, nualpo. Atsigavusi pasakė:

– Greičiau iš čia išvažiuokit! Kol dar kas nors iš mūsų neatsigulė šalia Stasytės ir Antano. Išvažiuokit, nors manęs ir gyvos nebūtų...“

– Per atostogas važiuosim į Lietuvą. Gal drauge pavyks apsidairius įsikurti? – ramino Juozas anytą.

Laukė atostogų lyg šventės.

1972-ųjų liepą kartu su vaikais jiedu išvyko dviejų mėnesių atostogų į Lietuvą. Pabuvojo Žemaitkiemyje, susitiko Juozo dėdę, irgi Juozą, Spiritą. Bronė ir Juozas Spiritai buvo partizanų ryšininkai, abu kilę iš Medinų kaimo. Kuo galėdami padėjo Didžiosios Kovos apygardos partizanams, daugelį vyrų gerai pažinojo. Dėdę Juozą suėmė 1945 metais. Žmona kurį laiką slapstėsi. Ją susekė enkavėdistai įtikino, jog leis pasimatyti su vyru. 1946-ųjų rudenį, kai ji nuėjo į žadėtą pasimatymą, buvo suimta. Juos abu nuteisė dešimčiai metų nelaisvės ir išvežė į Vorkutos lagerius. Po devynerių nelaisvės metų, mirus Stalinui, lagerio kalinius paleido į laisvę. Visiškai praradę sveikatą jie grįžo gyventi į Lietuvą. Tėviškėje įsikurti savi komunistai neleido. Nelaisvi sovietų laisvėje jie atvažiavo į Kauną ir čia, padedami jo bičiulio Igno Jačėno, įsigijo seną, apgriuvusį tvartelį, anksčiau priklausiusį Šv. Luko vienuolynui. Kiti pastatai seniai buvo išdraskyti, vienuoliai išvaikyti, o baigias griūti tvartelis niekam nepriklausė. Jame įsikūrė laisva tremtinių šeima.

Sulopė, suremontavo stogą, sienas, o laikui bėgant pamažu seną griuveną namu pavertė. Tada jie prisiregistravo ir liko gyventi Kaune.

Dėdė Juozas nudžiugo, kai jį aplankė jauna Popų šeima ir pažadėjo paskirti kambarėlį savo namelyje. Stefanija su vyru ėmė ieškoti darbo Kaune. Netikėtai pamačiusi, kad Muzikiniam teatrui reikia siuvėjos, iškart užėjo pas direktorių. Šis sutiko tuojau pat priimti į darbą buvusią tremtinę, tačiau milicijai dėdės namelis pasirodė per mažas ir priregistruoti šeimą sutikimo nedavė.

Vietos lietuviams užteko tik lagerių gultuose. Savo Tėvynėje tėvų ir senelių rankomis pastatyti namučiai paleistiesiems į laisvę tremtiniais buvo... per maži! Tik dėdė suteikė viltį, mokė išminties seniai „laisvus“ nelaisvėje partizanų vaikus ir guodė:

– Teks dar kartą sugrįžti į Igarką. Pasitaupysit pinigėlių, kad nusipirktumėte priemiestyje nors mažą lūšnelę, tada priregistruos. Pirkti galite ką tik norit, niekas neuždraus.

Praleidus atostogas, beje, ir joms skirtus pinigus, teko grįžti į Šiaurę.

– Negi mes iš čia neišsikapstysime? – nervinosi vyras.

– Stengsimės, – Stefanijai kartais tekdavo būti stipresnei už vyrą. – Išvažiuosim. Reikės dirbti daugiau ir sunkiau.

Buities kombinato siuvelykloje buvo siuvama speciali apranga miško darbininkams, moteriški ir vyriški drabužiai. Beje, niekas nesirūpino gaminių kokybe: svarbiausia pasiūti daug! Po gaisro Igarka smarkiai plėtėsi, vyko statybos ir visko labai trūko. Siuvėjos uždirbdavo neblogai. Stefanija po darbo dar siūdavo namuose, o Juozas, įsigijęs motorinę valtį, tinklus, dvivamzdį šautuvą, laisvalaikiu medžiojo taigoje su eskimais. Primedžiodavo rudenį ančių, žąsų, žiemą – kurapkų, prigaudydavo žuvies. Mama kepdavo, virdavo, sūdydavo mėsą. Anyta, įsikūrusi Taišete, irgi paršelių užaugino, dešrų išrūkė, visiems visko užteko.

Juozas džiaugėsi iš eskimų išmokęs žvejoti giliuose

vandenyse, vos sugavęs žuvį, iškart atskirti, kuri sveika. Sveikasias pagal eskimų receptą šaldydavo ir valgydavo žalias. Per dvejus metus šeima sutaupė 7 tūkst. rublių. O tėviškė jau buvo taip arti!..

Tik laimės žmogui likimo duota nedaug: tremtinių, partizanų vaikų kartai tos laimės teko vos po trupinėlių. Nektys ir nelaimės viena po kitos tarytum vijosi norinčiuosius pabėgti nuo šaltų Šiaurės naktų.

1974 metų rugpjūčio 10 dieną įvyko skaudžiausia tragedija Stefanijos šeimoje: Jenisejuje nuskendo vyras. Kartu su draugu Juozas išplaukė žvejybon ramią saulėtą dieną, kai niekas nesitikėjo ir nepranašavo audros. Jie nuplaukė iki Jenisejaus vidurio, kur laikosi stambiausios gliavandenės žuvys. Artėjančios audros nepajuto, radijo pranešimo neišgirdo. Staiga atūžęs stiprus viesulas apvertė valtį: abu vyrai paniro į vandenį. Šėlstant audrai motorinės valties neįmanoma vandenyje atversti, motoras gramzdino valtį gilyn. Iškėlusį smaigalį dar kurį laiką ji stovėjo vandenyje. Vyrai, panėrę po valtimi, pritvirtino prie jos irklus ir ant jų laikėsi. Išbuvo šaltame vandenyje visą valandą. Juozas žvejybos draugui Vitalijui Čiumakovui dar spėjo pasakyti: „Laikykis! Mus išgelbės!“ Tačiau, kai kateris priartėjo prie valties, didžiulė banga nubloškė Juozą į šalį. Jam narai metė gelbėjimosi ratus ir patys sušoko į vandenį, bet jis staiga paniro į dugną. Narai Juozo kūno nesurado: smarkiai įsisiautėjo audra. Šešiolika kilometrų nešė Jenisejaus vandenys vyro kūną Šiaurės jūros link. Tik po mėnesio vienas medžiotojas pastebėjo ant kranto išmestą skenduolį ir pranešė apie radinį milicijai.

Stefanija jautė, kad vyro gyvo nebepamatys, bet visą mėnesį ruseno mažytė viltelė – o gal?.. Gal jį kas nors surado dar gyvą ir atgaivino, gal dabar globoja koks nors eskimas, kol sušalęs vandenyje pasveiks? Gal įvyks šitoks stebuklas? „Čia stebuklų nebūna,“ – kita negailestinga

mintis nuvijo pirmąją, bet Stefanija vis tiek laukė. Dienas ir naktis laukė pačios baisiausios žinios, vis prisimindama motinos pasakytus žodžius: „Važiuokim iš čia, kol visi neatgulėm lietuvių kapinėse šalia tūkstančių išėjusių...“ Pas ją atėjo jau seniai po nelaimės atsigavęs Čiumakovas, prašė važiuoti atpažintį skenduolį.

Stefanija suprato: ten jis, jos Juozas. Per sunkų laukimo mėnesį jau ir ašaros išverktos, ir kiekviena akimirka atgaivinta iki tos dienos, kai jis išplaukė žvejoti. Jenisejus – galinga klastinga upė, ir ji visada baiminosi, kad tik kas neatsitiktų, tik Juozas nejuto baimės, juokaudamas atsisveikindavo: „Grišiu su žuvimi!“

Ši kartą negrižo... Po medikų ekspertizės paaiškėjo, kad Juozas neprigėrė – širdis sustojo sušalusi lediniame vandenyje.

Sunkiausia akimirka – suvokti, kad likai viena. Jai kasdien trūko vyro pasitikėjimo, jo stiprybės ir šypsenos. Pro jos akis praplaukė visas judviejų gyvenimas, kokio niekada nebebus, nes niekas kitas negalės pakartoti jo žodžių ir niekas kitas su tėviška meile neapkabins dviejų jos sūnų. Ji tarsi per sapną ėjo iki pašto, pasiuntė telegramą į Lietuvą vyro broliui, kuris jau buvo įsikūręs visam laikui ir pakvietė atvažiuoti.

Reikėjo paruošti nelaimės skausmui ir Juozo motiną, nors ji irgi nebeturėjo vilčių išvysti sūnų gyvą. Anyta, apsigyvenusi Taišete, džiaugėsi nameliu, įsigyta ožkele ir nedideliu daržu, kur atšiauriomis vasaromis augo daržovės, ir prie vienintelio jos namelio pražydo gėlės. Anyta atvažiavo tą dieną, kai šeima laidojo Juozą. „Kokia stipri moteris mano anyta, – mąstė Stefanija. – Nepasiduoda skausmui, o gal su niekuo nenori dalytis nelaime?“

Po sūnaus laidotuvių ji išbuvo Igarkoje dešimt dienų ir vis bėgdavo į tundrą uogauti, kur dar buvo galima rasti pašalusių bruknių. Vaikaičiai Viktoras su Petriuku bėgdavo jai iš paskos, stengėsi būti šalia, kad tik močiutei būtų

lengviau. Ji tylėjo, tik rankos skubiai rinko uogas, ar nubraukusi ašarą, taip pat tyliai glostė berniukų galveles. Po kurio laiko pasakė Stefanijai:

– Grižtu į Taišetą.

Nuo skausmo galėjo išgelbėti tik laikas, savojo namelio tyluma ir vienatvė. Ji neketino likti gyventi nei su dukra, nei su labai mylima martele. Pravirko Stefanijai ant pečių ir pasakė:

– Jis taip norėjo parvažiuoti į Lietuvą... Kaip tu dabar gyvensi? Viena, su dviem vaikais? Mudvi su tavo mama jau senos, ant slenksčio į kitą pasaulį.

– Pabūkit su mumis. Ir mums, ir jums bus lengviau, – bandė ją sulaikyti Stefanija.

– Negaliu: kur pasisuku, kur einu, vis sūnus akyse. Koks jis buvo laimingas šeimoje, kaip džiaugėsi berniukais, mačiau! Nejaugi mums visiems nebus lemta Tėvynėn sugrižti?

– Sugrišim, mama, nepasiduokim nevilčiai, – ramino ją marti.

Anyta išvažiavo. Tarytum nujausdama, jog ši nelaimė dar ne paskutinė, apglėbusi vaikaičius, pasakė:

– Saugokit mamą. Saugokit ir mylėkit. Ji geriausia motina iš visų.

„Kas dar mūsų laukia? Atsisveikina močiutė su berniukais, tarytum daugiau nepasimatytume. Apsaugok, Viešpatie, nuo tokios minties!“ – sunerimo Stefanija, išgirdusi anytos pokalbį su vaikais.

Berniukai, močiutei išvažiavus, nuliūdo, prisiminę jos prašymą, guodė mamą, išsakė geriausius ketinimus, tik ji sūnelių žodžių nenorėjo girdėti...

– Mamyte, mes jau nemaži, dar kiek paaugsim ir eisim, kaip tėtis, žvejoti, medžioti. Padėsime tau, visi dirbsim.

– Šito tikrai nebus, – atšaldė „vyriškus“ vaikų norus Stefanija. – Užtenka to, kad mes nebeturime tėčio. Ne jums

žvejoti Šiaurės upėse... Ne jums! Viską padarysiu, kad jus išsaugočiau! Tėtis buvo per daug drąsus. – Glaudė vaikus jauna našlė.

– Tėtis nebūtų paskendęs niekada! Jie tik negirdėjo radijo pranešimo per audrą, taip žvejai šnekėjo, – priminė jai vaikai.

– Gerai, gerai! Kaip nors išgyvensim be žvejybos ir be medžioklės. Pirma užaukit!

Kiekvieną vakarą prieš miegą vaikai apkabindavo motiną, pirmieji prie jos prisiglaudavo. Tesėjo žodį, duotą močiutei, stengėsi padėti ir parodyti savo meilę.

Stefanijai vis tiek buvo neramu. Kokie jie užaugę? Tarp tėvo ir berniukų buvo susiklostę ypatingi santykiai, vyriški. Jis jiems visur tapo pavyzdžiu, neleido verkšlenti, jei kas ne taip, negerai ar skauda, mokė savitvartos ir viso to, kas nusakoma vienu žodžiu – vyriškumas. Kas juos dabar šito mokys? Viktorui jau dvylika, pati paauglystė, brendimas. Mažajam Petriukui – dešimt... Laimė, kad broliai gerai sutarė, vis būdavo kartu, pasiryžę vienas kitą ginti ir užtarti.

Našlaičiams paskyrė pensiją, – tuo ji labai apsižiaugė, nusprendusi vaikų lėšas taupyti, niekur neišleisti, o pati dirbti už save ir už tėvą. Juo labiau kad tokia proga greit pasitaikė.

Igarkoje atsiradė nauja siuvelykla „Elegant“, kur trūko kvalifikuotų siuvėjų, sugebančių modeliuoti rūbus, siuvinėti. Stefanija čia galėjo parodyti savo meninius sugebėjimus ir dirbo neskaičiuodama valandų, palikdama laiko tik vaikams ir miegui. Jos siuviniais susidomėjo turtingos Igarkos moterys. Parduotuvių darbuotojos už siuvinius parūpindavo Stefanijos berniukams avalynės: vos tik gaudavo ką nors geresnio, tuojau kviesdavo siuvėją nusipirkti. Vaikai buvo aprenkti ir apauti, turėjo viską, ko reikia mokiniui. Jai patiko puošnūs drabužiai, siuvinėdama gražias apykakles, tarsi visą savo skausmą išliedavo ir

trumpam užsimiršdavo. Kuo labiau augo siuvėjėlės populiarumas, tuo labiau ją bandė įskaudinti tie, kam arčiau grožio, meno ir padarumo buvo butelis degtinės. Ir jei ne tas „tėvo charakteris“, anot močiutės, Stefanija ne kartą būtų nukentėjusi. Kovoti už save, apginti vaikus, o reikalui esant ir savo bendradarbes, tapo būtinybe. Visko buvo, ir nepatenkintų, ir gerų draugų. Pasitarti dėl savo buitinių nesėkmių ateidavo vietinės moterys. Ji nė vienai neatsisakė padėti. Jos darbą vertino ne tik mėgėjos pasipuošti. Jokia siuvėja geriau už Stefaniją nepasiūdavo vyriškų marškinių, kurių parduotuvėje visiems neužtekdavo.

Greit ji tapo brigadininke, teko vadovauti, vertinti kitų siuvėjų darbą, mokyti jas siuvimo subtilybių. Brigada – tikras moterų internacionalas: čia dirbo buriatė, lenkė, vokietė, dvi lietuvės ir kelios rusės. Didžiausią sumaištį nuolat kėlė Vera Bazajeva, atvykusi iš Pamaskvės į Šiaurę dėl didesnio uždarbio. Visos moterys uždirbdavo vienodai, tačiau pinigų nuolat pritrūkdavo tik Verai. Dažnai skolindavosi prašydama, kad tik nesužinotų jos vyras. Slapta nuo vyro godžiai rūkydavo ir visada jautėsi labai nelaiminga. Tiesa, paskolintus pinigus laiku grąžindavo. Abu su vyru dideli mėgėjai išgerti, sekmadienio nepraleisdavo be butelio. Kitokių džiaugsmų daugelis moterų neturėjo. Nė viena nesistengė net vidurinės baigti. Mokyti vakarinėje joms irgi atrodė labai sunku, nors visos gyveno kur kas geriau už tremtinius, visos turėjo teises į mokslą, žinias ir normalų gyvenimą. Atėjusi į ateljė dirbti Raja Mitrofonova tapo didžiausia Stefanijos prieše. Jai, tiesą sakant, nė viena geriau dirbanti siuvėja neįtikio. Pati buvo visiškai beraštė, nemokėjo net pavardės pasirašyti, nebuvė perskaičiusi nė vienos knygos, tačiau jautėsi viršesnė, galinti teisti kitus.

Gavusi algą, būtinai savaitėlę pagerdavo. Tiek ir būdavo naudos iš pagėrusios siuvėjos: nei darbo, nei ramybės.

Kartą pradėjusi šneką su moterimis apie tai, kokie lietuviai gobšuliai ir kaip jie Šiaurėje praturtėjo, Raja, priėjusi prie Stefanijos, piktai išrėžė:

– Tokias kaip tu ir iš Igarkos ištrems! Ateis laikas!

– Pabandyk, – pasiūlė jai Stefanija.

– Ir pabandysiu! – putojo Raja.

– Įdomu, kur mus ištrems? Gal šį kartą į Kaukazą, kaip caro valdžia Lermontovą ištrėmė? Ot būtų gerai – amžina vasara!

– Daug žinai, ar ne per daug? – nepasidavė Raja.

Ji tikėjosi bendradarbių palaikymo, tačiau moterys tylėjo.

– Žinau tiek, kiek noriu ir pajėgiu žinoti!

Stefanija bandė susilaikyti, daugiau nė žodžio nepasakyti tai girtuoklei, tačiau neiškentė:

– Mes visos gauname vienodą algą už darbą, tik tu savo pinigus prageri, net karalienės sostą pralaktum, sodink tave kur nori, vis tiek būsi didesnė vargšė už didžiausią nelaimėlį.

– Gerai! Pasikalbėsime kitoje vietoje. Aš tau ne tremtinė! Aš – Mitrofanova! – ir, metusi nebaigtą siuvinį, Raja išbėgo.

– Nulėkė į partijos komitetą skūstis, – pasakė viena iš moterų.

– Tegul. Ir mes netylėsime. Amžinai pagiriojanti tinginė, ką ji gali pasakyti? – supyko Stefanija. – Vėl už ją dirbsim?

Moterys tylėjo, nors visos buvo laisvos, tačiau baimė dar lydėjo kiekvieną žodį ir žingsnį. Per pertrauką prie Stefanijos priėjo viena buriatė ir pažadėjo: „Jeigu reikės, visos tave ginsim. Nesijaudink, niekam ji nepasiskųs ir nenueis. Jos rūpestis – išgerti. Išbėgo, kad dirbti nereikėtų.“

– Ačiū, – padėkojo Stefanija ir pridūrė. – O man jos gaila. Pinigų uždirbam visos, o nusipirkti nėra ko: nei

būtiniausių daiktų, nei geresnio maisto.

Moterys tylomis pritarė. Ką jos čia gali įsigyti ir kuo pradžiuoginti vaikus? Pienas – sušaldytas, daržovės – morkos, bulvės, burokėliai, net svogūnai – tik džiovinti! Jokio šviežio vaisiaus, kriaušės ar obuolio. Šiaurė! Niekur nedingsi. Tik pelkėta, klaidi ir klampi tundra buvo turtinga uogų, grybų. Todėl per trumpą vasarą tremtinės eidavo po darbo rinkti gamtos gėrybių. Visą žiemą turėdavo savo uogų ir grybų. Sugrįžus žiemai, Stefanija net vaikus išleisdavo kartu su suaugusiais vyrais į kedrų miškus rinkti kankorėžių. Grįždavo vaikai smaluoti, suodini nuo laužo dūmų, tačiau su pilnais maišais. Miške vyrai daužydavo kedrus basliais, o vaikai rinkdavo nukritusius kankorėžius. Juos išdžiovinus, išbyrėdavo gardūs riešutėliai. Jie palaike vaikų sveikatą, padėjo užaugti.

Daugybę kartų moterys kviesdavo siuvykloje dirbančias ruses kartu eiti uogauti, bet jos atsakydavo: „Ne aš sėjau, ne aš auginau, ne aš rinksiu...“ Nors pavaišintos uogų neatsisakydavo.

Iš bibliotekos merginos atnešdavo knygų, tik brigados rusėms jų nereikėjo. „Laiko gaišinimas,“ – sakydavo. Laikas su degtinės buteliu – brangesnis. Tremtinys, pasistatęs iš lentų tvartelį ir auginantis paršiuką, kad turėtų mėsos šeimai, vietinių akimis žiūrint, buvo tik gobšuolis. Lentgalių atraižos voliojosi krūvomis ir niekas netrukdė tuo naudotis, tik netingėk! Deja, tinginystė ir girtavimas daugeliui čia buvo vienintelė pramoga ir tikslas, pasiekiamas be pastangų. Tik viena kita vyresnio amžiaus rusė iš senbuvų ateidavo pas Stefaniją, prašydama pamokyti megzti, patarti, kaip išrūkyti mėsą ar užmaišyti mielinius pyragus.

Prieš Stefaniją neturėjo, o nedraugų užteko. Ypač tarp menko išsilavinimo, mažų poreikių žmogelių arba valdininkų, fanatiškai įtikėjusių „komunizmo rojumi“, nors dar niekam tinginyste ar girtavimu nepavyko jo

sukurti. Šiaurėje, kaip niekur kitur, Stefanija pajuto, jog svarbiausia – išlikti žmogumi, savo elgesiu ir gyvenimu priešintis aklos minios nuostatai visus suvienodinti. Tada turėsi draugų: nedaug, bet ištikimų.

Po vyro mirties, už gerą darbą Stefanijai buvo suteiktas butas su patogumais naujame name. Neįsivaizduojama laimė! Gyventi patogiai naujame rajone, šiltame šviesiame bute. Ji ilgai negalėjo prisiliesti prie vyro pamėgtų ir saugotų, brangiai kainavusių daiktų: medžioklinio šautuvo, šovinių, valtys su galingu motoru, tinklų bei kitų žvejybos įrankių, kurie vis dar masino augančius berniukus. Vieną dieną ji viską surinko ir pardavė vietiniams žvejams ir medžiotojams. Atrodė, sudrebės žemė, vėl palietus išėjusio Amžinybėn mylėto žmogaus turėtus daiktus, paliks visiška tuštuma dienoje ir širdyje. Ji nenorėjo rizikuoti vaikų gyvybe. Netekčių būta per daug! Bet nelaimė, kuri niekada nevaikšto viena, dar tykojo Stefanijos namų ir artimųjų. Bėgo metai po metų, vis atitolinančios sugrįžimą į Lietuvą.

1976-ieji, dar viena skaudi netektis. Taišete sunkvežimis užlėkė ant šaligatvio, susimėtęs apsivertė, ir prispaudė tuo metu pro šalį ėjusią anytą, kuri lyg antroji motina mylėjo savo marčią.

Sunkiausia atsisveikinti su tais, kurie mus mylėjo... Sužinojusi apie nelaimę skubiai iš Lietuvos į Taišetą atvažiavo dukra Alytė Popaitė. Dar spėjo pamatyti mamą gyvą. Motina pasakė: „Saugok mano vaikaičius. Ir... pasakyk, kad mane sužeidusio vairuotojo nebaustų: sužinojau, kad jis turi mažų vaikų...“

Sunku pasakyti, ar buvo kaltas vairuotojas: vasario mėnuo Sibire labai sunkus. Buvo daug sniego, gal pavargęs vairuotojas nesuvaldė mašinos, gal buvo kiek išgėręs, kad nesušaltų ilgame kelyje. Šiaurėje nelaimė labai arti...

Alytė buvo ištekėjusi už tremtinio totoriaus, labai pavydaus, įtaraus, kerštingo, galbūt ne visai sveiko. Nepakėlus

dažnų konfliktų Alytė su juo išsiskyrė vos pagimdžiusi dukrelę Irutę. Ji grįžo į Lietuvą ir prisiregistravo dėdės Spirito namelyje. Jo dukros jau buvo ištekėjusios už Lietuvos gyvenusią vokiečių ir, atsiradus galimybei, kartu su vyrais išvažiavo gyventi į Vokietiją. Namelis ištuštėjo, jame atsirado vietos Alytei su dukrele. Ji ragino ir Stefaniją kuo skubiau grįžti į tėvynę, žadėdama padėti įsikurti. Stefanija jautėsi lyg paukštė surištais sparnais, niekaip neatsigaudama po nelaimių. Kankino tėviškės ilgesys, tačiau paaugę vaikai vertė stabtelėti ir ramiai pamąstyti. Viktoras, baigęs dešimt klasių, įstojo į Krasnojarsko žemės ūkio institutą, jaunėlis Petriukas, baigęs aštuonias klases, pasirinko plataus profilio žemės ūkio mašinų remonto mokyklą Ujaro mieste. Vienų vaikų Šiaurėje ji nenorėjo palikti, – kas kitas jiems padės, jei prireiks pagalbos? Skaudi patirtis neleido rizikuoti ir būsima vaikų specialybe. Gerai žinojo, kaip jai pačiai prireikė siuvimo pamokų ir mašinos, kuri taip ir liko jos amžina duona.

Viktoras užaugo aukštas ir dailus vaikiną, netruko studijuodamas susipažinti su bendrakurse Galina Guva, vokietaite tremtine nuo Pavolgio. Greit sužinojo, kad kviečiama į vestuves! Gyvenimas riedėjo savo keliu, vis atitolindamas ateičiai svajonę apie sugrįžimą namo. Nieko! Sugrįš visi! Ji dar palauks!

Vos baigusį mokyklą jos jaunėlį pašaukė tarnauti armijon prie Amūro. Naujame gražiame bute Stefanija liko viena su mama, kuri vis rimčiau sirguliavo ir visiškai pasili-gojo. Taip smarkiai sugriebė ligos, kad jai pajudėti tapo nepakeliamai sunku. Kasdien silpo. Savo naktiniuose košmaruose regėjo Lietuvą ir šaukėsi, kad ją atsiimtų Feliksas Jutas.

– Vėl tėtį sapnavai? – švelniai klausdavo Stefanija, nubudusi nuo mamos dejonų.

– Taip, sapnavau, jį, tavo tėtį. Aš jau išeinu pas jį... dukra. Išeinu.

Pastaruoju metu visi pokalbiai baigdavosi šitaip.

– O tu sugrįši, Stefanija, ir vaikaičių turėsi. Užaugink juos lietuviais... – toks buvo paskutinis mamos noras.

1986 metais Adelė Jutienė mirė. Amžinam poilsiui partizano žmona atgulė ne Lietuvoje – tolimoje Šiaurėje, Igarkos lietuvių kapinėse.

Vyresniajam jos vaikaičiui – Stefanijos sūnui Viktorui ir Galinai per pačius valstybinius egzaminus gimė dukrelė Nastutė Popaitė. Jauni tėvai dar mokėsi, bet jau dairėsi, kur dirbs. Galina norėjo, kad visi išvažiuotų pas jos tėvus į Krasnojarską, taigi mergytę atidavė paauginti močiutei Stefanijai.

Viešpatie! Kaip greit bėga laikas. Ji – jau močiutė! Nei visų jaunystės dainų neišdainavusi, nei smagių šokių nedaug tešokusi, nei tėviškėn nesugrįžusi. Ir jau – močiutė...

Ji vis dar sunkiai dirbo siuvykloje. Pasamdė mažajai Nastutei prižiūrėti senutę kaimynę, kol bus darbe. Nespėjo apsidairyti, o jau metai kiti iki pensijos belikę. Kaip išvažiuoti, nors pinigų jau sukaupe užtektinai, ne tik pašiūrei Lietuvoje nusipirkti.

Ėjo 1988 metai. Lietuvoje jau užė Sąjūdis. Stefanija su virpuliu klausėsi žinių, sekė, kas vyko tėvynėje, nors žinios buvo labai netikslins, nebent pačiai pavykdavo pagauti radijo laidą iš Lietuvos. Ji džiaugėsi permainomis, tačiau labai gerai žinojo, kas yra iš tiesų išgarbintas socializmas Sovietų sąjungoje ir kuo gyvena nors mažiausiu valdžios laipteliu pasilypėję viršininkai, juo labiau – galingi kariškiai. Vilties, kad Lietuva atgaus Nepriklausomybę ji neturėjo. Gėlė širdį ir dėl to, kad vaikai užaugo, tik iš jos ir močiutės gimtąją kalbą girdėję. Net ir jiems mamos svajonė atrodė gyva utopija. Vyresnysis Viktoras išvažiavo gyventi į Krasnojarską, pasiėmė ir savo dviejų metelių dukrytę.

– Mama, pamąstykim, o jeigu mes amžiams išstumti iš

Tėvynės? Mūsų realus gyvenimas – čia... – nei klausė, nei teigė sūnus.

Stefanija laukė sugrįžtančio iš armijos jaunėlio Petriuko. Grižo, sulaukė. Toks pat kaip brolis išlakus, darbštuolis kaip tėvas ir, atrodo, neliks moterų nepastebėtas. Pradėjo dirbti statybose ir labai greit vedė ukrainietės ir azerbaidžaniečio dukrą, juodaakę Mariją Salachovą. Marti visam gyvenimui taps nuoširdžiausia Stefanijos drauge ir pagalbininke. O tada, per vestuves, ji nejučia pagalvojo: „Regis, baigiam visi surusėti ir nutautėti...“, ir prisiminė vyro pasakytus žodžius: „Nutautinti mus, ne tik pavergti, – toks buvo Rusijos tikslas.“

Kai savo juodaakę gražuolę Petriukas atvedė gyventi į mamos butą Igarkoje, kai ji ištarė pirmuosius išmokus lietuviškus žodžius, Stefanija ją karštai pamilo. „Gal ir gerai? – mąstė. – Jaunas vedė, bet... šito vaikio nepaliktų ramybėje vietinės, likusios be vyrų moterys. O jei dar pasitaiktų mėgėja išgėrinėti? Neduok, Dieve! Ką aš galėčiau pakeisti?“

Jauna šeima – abu bendramoksliai, gerai sutarė, abu darbštūs. Ir vėl atgijo viltis: jie dar sugrįš visi drauge į tėvų žemę.

1989-ieji suteikė dar daugiau vilčių: į Igarką atvažiavo Vytas Putna, aplankė savo artimuosius. Užsuko ir pas Praną Daugnorą, visų tremtinių labai gerbiamą žmogų. Jis apie įvykius Lietuvoje visad sužinodavo pirmas. Pakvietė ir Stefaniją susitikti su svečiu. Atvyko Vytas Putna netgi adresais pasirūpinęs, kas galėtų Lietuvoje priimti tremtinius, kurie neturi artimų giminaičių. Paragino kuo skubiau parašyti pareiškimą į Vilnių, Vidaus reikalų ministerijon dėl reabilitacijos suteikimo.

Stefanija pagaliau išvažiuos! Parašė Alytei Popaitei, o ši ją pakvietė apsigyventi drauge, kol turės savo pastogę.

Ilgai nelaukusi paprašė atostogų ir susiruošė į ilgą kelionę lėktuvu. Vilniuje, vos išlipusi iš traukinio, buvo maloniai

nudžiuginta: jaudino visuotinis pakilimas, kovinga nuotaika, neslepiamas tikslas gyventi laisviems, jau nebuvo baimės išsakyti savo nuomonę. Lietuva alsavo Atgimimo nuotaikomis. Alytės padedama Stefanija sužinojo, kad Anykščiuose galima lengviau užsisakyti kooperatinį butą ir Stefanija skubiai išvyko. Susitarė, sumokėjo įnašą – ilgų tremties metų santaupų dalį – 10 tūkst. rublių ir... laiminga davė žinią sūnui Igarkoje: „Mes turėsime savo butą!“ Koks neišpasakytas džiaugsmas: pensinio amžiaus sulaukusi gyvens savo tėvynėje! Savo namuose!

Vaikštinėdama po Kauną kartu su Alyte, netikėtai susitiko su Valentu – pirmuoju Stefanijos vaikinuku tremtyje. Sužinojęs moterų rūpesčius Valentas draugiškai pasiūlė Stefanijai:

– Turiu Kaune dviejų kambarių butuką, gali pagyventi pas mane, kol sulauksi savojo Anykščiuose.

Taip! Kai Dievas ką nors duoda, tai su kaupu!

Valentas pakvietė abi moteris į svečius. Prisipažino:

– Taip ir likau nevedęs, Stefanija... O aš taip laukiau tavęs, savo vienintelės išrinktosios... Belaukiant, kaip matai, jau šešiasdešimt vieneri pečius prislėgė. Likimas koją pakišo. Likimas, Stefanija, kiekvienam savo...

Gailestis ne tas jausmas, siejantis vyrą su moterimi, primenantis jaunystės metus ir tai, kas paleista iš rankų.

Stefanijai jo, likusio vienui vieno, nesukūrusio savo šeimos, pagailo. Ji pažadėjo:

– Atvažiuosiu. Kodėl gi neatvažiuoti? Bet dabar man tik atostogos, aš dar privalau grįžti į darbą. Gausiu po metų butą Anykščiuose ir atvažiuosiu.

– Jokių atostogų, jokio grįžimo į Igarką! Pasilik, Stefanija... Dar kartą tavęs labai atvirai prašau, kai gausi butą, tada ir vaikus pasiimsi. O dabar gyvenk pas mane, kol namą pastatys.

– Mano vaikai jau savarankiški, aš jau močiutė, – Stefanija ieškojo žodžių, tinkamų susitikus po dvidešimt

devynerių metų. Ieškojo žodžių, nepasakytų kažkada ir nerado, nors buvo gera širdyje, kad ją, pavargusią našlę ir jau nejauną, dar kai kas atsimena.

– Kaip tu paskubėjai, mano vienintele moterie... – laikė už rankos Valentas. – Prašau, pasilik su manimi... Niekada tavęs nebuvau pamiršęs.

Dabar jis mokėjo kalbėti, tai ne tas jaunystės metų ne-drąsus bernas, vis ne tuos reikalingus, laukiamus žodžius parinkdavęs pokalbiui. Dabar jiedu jau turėjo ką vienas kitam pasakyti ir kuo pasiguosti, Stefanija tvirtai pažadėjo kuo greičiau išvažiuoti iš Igarkos, juk šito ji norėjo visą ilgą tremties gyvenimą.

Taigi ji sugriš, o tada bus aišku, kaip gyventi ir kaip bendrauti su jaunystės draugu.

– Gerai, išvažiuoju į Igarką, sutvarkau dokumentus ir grįžtu. Man liko keturios atostogų dienos ir vienas nepadarytas darbas: norėjau surasti vietą, kur žuvo mano tėvas.

– Aš tau padėsiu, – siūlėsi Valentas. – Ir palydėsiu.

– Ne. Aš ten pabūti privalau viena... Tik nežinau, ar dar liko nors vienas gyvas žmogus, žinojęs kaip ir kur žuvo mano tėvas. Žinau, kad partizanai buvo sušaudyti prie Zizdros upelio...

Taip jie atsiveikino. Laikiniai. Valentas pabučiavo sunkiausias darbus atlaikiusias moters rankas ir pažadėjo:

– Jeigu pati negrįžtum, aš pas tave atvažiuosiu, surasiu. Juk mes abu likome vieni. Tu turi vaikus, žinoma, o aš – vienas, nieko artimesnio už tave mano likime nebuvo.

– Tokia lemtis... – pakartojo ji daugybę kartų girdėtus mamos žodžius.

– Bet mes dar gyvi! Ir Lietuva jau kita, Stefanija! Nelik amžinai gyventi Šiaurėje.

– Jokių būdų! Grįšiu, – dar kartą pažadėjo moteris, tikrai žinodama, jog šį kartą niekas jos nesulaikys.

Ji nežinojo, ką jautė dabar šitam nejaunam vyriškiui, širdingai žadėjusiam pagarbų dėmesį ir užuojautą. Ji nežinojo ir to, koku švelnumu jis apsupus vargų vargus iškenčiusią našlę, netekusią mylimo vyro, vaikų tėvą palaidojusią motiną, brolių ir ją karštai mylėjusią anytą. Galbūt. Galbūt jis apgaubs ją paskutiniu juo džiaugsmu, ramybe, ko negalėjo per vargus suteikti jos pirmasis vyras, su kuriuo ji buvo laiminga negailestingai trumpą laiką šaltoje baltųjų naktų žemėje. Ji nesitikėjo, kad su nuoširdžiu jaunystės draugu Valentu, ji pasijus esanti moteris, ne tik motina, skaniausiu kąsneliu pasidalijusi su vaikais, gyvenusi jų rūpesčiais, ji net nežinojo, kaip gera pabūti tik moterimi, ne sunkiausio darbo verge, dienų dienas paskendusia buityje. Ne ne, ji nė nebandė palyginti pirmųjų jausmų jauno vyriškio glėbyje, savo pirmojo vyro žavesio ir aistros, jo pašėlusios drąsos su kito, pavargusio, bet švelniai mylinčio žmogaus jausmais ir jo giliu supratimu, kuo jo moteris gyvena, kas ją džiugina ir kas gali kiekvieną akimirką įskaudinti.

Du vyrai ir abu tokie nepanašūs, nors abu mokėjo mylėti ir aukotis. Du vyrai, praskaidrinę Stefanijos gyvenimą labai sunkiu metu. Jokiais žodžiais negalėjo išreikšti to, ką jiems jautė, kas liko širdyje ir atmintyje.

Iš Valento ji nesitikėjo nei gėlių, nei dovanų, nei subtilių vakarų ar švenčių, nors bus ir gėlės, ir dovanos, ir šventės. Daugybę kartų negailestingo likimo rankų palytėta ji bijojo net pagalvoti, jog visa tai turės labai trumpą laiką... kol dar kartą lemtis išskirs ir su Valentu.

Nerūpestingų laimės akimirkų žmogui duota labai nedaug... Ir kai išlydėjęs ją tolimam skrydžiui Valentas pakartojo: „Prašau, sugrįžk greičiau ir lik su manimi...“ – ji pažadėjo: – „Skubėsiu. Mes dar būsim kartu...“

Prieš kelionę vaikams parašė, kad visi labai greit sugrįš į Lietuvą, kad butas jau statomas, yra ir kitų galiomybių laikinai apsigyventi, o jos bičiuliai pasiteiraus

jaunai šeimai darbo.

Vaikai laukė jos, grįžtančios į Igarką, smalsavo, kas tie bičiuliai, pasisiūlę padėti?

Apie Alytę Popaitę vaikai daug žinojo, na, o kas tas Valentas? Teko papasakoti ir apie jį, pasipiršusį jos ankstyvos jaunystės metais, judviejų susitikimą, išsiskyrimą... Stefanija jaudinosi kalbėdama apie tai, ko niekada nebuvo sakiusi sūnams, o Petriukas šypsojosi:

– Ot, mama! Ir butą suorganizavo, ir dar... vyrą susirado! Gerai, bet reikėjo anam pasakyti, kad sūnūs niekam neleis tavęs skriausti!

Vakaras buvo linksmas ir laimingas šiltoje Stefanijos šeimoje. Pajuokavę vaikai susirūpino:

– Ar rasim Lietuvoje darbą? Kokių ten specialybių trūksta?

– Dėl to ir grįšiu pirma jūsų. Apie viską parašysiu. Tik prašau, jokiomis sutartimis ateičiai nesusiviliokite ir neįsipareigokite čia savo darbdaviams. Nesvarbu, kur jūs gimėte: jūsų tėvynė – Lietuva, kur jūsų protėvių šalis.

Susitarė, planavo, džiaugėsi ir vis klausinėjo apie Sąjūdžio nuotaikas.

Igarkoje, kai ji nuėjo pas laivininkystės uosto viršininką užsakyti konteinerio pervežti į Lietuvą daiktams, šis nustebo:

– Tu ką? Proto netekai? Ko tau čia trūksta? Važiuoji į Lietuvą? Ten rusų nekenčia, iš ten visi grįžta atgal. Tu – jau mūsiškė!

– Aš – ne rusė ir grįžtu namo, pas savus, – drąsiai atsakė Stefanija.

Siuvyklos moterys irgi suabejojo:

– Ar ne paskubėjai grįžti? Ką gi, važiuok į gimtinę. Bet jei bus blogai – mes tave su džiaugsmu priimsim. Tu ir čia mums tapai sava, tiek kartų mus gynei, kad gautume geresnį būstą ar atlyginimą. Laimingai sugrįžti ir įsikurti savame krašte, – nuoširdžiai palinkėjo brigados moterys.

Stefanija dėkojo joms ir šypsojosi, neslėpdama džiaugsmo.

– O sūnūs paslapčia nuo mamos aptarė paskutines naujienas:

– Dabar mums ramu. Mama Lietuvoje nebus viena, paglobos senas draugas. Įdomu, koks jis gyvas? Ar labai senas? Mamai senelio nereikia, bet... gal jis labai geras draugas?

Pasiuntusi būtiniausius daiktus į Lietuvą pati nusipirko bilietą lėktuvu iki Maskvos, o iš ten – tą pačią dieną traukiniu išvyko į Lietuvą. Ją stotyje pasitiko Valentas:

– Šį kartą nesumelavai. Grįžai... – pajuokavo. – Sulaukiau. Pavargai?

Jei kas nors tuos du nejaunus žmones matė stotyje, galėjo tik pavydėti šilto jaudulio ir gražaus sutikimo.

Tuoju pat atvažiavo ir vyresnysis sūnus Viktoras su žmona Galina. Juos abu priglaudė Alytė Popaitė. Dar diena kita ir Stefanija pirmą kartą pamatė laimingus, nušvitusius vaikus:

– Kaip čia gražu, mama! Kiek daug žalumos!

Per dvi savaites jie rado darbą Anykščiuose, Svėdasų žemės ūkio direktorius Rolandas Paltinas jaunos specialistus, jau turinčius veterinarų specialybės praktikos, įdarbino ūkyje, suteikė jiems butą ir netgi paskyrė tarnybinę mašiną. Patikėjo jiems visą ūkį.

Stefanija, gyvendama pas savo pirmąją paliktą meilę, džiaugėsi laisvės nuotaikomis, grožėjosi Kaunu.

Greit Viktoro šeimoje gimė antra dukrelė Rita. Įvyko dvejų abiejų dukrelių krikštynos ir kartu buvo įteisinta Viktoro ir Galinos santuoka bažnyčioje.

Skubėjo atvažiuoti ir jaunėlis sūnus Petras su žmona Marija. 1991-aisiais šeimai buvo pastatytas kooperatinis butas Anykščiuose. Butą Stefanija pardavė ir nupirko kitą Kaune, kuriame apsigyveno Petro šeima. Ji labai norėjo, kad nors vienas iš vaikų gyventų arčiau jos.

– Kaip jums gera, kokia jūs laiminga, mama, – atvirai prašneko marti apie tai, kas jai kėlė nerimą. – Jūs žinot, kur jūsų šaknys, kur jūsų tikroji tėvynė. O kas aš esu? – klausė Marija. – Tėvas – azerbaidžanietis, motina – ukrainietė, aš gimiau Rusijoje, gyvenau Šiaurėje su tėvu. Kur mano šaknys?

Gražuolė Marijos motina, ukrainietė, ištekėjo už azerbaidžaniečio. Jaunas, išsilavinęs, baigęs aukštuosius mokslus, gabus elektrotechnikos specialistas, šeimos viltis – vedė prieš tėvų valią ir papročius: svetimtautę! Ukrainietę!

Arčiau susipažinus, martelę vyro šeima labai pamilo. Deja, gyvenimas okupacijos sąlygomis ne vieną šeimą išskyrė. Tėvas buvo priverstas ilgam išvykti į didžiules elektrinių statybas Rusijoje ir gyventi svetur. Iširo Marijos tėvų šeima.

Štai kodėl Marija vieną atvirumo valandėlę paklausė savo anytos Stefanijos:

– Kas aš esu jums, kas būsiu čia, Lietuvoje?

– Dabar tu – Lietuvos pilietė, mano sūnaus žmona, mano miela marti. Mano vaikaičiai augs Lietuvoje ir mes viską drauge padarysim, kad jiems būtų gera. Ir lietuvių šeimas okupacija išblaškė po pasaulį, daug tautų nuskriaudė, bet mes išmokom mylėti, Marija. Saugosim mūsų meilę ir pagarbą šeimai. Aš labai noriu, kad tu nesijaustum svetima, Marija...

Stefanija buvo laiminga: jie visi Lietuvoje, visi drauge ir liks čia. Tik likimas dalija sėkmę po aguonos grūdėlį ir nė nespėjus pasidžiaugti, nelaimę siunčia.

Keleri metai gražaus gyvenimo su antruoju vyru, santūriu Stefanijos jaunystės bičiuliu, baigėsi dar viena netektimi. Staiga mirė Valentas. Po gripo susirgo meningoencefalitu, net nespėjęs ilgiau pasirguliuoti, išėjo iš gyvenimo. Medikai pasakė: „Komplikuota virusinė infekcija“. Stefanijai tai buvo tik žodžiai, nenusakantys jos

skausmo. Likimas, pamėtėjęs artimą žmogų, leidęs susitikti ėmė ir išskyrė... visam laikui.

Dar nespėjo atlėgti netekties sunkumas, atšalti Valento pėdos namuose, o jau atlėkė jo sūnėnai Mazi liauskai ir pareikalavo, kad Stefanija tučtuojau paliktų butą! „Jums čia niekas nepriklauso! – pasakė. – Testamento nėra!“

Didelius vargus iškentę, jie net neplanavo tolimesnės ateities, nepagalvojo apie testamentą. Džiaugėsi ramybe ir tylia judviejų draugyste.

Nuo tokių žodžių moteris sustingo, žado neteko: visą gyvenimą kiekvieną smulkmeną, vertybę įgijusi sunkiausiu darbu, ji net neketino ką nors paimti iš Valento daiktų. Ir kaip jiems paaiškinti savo santykius su Valentu, ką jie vienas kitam reikė tremtyje, kur kiekvienas juos galėjo pavadinti „banditų išperomis“, kaip įtikinti, jog yra didesnių vertybių už turta, kokias žodžiais pasakyti, kad jai nieko nereikia, nes... Valento jau nėra!

Ji nerado tinkamų žodžių, tylėjo.

– Į butą jūs teisės neturit, o mes skubam jį parduoti! Susirinkit savo skudurėlius ir... gero kelio! – Valentino sūnėnai labai skubėjo.

Staiga iš „draugų“ turtingais ponais pavirtus, labiausiai stinga laiko. Ir padorumo.

Stefanija vis dar tylėjo, mąstė: „Juk galėjo jie apie viską kitokiais žodžiais prašnekti, nors savaitę palaukti...“ Jie nelaukė. Labai skubėjo.

Taip, Stefanija, atėjo laikas pamatyti ir kitokią lietuvi, su euforijos ir vilties kupina Atgimimo banga... drumzlėmis išplaukusį. Nesistebėk, dar daug panašių lietuvių pamatysi, besipešančių prie valdžios lovio, begėdiškai meluojančių, grobiančių tautos turta, praradusių saiko jausmą ir sąžinę. Tad nenustebk, Stefanija, ir pagailėk jų: kas mato tik naudą, niekada nepamatys kito širdies, jie melsis tik pinigams.

Varganas dėdulės Valento turtelis sūnėnams lyg iš paties dangaus nukrito, tai ko gi laukti? Patylėjusi Stefanija nuramino „ponus – draugas“:

– Gerai. Jūs viską pasakėt, supratau. Aš ne benamė, turiu kur išeiti.

Ji labai greit, jų akivaizdoje surinkusi savo drabužius, daiktelius, kuriuos pati pirkto ar buvo gavusi dovanų, sudėjo į lagaminą ir atidavė buto raktus.

Jauni ir sveiki, dar nieko nepraradę gyvenime, jie neslėpė džiaugsmo, kad svetima jiems moteris neprieštaraudama pasiskubino dingti. Jeigu likimas visiems vienodai dalytų dovanas, tai godulio apakinti greit gautų ir kitokių likimo dovanų, bet... tebūna jie laimingi!

Stefanija apsigyveno pas sūnų, o paskui, abiem vaikams sudėjęs santaupas, nusipirko savo butuką. Ir dabar jau niekas negalės sutrukdyti nei jos tylaus kempelio idilijos, nei ramybės, užliejusios širdį. Ir nors laimės žmogui duota tiek mažai, kad nei pasversi, nei išmatuosi, išmokti nepalūžti po nelaimės – irgi didelis turtas.

Ėjo 1992-ieji. Likimas pasiuntė Stefanijai dar didesnę tragediją, sunkiausią išbandymą, kurio ji viena jau nebūtų pakėlus.

Sunkiai susirgo vyresnysis sūnus Viktoras. Atsisakė funkcionuoti inkstai. Gydytojai aiškino, jog jam neužteko šiaurėje įgyto imuniteto ir atsparumo pasikeitus miyčiai. Įspėjo: „Ruoškitės laidotuvėms. Išgyvens ne daugiau kaip mėnesį.“ Jokie vaistai jam padėti negalėjo. Kai sūnus susirgo, Stefaniją aplankė jo žmona Galina. Buvo labai nusigandusi ir pasakė, jog čia, Lietuvoje, šitame klimate ji negyvens: „Visi čia išmirsim... Pasiimu dukras ir išvažiuoju pas tėvus į Krasnojarską.“

Atsisveikino ir skubiai išvažiavo, palikusi sergantį vyrą. Kas ją vijo? Kas vertė bėgti, nesulaukus net vyro mirties? Reali baimė? Mirties dvelksmas? Sunku suprasti jauną moterį. Po gydytojų diagnozės Viktoras tikrai iš-

gyveno vos pusantro mėnesio.

Neverk, Stefanija, juk buvo ir sunkesnių valandų! O nuo sergančių bėgama padus pasipusčius, kad tik nereikėtų jiems padėti. Tokia pamišimo kupina sveikųjų baimė mirties akivaizdoje. Valento nėra, Viktoras irgi iškeliavo... anapus rūpesčių, vargo ir mažų džiaugsmų.

Sūnaus mirties Stefanija nepakėlė – sunkiai susirgo: nebevaldė dešinėsios kūno pusės, šlubavo, negalėjo valgyti, judėti. Sūnus Petras kol kas neturėjo pastovaus darbo, gyveno iš Stefanijos pensijos, nes visų santaupos buvo sudėtos perkant jai butą. Tik Petras nenusiminė, uždarbiavo statybose, viską sugebėjo ir visur buvo reikalingas. „Sibire ir sunkiau teko dirbti!“ – pasakė. – Atsigausim, tik nepasiduok, mamyte!“

Marija slaugė savo anytą, globojo lyg kūdikį. Maitino šaukšteliu, girdė vaistus, masažavo visą kūną šiltomis energingomis rankomis ir kasdien teikė viltį. Tik Stefanija tuo netikėjo: po sūnaus Viktoro mirties atsigulė, pasiryžusi iškelti paskui sūnų ir savo vyrus. Visai Lietuvai tie metai buvo labai sunkūs. Stefaniją kėlė gyvenimui ir „Carito“ gydytojas Žilis, paskyręs per užsienio labdarą gautus vaistus, liepęs kasdien masažuoti kūną ir, nepaisant skausmo, būtinai judėti.

Gydytojo pagalba, marčios slauga ir meilė, tvirtos karštos rankos ją pakėlė iš ligos patalo. Marijos masažai ir begalinis nuoširdumas neleido pasiduoti ligai. Stefanija pradėjo sveikti, sutvirtėjo sunykę raumenys, dingo silpnumas.

Gyvenimas labai ilgas ligai ir skausmui, gyvenimas – akimirksnis džiaugsmui. Tačiau ir džiaugsmo dar būta Stefanijos gyvenime, paties didžiausio, ir meilės švelnios ir amžinos.

Marti pagimdė jai vaikaitį Ričardą. Stefanija labai greit pradėjo sveikti. Sūnus ir marti abu dirbo, o jai, sveikstančiai, teko prižiūrėti mažylį, kuriam ji atidavė švenčiausią meilę, pasiaukojimą, viską, kas liko pavargusioje nuo

netekčių ir klajonių širdyje. Moters širdy – meilės lobiai, neišsenkami aruodai, tačiau tyriausią, pasiaukojančią meilę ir švelniausius jausmus jos atiduoda vaikaičiams. Kai Ričardas pradėjo šypsotis, kalbėti, vaikščioti, eiti į mokyklėlę, Stefanija ligas užmiršo.

Meilė mažajam Ričardui suteikė jėgų ne tik gyventi. Ji tarytum iš naujo suvokė amžinybės paslaptį – kuo brangi žemei kiekviena gyvybė, ryši tarp tų, kurie išėjo ir kurie dar ateis į mūsų pasaulį.

Sugrįžusi į Lietuvą Stefanija stengėsi sužinoti, kaip ir kur žuvo jos tėvas, surasti tą vietą. Tačiau net išlikę gyvanų kruvinų dienų liudininkai arba dar bijojo kalbėti, arba ne kažin ką žinojo. Taip ir liko vienintelis neįgyvendintas pažadas, duotas motinai Adelei Jutienei: „Sursk tėvo žūties vietą. Pasimelsk už mane... Jeigu tik sugrįši į Lietuvą...“

Stefanija vėl pradėjo gyventi, galėjo palikus namų rūpesčius, apraminus skausmą, susiruošti kelionėn gimtinės takais.

Pati labai arti pajutusi mirties alsavimą ji skubėjo išstėti duotą motinai žodį. Po daugelio tragiškų netekčių, sunkios ligos ir apėmusios nevilties ji tikėjo, kad palietus gimtinės žemę įgaus paslaptinių jėgų ramiai išgyventi dar likusius jai metus.

Šlovė jums, partizanų vaikai, sugrįžę į Tėvynę, garbė jums, neišdavusiems idėjų už laisvę, pagarba jums už šventą meilę gimtinei, per poliarinių naktų šaltį šaukusią namo.

Kartu su Alyte Popaite Stefanija važiavo į tėviškę, ketindama surasti nedidelį Zizdros upelį, kurio nebuvo mačiusi ir panerdinti rankas į vandenį, nuplovusi žuvusių partizanų kraują. Paslaptingas šauksmas vertė palytėti žemę, kur žuvo jos tėvas – Feliksas Jutas. Jos neskubėjo. Eidamos grožėjosi žaliomis kalvelėmis, pakelės gluosniais.

Ko skubėti, jei nežinai nei kelio, nei takelio į tėvo žūties

vieta, o aplinkui – iškirstas miškas, plyni laukai, gal jau gyvų nebėra ir kaimynų, kurie galėjo ką nors žinoti ar matyti.

Alytė Popaitė iš buvusio Jutų kaimyno Medinų kaime, Broniaus Dūdos seserų, sužinojo, kur ieškoti atmintinos partizanų žūties vietos.

Anomis dienomis kažkas iš likusių gyvų Juto būrio partizanų išrėžė medyje kryžių. Sužeista medžio žievė kamienė ilgai išlaiko kryžiaus ženklą. Tačiau neišliko nei medis kryžium paženklintas, nei miškas. Karinė okupacinė valdžia skubėjo iškirsti miškus ir kuo skubiau išstremti partizanų rėmėjus – ūkininkus, kad kuo greičiau sunaikintų pasipriešinusiuosius okupacijai. Bet atmintis turi magišką galią ilgai gyventi.

Stefanija su tremties dienų drauge Alyte išvažiavo į Ukmergę, paskui – į Žemaitkiemio apylinkes ir pėsčiomis – į Prauslių kaimą.

Moterys jau žinojo, jog ieškos senukų Šalavėjų šeimos: jie galėjo žinoti Felikso Juto ir jo bendražygių žūties vietą.

Išlipusios nurodytoje stotelėje abi moterys ilgai keliauvo pėsčiomis pro palaukes, kur dar žydėjo užsilikusios grikių šluotelės, skynė jas ir džiaugėsi saulėta rugpjūčio diena. Kelias neprailgo. Stefanija vylėsi rasti bent miškelio liekanas, nors vieną medelį, bet aplinkui viskas buvo be gailėsčio iškirsta. Net Zizdros upelis, nusekęs po melioracijos darbų, buvo apaugęs krūmokšniais ir siaura skaidria srovele bėgo pro grikių laukus.

Surado vaizdžiai nupasakotą seną mažą trobelę. Pasišaldė. Jas pasitiko jau pusamžį prašokę, bet dar žvalūs senukai ir su būdingu ūkininkams atsargumu bei nepasitikėjimu ne iš karto atsakė į moteris dominančius klausimus.

– O kas jūs būsite tiems... žuvusiems, kurių ieškote?

– Aš – partizano Juto dukra – Stefanija. O ji mano tremties dienų ir vargų bičiulė...

Tik tada, kai Stefanija papasakojo apie savo ir motinos vargus tremtyje, paskutinį motinos prašymą, šeimininkė šoko viešniais vaišinti, padengė baltai stalą, padėjo sviesto, sūrio, tikro kaimiško skilandžio, kurio net skonį moterys buvo pamiršusios.

Iš širdies pasikalbėjus, šeimininkai joms parodė kelią už trobelės.

– Štai ten... ta vieta. Eikit iki išlikusių nugriauto namo pamatų. O nuo jų – tiesus, žole sužėlęs takas upelio link. Ten jie žuvo.

Šeimininkai jų nelydėjo, supratę, kad dukra tėvo žūties vietoje norėtų pabūti viena.

Priėjusi upelį Stefanija suklupo ant kranto, pasimeldė ir ilgai rymojo pakilusi... Suvilgė rankas skaidriu upeliuko vandeniui, o mintimis rašė ir siuntė laišką tėvui, išsakydama viską, ko negalėjo pasakyti gyvam.

„Aš atėjau pas tave, tėti... Ar girdi, ar jauti mane? Aš tavo dukra, atėjau prisiliesti prie žemės, kur liko tavo paskutiniai žingsniai, kur sklando motinos gyva viltis. Aš sugrižau namo, palaidojus mamą ir daug artimų žmonių, bet grižau laisva. Ilgėjausi tavęs per ilgą ir varganą gyvenimą juodųjų mūsų dienų ir baltųjų Šiaurės naktų nelaisvėje. Taip neilgai mums teko džiaugtis tavo meile, tėti, bet ir tie trumpi, šilti vaikystės išpūdžiai padėjo man iškentėti viską, ką mums nulėmė okupacija ir pasaulio abejingumas. Ačiū, tėti, už vaikystę, už tavo stiprias šiltas rankas, už tylų palaiminimą atsisveikinant, kai mačiau tave paskutinį kartą. Atvežiau tau mamos prašymą paliesti žemę, kurioje liko tavo kraujo lašai, kur žuvo tavo bendražygiai. Atėjau čia, tėti, kad išgirsčiau gyvą tavo širdies plakimą atsisveikinus su baisiu prievartos ir karų pasauliu, atėjau, kad įkvėpčiau Laisvės kovotojo dvasios ir nieko neužmiršusi galėčiau gyventi toliau. Tu palydėk iš toli mano likusias dienas, palaimink rugpjūčio vėjo prisilietimu, jeigu tik išgirdai mane... Sudie, tėti, atsisveikinu...“

Šiltas vėjo gūsis nuvilnijo grikių lauku, pataršė Stefanijos plaukus, nusinešė lengvą skarelę nuo kaklo ir krūptelėjo širdis nuo minties: „Jis, tėvas, mane išgirdo...“

Yra amžinas nemirtingas kraujo ryšys tarp išėjusiųjų ir tų, kurie dar čia, žemėje. Yra ir amžinai gyvas gimtinės šauksmas iš svetimų šaltų tolių sugražinęs kovotojų vaikus namo.

Ar tėvas išgirdo savo dukrą? O gal tik vėjas nusinešė Stefanijos malda į tolių tolius? Neieškokim atsakymo, jis tik vienas: meilė Tėvynei, jos didvyriams – šventa.

* * *

Tau, skaitytojau, tikriausiai liko dar neatsakytas klausimas: kokia, pakėlusi gyvenimui, kilniausia Stefanijos meilė, kuriai atiduoti jai likę tylūs gyvenimo džiaugsmai ir metai?

Tai jos vaikaitis Ričardas, su kuriuo ji vaikšto į baseiną ir sporto treniruotes, geria po maudynių arbatą su šokolado gabalėliu. Su juo vasaromis važinėja po gražiausias istorines vietas, keliauja kovotojų už laisvę takais, būna gražiose buvusių tremtinių šventėse, klausosi partizanų dainų, dalijasi judviejų mažose kelionėse sumuštiniu ir kava.

Jos mažasis Ričardas domisi viskuo, kas nauja ir negirdėta, o močiutė Stefanija praturtina vaikaitčio žinias gyvomis pamokomis, kokių nesuskubo parengti Lietuvos mokykla.

– Noriu, kad Ričardas užaugęs didžiutąsi Lietuva ir jos praeitimi, kad nepaliktų gimtinės dėl dolerio užjūryje, kad jam Tėvynės meilė netaptų tik žodžiais. O jeigu prireiks, tebūna jis kovotojų už tiesą ir laisvą ateitį gretose, kaip jo prosenelis. Net jeigu jis liktų vienintelis, paskutinis lietuvis svetimų apsuptoje žemėje, tebus ištikimas savo tautai. Aš tikiu juo ir noriu įkvėpti savo vaikaitiui tikslą, kuris apsaugotų jo gyvenimą nuo Lietuvą užgriuvusių

nelaimių – narkotikų, pigios linksmybės ir milijonų godulio ar... ateities be pasiaukojimo, be savo šeimos šaknų. Paslaptingas tas protėvių žemės šauksmas: jis parvedė namo ir mano žuvusio brolio Antano dukterį Margaritą Jutaitę. Ji gyvena Vilniuje, dažnai matausi su dukterėčios šeima, – išsako man savo šviesią svajonę ir džiaugsmą Stefanija.

– O ką norėtumėt pasakyti jaunam skaitytojui, moksleiviui?

– Kas yra Tėvynės ilgesys, supranti tik jos netekęs... Iš visos širdies noriu palinkėti, kad jauniausiajai Lietuvos kartai netektų prievarta palikti Tėvynės.

Pasek ir tu, skaitytojau, partizanų vaikų kelią į žinias ir mokslą per tremtį ir juodo vargo dienas, pagyvenk jų sugrįžimo į gimtinę džiaugsmu ir patikėsi, kad Lietuva dar gyva.

II dalis

Dienos su šventais paveikslais

Žodis jaunam skaitytojui

Gimtinės ilgesio vedami, partizanų vaikai per ledo tiltus ir poliarinių naktų speigą ėjo į gyvenimą.

Nei elgetų dienos tremtyje, nei vergo darbas nuo paauglystės nesutrukdė jiems siekti mokslo. Įveikę likimo smūgius ir negandas, jie gyveno viltimi sugrįžti į Tėvynę.

Nelengva buvo ir tiems, kurie gaudomi, šaudomi pabėgo nuo tremties, nenustojo tikėti, kad Lietuva bus laisva. Nepuolė į neviltį, nesizudė, nenuėjo nusikaltimų keliais, nesigriebė narkotikų ar degtinės butelio. Nepalūžo, nepardavė sąžinės, išmoko mylėti žmogų, nes didelis tikslas ir meilė Tėvynei viską įveikia.

Ši knyga tau, moksleivi, apie tavo bendramžius partizanų vaikus ir jų likimus.

Tikėkime ir mes drauge su jais, kad yra amžinai gyvas, šventas Tėvynės ir protėvių kraujo šauksmas.

2007

Kelionė į netolimą praeitį

Šitoks dienos gražumas! Skaisti ir šilta, tarytum dangaus dovanota kelionei. Sunku patikėti, kad jau rugsėjo pabaiga. Pro nuauksintus beržus pakelėse, pro dar žalių ažuolų pavėsi, pro balzganą rūką virš Merkio važiuojame per miškais kvepiančią Dzūkijos žemę. Nežinom ką rasim, ką sužinosim, ką išpasakos senoliai, kurių pirkelėse dar kaibo seni šventi paveikslai ir kryželis ant sienos, o ant mažos trobelės palangių žydi pelargonijos.

Čia svečius būtinai skardžiu lojimu pasitiks namų sargas šunelis ir murksantis saulėkaitoje rainas katinas, čia senuose albumuose dar saugomos praeities relikvijos ir iš nuo laiko pageltusių nuotraukų į mus žvelgia lietuvių karo – pasipriešinimo okupacijai dalyviai: ryšininkai, partizanai, kruvinių kovų už laisvę liudininkai. Nubraukus ašarą, užspaudus raudą širdyje partizano našlė ar ryšininkė vaizdingais žodžiais pasakos apie save ir juos – artimus, amžinai gyvus senųjų atmintyje. Ir aš vėl stebiuosi: kiek daug gražių stiprios valios žmonių išaugino Lietuva senose kaimo pirkelėse po šventais paveikslais.

Važiuojame pro Daugus, Daškonių, Malnytėlės, Vieciūnų, Budos kaimus grįstais ir negrįstais keliais, miškų keleliais, šalia daugybės ežerų ežerėlių. Mūsų kuklios išvykos vadovas Viktoras Kaminskas veža palei Daugų ežerą, juosiantį miestelį, ir siūlo stabtelėti Dauguose, buvusioje turgaus aikštėje.

Ramybė ir tyla, apie kokią nė nesvajok didesniame mieste. Žydi visų spalvų rudens gėlės, praeinančią vasarą vejasi didžiagalviai geltoni gvazdikai. Žieduose skendi seniau buvusi turgaus aikštė, permirkusi kovotojų krauju. Čia suveždavo visose apylinkėse žuvusius partizanus ir ilgai laikydavo... Šiurpūs lietuvių karo vaizdai liko tik

senolių atminty ir partizanams atminti pastatytuose paminkluose. Neužgesęs skausmas, amžinas ir tylus, iki šiol tūno kruvinos vaikystės našlaičių ir našlių širdyse, partizanų vaikų vargo dienose, žuvus tėvams ir artimiesiems.

Dzūkija nusiprausė kraują ir ašaras. Aksominė šilto rudens diena vilioje vilioja: gėrėkis, keleivi, žaliomis kalvelėmis, ežerėlių akimis, saulės auksu ir raudoniu medžiuose, atgaivink sielą ir nieko negalvok. Sugerik, sugauk vavyrų spalvas ir ryto nuotaiką. Dar ilgas kelias iki mažų pirkelių su šventais paveikslais.

Išvykos siela Domicelė Kaminskienė primena: „Nuo 1945-ųjų metų ilgą laiką, iki buvo nužudyti paskutiniai partizanai, KGB nurodymu į Daugus be vykdomojo komiteto žinios nebuvo galima atvažiuoti. Tik vietiniams gyventojams toks draudimas negaliojo.

Labai daug vyrų išėjo į partizanų būrius iš Žvirgždėnų, Vežionių, Papiškių ir Andriūnų kaimų, vos tik karinės okupacinės valdžios įsakymu jauni vyrai buvo pradėti gaudyti sovietų kariuomenėn. Į šituos kaimus sribai užėiti bijodavo. Užgriūdavo tik gaujomis, lydimi gausaus rusų kariuomenės dalinio. Kada partizanų pasipriešinimas buvo nuslopintas, ištuštėjo arba buvo sudegintos kaimų sodybos, tada vietinė komunistų valdžia, siekdama kuo greičiau ištrinti iš žmonių atminties šiurpų Daugų aikštės atminimą, privertė moksleivius rausti akmenis, ardyti grindinį. Mokiniam buvo nustatytos privalomos darbo valandos aikštei tvarkyti. Visą mėnesį po pamokų dirbome...“

Partizanų krauju aplaistyta ir vieta netoli bažnyčios, prie šventoriaus. Ir ten suguldydavo sribai nukautus kovotojus. Praeiviai bijodavo pakelti akis ir pažvelgti į kruvinus kūnus: visas sribynas sekė, kas ateis pažiūrėti, kas pravirks ar bandys savo artimo kūną naktį pavogti ir palaidoti. Dabar ši vieta nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens skendi gėlėse. Tokia tiesa ir pribloškianti galingųjų

moralė: didieji karo politikai nemėgsta atsigręžti, pamatyti savo aukas ir kruvinus darbus, paliktus „liaudžiai ir istorijai“ ... Skuba kuo greičiau užmiršti. Tačiau politikų niekinama, mulkinama tauta nieko neužmiršta, nes turi savo tiesą, iškentėtą gyvenimu ir artimųjų žūtėmis.

Mes jau Daškonių kaime (Alytaus apskritis). Pats bulviakasis. Svečiuojamės pas Genovaitę Grambaitę-Blažonienę. Ūkininkų dukra jaunystėje garsėjo pačios austais margaraščiais ir skambiu balsu, visas partizanų dainas išdainavo tapusi partizanų ryšininke. Ji turėjo daugybę dainų užrašiusi, per kratų kratas slėpė lauko virtuvėlėje, o išsaugojo jas tik atmintis.

– Ką prisimenu – tai tvirtai, o ko nežinau – tai gal man nė nereikėjo žinoti, – sako ji. – Mano tėvas, Tomas Gramba, griežtai reikalavo, kad apie šeimos ryšius su partizanais niekam neprasitartume, kad būtume atsargūs net su gerai pažįstamais bendraamžiais. Visa mūsų šeima tapome partizanų ryšininkais ir rėmėjais. Jie pas mus dažnai sustodavo poilsui ir nakvynei. Visada ateidavo aplinkiniais keliais, kad iš miško iki mūsų trobelės neliktų nė mažiausios žymės ar praminto takelio. Juk mes pačioje pamiškėje gyvenome. Ryšius palaikėme per partizaną Alfonso Tribandį ir jo žmoną Antaniną, sūnus Vitą ir Dainių. Jie ūkininkavo gretimame Vežionių kaime. Viskas, ką suruošdavome, būdavo perduodama ir kitiems partizanams: maistas, švarūs skalbiniai arba būtinai vyrams daiktai, – pasakoja ryšininkė.

Ką iš mirtimi dvelkiančių dienų įsiminė, kas liko širdyje, ko neįstengė užmiršti?

– Liko išgyventi pavojai ir didelė viltis, kad vyrai sugrįš namo gyvi, o partizanų kova sulauks dėmesio iš Vakarų ir Lietuva vėl bus laisva. Net sunkiausiu Lietuvai metu mūsų trobelė pamiškėje kvėpėdavo šviežia duona. Labai daug duonos kepėdavome, virėm sočias sriubas su mėsa, kepėme dzūkiškas bandas ant kopūsto lapų. Jeigu į

mišką su nešuliu išeidavo tėvas, tai mudu su broliu stebėdavome, kas vyksta aplinkui, pasiruošę sutartu signalu įspėti vyrus apie pavojų. Abu su broliu sekėme, gal pasirodė kareiviai keliuose. Pulkų pulkai netoli mūsų kaimelio praeidavo. Suskaičiuodavom, kiek jų nužygiavo ir kur pasuko, kokia ginkluotė, kur dalinys sustojo ir skubiai pranešdavom į mišką. Visos pamiškės sodybos būdavo sekamos. Užgriūdavo sribai ir pas mus, reikalaudavo pavalgyti, prašydavo lašinių, kiaušinių, degtinės. Pabandyk neduoti, patys pasiims. Vieni sribai neidavo pas ūkininkus grobti maisto ar jiems patikusių daiktų: juos būtinai lydėdavo sovietų kariuomenės dalinys.

Žiūrėdavo Genovaitė į jaunos, apiplyšusia apranga rusų kareivius ir mąstydavo: ar jie žino, ar supranta ką daro? Ar pasakys sugrižę į tėvų namus, kaip ir su kuo jie Lietuvoje kariavo, už ką, okupavę Lietuvą, žudė jos žmones? Kaip jie jautėsi matydami sušaudytus vyrus, nurengtus, basus, pamestus turgaus aikštėje? Negi tikrai nežinojo ką daro? Negi tikisi, kad galima bus viską pamiršti? Ar galima atleisti už baimės akimirkas, išgyventą skausmą dėl artimųjų, bičiulių ar kaimynų žūties?

– Netoli, mūsų miškelyje, mano tėtis ir broliai kasė partizanams bunkerį. Saugojom juos, jaudinomės, kad tik niekas nepastebėtų. Tame bunkeryje paskui sustodavo pailsėti ir žiemoti partizanai. Gerai įrengtą bunkerį vyrai turėjo ir Vežionyse Alfonso Miliaus pirkioje po grindimis. Panašų bunkerį partizanams įrengė ir Juozas Sakalauskas. Ten dažnai ilgesniam laikui sustodavo partizanai: pailsėti, pasigydyti žaizdas, žiemoti. Daug kraujo mano kartai reikėjo pralieti, kančių ir vargo patirti, – atsidūsta ryšininė. – Iškentėm, išgyvenom, tik pamatyti kraupūs reginiai liko visam laikui akyse ir mintyse...

Liejasi rami ir tyli dzūkiška šneka, be prakeiksmų ar skundų dėl iškentėtų vargų. Tokia lemtis: ryšininų Grambų šeima žinojo, kas jos laukia už pagalbą partizanams,

tačiau kito kelio ji nesirinko.

Jeigu tik žmogus žinojo vardan ko atiduodama jo au-
ka ar gyvybė, jis rinkosi kovą.

1948 metų pavasaris Grambų šeimai buvo ypač sunkus. Jau buvo žuvę daug partizanų iš visų aplinkinių kaimų, o pro Daškonis vis dar traukė būriai rusų kariuomenės. Pamiškės pirkeles pasiekdavo automatų kalenimas iš miškų gilumos, ir kiekvieną kartą krūptelėdavo širdis: ką dar nušovė?

– Vyrai pas mus kūrė lubinus, ruošėmės sėjai. Išgirdom smarkiai šaudant miške. Žinojome, kad Daškonyse, Juozo Blekšės miške, buvo iškastas bunkeris, gerai slepiamas raiste ir dar niekieno nepastebėtas. Kaip tik iš tos pusės ir atsklido šūvių garsas. Atbėgo mano sesuo Veronika, kuri tuo metu pievoje ganė karves. Ji pranešė, jog į miško pusę nužygiavo didelis rusų kareivių būrys. Vyrai metė kulti lubinus ir ketino bėgti miškan apsidairyti. Aš juos sulaikiau: juk mes nežinojom kur pasuko kareiviai? Sutarėm šiek tiek palaukti. Greit šūviai nutilo ir pamatėm mūsų link ateinant grupę sribų. Jie įsakė tėvui pakinkyti arklį ir nusivarė į mišką. Su baime laukėm jo sugrįžtant. Tėvas grįžo negreit, o kai parsirado, dar ilgai negalėjo žodžio ištarti nei atsikratyti matyto siaubo.

Tomą Grambą sribai nusivarė iki susprogdinto bunkerio raiste, liepė jam lįsti į vidų ir ištraukti viršun žuvusius partizanus. Bunkeryje buvo trys negyvi: Veronika Tatulienė, Adolfas Tatulis ir Alfonsas Tribandis. Antanina Tribandienė dar buvo gyva: kai tėvas ją pakėlė, ji sudejavo. Sribai šalia negyvų partizanų vežiman įmetė ir sunkiai sužeistą moterį. Paskui įsakė tėvui vežti nukautuosius į Daugus.

– Susprogdinę bunkerį kagiebiai ne kartą tardė, mūsų tėvą ir brolius. Bet jiems pavyko išsiginti, nes jokių įkalčių prieš mus nerado. Tik tėvas ilgai negalėjo pamiršti bunkeryje matyto vaizdo. Tatulį atpažino iš aprangos:

suvarpytas kulky, suknežinta galva jis gulėjo kraujo klane. Antanina Tribandienė buvo nuvežta į ligoninę, gydoma ir, vos atsipeikėjusi, tardoma. Vėliau kaime buvo šnekama, jog Veronika Tatulienė išėjusi iš bunkerio atsinešti vandens. Netoli Ešerinio ežero ją ir pastebėję enkavėdistai. Ją pirmąją nušovė. Bunkerį susprogdino apie 12 valandą, dieną. Gal Veroniką, kas nors pamatęs prie ežero pasekė, o gal būta išdavystės, arba kareiviai, eidami pro šalį, atsitiktinai pastebėjo moterį. Kas žino? Tikrosios tiesos dabar nesužinosime...

Visi žuvę partizanai buvo iš Vežionių kaimo: Alfonsas Tribandis (1909–1948) ir Veronika Tatulienė (1913–1948).

Pasveikusi Antanina Tribandienė ilgus metus kalėjo Rusijos kalėjimuose. Aš ją atsitiktinai sutikau Pivašiūnų senelių namuose, bet ji manęs nepažino... Gal dėl to, jog buvo daug vyresnė už mane ir manęs vaikystėje neprisiminė, o gal kankinama prarado atmintį, sveikatą ir norą gyventi. Kalbinau ją, tačiau ji nepajėgė nieko prisiminti. Nepažino su kuo kalba. Antanina mirė vieniša Pivašiūnų senelių namuose.

Neišsakytus žodžius slepia sunkios, tylios atodūσιο aki-mirkos.

– Kaip sužinojote apie Antaninos likimą?

– Iki to laiko nieko apie ją nežinojau. Sutikau netikėtai: aš juk koncertavau su ansambliu Pivašiūnuose, norėjom daina pradžiuginti senelius, o grįžau skaudama širdimi. Pamačiau ją ligotą, pasenusią, suvargusią...

Po daug metų matyto smurto, okupantų prievartos ir pasityčiojimo iš žmonių, tauri moters širdis nenorėjo suakmenėti. Genovaitė, jaunystėje išdainavusi visas partizanų dainas, užauginusi vaikus, dainavo kartu su savo vaikais ansamblyje „Sidabrinė gija“. Siela atsigaudavo dainuojant apie liaudies vargus vargelius, skausmą ir amžiną viltį. „Sidabrinės gijos“ vadovė Albina Šikorskienė Genovaitę vadino ansamblio širdimi.

– Net partizaniškų dainų sovietmečiu užtraukdavom: ne visi suprato, kaip jos gimė ir kas jas kūrė. Turėjau du storus sąsiuvinius partizaniškų dainų surašiusi. Slėpiau vasaros virtuvėlėje ir... Atsitiktinio gaisro metu sudegė virtuvėlė ir mano sąsiuviniai.

Dainavo ryšininkė iš visos širdies tyliam partizanų atminimui: brolių Daniaus ir Vytauto Tribandžių, Gintaro ir Viktoro Krišilevičių. Su jais dažniausiai susitikdavo. Dainavo norėdama nuslopinti susikaupusį niekam neišsakytą ryšininkės skausmą. Dainavo drąsiems žuvusiems savo jaunystės dieną vaikinams. Kitokias dainas partizanai sukūrė sribams. Ir tokių būta...

Kuriuos sribus, labiausiai pagarsėjusius išdavikus Daškonių ir gretimuose kaimuose, įsiminė dainininkė?

– Šitų irgi neužmiršom, – sako ryšininkė. – Jau buvo nužudyti beveik visi mūsų kaimo partizanai, o sribai vis ateidavo ir gąsdindavo. Jau ir kolūki „kėlė“ nieko nepakeldamas pirmininkas Kazys Bieliauskas, pūtėsi sribų vadas Bronius Bieliauskas, savo valios ir galios rodyti nepamiršęs, kėlė baimę partizanų giminėms. Ir pas mus yra ne kartą užsukęs. Ypač po to, kai susprogdino bunkerį raiste, vis slankiojo ir slankiojo aplink kaimą. Atmenu, audžiau... Sėdžiu staklėse, o jis nė „labas“ nepasakęs puolė:

– Tu, bandite, ir dabar nieko nežinai? Nežinok, nežinok – išaiškinsim visus! Sibiras laukia!

Būdavo – patardys, pakamantinės, apsidairys ir išeidamas pažadės: „Greit susitiksime...“ O kai pamatydavom sribus Andrių ir Danių Tatulius ateinančius, tai kuo skubiau slėpdavom geresnius daiktus. Jiedu buvo ne broliai, tik bendrapavardžiai, bet labai broliškai ir sutartinai iškratydavo kaimo gryčias. Ateis pas ūkininką, išnaršys namus ir, paėmęs kas patiko, išeis. Jų dienos, jų valdžia, jų teisė. Nesipriešinom, nes kai partizanus nužudė, sušaudė, nebuvo kam mūsų ginti. Plėšikavimais garsėjo sribai Daraškevičiai, kilę iš Varėnos rajono, Vilgučių kaimo.

Tik vardų jau nepamenu. Šitie, vos pravers duris, tuojau įsakys: „Kept kiaušiniene! Nešt lašinius ant stalo!“ O naminę sriaubė! Pabandyk neduoti! Nespėsi nė duonos pasiimti, bematant atsidursi Sibire. Ne vieną šeimą į tremtį palydėjo Daugų stribas Zigmąs Skauranskas. Tylėjo žmonės, ilgai tylėjo... O jie kiekvienuose namuose ką nors „iškratydavo“ iš spintų ar skrynių. Net moteriškus apatinius nesigėdino grobti. Gal panoms atiduodavo? Taip visus iškrėsdavo, kad likome basi ir alkani.

Kai kenčia tauta, visada pirmiausia blogis paviršiun išplaukia. Dzūkijos pamiškių gyventojams stribai buvo ypač žiaurūs. Neatsitiktinai 1946 metų vasarį Žaibo partizanų būrys nukovė plėšikavusius ir kratomis pagarsėjusius stribus – Praną Anilionį, Vitą Daraškevičių ir Alfonsą Voverį.

Atsisveikiname su partizanų ryšininke, atsiprašome, kad sutrukdėm per patį bulviakasį, kai visa šeimyna suvažiavusi laukuose dirba, o šeimnininkė praeties atminimais dalijasi...

– Ačiū, – sako ji. – Gerai, kad užėjote, nuo darbo atsikvėpiau. Mat vis dar esu reikalinga, nors man jau aštuoniasdešimt metai...

Kaip nepavydėti atminties ir dvasios stiprybės „Sidabrinės gijos“ dainininkei, buvusiai partizanų ryšininkei, ankstyvoje jaunystėje nepabūgusiai per sėlinančią iš paskos mirtį padėti tiems, kurie išdrįso pasipriešinti okupantams.

* * *

Dar diena skaisti, dar saulė aukštai, važiuojame Melnytėlės link. Kelias vingiuoja šalia gražaus Neveiglo ežero. Dėmesį atkreipia šalia kelio, žalioje nuokalnėje į ežerą, pasodintos gėlės. Matyt, prižiūrimos, globojamos: įdomu kam skirtos? Kokią tragediją ženklina gėlių krūmelis pievelėje?

Tai karo politikų palikti pėdsakai Lietuvos žemėje. Nerandu kito pavadinimo...

Dvi šeimos Vokietijoje galbūt niekada nesužinos, kad jų išlydėti į karą sūnūs liko gulėti Melnytėlės kaime, prie Neveiglo ežero.

Baigiantis karui čia buvo sušaudyti du vokiečių belaisviai. Jie atsiliko nuo atsitraukiančio dalinio ir stengėsi pasivyti. Vokiečių karius raudonarmiečiai užtiko miške valgančius. Suėmė. Buvo liepta nuvaryti juos į sovietų kariuomenės štabą, bet... nugalėtojams pasirodė per sunku palikti belaisvius gyvus. Sušaudė ir paliko pakelėje prie ežero. Palaidojo vietiniai gyventojai vokiečius čia pat, šalia keliuko, netoli Gavelio sodybos. Kismet ant nežinomų karo aukų kapelio sužydi gėlė. Dviejų jaunų vokiečių kareivėlių žūtį atmena paprasti Dzūkijos žmonės. Karų fanatikai moka tik žudyti. Karo belaisvis jiems neberekalingas, jis – niekas, sudėvėtas skuduras, net ne žmogus. Už Hitlerio ir Stalino beprotybę valdyti visą pasaulį jaunomis gyvybėmis sumokėjo milijonai jaunuolių. Tik pasaulis tyli, nieko nekaltina, nes nesitiki atsakymo. Rasos ašarėles meta gėlė, pasodinta šiltų dzūkės rankų ir siunčia nebylų klausimą dangui: „Viešpatie, kiek dar mums lemta iškęsti?“

Kol pasieksim kelionės tikslą, mielas skaitytojau, supažindinsiu jus su linksmu, energingu mūsų kelionės lyderiu Viktoru Kaminsku. Kažin ar milijonus žmonių pražudę karo politikai kada nors išmoks tokiais šiltais žodžiais prabilti apie savo gimtinę ir jos žmones, kokiais apie mažiausių Dzūkijos kaimelių ūkininkus, pasakodamas istorijų istorijas iš praeities, kalba Viktoras Kaminskas. Kas išugdė švenčiausią nuostatą lyg priesaiką: „Jei nežūsi už savo Tėvynę kovodamas, žūsi svetimoje žemėje. O ten tavęs niekas neprisimins...“ Kur šventa tėviškės pastogė, išugdžiusi mūsų herojų, sugebantį linksma humoro spalva nuspalvinti net ir liūdnius tėviškės įvykius?

Viktoras Kaminskas sėkmingai mokėsi ir dirbo, pasirinkęs elektros energetikos specialybę. Ištuštėjo jo tėviškė. Teko ieškoti vietos ir prieglobsčio svetimuose namuose. Dabar, jau užauginęs vaikus, jis įsikūrė netoli Vilniaus ir tvarkosi savo sodyboje, per tradicines dzūkų krašto šventes lanko draugus ir priima svečius. Stebiuosi, kodėl pats nerašo, šitiek daug prisiminimų išlaikęs atminty. Jo vaizdžiai nusakyti sutiktų partizanų, vadų paveikslai tokie ryškūs, jog matai juos tarsi gyvus. Reikia tik užrašyti, ir portretas iki paskutinio potėpio baigtas. Gal sutikti žmonės, jų asmenybės liko tokios spalvingos Viktoro atminty, jog pačiam tebuvo vienuolika metų, kai visa Lietuva ginklu ar tyliai, savo dvasia priešinosi sovietų okupacijai. Viskas, kas vyksta tuo metu, kai suaugusieji mus dar laiko vaikais, o mes jaučiamės esą labai dideli, paženkлина atmintį visam laikui. Dvasinės vertybės, kurias išugdo tėvai, dažnai nulemia net mūsų likimus.

Pabūkime Viktoro vaikystėje ir paauglystėje, susitikime mintimis su jam brangiais žmonėmis ir suprasim, iš kur toji begalinė tylaus herojaus meilė Dzūkijos žemei, kas įdiegė pagarbą Tėvynės praeičiai. Mus mylintys tėvai – didžiausia likimo dovana, kurią gauname vaikystėje, tačiau suvokiam tai per vėlai, kai nebeturime į ką atsiremti, pašaukti tėvo ar motinos vardu.

Viktorą su tėvu siejo ypatingas ryšys.

– Tėvas mokėjo pasakoti, o aš buvau geras klausytojas, – šypsosi Viktoras, prisiminęs nuostabias atvirumo akimirkas su tėvu.

Mama – Elena Sevelevičiūtė buvo kilusi iš Panevėglės kaimo. Tėvą – Juozą Kaminską visi Budos kaime gerbė už jo nuoširdumą, norą padėti tiems, kuriems buvo reikalinga jo pagalba. Lydėjo jį ir 1918–1920 metų nepriklausomybės kovų savanorio šlovė. Lietuvos nepriklausomybės dešimties metų jubiliejaus proga prezidento Antano Smetonos įsaku jis buvo apdovanotas medaliu.

Adelė ir Feliksas Jutaičiai. Vienintelė išlikusi Stefanijos Jutaitės tėvų nuotrauka. Feliksas Jutas, okupacijos metais tapo „Didžiosios kovos“ apygardos, „Plieno“ rinktinės štabo būrio viršininkas. (Slapyvardžiai – Liepa, Katas, Bimba). 1938 m.

Igarkos 4-osios vidurinės mokyklos moksleiviai. Trečioje eilėje iš dešinės pirmas – Antanukas Jutas. Centre – mokyklos direktorius Olegas Petrovičius Krylatovas, užtardavęs ir gindavęs tremtinių vaikus. 1949 m.

Stefanija Jutaitė – jau siuvimo kursų lankytoja. Jai sukakus šešiolikai metų. Igarka 1958 m.

Stefanija Jutaitė su drauge Birute Marazaitė. Miško pramonės medžio plaušų kombinate Igarkoje. 1960 m.

Jauna našlė su nepilnamečiais sūnumis Petru ir Viktoru po vyro žūties Igarkoje. 1975 m.

Mūsų mažos kelionės vadovas Viktoras Kaminskas

Viktoro Kaminsko tėvas, 1918 metų savanoris Juozas Kaminskas su žmona Elena

Juozas ir Elena Kaminskai su vaikais gimtajame Budos kaime 1952 m. Trečioje eilėje sūnus Viktoras, antroje – jaunesnysis Jonas ir šalia mamos – dukrelė Onutė

*Dešinėje – Juozas Kaminskas tremtyje su likimo draugais.
1956 m.*

*Partizanų rėmėjai ir ryšininkai tėvas Tomas Grambas su
sūnumi Vincu. Jų žemėje įrengtame bunkeryje žiemojavo,
slapstėsi per „miškų valymas“ ar gydėsi sužeisti partizanai.
1965 m.*

Juozas Jankauskas, partizanų ryšininkas, vos užėjus okupacinei kariuomenei, buvo sugautas ir išsiųstas tarnauti rusų armijon

Kairėje – partizanų Germanas su ryšininku Juozu Jankausku. 1965 m.

Kairėje Petrė Beliokaitė, partizanė, po sužeidimo ilgai gydėsi ligoninėje

Dzūkų ansamblis „Sidabrinė gija“. Viduryje – solistė Genovaitė Grambaitė-Blažonienė. 2001 m.

Juozas Kaminskas su šeima grįžęs iš lagerio

Partizanų ryšininko Juozo Kaminsko žmona Ona Plytnikaitė-Kaminskienė. Skausmingų prisiminimų akimirka... 2006 m.

Savanoris pirkto šešis hektarus žemės iš Juozo Vasiliausko dvaro ir įsikūrė Budos kaime. Vedė, augino keturis sūnus ir dukrą. Ryškiausi tėvo pasakojimai apie savanorio metus ir humoru nuspalvinti nuotyčiai, kurie šiandien Viktorui atrodo tarsi graži vaikystės legenda, lietuvių kovų už nepriklausomybę pasaka, išgirsta vaikystėje.

1918 metais Viktoro tėvas Juozas Kaminskas iš Budos kaimo pėsčiomis nuėjo 22 kilometrus į Alytų užsirašyti savanoriu. Ėjo jauni vyrai ginti Lietuvą nuo bolševikų, nors daugelis net šautuvo rankose nebuvo turėjęs. Apširenę kas kuo galėjo, o Viktoro tėvas netgi vyžomis apsiavęs. Gavo jis batus ir šautuvą su penkiaais šoviniais, nes daugiau nebuvo. Skubiai apmokyti vartoti ginklą, supažindinti su karine tvarka ir drausme vyrai pradėjo tarnybą. Juozas Kaminskas kurį laiką saugojo savanorių būstinės štabą, o vėliau buvo paskirtas į pėstininkų kuopą Alytuje.

1919 metais, vaduojant Vilnių iš lenkų, tėvas atsiliko nuo kuopos ir naktį pėsčiomis traukė Giedraičių link, kur sutiko savo pulko karius. Giedraičiuose savanoriams teko pasipriešinti lenkams ir pasukti Alytaus link pro Kernavę. Savanorių vadas, skardžiabalsis vyras, vedė kariauną, lydimą raitelių, ginkluotą patrankomis ir kulkosvaidžiais, iki demarkacinės linijos Vievio–Trakų zonoje. Ten jau stovėjo įsikūrę Lietuvos pasieniečiai.

– Su dideliu džiaugsmu tėvas prisimindavo tą žygį, – pasakoja Viktoras. – Vietiniai gyventojai pasitikdavo savanorius keliuose, sveikinosi, mielai jiems rodydavo saugų nuo lenkų kelią miškais ir palydėdavo sunkiai praeinamomis vietomis.

Atkeliavo savanoriai iki Neries, žvalgai, perplaukę upę, apsidairė: apylinkėse lenkų nesimatė. Tada vadas įsakė visiems keltis per Nerį. Vyrai sušoko į vandenį, bet ne visi. Taip jau būna, kad gyvenantys prie ežerų neišmoksta plaukti.

– Kas nutiko? – pamatęs nesiryžtančius šokti į vandenį susidomėjo vadas.

Sužinojęs priežastį, pasiūlė:

– Plauksit įsikibę arkliams į uodegas. Tik nepridėkit kelnų, nes atsarginių neturim!

Juokėsi vadas, kvatojo tokiu užkrečiamu juoku, kad jį galėjo išgirsti ir Lenkijos pasienyje.

Šiandien net mokinukui tokia savanorių kariuomenė sukeltų juoką, tačiau tada būta ir pasiaukojimo, ir didvyriškumo, ko neretai pristingame dabar.

– Atvykus į Alytų tėvą paskyrė saugoti Seirijų–Leipalingių ir Druskininkų zoną. Nuostabūs tėvo prisiminimai, – sako Viktoras.

– Gaila, daug kas pamiršta. Tačiau savanorių vadą tėvas, regis, minėjo Tuinylos pavarde.

Buvo 1920 metų šilta gegužės pabaiga. Atėję vietos gyventojai raitelių kuopos vadui pranešė, jog tarp Leipalingio ir Druskininkų, netoli Merkio, lenkai siaubia gyventojų sodybas. Prisiplėšę gėrybių, maisto, ištuštinę lašinių ir rūkytų dešrų podėlius sodybose, dabar maukia degtinę. Nakties poilsiui sustojo trijuose klojimuose, kiekviename po dešimt lenkų, o jų vyresnysis įsikūrė troboje vienas.

Išklausęs žinių skardžiabalsis vadas pasakė, jog devyni narsiausi savanoriai ir jis pats eis imti lenkų nelaisvėn. Juozas Kaminskas irgi pasisiūlė.

– Iš to, kas vyko toliau, supratau, jog mano tėvas buvo didelis nuotykių mėgėjas, arba... vado asmenybė jį tiesiog pakerėjo, – nušvinta šypsena Viktoro veide, prisiminus tėvo istorijas iš savanorių gyvenimo.

Nusivedė vadas devynis savanorius nurodytos vietos link, kur po linksmybių ilsėjosi lenkai, sustojo ant upelio kranto puolimo plano aptarti. Padalijo visiems po cigaretę, vyrai susėdo, užsirūkė. Kadangi lenkai miegojo trijuose klojimuose, tai vienam klojimui „paimti“ teko po

tris savanorius. Na, o lenkų plėšikų vadą – vyriausiąjį – imsiąs jis pats. Vienas. Griežtai uždraudė vyrams šaudyti, nes ir rimtesniam reikalui šovinių trūksta. Svarbiausia, kad visi pagal komandą kuo garsiau sušuktų „Rency do gury!“ ir triukšmu sukeltų paniką. Vienas savanorių paklausė: „O kas ims sargybinių?“ Vadas šyptelėjo: „Bijau nusijuokti, nes lenkai nubus.“ Ir pridūrė: „Lenkas tik girtis drąsus. Kai išgirs „Rency do gury“, sargybinis pirmutinis pabėgs, nešdinsis kiek kojos įkerta. Patariu neužmiršti: „Plėšikas yra plėšikas, ar lenkas, ar bolševikas, abu drąsūs, kol negauna į kailį,“ – išdėstė vadas trumpą karo pradžiamokslį. – „Visada atminkit, vyrai, kad didžiausi bailiai yra vagys ir plėšikai. Taigi – pirmyn! Einam katės žingsneliu, kad nė šakelė netrekštelėtų!“

Tik labai jauni ir drąsūs galėjo komišką išpuolį prieš geriau ginkluotus lenkus sumąstyti. Naktis pasitaikė šviesi. Kai savanoriai prisiartinio prie sodybų, Armijos krajo vos pažiba – atskalūnai plėšikėliai jau rožinius sapnus sapnavo. Pagal vado komandą pasiskirstę po tris, vyrai apsupo klojimus ir vienu balsu riktelėjo iš visų plaučių: „Rency do gury!“ Sukėlė triukšmą ir laukė, kas bus. Ar neteks patiems nešt kudašių atgal? Kiek palaukę, įsakė lenkams išeiti į kiemą, palikus ginklus ir karinę uniformą. Visų nuostabai, lenkai vienais apatiniais išėjo pro duris, net batus palikę. Beje, sargybinis pirmasis paspruko. Kada ir kaip vadas įsigudrino pats vienas suimti lenkų šutvės vyriausiąjį, niekas nespėjo pamatyti. Sargybinio vyrai nesivijo.

Atsivedė Tuinyla plėšikėlių vadeivą, nuginkluotą, be uniforminių kelnių, nuleista galvele.

– Susitarsim gražiuoju, – pasakė. – Surikiuok, panie, savo karius ir maršo žingsniu žengte marš į Lenkiją. Ten jūs jau seniai namiškiai laukia nesulaukia.

Kažkuris iš savanorių pasiūlė suimtuosius nusivaryti į savanorių štabą.

– Nereikia, – nuramino vadas. – Prismardins. Jie jau

ir taip vargšeliai iš baimės į kelnes pridėjo.

Čia ir prasidėjo tikras teatras.

– Su daina žygiuot! – įsakė vadas.

– O ką dainuoti? – paklausė vienas lenkų, matyt, kiek išsiblaivęs.

– Ką tik norit, kad ir „Bože caria chrani“!

– Šitos nedainuosim, – pasipriešino keli balsai.

– Nespėjot išmokti? Gaila... Tada plėškit „Eščio polska nezhginela“, – labai rimtai derėjosi vadas, o savanoriai juokėsi.

– Pšeprašam! – atsitokėjo lenkų vyresnysis. – Kario garbė brangesnė už gyvybę. Gražinkit pistoletą! Pažeminimo nepakęsiu!

– Neponiat? – atsakė vadas. – Vyrai, išverskit ją jis siūlo? Nori ir apatinius atiduoti?

Vadas juokėsi, oi kaip garsiai juokėsi savanorių vadas Tuinyla. Tokio juoko galima tik pavydėti. Nepakartosi.

– Duokit pistoletą! Nusišausiu! – pyko lenkas. – Arba... pats nušaukit! Kareivio garbė man neleidžia... – bandė kažką suregzti lenkas, bet liežuvis dar jo neklausė.

– Suspėsi negyvas pabūti, – atšovė skardziabalsis Tuinyla. – Marš namo, į Varšuvą! Kelionė neprailgs, užteks laiko pamąstyti, kas tikrasis Lenkijos priešas. Žengte marš su daina!

Matyt, lenkų vyresniojo galvelė iš vakaro buvo gerai nukaušus, nes jis vis dar nesuvokė, kur esąs, kas atsitiko ir ko iš jo norima. Jį išgelbėjo ištikimi lėbavimų bendražygiai, sutartinai užtraukę „Eščio Polska nezhginela“. Kad ir ką šnekėtų apie lenko garbės supratimą, bet žengti su daina buvo lengviau nei pasilikti nelaisvėje.

Savanoriams vadas įsakė palydėti dainininkus iki pasienio ir patiems kuo skubiau sprukti Alytaus link. Ne juokas! Kol lenkai pasieks savo dalinius, visai išsiblaivys, o tada gali atsitikti taip, kad savanoriai nespės saviškių pasiekti. Raiteliai tuo metu liepė gyventojams atsirinkti

sugrobtus savo daiktus, kurie labai patiko Armijos krajojovs plėšikams, o amuniciją ir batus atiduoti savanoriams. Vyrai, išlydėję nukelnėtus neprašytus svečius Varšuvos link, jau po kelių posmų patys suskubo nešdintis Alytaus pusėn. Trys raiteliai, palikti žvalgyboje, nuolat pranešinėjo vadui, ką veikia lenkai. Labai greit basi, nukelnėti Armijos krajojovs didvyriai susitiko su savaisiais ir, suorganizavę didžiulį būrį kareivių, puolė vytis savanorius. Dėl bekelnųjų plėšikų „švento“ garbės ir orumo supratimo bei įžeidimo savanoriams teko atlaikyti rimtas neplanuotas kautynes.

Trumpinant kelią, savanoriams neišvengiamai reikėjo žygiuoti per Seirijus. Vadas pasiuntė žvalgus apsidairyti, ar nėra Seirijuose lenkų. Žvalgų grupėn pateko ir Juozas Kaminskas. Prijoję Seirijų miestelį raiteliai sutarė viesulu pralėkti centrine gatvele, paleisti keletą šūvių ir įsitikinti, ar nėra netoliese Armijos krajojovs dalinio. Greit žvalgai sugrįžo ir pranešė, kad kelias laisvas, aplink tylu, į šūvius atsako nebuvo. Iš Alytaus savanoriai sulaukė pastiprinimo pačiu laiku, nes lenkai už jų garbės įžeidimą neketino dovanoti.

Armijos krajojovs išpuolis buvo atremtas.

– Mano tėvas po šio žygio paskirtas į pasienio zonos sargybą prie Seirijų ir Nemuno, – pasakojo Viktoras. – Jei būčiau visus tėvo prisiminimus užrašęs...

Deja, atminty ryškiausias išliko tik šis. Tėvas buvo puikus dainininkas, vis dainuodavo dainą „Kur lygūs laukai“ arba dzūkų mėgstamą „Ant kalno grūšia“. Turėjo gražų, stiprų balsą ir pasakoti mokėjo taip, kad paprasčiausia istorija pavirsdavo ypatingu nuotykiu. Prisiminęs jaunystę ir savanorio tarnybos metus tėvas niekaip negalėjo pateisinti lenkiško išdidumo: lenkai suimtą lietuvių atiduodavo tik už dešimt lenkų belaisvių. „Mat kokie! – sakydavo tėvas. – Už vieną lietuvių jiems dešimt lenkų malonėk atiduoti. Atidavėm tada dykai, kad ir be kelnių, basus, bet veltui

atidavėm!“ Tikiu, jog rizikingas nuotykis „Rankas aukš-
tyn!“ nebuvo istorinė tėvo fantazija. Joje tik meniškai įsi-
pynė pasakotojo humoras.

– Tėvas mus labai mylėjo. Augau dviejų vyresniųjų bro-
lių Juozo ir Petro, jaunesniojo Jono ir jauniausios sesės
Onutės būryje.

Patylėkim ir pamąstykim apie Budos kaimą, plėštą ir
siaubtą įvairiausio plauko užkariautojų. Taip nusiaubtą,
kad sovietmečio laikų žemėlapyje neliko net Budos kai-
mo pavadinimo. Tačiau liko žmogiškoji atmintis.

Į miškų pakrašty įsikūrusį kaimą vokiečiai neužsukda-
vo. Buvo ramu, kol karo pabaigoje, dar vokiečių okupa-
cijos metais, pasienyje pasirodė raudonieji partizanai. Ta-
da pakėlė galvas, sukruoto rodyti ką gali ir nemirtingi Ar-
mijos krajevosi kareiviai. Jie ypač aktyviai plėšė Dzūkijos
gyventojus nuo 1942 iki 1944 metų. O nuo 1943-ųjų čia
jau plėšikavo ir išbadėję raudonieji partizanai. Kai ap-
link Rūdninkų girių nebeliko ko plėšti, patraukė Dzūki-
jon. Raudonieji partizanai jau ne tik plėšikavo: jie degi-
no sodybas, šaudė vietas gyventojus be kaltės, be teismo.

– 1944 metais sovietų karinė okupacinė valdžia tėvo
nepaėmė į kariuomenę, nes jis jau buvo perkopęs keturi-
riasdešimtmetį. O vėliau jo neištrėmė į Sibirą tik todėl,
kad buvo beraštis, – pasakoja Viktoras. – Okupantai ne-
suprato, kokį didžiulį autoritetą turėjo šitas beraštis vy-
ras kaime. Jis galėjo susišnekėti rusų, lenkų kalbomis, juo
pasitikėjo kaimo žmonės. Rusai nė negalvojo, kad jis ga-
lėtų padėti partizanams. Antrosios sovietų okupacijos
pradžia, žiauriausio smurto laikas, vertė kiekvieną pamąs-
tyti, su kuo jis, už ką.

Viktoro Kaminsko prisiminimuose ir juoko, ir skaus-
mo užtenka, tik spėk suvokti, išklaudyti, užrašyti...

– Didelis smūgis mano tėvui buvo jo pusbrolio, mūsų
dėdės, Juliaus Kaminsko žūtis. Jau pirmosios okupacijos
metais jį sušaudė rusai. Vietiniai komunistai paskundė,

kad jis buvęs apylinkės seniūnas. Sušaudė neleidę nieko nei paklausti, nei paaiškinti: „liaudies priešas!“ Liko dešimt mažamečių dėdės vaikų ir našlė motina. Prasidėjo trėmimai, šaudymai be teismo, sodybų deginimai ne tik mūsų Budos kaime, bet ir aplinkiniuose. Privalėjo bėgti iš savo namų ir sušaudyto dėdės Juliaus Kaminsko našlė su vaikais. Kai iš Melnytėlės kaimo ištrėmė Adomo Gavelio šeimą, žmonės našlei patarė apsigyventi tuščiam Gavelio name. Ten ji laikinai ir gyveno su dukromis Bronė ir Maryte, sūnumis Juozu, dvyniais Petru ir Jonu, Vincentu, Vitu, jaunesnėmis dukromis Genute, Onute ir jauniausiu sūnumi Julium. Vaikai labai stengėsi padėti motinai: ganė karves, uogaudavo, grybaudavo, visokius ūkio darbus dirbo, kad tik šeima išgyventų, nuo bado apsigintų. Kai iš tremties sugrįžo gyvi išlikę Gavelio šeimos nariai, našlė Marytė Kaminskienė apsigyveno Pagėlės kaime. Jau sugrįžo, atitarnavęs skirtą laiką sovietų kariuomenėje, vyriausias sūnus ir šeimai tapo lengviau. Iš Budos kaimo sugaudė visus vyrus: ką į okupantų kariuomenę varu išvarė, ką ištrėmė Sibirą, ir liko visame kaime vienintelis dirbti galintis vyras – mano tėvas. Manau, jog tada prasidėjo lietuviškų šeimų irimo pradžia, – pastebi Viktoras. – Net giminystės ryšius palaikyti buvo sunku, visi išlakstė kas kur galėdami.

1945 metais rusų kariuomenės daliniai perėjo per Melnytėlės kaimą, bet nesustojo. Jie įsitvirtino Kalesnykų miške už Griciūnų, Rūdžio dvare. Reguliari rusų kariuomenė gyventojų nekliudė, tačiau jiems iš paskos tuojau pat pribuvo NKVD specialiųjų būrių naikintojai. Jie gaudė karo pabėgėlius, sušaudydavo vietoje bet kurią įtartiną vyrą, pasipainiojusį jų kelyje. Paskui rusų kariuomenė pasitraukė, bet NKVD daliniai pasiliko ir pradėjo nuožmų karą su partizanais.

1944–1945 metai Kaminskių šeimai buvo ypač sunkūs. Namai nuolat stebimi sribų, sekami kagiebių, dažnos

kratos. Vos pradėjus organizuoti partizanų būrius, Juozas Kaminskas ir jo šeima tapo kovotojų rėmėjais, pagalbininkais, ryšininkais.

– 1945-ųjų ankstyvą rudenį kartu su sribais į mūsų namus įsiveržė rusų kareivių būrys. Išpurtė, išbeldė visus kampus, sienas, metaliniais strypais išbadė žemės sklypą, net naujai pasodintus jaunus vaismedžius išrovė. Ieškojo partizanų bunkerio. Neradę grasino tėvui: „Vis tiek sučiupsim!“ – pasakoja Viktoras. – Vyresnysis brolis Juozas norėjo išeiti į mišką pas partizanus, tačiau jam tebuvo suėję vos devyniolika metų ir vadai jį sulaikė nuo to žingsnio: „Jaunas, nepatyręs greit žūtum, o mums reikia gyvų talkininkų. Taigi teks dar daug ko pasimokyti.“ Taip brolis tapo partizanų ryšininku. Tėvas mus mokė neatvirauti, būti atsargiems. Brolis palaikė ryšius su partizanais iki 1951 metų, kol jį areštavo. Suėmė, nors jokių įkalčių neturėjo.

1951 metų kovo pradžioje į Kaminskių sodybą užėjo MGB specialus dalinys, gal apie dešimt kareivių su vadu, į kurį visi kreipėsi kapitonu. Tarp savęs kalbėjosi rusiškai. Jie įkalino namuose visą šeimą ir ilgai užsibuvo.

– Gal būta atsitiktinumo, o gal jie sustojo laukdami pasirodant partizanų arba sekė jų kelius, – prisimena Viktoras. – Iš tiesų partizanai dviem vežimais pravažiavo toliau mūsų sodybos Tamašavos miško link. Paskui sužinojome, jog ketino ir pas mus užsukti, bet pakeitė sprendimą ir pasuko pro šalį. Rusų kapitonas juos pamatė pro langą ir paklausė motinos, kas kelyje važiuoja? Mama nepasimetė, pasižiūrėjo pro langą ir pasakė, jog tai miškų kirtėjai. Motina jaudinosi, sunkiai slėpė nerimą, bet laimei partizanai nuvažiavo tolyn. Tik rusų kapitonui kažkas pasirodė įtartina ir jis įkalino mus dešimčiai dienų namuose. Net manęs neišleido į Daugus mokyklon. Praėjo kelios dienos, aš vis prašiausi išleidžiamas į pamokas, tačiau išgirsdavau griežtą „negalima“. Po kurio laiko

kaimynams kilo įtarimas, jog kažkas mūsų namuose atsitiko. Jie susirūpino, kodėl niekas iš namų neišeina, neužsina pas kaimynus ir ryžosi pažiūrėti patys. Kas užėjo, tas ir buvo įkalintas. Kagiebistai atkakliai laukė partizanų. Tada mama, nuėjusi pašerti gyvulių, nunešė ir paliko už tvarto mano knygas, o aš, nutaikęs proga, paėmiau knygas ir pabėgau į mokyklą. Per dešimt dienų niekas pas mus neužėjo nei iš miestelio, nei iš tolimesnių kaimų ir enkavėdistai nesulaukė partizanų, išvažiavo, tačiau suėmė ir išsivežė vyresnį brolių Juozą. Verkėme abi šeimos, apsikabinę vienas kitą, ir ilgai nieko apie brolių nežinojom. Atsisveikindama mama jį apvilko kailiniais ir palaimino...

Ilgai Juozą Kaminską kankino, tardė ir nieko nepesė išvežė į Vilnių – Lukiškių kalėjimą.

– Beje, brolis jau buvo vedęs, jo žmona Onutė atkakliai reikalavo perduoti maistą. Du kartus jai pavyko gauti leidimą suruošti Juozui siuntinuką. Maisto leido perduoti labai mažai, todėl mes virėme duonelę riebaluose, visokiais būdais stengėmės padėti broliui. Netrukus jį išvežė į Maskvą, o ten garsioji „trijulė“ be kaltės įrodymo nuteisė dešimčiai metų kalėti. Brolių išvežė uždaramame vagonė su sargyba, neleido mums su juo nei pasimatyti, nei pasikalbėti. Kai traukinys sustojo Leningrado prekinėje stotyje, jam pavyko įkalbėti sargybinių, kad įmestų laišką. Sargybinis žodį išlaikė, ir mes gavome trumpą žinutę: „Nežinau, kur mane veža...“ Brolių nuvežė į Vorkutą, kur jam teko labai sunkiai dirbti anglies kasyklose, 9-ojoje šachtoje. Tik 1953 metais, po „tautų tėvo“ – Stalino mirties, Juozas buvo perkeltas į laisvesnę zoną už lagerio. Tada jo žmona Onutė ir brolis Petras ryžosi jį aplankyti Vorkutoje. Žmona pasiliko kartu su vyru vargų vargti ir jam padėti, o Petras grįžo namo...

Bet kokia prievarta, žmogaus nuvertinimas kelia protestą. Tačiau Sovietų Rusija, nuvertinusi visas okupuotas

tautas, buvo klastingai žiauri lietuviams ir išugdė didžiausią panieką komunistams. Lietuviams partizanų žūtis, jų rėmėjų ir šeimų trėmimai į Sibirą tapo tautos tragedija.

– Mačiau, kaip žmonės, po Stalino mirties paleisti iš kalėjimų, sugrižę į namus, bučiavo žemę... O jiems nebuvo leista gimtinėje pasilikti. Daugelis jų, išvežti pačiame jėgų žydėjime, sugrižo invalidai, – tik numirti. Išsekintas sunkių darbų ir bado Sibiro tremtyje, sugrižęs į Lietuvą greit mirė Jonas Kavaliauskas, didžiausius skausmus prieš mirtį teko iškentėti Juozui Arbačiauskui. Suvargę, ligoti, žaizdoti, išsekinti bado, palaužti patirto pažeminimo, neilgai išgyveno ir kiti kaimo vyrai. Skaudžiausia, jog ir čia, Lietuvoje, ne visi išdrįso jiems paduoti ranką: – bijojo... Nemanau, jog už pamatytas tėvų kančias, bendraamžių žūtis galima atleisti žudikams iš specialiųjų KGB būrių, atsiųstų naikinti visos tautos. Netikiu, kad komunizmo ideologija, pačioje savo užuomazgoje gimusi iš prievartos, dar kur nors pasaulyje galėtų įsitvirtinti.

Save gerbianti tauta neturėtų pamiršti ir sribų: kam jie tarnavo ir už ką parsidavė, ką nuveikė ir ko nesuspėjo? Išdavikui net viso pasaulio turtų būtų per mažai, o jie išduodavo už enkavėdistų numetamus grašius. Tai buvo žmonės be tėvynės; svetimi visiems, nors nešiojo lietuviškus vardus. Išdavikai uoliai tarnauja kiekvienam okupantui. Okupacijos metų kartos kruvinų dienų vaikystė ir branda paliko giliausias žaizdas sielose. Ar galėjome priimti kalte kalamą marksizmą-leninizmą, kuriuo netikėjo žmonės? Galim tik pasidžiaugti paklause, kas padėjo išlikti tautai? Bet... tai pamąstymams apie nelinksmą finalą, į kurį ėjo visą pasaulį siekę pavergti komunizmo politikai ir jų tarnai. Mano tautos tiesa paprasta: kiekviena kariaujanti pusė neišvengia nekaltų aukų. Lietuva buvo priversta gintis ir gynėsi, tik mūsų aukos per daug didelės, kad būtų galima už jas atleisti tiems, kurių karo įkaitais tapome.

– Neužmiršo Dzūkijos žmonės ir savo krašto sribų: jų juodi darbai taip pat liko atminty. Budos kaime visi pažinojo sribus – tėvą Juozą ir jo sūnų Joną Petružius. Net kaimo šunys iš toli sribus aplodavo, atpažinę. Vien tik iš šuns lojimo mama galėdavo pasakyti, kas sodybon suka: vienas sribas ar su visa gauja, saugomas rusų kareivių.

Išsives, būdavo, tėvą laukan, nusivarys pas kaimyną Vaclovą Svirinavičių, pririš prie kuliamosios mašinos rato ir kankins, temps trankas į šonus... Kai tėvui sąmonė aptemsta, tada paleidžia ir rėkia: „Kur banditai?“ Tėvas sugrižęs, nusėtas mėlynių, kartą pasakė: „Vaikai, jeigu ne jūs (keturi sūnūs ir dukra), pats juos visus sušaudyčiau. Jie – ne žmonės, pabaisos, o aš mirti jau nebijau.“ Arba užgriūdavo naktį trobon ir varydavo tėvą ant aukšto lašinių atnešti, vis tikėjosi pas mus partizanus aptikti. Jeigu tuo metu būtų kas nors iš miško užėjęs, tėvas žūtų pirmas.

O jei sribai Petružiai ateidavo, taip ir žinojom – vėl tėvą kankins... Kartą norėjo mūsų šunį nušauti, mat šis labai juos puolė. Prišokau ir apsikabinau šunį, verkdamas prašiau nešauti! Gal būtų nušovę, o gal jiems vaiko ašarų reikėjo, nors nei žmonių kančios, nei motinų verksmas jų nejaudino.

Prisimenu už mane daug vyresnio mano kaimyno Juozo Arbačiausko pasakojimą, ką jis iškentė Sibire. Badmiriavo, dirbo sunkiausius darbus, o išliko gyvas tik todėl, kad buvo paskirtas plauti indų rusų darbininkų valgykloje. Susirinkdavo tremtinys kaulus, duonos trupinius nuo rusų pietų stalo, šiaip taip išliko. Tokie patys beteisiai ruseliai iš jo tyčiojosi, kitokio žodžio nei „banditas“ neišgirdavo. Kas jam ar jo šeimai galėtų atlyginti už atimtus namus, patirtą skriaudą, pažeminimą? Ir kitas mūsų kaimynas Feliksas Velička buvo suimtas už paramą partizanams, įkalintas. Palikęs sveikatą Sibiro metalo liejykloje, grįžo invalidas, be vienos akies, beveik aklas... Gintis nuo

prievartos – visų tautų teisė. Tik lietuviai jos neturėjo. Mano gimtajame Budos kaime visi jauni vyrai buvo suimti ir išvežti. Liko šeimos be vyrų, vaikai be maitintojo, iš devynių sodybų kaime liko tik trys... Okupantams neužteko partizanų gyvybių, išdraskytų šeimų, jiems dar reikėjo palikti vienišas motinas su vaikais be duonos, be namų, alkiui ir vargui. Tremiant žmones į Sibirą degė aplinkinių kaimų sodybos. Išsivarydavo okupantai gyvulius, tada padegdavo tvartus ir namus. Melnytėlės kaime rusų enkavėdistų dalinys sudegino dvi Petro ir Vlodo Gavelių sodybas, Juozo Ciūnio ir Prano Ciūnio namus, Juozo Veličkos sodybą. Pagėlės kaime, prie Kalesnykų miško buvo sudegintos dvi Skauranskų šeimų sodybos. Baisiausia, kad enkavėdistams talkino ir mūsų sribai: už numestą rublį, už galimybę nebaudžiamiems plėšikauti. Ar už tai galima atleisti? Ar įmanoma tokią skriaudą atlyginti? Neįmanoma. Tai žodžiais nenusakoma, tai niekuo nepateisinama, tai – nusikaltimas tautai.

Ne visos Viktoro Kaminsko ir jo bendraamžių vaikystės spalvos linksmos. Tačiau ir jie, paaugliai kaimo pusberniai, gynėsi nuo prievartos. Sukruvintos, paniekintos vaikystės metais jie kovojo dainomis.

– Dainuodavom, – sako Viktoras. – Dzūkija visada turėjo balsingų vyrų. Dainos gimdavo ekspromtu, savaime. Pamenu, Andriūnų kaime, netoli Daugų ežero, pas ūkininkus Šilanskus užėję sribai įsakė šeimininkei ruošti vakarienę, nešt sūrį, lašinius, kiaušinieneį kepti! Kaip tik tuo metu, kai sribai susėdo valgyti, juos užklupo partizanai. Sribai išlakstė vos pamatę ateinančiuosius, nes tuokart buvo vieni, be ginkluotos rusų kareivių palydos. Bėgo kur kuris suspėjo slėptis. Jaunimas vėliau visuose kaimo susibuvimuose dainavo: „Džiaugėš Šilanskas su Šilanskienė, kad liko sūris ir kiaušiniene!“

Sribai mėtė nukautų partizanų kūnus aikštėse, o jaunimas dainuodavo:

*Ateis nakčia, suims sribukai,
Išveš už miesto, ant laukų,
Nekas duobės, nepils kapelio,
Paliks ant lauko dėl šunų.
Ateik slapta, brangi sesute,
Užkask mane giliai giliai,
Kad šunys kaulų nenešiotų,
Sena mama neverkt giliai...*

Tokia buvo okupantų dovana Dzūkijos kaimų vaikystei ir jaunystei.

Liejasi tyli, šilta šneka po šventais paveikslais. Oi ne, mes ne juodi pranašai, tik... atklydėlė mintis nerimsta: reikėjo okupantams dar daugiau sodybų sudeginti, kad nė pelenų neliktų, reikėjo visus Lietuvos vyrus nužudyti ir dar ne vieną penkiasdešimtmetį užtrukti okupacinei kariuomenei, ir išliktų žmogiškoji skausmo, kovų ir netekčių atmintis tik partizanų dainose, ir nebeliktų nė vieno gyvo žmogaus trobelėse, kur po šventais paveikslais nutilo laisvės kovų aidas. Nusilenkė lietuviai lemčiai: „Toks laikas, tokia dalia mums teko...“ Iškentus viską, ką tik gali iškęsti žmogus, čia, po šventais paveikslais, mažose trobelėse, liko dar gyva pasipriešinimo kovų dvasia. Ir apgaubia tylą vakarais ir apsupa ramybe nepalūžusias, besimeldžiančias, sukluusias prie kryželių Dzūkijos moteris.

Mes jau Melnytėlėje. Susijaudinusi paskleidžia senas nuotraukas Marija Beliokaitė-Jankauskienė.

*Prakabink akmenį, Marija...
Gal ir matė gandrai,
Gal girdėjo klevai,
Kai tą rudenį tu išėjai?..*

Džukų dainos žodžiais norėčiau pradėti pasakojimą apie Mariją. Visais laikais didžiavomės ir šiandien didžiujamės savo stipruoliais vyrais, sportininkais, žinomais

visame pasaulyje. Matome juos per televiziją su laurų vainikais ant galvų, didžiausią svorį pakėlusius, toliausiai diską nusviedusius, pasaulio olimpiadų galiūnų vardus nešiojančius. Tačiau kas pasvėrė, išmatavo, aprašė ir paskelbė pasauliui, kokią naštą gali pakelti mažos, trapios moters pečiai? Gal žudynių, vargo, bado, alkanų vaikų verksmo naštą, prislėgusią mūsų moteris okupacijos metais, ne kiekvienas galiūnas pakeltų? Apie jas, mūsų kaimo moteris, pasaulis nežino, niekas joms neuždėjo nei pergales laurų, jei gėlių vainiko, net mažos puokštelės nepadovanojo už išsaugotas gyvybes, už kūdikius, pagimdytus degančiai, kraujuojančiai Dzūkijos žemei, kad po tūkstančių vyrų žūties sodybos neištuštėtų.

Mažoje pirkelėje po šventais paveikslais kalbamės apie tai, kas gali būti sunkiau už vyrų, išeinančių žūtibūtinėn kovon, atsisveikinimą ir trumpą „sudie!“ O ji tuos žodžius girdėjo ne kartą atsisveikinusi su jais, savo kaimo partizainais, išėjusiais į nelygią kovą. Kas gali būti skaudžiau už alkano, sušalusio vaiko verksmą, o ji kasdien šluostė vaikų ašaras, džiovino jas bučiniiais, kai negalėdavo paduoti duonos, nes neturėjo jos atšiaurioje Sibiro žemėje, tremtyje. Ir kas gali būti baisiau už paklaikusį mylimo vyro, net savo žmonos nepažįstančio, žvilgsnį. O jai tokį žvilgsnį teko atlaikyti, kai jos gyvenimo žmogų iki beprotybės sumušę enkavėdistų smogikai išvežė į kalėjimą. Ji tempė arklio jungą Sibiro šalčiuose, kad pavalgydintų vaikus, jai užteko jėgų išslaugyti vyrą, kai po Stalino mirties jį leisgyvį iš kalėjimo atvežė į tremtį ir paliko: džiauakis, moterie, taviškis sugrižo! Išmuštu proteliu, negyvu žvilgsniu, kuris jau niekada netvykstelėjo protinga mintimi. Ji ir tą likimo naštą priėmė. Ir į gimtinę sugrižo išsaugojusi vaikus, ir savo gyvenimo žmogų gydė, slaugė kiek įstengė, kol jo akyse vėl atsirado gyvybės kibirkštelė.

Vargo našta reikalauja aukos net iš pačių stipriausių. Marija šiandien sunkiai girdi, kalbant kas kelintą žodį

„pagauna“, tačiau nenusimena ir nieko iš niekur neprašo, nereikalauja. Negirdi? Na ir kas? Už tai šią vasarą dar įstengė pasėti miežius savo laukelyje, nors jai aštuoniasdešimt šešeri. Su sodybos medžiais, gėlėmis po langais, net su savo geltonai rainu katinu susikalba be žodžių. Visada jaučia, ko trūksta karvutei, kada prašosi palaistomos gėlės. Visko jai užtenka, mylima vaikų, tik į miestą važiuoti gyventi nenori: čia jos jaunystės takai, jos vyro ir sūnaus kapai, čia ją pašaukia į dar vieną skaisčią dieną jos tylaus gyvenimo rytas ir linki labos nakties saulėlydis.

– Per daug mano kartai vargų, mirčių ir smurto teko, – sako ji. – Bet mes negalėjom ir nenorėjom tarnauti okupantams, gyventi kitaip...

Kaskart, išgirdus iš miško gilumos kulkosvaidžių kalėnimą, apmirdavo Marijos širdis, atrodė – sustos plakusi: kurį dabar nušaus? Juk sesuo Petrutė ir jos vyras Jonas – partizanai. Gal jie žuvo? Arba kiti – artimi, jauni, drąsūs, mylintis ir mylimi. Ką vėl nužudys enkavėdistų naikintojų dalinys? Kiekvieną naktį krūpčiodavo nuo mažiausio garso, kai namuose valgydavo pavargusių vyrų būrys. Negi viso to ne per daug moters širdžiai?

Marijos sesuo Petrutė Beliokaitė-Rūta partizanavo kartu su vyru Jonu Radžiūnu-Buroku. Kai Jonas žuvo kautynėse Čičiūnų kaime, sesuo liko partizanauti Jono Tursko būryje. Paskui ir Petrutė buvo sunkiai sužeista per kautynes Viečiūnų miške. Manoma, jog kažkas išdavė partizanų bunkerį.

– Sesuo buvo sužeista, nuvežta į ligoninę, tardoma. Nu-teista 15 metų laisvės atėmimo. Mirė lageryje, Sibire, – pasakoja Marija. – Antroji sesuo Adelė-Eglė ir jos vyras Juozas Skauranksas buvo partizanų ryšininkai, maitino juos ir padėdavo kuo galėdavo. Abu ryšininkai buvo nu-teisti už paramą partizanams, o sugrįžusių iš lagerio apsigyventi Lietuvoje vietinė komunistų valdžia neleido. Jie išvyko į Estiją ir ten mirė...

Marija jaudinasi, kalbėdama pritrūksta reikalingų žodžių.

– Ką galiu pasakyti? – klausia. – Ateidavo vyrai, visi jau ni, uniformuoti – gražu pažiūrėt. Susėda, pasideda šalia ginklus ir nieko nebijo, nors žino, kad kiekvieną akimirką gali žūti. Tokius juos atmenu. Maitinau juos, tvarsčiau gyjančias žaizdas, jei reikėjo, skalbiau drabužius. Mano vyras į partizanų štabą perduodavo surinktas reikalingas žinias, platino atsišaukimus. Neretai pati nešdavau jiems maistą į miškelį raistan. Mano vyrą rusai iškart, per pirmąją okupaciją sugavo ir prievarta pasiuntė armijon. Išbuvo dvejus metus, pasibaisėjo jų tvarka, o grįžęs nuėjo pas partizanus. Buvo jiems reikalingas kaip rėmėjas ir padėjėjas. Gerai pažinojau daugelį partizanų: užeidavo pailsėti, pavalgyti, naujienomis pasidalyti. Prisimenu visų veidus, tik ne kiekvieno vardą ar slapyvardį atmenu. Ateidavo visada tylus Germanas iš Junčėnų, Melnytėlės partizanai – Petras Gavelis-Ešerys ir Vladas Gavelis-Rytas, jie žuvo 1951 metais. Užeidavo ir kito Gavelio Adomo vaikai, prisimenu Vladą Gavelį, – slapyvardžiu Vėžys, ir linksmą nenuoramą Vaclovą Petrauską iš Melnytėlės. Užeidavo sušilti, pavalgyti Juozas Sabaitis, Jonas Sinkevičius ir Feliksas Truncė iš Užukalnio. Dažnai mūsų namuose lankydavosi Žvirgždėnų partizanai: Jonas Mikailionis-Putinas, Jonas ir Gabras Turskai, Jonas Dulus. Mėgo iš širdies pasikalbėti, tikėjo, kad Lietuva bus laisva Alfonsas Krisius iš Vieciūnų kaimo. Visų jų likimas vienodas, tik ne visų žūties aplinkybes žinau. Galiu šiandien tik tiek pasakyti: jie kovojo, gynėsi ir gynė mūsų kaimus nuo enkavėdistų plėšikavimo. Gynė, kol buvo gyvi. Atkaklūs, bebaimiai, stiprūs ir gražūs, tokius juos pažinau...

– Ką nors iš sribų prisimenat? – klausiu Marijos.

– O taip! Juk ir jie buvo iš tų pačių kaimų, iš tokių pačių pirkelių į gyvenimą išėję. Taip, pamenu ir jau neužmiršiu

nei jų, nei jų darbelių... Pati dažnai klausiu: kodėl su priešais susinešė? Iš baimės, dėl silpnos dvasios ar godumo pinigų? Kas gali pasakyti? Siautėdavo po kaimus su enkavedistais Algirdas Ciūnys, tai jį už išdavystes partizanai ežeran pamerkė... Pažino juos visi aplinkiniai kaimai, vengė jo žmonės net kelyje susitikti, iš toli pamatę sukdamo į šalį. Užkliūdavo į mūsų Melnytėlės kaimą stribas Povilas Bakšys iš Griciūnų ir Juozas Patackas iš Tamašavos. Patackas – apsimetėlis. Savame kaime ramesnis buvo, mažiau gąsdino žmones, vaidino, jog tik iš bėdos į stribus nuėjęs, nes nenorėjęs rusų armijon pakliūti. O kituose kaimuose plėšikavo, lakstė kalašnikovą atkišęs, grasindamas Sibiru. Ir nė vienam nepavyko su juo susitarti, kad nors vaikui leistų pabėgti, kai vežė Sibirą. Pats lydėdavo žmones iki ešelonų. Bet... blogi darbai visada išaiškėja, nors ir angelu apsimestų. Stribai bijojo tik vieno, – kad neliktų Lietuvoje jų kruvinių darbų liudininkų. Ir Juozas Bakšys iš Griciūnų, ir Levas Šalkauskas iš Užukalnio – aršūs stribai buvo. Aršiau visų komunistams tarnavo Boleslovas Arbačiauskas iš Tamašavos. Šitas tai visiems okupantams geras buvo: ar vokietis, ar rusas, kas valdė, tam ir tarnavo. Visų ponų tarnai ir yra didžiausi tautos išdavikai. Nusikepurnėjo ir tas, nors buvo pamiršęs, kad yra mirtingas. Žinoma, už auksą, už pinigus velniui dūšią pardavė. Plėšė ir išdavė savus, bet jokių turtų neužgyveno, tik gyrėsi mergų kaimuose net keturiolika turėjęs. O rusas Sogranas buvo visų sribų vadas. Su Sogranu ne kartą teko pasikalbėti, kad tik žodis netiko – tuojau automatą atkiša. Įgudęs buvo šaudyti...

Būta dienų, kurių Marija jau niekada neištrins iš atminties, nepajėgs, nors labai norėtų. Nutyla vargus išvargusi moteris, nubraukia ašarą skarelės kampeliu ir pasakoja atsidususi:

– Vieną dieną Sogranas į mūsų trobelę užėjo su didele palyda. Įsakė mums sėdėt ir tylėt! Sėdim. Tylim, žiūrim,

kas bus toliau. Ir jis sėdi, pro langą dairosi. Laukia. Atėjo vienas kaimynas su reikalu, paskui – kitas ir dar trečias pasišnekėt užsuko, o Sogranas sako: „Tuoj visi susirinks...“ Neišleido kaimyno namo, liepė laukti partizanų. Tris dienas laukė ir dar pavalgydink juos! Visada alkani, niekaip pilvų neprikemša! Laimei, partizanai per tris laukimo dienas neužėjo, – gal pajuto, kad jiems pasala surengta? O Sogranas nerimsta nieko nesulaukęs, keikiasi triaukščiais ir sako man: „Tu palauk, palauk! Dar sudegsi su visais vaikais!“ Ką jis norėjo pasakyti, supratom vėliau, kai Sogranas, žlugus pasalai, išsivedė savo gaują. Išpešė skylę stoge ir susėdę ant šieno, automatus pro skylės iškišę laukė partizanų. Gal ateis? Atradom sribų paliktus pėdsakus kluone: konservų dėžutes ir tuščius butelius. Ilgai jie tykojo, stebėjo, ar kas nesuka nuo miško keliuku mūsų link. Nors tada jie partizanų nesulaukė, mano vyrą vis tiek areštavo. Ir suėmę taip sumušę, sudaužė galvą, kad buvęs sveikas žmogus proto neteko, susirgo, visam gyvenimui liko invalidas. Jį greit išvežė į Lukiškių kalėjimą Vilniun ir ten penkerius metus išlaikė. Paskui nuteisė dvidešimt penkerius metus kalėti.

Kai vyrą išvežė, sumušę iki pamišimo, pas mane atėjo pats Sogranas ir liepė:

– Eik į mišką ir surask partizanus, tada vyrą paleisim.

Neišlaikiau ir pradėjau šaukti:

– Jums reikia, jūs ir eikit ieškoti! Norit, kad vaikai našlaičiais liktų? Tėvo jau neturi. Uždarėt! Niekur aš neisiu, jei norit – mane su vaikais sušaudykit, vis tiek jau visiems lietuviams galas atėjo!

Sogranas trenkė durimis ir išėjo. Kitą dieną įvirto pro duris Sograno smogikas sribas Boleslovas Arbačiauskas:

– Einam kluonan, tvartan, pažiūrėsim, ką turit. Kiek gyvulių, vištų, paršų... – visus pašalius išvaikščiojo, rašė, skaičiavo galvas, o įdienojus pasakė: – važiuosit Sibiran su visu peru! – ir liepė ruoštis.

Vaikai pradėjo verkti ir aš kartu: tėvo nėra, mus nežinia kur išstremia. Ašarodami sukrovėm viską, ką sugriebėm, sumetėm į maišus duoną, miltus, kiek ko tuo metu turėjom, surankiojom šiokius tokius vaikų drabužėlius.

Buvo šaltas 1951-ųjų spalvis. Už pagalbą partizanams Marija Jankauskienė su trimis mažais vaikais Onute (g. 1941 m.), Petruku (g. 1944 m.) ir Jonuku (g. 1950 m.) išstremta į Irkutsko srities miestą Grišaną. Kartu išvežė ir vyro motiną, taip pat Mariją Jankauskienę. Kai atvežė juos į vietą, pervargusius, nusilpusius kelionėje, tuojau pat liepė eiti į darbą ir įspėjo: „Nesitikėkit, kad sugrįšit į Lietuvą. Jus atvežė čia visam laikui, iki gyvos galvos. Iki mirties.“ Vėliau Marijai dažnai vietos viršininkai primindavo: „Jūs – banditų sėbrai. Nė nemėginkit ieškoti šiltesnės vietos ir lengvesnio darbo!“

– Išvarė mus, moteris, kirkomis kasti išalusią žemę, rausti griovius. Niekam nerūpėjo, kad išvežė mus, neleidę šiltesnių drabužių nei daugiau maisto pasiimti. Aišku, paskui iš namų viską sugrobė Sograno sribai. Labiausia gaila nuotraukų, kurias buvau paslėpusi, bet jie surado, visas slaptavietes iškniso... Laimė, kad tada dar jauna, sveika buvau. Dirbau sunkiausius darbus kolūkyje, kad tik vaikai badu nenumirtų. Išvežė sveiką, grįžau jau be sveikatos. Vaikai Sibire lankė rusišką mokyklą, lietuviškai kalbėjomės tik namie, tarp savęs...

Pareidavo vėlai vakare Marija po darbo, tuoj pripuldavo, apsikabindavo vaikai. O ji taip būdavo išvargusi, pamelžus kolūkio karves, kad ilgai neištiedavo sutinusių, sugrubusių nuo melžimo pirštų, ir ilgai sėdėdavo, nusvarinusi rankas. Apsivydavo jos kaklą vos antrus metelius pradėjęs mažasis Jonukas ir tyliai verkdavo prisiglaudęs, kol Marijos skruostai likdavo šlapi nuo vaiko ašarų. Sėdėdavo visi apsikabinę, iki mama atgaudavo jėgas ir imdavosi virti skurdžią vakarienę.

– Vyras, visai pametęs protą, neatsigavo net psichikos

ligų ligoninėje. Tada ji, visišką invalidą, ginkluoti palydovai 1956 metais atgabeno į Grišaną ir atidavė man: „Tau pagalbininką atvežėm!“ Jie tyčiojosi iš mūsų. Vyras dirbti jau negalėjo, nesuvokdavo kur esąs, kur ir ko eina, buvo gyvas sapnelis. Reikėjo nuolat šalia jo būti, lyg prie vaiko. Melžėm kolūkio karves: kai vyras kiek atsigavo, tai mano prižiūrimas šiek tiek dirbo. Taip ir prasi-maitinom.

Praėjus ketveriems metams po Stalino mirties, 1957-aisias, Jankauskų šeimai buvo leista išvažiuoti.

– Paleido! Mes jau laisvi! – pasakoja Marija. – Tikėjomės, kad esam laisvi. Grįžau į savo kaimą su ligotu vyru ir nepilnamečiais berniukais, dukrai jau suėjo šešiolika metų ir ji man padėdavo darbuotis. Tačiau vyrui visiškai pašlijo sveikata, jį vėl teko išvežti gydytis į Naujosios Vilnios ligoninę. Didžiausias smūgis mums buvo vietinių komunistų įsakymas: „Grįžkit iš kur atvažiavot! Jūsų čia nereikia!“ Nepriėmė, neregistravo. Pritrūko kantrybės su jais derėtis, žemintis ir prašyti. Nuėjau pas rajono komunistų valdžią ir pasakiau: „Neleidžiat gyventi savo varganoje, apiplėštoje trobelėje? Gerai! Kaip norit! Atvešiu jums nesveiką, be proto žmogų ir paliksiu. Žinau, kas jį sumušė: stribas Juozas Patackas iš Tamašavos kaimo, stribas Danius Tatulis ir šitas jūsų vadas Sogranas. Jūs mane išvežėt, bet į namus išleidot ne jūs! Aš netylėsiu, važiuosiu į Vilnių, pasieksiu Maskvą, jei reikės, ir pasiskųsiu. Kaip norit!“

Išrėkiau jiems į akis ir išsigandau – ar ne per daug prišnekėjau? Mano nuostabai, mums buvo leista sugrįžti į savo trobelę, kuri stovėjo apleista, vėjų perpučiama, skylėtu stogu. Puolėme lopyti, tvarkyti kartu su vaikais. Svarbiausia – mes jau buvome savo namuose. Savo gimtinėje. Vėl pradėsim gyventi... Sodinau gėles palangėje, o ausyse skambėjo sukomunistėjusių Lietuvos valdininkų žodžiai, nugirsti jau išeinant, už durų:

– Niekam ta griuvena trioba nereikalinga, tegul gyvena kur nori. Suk juos velniai! Šitie jau nepavojingi...

– Neslėpiau nuo vaikų nieko, jie žinojo, kas su mumis nutiko ir kodėl, matė savo tėvą sergantį ir sveikstantį, tačiau dirbantį lyg per sapną. Pastumsi, būsi šalia – dirba, žino ką daro. Nieko šalia nėra ir pasimeta... Tylėjo vaikai, kentė „banditukais“ vadinami, viską be žodžių suprato. Nedidelio protelio mūsų viršininkų būta: taip, mes tapome bejėgiai, pavargę, nusivylę, anot jų, „nepavojingi“. Tačiau jie nesuprato, kad mes niekada nemąstysim okupanto protu ir negarbinsim jų kruvinų stabų. Tiesa, aš primindavau Jonukui, kad užmirštų nuoskaudas, nes už mūsų kančias kaltus teis Dievas, tačiau Jonukas užaugo niekam nenusilenkiantis, giliai sužeistas dar Sibire išgirsto prakeiksmo „bandito išpera!“ Prašydavau vaikų: „Jūs tik mokykitės. Visa, kas gera, tyliai priimkit, su kuo nesutinkat – paslėpkit širdelėse. Gal ateis laikas, kai galėsime viską atvirai išsakyti.“ Ir išugdė Jonukas, ilgai tylėjęs, giliai neapykantą, ypač už „bandito vaiką“, išgirstą jau Tėvynėje. Ir negalėjo atleisti, kiekviena proga juokėsi iš raudonojo melo propagandos, pasakojo apie „laisvę ir komunizmą“, matytą Sibire. Visom priemonėm gynė savo tiesą, jei kas nors jam primindavo tėvų veiklą. Nenorėjo suprasti, kad yra laikas, kada tenka patylėti... Dvidešimt šešerių metelių sulaukusį jį radome negyvą. Žinau, jį nužudė tie, kuriems mes buvome tik „banditai“ ... Tokią aš mačiau jo mirties priežastį, nors niekas mirties aplinkybių netyrė. Kam tuo metu rūpėjo tremtinių vaiko mirtis?

Smulkutė gležna moteris Marija pasirodė esanti už visus stipresnė. Išslaugė, pastatė ant kojų vyrą, nors šis ir neatgavo, kaip ji sako „išmušto protelio“, bet ūkyje dirbo, ir labai sunkiais „kolūkių klestėjimo“ metais vaikams duonos užteko.

Marija tėviškėje vėl rože pražydo ir sustiprėjo tiek, kad dar du sūnelius pagimdė – Algį ir Mindaugą.

– Viešpatie! Nežinojau – verkti man dėl tų vaikelių ar džiaugtis? – prisipažįsta Marija. – Juk tokiu varganu laiku į pasaulį atėjo. Ar mums mažai buvo kančių, bėdų ir alkio? Kaip aš juos užauginsiu? Mąstydavau ir užmigdama, ir nubudusi: ar užteks jėgų? Užteko...

Patarimų iš kaimo žmonių Marija įvairiausių prisiklausė, kaip vaikelių, dar negimusių atsikratyti... Vyrai net pasišaipydavo: „Matai, protas išmuštas diegui, o ką su žmona veikti – žino!“

Joks pasaulio išminčius nesuprato moters sielos, kada jos kūne suplaka dar viena maža širdelė. Marija nė nesistengė patarėjų „atvesti į protą“, tik pasakydavo: „Dievas davė, Dievas žinojo, ką daro.“

Prisiminusi per ašaras iki skausmo džiugias ir sunkias dienas Marija sako:

– Ką aš šiandien daryčiau be savo dviejų jaunėlių sūnų, per vargo dienas atėjusių į žemę? Jonuko jau neturiu, sūnus Petriukas sunkiai susirgo, dėl venų trombozės jam amputavo koją, pačiam pagalbos reikia. Vaikams sveikatos Sibiras nepridėjo, tik skaudžias pasekmes paliko. Mano jaunėliai – mano ramstis, nors ir dukra padeda kiek tik išgalėdama. Jokių malonių iš valdžios, nei atsiprašymo iš okupantų ar žalos atlyginimo nelaukiu, jų atgaila netikėčiau, nieko neprašau ir nieko nebijau. Marčios pilną drabužių spintą pripirko, vis ką nors dovanų atveža. O man tiek tereikia... Kažin ar sudėvėsiu?

Optimistai šiandien Lietuvoje – reta išimtis, o Marija džiaugiasi kiekviena saulėta diena, gėlės žiedu po trobelės langais. Jau dvidešimt metų praėjo, kai ji liko našlė, gyvena viena senoje pirkelėje, dirba, rūpinasi karvute, savo mažu ūkiu, lengva ar sunku – nedejuoja. Stiprybės jai iš tiesų galima pavydėti.

Neretai mūsų galiūnai vyrai palūžta greičiau. Ir Marijai visai nesvarbu, kad pasaulis nieko apie jos stiprybę, vargus ir džiaugsmus nežino, ir niekada nepakvies į

spalvotų spindulių nutviekstą sceną įteikti gėlės už paslaptingą moters jėgą ir grožį.

Stebiuosi:

– Ar nebaisu vienužei gyventi, toli nuo kaimynų sodybų?

– Ne, – sako Marija ir skuba rūpintis mumis, nes kitaip negali visus žemės vargus iškentėjusi moteris. – Kaip greit valandos lekia bešnekant! Juk jau praalkot?

Ji skuba traukti iš šaldytuvo pačios suspaustą sūrį ir klausia:

– Ką gersim? Kavą ar arbatą? Pieną?

Betgi ir mes šį bei tą kelionėn įsidėjom. Nors laikas tarsi vejamas bėga, neįmanoma nepasiduoti nuoširdžiam moters kvietimui.

– Atsikvėpsim, atsigavinsim karšta arbata, – kalba ji. – Tik jūs neskubėkit! Vaišinkitės. Dar šį rytą sumušiau. – Deda ant stalo druska pabarstyta, rasojančią geltoną sviestą. Tikrą, kaimišką, ne tą „tepalą“, kokį parduotuvėse perkam. Tokio skanaus sūrio irgi niekur kitur nerasi...

– Vaikai vis kviečia pas juos gyventi, mieste. Bet... kol dar galiu savimi pasirūpinti, niekur nevažiuosiu. Neprigyčiau mieste, nors abu vaikai dirba, augina šeimas, ir patenkinti. Dažnai mane aplanko, o telefonu beveik kasdien pasikalbam. Nelengva būtų išvažiuoti: čia mano pasaulis, mano prisiminimų kraitis.

Marijai šoka talkinti ir Domicelė Kaminskienė, dėliodama mūsų kelionei pagautus užkandžius. Regis, užtruksim ilgiau... Sėdame prie bendro stalo, užverčiu savo užrašus, tačiau neilgam. Ir vėl pažyra prisiminimų srautas, šilti žodžiai, slepiantys Sibiro šalčiuose nenužudytą meilę Tėvynei. Daugelį Marijos paminėtų žmonių bei įvykių prisimena ir Viktoras Kaminskas.

Skubiai išgeriu paduotą skaniausio pieno puodelį ir vėl atsiverčiu užrašus...

Melnytėlėje, netoli Marijos sodybos, pamiškėje buvo partizanų rėmėjo Juozo Ciūnio namai. 1950 metų žiemą sustojo poilsui trys partizanai: Viktoras Malinauskas-Genys, Krisius Mikailionis-Miežis ir Bernardas Seniauskas. Rusų kareiviai apsupo namą ir padegė raketomis. Šiaudinis stogas greit suliepsnojo. Pro langą iš degančio namo spėjo išbėgti Mikailionis: jį nušovė pievoje. Bernardą Seniauską, irgi suspėjusį iššokti pro langą, okupantų kulkos pavijo arti miško. Viktoras Malinauskas, pamatęs, kad nespės išbėgti iš liepsnos apimto namo, šoko į rūsį. Ten buvo paslėptas kulkosvaidis ir partizanas ilgai atsišaudė, paskutinį šūvį palikęs sau... Sudegė kartu su namu. Vėliau žmonės, apžiūrėję įvykio vietą, rado apdegusį kūną ir prie rankos – pistoletą. Iš to spėjo, kad partizanas nušiovė pats.

– Paskui bendražygiai sukūrė posmą jo atminimui. Ilgai aplinkiniuose kaimuose jaunimas dainavo:

*Vienas neišėjo iš degančio namo,
Mirtį sutiko raudonoj liepsnoj,
Krito jis drąsiai mirtim partizano,
Nenorėjo gyvas rusui pasiduot...*

Papildydamas Marijos prisiminimus pasakoja Viktoras Kaminskas:

– Mirčių apsuptyje dainavo mano kartos jaunimas. Mes buvome jau paaugę, tad supratome, kas vyksta Lietuvoje, bet per jauni, kad mus prievarta paimtų į Raudonąją armiją. Mūsų ginklas – daina ir nedidelė pagalba besislapstantiems vyrams, kai jiems to prireikdavo...

Daina įspėdavo užėjusius pailsėti ar pasitarti partizanus apie pavojų, daina paminėdavo žuvusius.

– Kai Žvirgždėnų vaikinai ir merginos uždainuodavo kitoje Neveiglo ežero pusėje, tai jų balsus išgirsdavom net mūsų tėviškėje, Budos kaime. Uždainuos, būdavo, skardžiabalsiai Žvirgždėnų vyrai, o mes jiems atsiliepdavome:

*Melsvos bangos Nemune,
Koks rytojus – nežinia.
Supa priešai iš abiejų pusių,
Nori Lietuvą pavergt...*

– Gal lietuviškos dainuojančios revoliucijos pradžia gimė jau tuomet, Žvirgždėnuose, Dzūkijoje? – klausiu.

– Gal, – pritaria Viktoras. – Atsimenu, žuvus partizanų vadui Jonui Turskui, jaunimas dainavo:

*Žiaurūs sribukai juokėsi, kvatojo,
Ką gi tu, bandite, ką užkariavai?
Partizano lūpos negyvai šypsojos,
Aks užmerktos miegojo ramiai...*

Gal tai ne poezijos šedevrai, kokius šlovina literatūra, tačiau dzūkams tos dainos, gimusios tarp kovos ir mirčių, buvo vilties ir tikėjimo versmė.

– Ar teko sutikti Joną Turską gyvą?

– Taip ir ne kartą... – vienas po kito prisimenami įvykiai, dienos ir žmonės iš seniai praėjusių paauglystės metų. – Partizanai lankydavosi pas mano tėvus, dažnai užsukdavo ir pas tėvo brolių Julių Kaminską. Jis buvo seniūnas, gerbiamas kaimo žmonių, juo partizanai pasitikėjo. Kartais jų visas būrys nakvodavo pas mus klojime ant šieno. Tėvas paruošdavo daug šieno, kad vasarą būtų kur apnakvindinti vyrus. Ateidavo išvargę ir miegodavo dieną, o naktį vėl išeidavo. Kai partizanai sustodavo poilsio, mudu su broliu Petru visą dieną budėdavome ant kalniuko, iš kur toli aplinkui matėsi visi keliai. Stebėdavom, kas kur eina, gal suks mūsų sodybon.

Jonas Turskas buvo stiprus aukštas vyras, turėjo gražų balsą, mėgo dainuoti, pašnekindavo visus, nuoširdžiai padėkodavo už sargybą. Jo žūtį labai skaudžiai išgyveno partizanai: jis sugebėjo palaikyti kovinę būrio dvasią ir drausmę, nes pats kitiems tapo pavyzdžiu. Tursko bunkeris buvo Majaukos kaime, gerai įrengtas ir užmaskuotas

Kalesnykų miške. Apie jį mažai kas žinojo. Manoma, jog partizanai buvo išduoti. Jie žuvo 1951 metų sausio 22 dieną, apsupti didelio rusų kareivio dalinio. Apsupties metu bunkeryje slėpėsi vadas Jonas Turskas-Kudirka, partizanas M. Adžgauskas-Dainius ir Petrutė Beliokaitė-Rūta. Jie ilgai atsišaudė, gyvi nepasidavė. Sunkiai buvo sužeista P. Beliokaitė-Rūta. Vyras paskui spėjo, jog buvo išduota bunkerio vieta, gal netgi ilgai sekama. Deja, išdaviko išaiškinti nepavyko. Šiek tiek pagydyta Beliokaitė buvo nuveista 25 metams laisvės atėmimo. Mirė Sibire, lageryje. Partizanų vado kūną sribai nuvežė ir pametė Dauguose prie bažnyčios. Kaimo jaunimas ilgai dainavo nežinomo autoriaus sukurtą dainą:

*Mielas vade, pramerki blakstienas,
Pažiūrėk kas apsupę tave...
Sribų daugybė, o tu – vienas,
kaip rožė, numesta purve.*

Dainos žodžiai, atklydę iš praeities, pašaukė tylą. Patylėkim minutėlę, patylėkim sėdėdami jaukioje trobelėje po šventais paveikslais, prie vaišių stalo...

– Esu ne kartą susitikęs su Petru Gaveliu-Ešeriu. Smarkus vaikinai buvo: drąsus, greitos orientacijos, nesutrikdavo pavojaus akimirka, – primena Viktoras Kaminskas dar vieno žmogaus likimą. – Petras Gavelis kartu su Romu Kavaliausku buvo prievarta sugauti ir išvaryti tarnybon į Raudonąją armiją. Nuvežė juos į Vilnių. Naktį, kai sugautųjų stovykloje liko tik vienas sargybinis, vyras pasitarė, nusprendė, kurie bėgs ir kurie liks tarnauti rusams. Ne iš geros valios, ne iš didelio noro tarnauti okupantams daugelis pasiliko, nebėgo, laukė, kas bus toliau. Liko tik tie vaikinai, kurių šeimose jie buvo vienintelė atrama seniems tėvams. Petras su Romu nutarė bėgti. Kiti vyrukai juos dengė. Nunešė sargybiniui tabokos kapšą, lašinių bryzą, pašnekino, užsirūkė. Tuo momentu Petras su Romu,

išmetę per tvorą savo ryšulėlius už zonos teritorijos, pabėgo. Kadangi bėglių iš visų surinkimo stovyklų vis daugėjo, rusai pakelėse rengė užkardas, kur tikrindavo visų praeinančiųjų dokumentus. Tarp Onušio ir Rūdinkų vaikinai ir pakliuvo į tokią užkardą. Petras Gavelis nesutriko, paaiškino, jog jie atsilikę nuo savųjų, tokių pat šauktinių, ir vejasi juos, bet išklydo iš kelio. Sargybiniai jais patikėjo, nurodę stovyklos kryptį, paleido. Toliau bėgliai eiti keliu bijojo. Po savaitės jie miškais grįžo namo. Alkani, pavargę atėjo pas mano tėvą patarimo ir pagalbos. Tėvas juos paslėpė kluone, liepęs pailsėti, o paskui – bus matyti...

Klojime, šalinėje, buvo iškastas ir gerai paslėptas bunkeris, kurį padėjo įrengti tėvo draugas Juozas Mikailionis. Čia Romas Kavaliauskas slapstėsi iki 1945-ųjų. Petras Gavelis slėpėsi Melnytėlės kaime, bunkeryje, įrengtame rugių lauke.

Mes susitikdavom su Gaveliu per mano brolių Petrą, mat abu Petrai labai mėgo žvejoti. Netoli Gavelių sodybos krūmokšniais apaugusiame griovyje, į kurį įtekėjo Nosos upelis, būdavo gausu ešerių. Žvejybos reikmenimis prisidengę jie ir su Juozu Mikailioniu susitikdavo, naujienomis pasidalydavo. Mano brolis greit vėl buvo sugautas kariuomenėn ir su sargyba išvežtas, o Petras Gavelis kartu su vyresnioju broliu Vladu išėjo pas partizanus. Nuo tada jis ir gavo Ešerio slapyvardį. Abu broliai žuvo 1951 metais.

Žmonės gyvi tol, kol gyvi žmonių atminty, ir būtų neleistina istorikų klaida, jei pasiaukoję kovai dėl laisvės, pasipriešinę okupacijai partizanai būtų užmiršti.

– Kaip gyvas atminty ir akyse Tursko bendražygis Lionginas Sevelevičius. Jis dažnai užsukdavo pas mus su tėvu pasikalbėti. Lionginas buvo linksmas, sugebėdavo visus prajuokinti, net ir sunkiomis persekiojimų dienomis jis liko optimistas. 1944 metais jį sugavo rusai ir

išvežė į Vilnių. Pirmomis dienomis jo į frontą nepasiuntė, nes reikėjo vyrų maisto sandėlių apsaugai. Jis liko Vilniuje saugoti sandėlių. Po metų jį išleido atostogų, net neapsižiūrėję paliko jam vokišką šautuvą su šoviniais. Jis aplankė tėviškę Panevėglėje ir užėjo pas mano tėvus. Ilgai tarėsi su tėvu, kalbėjosi susitikęs su eiguliu Juozu Mikailioniu. Atsisveikindamas šeimai sumelavo, jog grįžta tarnauti rusui ir... išėjo pas partizanus. Partizanavo Vežionyse, Žvirgždėnuose, užklydavo ir į Budos kaimą. Pas Kaminskus ateidavo vienas, be palydovų, arba jie jo laukdavo miške. Kai žuvo būrio vadas Jonas Turskas, kai beveik neliko gyvų jo bendraamžių iš aplinkinių kaimų, Lionginas pasitraukė į Gdanską, kur gyveno iki mirties.

Iki 1951 metų partizanai dažnai sustodavo poilsio ir dienodavo tėvo klojime, slėptuvėje. Tačiau kažkas prasitarė apie bunkerį: įtartinus seklius pastebėjęs eigulys pranešė tėvui, ir slėptuvė buvo paskubomis išardyta. Beje, tuo metu ypač pagausėjo stribų visuose aplinkiniuose kaimuose, prasidėjo dažnos kratos ir mūsų namuose...

Iš Tamašavos, lydimi būrio kareivių, į Budos kaimą daryti kratų ateidavo ir stribas Juozas Patackas. Stebėjomės ir baisėjomės jo elgesiu: jaunas, gal dar nė dvidešimties neturintis, o jau plėšikavo su „senais vilkais“, pradėjo girtauti. Buvo iš ko lėbauti prisiplėšus. Jis apšvarino Romo Kavaliausko ir Vaclovo Svirinavičiaus sodybas, su ginklu rankose grasino Sibiru, žadėjo sušaudyti nepaklusnius. Savo pažįstamiems tėviškėje Patackas bandė teisintis, jog nenorėjęs rusų kariuomenėje žūti, todėl į stribus nuėjęs. Deja, iš jo elgesio matėsi, kad vyrukas savo galvos neturi, nors gerai žinojo, ką daro. Ne vienas jaunas vaikinai nenorėjo žūti ne savo Tėvynės laisvę gindamas, tačiau kruvinos stribo tarnybos nesirinko. Nelengva jaunos nesubrendėlius teisti, bet ir pateisinti sunku. Per dviejų okupacijų laiką visa Lietuva tapo karo auka, nors niekas to nenori suprasti, – kalba Viktoras Kaminskas.

Taip, kai šnekame apie okupaciją, sakom – tokia dalia lietuviams teko. Toks baisus laikas buvo, o Lietuva visiems ant tako – kas tik nemindė lietuvių žemės... Tačiau smurto prieš savo tautą, išdavystės saviems žmonėms nepajėgia atleisti žmogiškoji atmintis. Suluošinti gyvenimai, netektys lydėjo ne vieną Lietuvos kartą.

Važiuodami Neveiglo paežere sustojome prie didelio medinio kryžiaus, pastatyto partizanų ryšininkui Juozui Savickui jo žūties vietoje. Paminklą pastatė jo brolis Jonas.

– Juozas buvo labai įslaptintas ryšininkas, susitikdavo tik su vado siūstais žmonėmis pagal sutartą slaptažodį. Jis tapo nužmogėjusių sribų auka. Juozas žuvo ne dėl išdavystės, nes apie jo veiklą nedaug žinojo netgi brolis. Kalėdų pavakary Juozas Savickas išėjo aplankyti savo kaimynų Šmigelskų ir nešėsi kišenėje dvi mamos iškeptas bandeles vaikams. Kaip tik tuo metu sribai, išnaršę Petro Kaminsko namus, lydimi rusų kareivių patraukė Daugų link. Pastebėję netoli ežero Juozą Savicką, nė žodžio nepasakę, nė jo nepažinę, pradėjo šaudyti iš kulkosvaidžių. Partizanų ryšininkas buvo sunkiai sužeistas: kraujavo peršautas žarnynas, jis krito ant ežero ledo. Kai sribai prisartino, Juozas dar buvo gyvas. Sribai priėjo prie sužeistojo, apkraustė kišenes ir, neradę, ko ieškojo, ištraukė iš mirštančiojo kišenės dvi bandeles ir čia pats suvalgė. Nuėjo palikę mirtinai sužeistą vaikiną kankintis. Sakykite, ar už paskutines bėgalinio skausmo minutes galima atleisti sribams?

Kitą dieną Juozas buvo palaidotas Budos kaimo kapinėse. Tai buvo labai malonus vaikinys, kaimo jaunimas jį mėgo, jo kapą mergaitės papuošė gėlėmis, sudėliojo iš baltų akmenėlių kryžių ir Gedimino stulpus. Sribai, apie tai sužinoję, atėjo į kapines, išdraskė, sutrypė kapą, išrovė gėles. Tačiau po nakties ir vėl atsirado ant kapo gėlių ir Vyčio kryžius. Sribai ėmė sekti, kas atneša ir pasodina

gėlių, tačiau to išaiškinti jiems nepavyko. Nepriklausomybės atkūrimo metais Juozo Savicko palaikai buvo perlaidoti Alytaus kapinėse.

Sužinojus apie partizanų ir ryšininkų likimus kyla mintis, jog okupantai labiausiai bijojo savo aukų atminimo žmonių širdyse. Neapsiriksiu pasakiusi, jog tie, kurie ir šiandien dar šlovina prievarta ir ginklu į Lietuvą atneštas komunizmo idėjas, fanatiškai bijo to paties: kad tik tauta neprisimintų savo kovotojų dėl laisvės.

Tegul kuo ilgiau stovi kryžius prie Neveiglo ežero ir kiekvienam praeiviui primena, ką teko iškentėti lietuviui ne tik nuo dviejų valstybių, okupavusių Lietuvą, bet ir nuo savų, pašlovintų „liaudies gynėjų“.

Kulka galima nužudyti žmogų, bet žmogiškosios atminties ir tautos sąmonės šūviais nenužudysi. Nei okupantams, nei sribams nepavyko ištrinti atminimo ir pagarbos tautos didvyriams.

Vakarėjo, bet vis dar švietė šilta saulė, ant slenksčio išsitiesė Marijos Rainis, šeimininkės laukė vakarinė ruošša, o mes vis dar šnekėjomės, vėl nauji vardai ir įvykiai atgaivindavo pašnekovų atmintį. Daugelis partizanų, kuriuos pažinojo Marija Jankauskienė, užsukdavo ir į Budos kaimą, pas Kaminskus.

– Atmenu, buvo šiltas rugpjūtis, pradėjo dygti grybai. Galėjo būti 1946-ųjų ankstyvas rudenis. Vinco Sevelevičiaus miške, prie Neveiglo ežero vyko partizanų vadų pasitarimas. Vaclovas Petrauskas-Guoba ruošė aikštelę vadų susitikimui, pjaustė medžio kalades atsisėsti, o mes užjome aplink stengdamiesi padėti. Mano tėvai – Juozas ir Elena Kaminskai – gamino partizanams pietus. Apsirengę taip, lyg eitų grybauti, sunešiojo į mišką vyrams maistą. Pamenu, su tėvu ilgai šnekėjosi Vaclovas Voveris-Žaibas ir Jonas Turskas-Kudirka, o mus, paauglius, linksmi kalbino Vaclovas Petrauskas, klausinėjo, kaip sekasi mokykloje, ar skaitom knygas, ar žinom Lietuvos istoriją. Jis

buvo nedidelio ūkio, kresnas, stiprus vyras, augino tankią barzdą. Ne kartą mačiau jį užėjusį pas tėvą.

Jis žuvo 1950 metais birželį Budos kaime. MGB smogikai tada nukovė ir jo bendražygį Vytautą Kuzmicką-Viesulą. Jie abu tuo metu priklausė Dainavos apygardos štabo Vanago grupei.

Jau nuo 1950 metų žiemos Dzūkijos miškuose labai padaugėjo specialiai apmokyti KGB smogikų būrių. Smogikų tinklas pasiekė kiekvieną kaimą. Dar vasario mėnesį jie Melnytėlės kaime, apsupę Juozo Veličkos sodybą, nukovė partizaną Tribandį-Karvelį iš Vieciūnų kaimo ir Bronių Vinkevičių-Narą.

Tačiau 1946-ųjų rudenį partizanai dar susirinkdavo didžiuliais būriais, dar gyveno viltimi, kad kovą už laisvę laimės.

Šiltą rugpjūtį susirinkę miške prie Budos kaimo į pasitarimą vadai kalbėjosi apie kovos planus, buvo kupini optimizmo, tarėsi dėl bendrų ryšio planų ir konspiracijos. Pasitarimas vyko netoli bunkerio, o mes, partizanų ir jų rėmėjų vaikai, jau pusberniai, gavome užduotį aplakstyti visas kalveles, eiti sargybą pamiškėje ir prie sodybų. Vos pastebėjus įtartina nepažįstamąjį ar rusų kareivius su sribais, turėjome ūkauti kaip grybautojai ir pranešti apie pavojų. Mums viskas buvo įdomu, norėjom žinoti kur kas daugiau, nei mums buvo leista. Nors neprisipažinom, tačiau jautėm ne tik atsakomybę, baimę – taip pat... Bijojom, kad nieko blogo neatsitiktų mūsų tėvams, kad partizanams tą dieną netektų stoti į atvirą kovą su rusų daliniu ar... eidami pro šalį į namus nepasuktų sribai. Mums pasitarimo laikas pasirodė labai ilgas. Laimė, nieko blogo neatsitiko. Po pasitarimo vyrai sėkmingai išsiskirstė.

– Ar prisimenat partizanų ryšininkes, ar nors viena išliko gyva po tremčių ir kalėjimo?

– Jaunos buvo ryšininkės. Ir gražios mergaitės! – šypsojosi Viktoras. – O dainininkės! Laukai skambėdavo nuo

jų dainų. Puikios mergaitės buvo, darbininkės. Beje, visos už mus vyresnės ir mūsų, pusbernių, vyrais dar nelaikė. Jos nė nežinojo, kokios gražios jos buvo, nors trumpų sijonėlių nenešiojo ir nesivėrė į nosį auskarų. Nesilaikė jokių dietų, tačiau buvo lieknos ir skaisčiaveidės. Jų visų broliai ar pusbroliai, mylimieji ar kaimynai, išėję į miškus partizanavo, kūrėsi dideli būriai, visuose ūkiuose tuo metu trūko vyrų rankų ir joms tekdavo sunkiausius darbus nudirbti. Negirdėjom skundžiantis, jog sunku.

Ryšininkų susitikimo vietos su partizanais buvo netoli Noso ežero. Ten mes eidavom aviečiauti. Kol ryšininkai kalbėdavosi su partizanais, mes visi – brolis Petras, pusbroliai Adolfas Svirinavičius, Petras ir Jonas Kaminskai, saugodavom ir stebėdavom budėdami prie takų į beržynėlių miško vidury. Pažinojau ryšininkę Danutę Gavelytę iš Melnytėlės kaimo ir Oną Veličkaitę-Mėtą. 1951 metais ją suėmė. Būta išdavystės. Tremtyje, Irkutske, ji dirbo prie Baikalo ežero celiuliozės gamykloje. Ištekėjo už likimo draugo, 1958 metais po Stalino mirties grįžo į Lietuvą.

Kasmet partizanų kova darėsi sunkesnė, žuvo daug vyrų, buvo išstremtos visos rėmėjų, maitintojų, ryšininkų šeimos, ištuštėjo kaimai, liko tik sudegintų sodybų pamatai, apiplėšti, tušti tremtinių namai. Jau ir mūsų pažįstamų partizanų daugelis buvo žuvę, o tėvą vis dar išsiveždavo tardyti: ypač uoliai kankindavo tėvą sribai Petružiai (tėvas Juozas ir jo sūnus Jonas). Daugybę kartų tėvas parslinkdavo namo sukruvintas, sutinęs, bet... ir tie sribai – kankintojai žuvo nuo partizanų kulku. Už išdavystę neatleidžiama. Ne vienas ir iš pačių enkavėdistų buvo sunaikintas, kai tapo nereikalingas.

– Kas padėjo išgyventi artimųjų ir bendraminčių nektį, matant, jog partizanų karą okupantai baigia užgniaužti?

– Mano kartos nepilnamečiams gal tik vienam kitam

teko paimti ginklą. Dauguma mūsų – iš viso širdies dainuodavom! Laukai, miškai skambėdavo! Oi tie sidabriniai merginų balsai! Jus reikėjo išgirsti... Pasakoti sunku, – prisipažįsta Viktoras. – Kiekvieno partizano žūtį apdainuodavom. Daina siuntė prakeiksmą okupantui, daina kaltino ir kartu su malda kilo medžių viršūnėmis į dangų. Kai susirinkdavo kaimo jaunimas į vakaruškas, dainos netildavo iki ryto. Toks buvo mūsų, pusbernių, ginklas prieš smurtą ir melą. Mūsų dainas išgirdo ir vietinis „komunizmo statytojas“, buvęs sribas, tapęs kolūkio „Komunizmo aušra“ pirmininku, Juozas Putramentas. Klausėsi klausėsi užėjęs į jaunimo vakarėlius, tylėjo tylėjo, o paskui atėjo mūsų tėvų „auklėti“: „Vaikai ne tas dainas dainuoja, – pasakė. – Jeigu neapsiramins, bus blogai. Visiems bus blogai! Aš įspėju – nejuokauju!“ O tėvas, tų juokingų grasinimų neišlaikęs, labai „rimtai“ pažadėjo:

– Nubausiu, kai iš vakaruškų pareis. Pažadu – iškaršiu kailį! Kad dainomis komunizmo nesugriautų!

– Aš rimtai įspėjau! – Putramentas nė nemanė juokauti.

– Aš... irgi rimtai, – žadėjo tėvas. Taip ir atsisveikino vienas kitą gerai supratę. „Dreba pirmininkas dėl savo kailio, oi dreba!“ – lingavo galvą, stebėjosi tėvas.

Juozapavos dvare, dideliame ištremto Kvaraciejaus name, buvo įkurta mokykla. Ją lankė ir aplinkinių kaimų vaikai, visi vienas kitą pažinojo. Tai ir skambėdavo dainos, ypač tos, pirmininką išgąsdinusios. Nuplaukdavo virš ežero daina apie mūsų vyrus, kritusius kovos lauke, apie sudegintas sodybas ir našlaičiais likusius vaikus, apie tėviškės aušras, krauju nupraustas, kulkom sušaudytas... Juk viskas visiems buvo aišku: liko tik mūsų sušaudytos dainos ir karo auka – Lietuva, plėšiama, žudoma tauta. Kitokiam ginklui mes buvom per jauni. Daina tapo mūsų ginklu prieš okupaciją ir amžina pagarba partizanams.

Kažin ar reikia pabaigai priminti daugelio galingų

valstybių pasirašytus tarptautinius teisinius dokumentus, nuostatas dėl elgesio su neutralių valstybių piliečiais karo metu, dėl karo įstatymų, papročių, vaikų teisių ir t.t. Nei Vokietija, nei Sovietų sąjunga šitų garbingų susitarimų nepaisė, o išgarbintoji Amerika nematė ir nenorėjo matyti, kaip žudoma lietuvių tauta.

Niekas neprisiminė Hagos konvencijos, pasirašytos 1899 ir 1907 metais, Ženevos konvencijos, kurią 1949 metais pasirašė net 63 valstybės ir Sovietų sąjunga. Pamintų tarptautinių teisių pasekmes skaudžiausiai pajuto okupuotos Lietuvos vaikai.

Išklausiusi mano kartos bendraamžių prisiminimus apie pirmųjų okupacijos metų žiaurumus neabejoju, kad didieji pasaulio užkariautojai, okupantams pasidavę politikai gimė su Kaino žyme kaktoje. O tie, kurie išdavė savo tautą, pakėlė ginklą ar kumštį prieš moterį ir vaikus, brolių žudžio žymę nešiojo ir akyse. Gal vylėsi smurtu išugdyti sau paklusnų vergą, nemąstančią būtybę, gal? Tačiau išugdė tik panieką tiems, kurie vaikų akivaizdoje kankino jų tėvus, degino namus. Žuvusieji jau nepasakys, kokį baisų laiką išgyveno Lietuva, o išlikę gyvi per metų metus nepajėgė užmiršti vaikystės be namų ir artimųjų. Dabar jie jau žilagalviai senukai, daugeliui jų sunkus gyvenimas okupacijos metais, smurtas ir nuoskaudos atėmė sveikatą, kai kurie šiandien nieko nenori prisiminti. Nepajėgia... Pernelyg skaudu atverti sielą šito baisaus laiko nemačiusiems – vis tiek nesupras... Žilagalviai tik ilgiau stabteli prie pakelės kryžių ir nulenkia galvas atiduodami pagarbą nesulaukusiems Lietuvos nepriklausomybės.

Visa Lietuva paženklinta užkariautojus kaltinančiais kryžiais. Vieną paminklą sukūrė ir pastatė savo gimtinėje, Perlojoje, Alfonsas Lukšys. Jame – žuvusių už laisvę Lietuvos partizanų pavardės ir ilgai slėptas giliausias meninko skausmas, prakalbinęs akmenį. Sustokime prie paminklo Perlojoje, kur įrašytos ir Domicelės Kaminskienės

giminaičių pavardės: Jonas Gramba-Liūtas (1922–1947), Juozas Volungevičius (1925–1944), žuvęs kovos lauke. Kiekvieno įrašyto paminkle gyvenimas – dar neparašytas herojinis epas. Gal parašys jaunesni už mus? Gal...

Mano pareiga ir teisė žurnalistės plunksna parodyti, kas buvo okupantas ir nužmogėjęs jo talkininkas su Kaino žyme kaktoje – Dzūkijos stribas. Ano meto įvykių liudininkai sako, jog Dzūkijos stribai buvę ypač aršūs.

Svetinguose Alfonso Lukšio namuose

Susipažinkime su paminklo Perlojoje autoriumi Alfonso Lukšiu, paklajokime po jo vaikystės dienas, pamatyskim švento Kūčių vakaro kruviną tragediją.

1943-ųjų Kūčių vakarą Grinkavoje menininkas Alfonsas Lukšys įamžino paveiksle: dūmai ir ugnis juodą naktį dengia pastatų kontūrus ir smogikų figūras, kiekvienas potėpis drobėje slepia nujaučiamą nelaimę – daug metų vargo ir nežinios dėl ateities.

Ką nuveikė, kuo gyveno Alfonsas Lukšys ir kas jis yra šiandien, šitas malonus, gražaus veido vyriškis, svetingai atidaręs mums namų duris.

Baigęs Lietuvos valstybinį dailės institutą 1968 metais ir įgijęs dailininko konstruktoriaus kvalifikaciją jis sukūrė apie 80 meninio konstravimo projektų, su kūrybiniais darbais dalyvavo dvidešimt dvejose tarptautinėse parodose, buvo apdovanotas 4 aukso, 6 sidabro ir 5 bronzos medaliais. Dirbdamas ENIMSS'e meninio konstravimo biure, parašė mokslinį darbą disertacijai ginti. 1989 metais jam suteiktas nusipelnusio pramonės darbuotojo vardas.

Toks jo kūrybinio gyvenimo kraitis.

– Labiausiai džiaugiuosi pastatytu paminklu partizanams Perlojoje, kurį po akmenėlių surinkę iš laukų, laisvas dienas paaukoję, statėme drauge su vietos gyventojais.

Vienas, be jų, buvusių partizanų ryšininkų, darbo bei rėmėjų lėšų nebūčiau įstengęs to padaryti, – sako paminklo autorius.

Lietuviška saulutė-kryžius, galingas varpas ir kardas ilgai primins lietuviams laisvės kainą. Tikiu, kad tauta neužmirš savo karžygių, kad mums užteks ryžto ir jėgų pakilti iš naujo...

Apie tai ir kalbamės. Pažvelgsim ir į menininko vaikystę, pamatysim baisiąją šventų Kūčių naktį, pagyvensim menininko jaunystės godomis siekiant didelio tikslo.

Alfonsas Lukšys gimė Perlojos kaime, Varėnos valsčiuje. Jo tėvas Adomas Lukšys, taip pat gimęs ir augęs Perlojos kaime, dar per Pirmąjį pasaulinį karą išvyko į Ameriką uždarbiauti. Netrukus išvažiavo ir jo sužadėtinė Marija Baublytė.

– Amerikoje mano tėvai susituokė, ten gimė vyresnieji broliai ir sesuo – Juozas, Albinas ir Marytė. Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, 1919 metais tėvai su mažais vaikais sugrįžo į Lietuvą. Čia šeima dar pagausėjo, – pasakoja Alfonsas Lukšys. – Lietuvoje Lukšiams gimė sūnus Vytautas (1924 m.), Alfonsas (1930 m.), Adolfas (1932 m.) ir pagrandukas Jonukas (1934 m.).

Lenkijos pasienyje tėvai turėjo 10 ha žemės, bet 1935 metais ją iš mūsų atėmė lenkai. Tada, kad nebadautų šeima, visiems teko dirbti įvairiausius darbus, – prisimena Alfonsas Lukšys. – Plukdėme Merkiu medžius su tėvu. Buvo labai pavojinga, nes kai kuriose vietose, pačiame upės viduryje, ėjo niekuo nepažymėta siena su Lenkija, o lenkai, vos kiek pasukus į šoną, šaudydavo į mus be jokio įspėjimo. Kai vyriausias brolis Juozas pradėjo dirbti valdiškoje melioracijos tarnyboje, jis tapo didžiausia šeimos parama. Tėvas buvo išrinktas į Perlojos komitetą. Mūsų krašte gyventi niekada nebuvo ramu: nuolat užpuldinėjo lenkai, įvairiausias provokacijas rengė bolševikai, todėl jau vaikystėje teko išmokti atskirti savus nuo priešų,

akimirksniu įvertinti, kas yra tavo užkalbinęs žmogus.

Tik po ilgų negandos metų pažvelgus į praeitį galima taip ramiai pasakoti, kas gražaus ir tragiško būta. 1937 metais Lukšių šeima išvažiavo gyventi į Grinkavą.

– Atsimenu tarsi vakar būtų buvę: mus pasitiko gražus auksinis ruduo ir vietovę apsupę dideli seni dvaro medžiai. Sodybą juosė Verknės upė. Šalia – Gilužio ir Gilandžio ežerėliai. Čia aš padėjau lankyti Tolkiškių pradinę mokyklą, įsikūrusią ant Vilkuokšnio ežero kranto. Čia prabėgo išpūdingiausi mano vaikystės metai. Brolis Vytautas jau mokėsi Alytaus progimnazijoje, vėliau įstojo į Trakų mokytojų seminariją. Atmenu, jog nemažai aplinkinių gyventojų kalbėjo lenkiškai, greit ir mes išmokom vietinių kalbą, nors namuose kalbėjome tik lietuviškai. Savaitgaliais ant seno piliakalnio rinkdavosi apylinkės jaunimas, skambėdavo muzika ir lietuviškos dainos. Tėvas ir brolis Vytautas grieždavo smuikais... Gražūs būdavo tie sekmadienių vakarai, – su nostalgija sako Alfonsas Lukšys ir priduria: – gaila, linksmybės labai greit baigėsi. Paaugę broliai tapo šauliais, o kai 1939 metais lenkai vėl sudrumstė ramybę, broliai su šaulių pulku išėjo padėti kariuomenei. Mano tėvas buvo gabus kalboms: mokėjo anglų ir rusų kalbas, susišnekėdavo vokiškai, susikalbėjo net lenkiškai ir žydiškai.

Mes turėjome puikų radijo aparatą ir tėvas kasdien išklausydavo daugelio radijo stočių žinias, puikai orientavosi politikoje ir aiškino, kodėl Lietuvai nepalanki tarptautinė situacija. „Gero nelaukim“, – sakydavo susimąstęs. Tačiau, kai mes, jaunesnieji vaikai, išgirdom žodį „okupacija“, vis tiek nesuvokėm realaus pavojaus, tik tėvai sunerimo.

Ėjo 1940 metai. Vieškeliais pro mus į Vakarus kasdien traukė rusų kariuomenės daliniai. Žiūrėdavom į kareivius, žygiuojančius tolyn, tokius sunykusius, suvargusius, apžėlusius. Iš nuovargio pajuodę jų veidai kėlė gailestį, ilgi

šautuvai su durtuvais – siaubą. Visi pašaliai buvo primėtyti ginklų ir šaudmenų. O vaikai pamiškėse, pakelėse rinko ginklus ir tempė namo. Nemažai ir mes jų prinešėm. Tik šovinių dar neturėjom. Pražygiavus kariuomenei, po mūsų bei aplinkinius kaimus ėmė slankioti žydėliai. Vaikštinėja, stebi, klausinėja, kas kur gyvena, ką parduoda. Vis dažniau jie ėmė slampinėti ir apie mūsų sodybą. Apžėlę, užsimaukšlinę kepures ant akių. Žmonės pastebėjo, kad po plačiais puspalčiais jie nešiojasi ginklą. Greit paskui žydėlius mūsų kaimą užgriuvo visokio plauko viršininkai. Lindo į tvartus, kamantinėjo, surašinėjo kiaules, galvijus, net vištas... Išmatavo, suskaičiavo sodo obelis ir pasakė, kiek privalėsime pristatyti pyliavos bei visokių gėrybių: grūdų, pieno, mėsos, kiaušinių ir vaisių. Sklandė kalbos, kad iš žmonių bus atimta viskas. Kad nesurašytų ir neatimtų gyvulių, aš visą parą su galvijų banda slapsčiausi ganydamas aplinkiniuose miškuose. Saugojom, slėpėm gyvulius. Net vištas suvarėme į sukaltus gardus paežerėje.

Kupini baimės ir nerimo dėl gresiančios rusiškos komunistų tvarkos praėjo ir 1941-ieji. Suaugusieji pranašavo: „Komunistai pasmaugs Lietuvą“. Nieko džiugaus tikrai nesulaukėm. Nelaimės neaplenkė net ir tolimo mūsų kaimo. Sužinojome, kad išvežė pradžios mokyklos mokytojus. Iš Aukštadvario progimnazijos parbėgęs brolis Vytautas papasakojo apie komunistų žiaurumą, nekaltų žmonių suėmimus, tardymus. Net vaikams baigėsi nerūpestingi žaidimai, mes tapome žvalgais. Apie kiekvieno įtartino žmogaus pasirodymą kaimo kelyje skubėdavom pranešti tėvui, kuris beveik nesitraukė nuo radijo, klausydamas žinių iš viso pasaulio.

Prisimenu tą dieną, kai tėvas, išbėgęs iš namo, pranešė: „Prasidėjo karas!“ Mamytė persižegnojo ir pasakė: „Ačiū Dievui, mes likom. Okupantai nespėjo išvežti...“

Mamytė per anksti apsidžiaugė. Nelaimės dar laukė mūsų... Virš Aukštadvario kalvų pralėkė galybė lėktuvų

su kryžiais. Frontas praūžė Rytų link ir tarytum viskas aprimo.

Laukuose vėl dirbo žmonės, skubėjo sudoroti užaugintą derlių. Vos vienas kitas rusas kareivis užsukdavo į kaimą prašydamas pavalgyti ar duonos kelionei. Mamos pavalgydintas traukdavo toliau. Tačiau vienas, labai pavargęs, sergantis mažo ūgio kareivėlis pasiliko pas mus ir gyveno porą mėnesių. Mama laikėsi krikščioniškų tradicijų ir niekada neatsisakydavo padėti reikalingam globos. Brolis Vytautas jau buvo pramokęs rusų kalbos, tad su atsilikusiu nuo fronto kareivių greit susikalbėjo ir susidraugavo. Tačiau vieną dieną tėvas, grįžęs iš Onušio, pranešė negerą naujieną: už kareivio ruso slėpimą visai šeimai grėsė sušaudymas. Toks buvo okupacinės vokiečių vyriausybės įsakymas. Mama sudegino viską, kas buvo įtartina ar priminė esant rusų kareivį namuose. Paskui aprengė kareivėlį civiliais drabužiais, suruošė nemažą maisto atsargą, brolis jį palydėjo į mišką. Atsisveikindamas kareivėlis padėkojo už slaugą ir rūpestį, padovanojo broliui savo automatą. Ar pasiekė tas mažaūgis, ne didesnis už savo šautuvą kareivėlis saviškius ir namus, slapstydamasis keliaudamas miškais, mes nesužinojome. Jis tik žadėjo mamai niekada neužmiršti mūsų šeimos, motinos gerumo, mūsų vandens ir duonos.

Į mokyklą atsiuntė naujus mokytojus, ir mes vėl pradėjome mokytis. Tik ramybės kaime jau nebuvo: kasdien vis baisesnių ir žiauresnių įvykių liudininkais tapome. Jau 1943 metų pradžioje kaimuose pasirodė gaujos raudonųjų partizanų. Pasakyti, kad jie plėšikavo, atimdavo iš žmonių maistą, gyvulius, būtų per maža. Jie naikino, žudė, šaudė niekuo nekaltus, labiau išsilavinusius, šviesesnius kaimo žmones.

Sunku visa tai prisiminti... Ankstyvą rytą raudonieji partizanai nužudė kaimynų Žydeckų motiną, paskui – tėvą, padegė namus ir palaukė, kol gaisras įsiliepsnos. Sudegino

iki pamatų. Ir visa tai vyko vaikų akivaizdoje. Benamiais našlaičiais liko du broliai, mano klasės draugai. Vyresnysis Jonas buvo stiprus ir vikrus. Suakmenėjusiu žvilgsniu jis stebėjo tėvų žūtį. Be abejonės, širdyje prisiekdamas atkeršyti.

– Koks vaikų likimas? – pertraukiu ramų, vyrišką, žodžiais neišgražintą Alfonso Lukšio pasakojimą.

– Sudėtingas, negailestingas gyvenimas jiems teko, kaip ir visai mūsų kartai, – sako Lukšys. – Liko našlaičiai vieni, prisiglausdavo, slėpėsi tai pas vienus, tai pas kitus, bet nesiryžo palikti savo sudegintos sodybėlės. Mat liko tvartelis ir keli gyvulėliai. Vaikai dažnai nakvodavo tvartelyje kartu su karvute. O kai 1944 metais vėl mus okupavo sovietai, tai pirmiausia pas vaikus atskubėjo rusas milicininkas su stribu Rasachacku. Surinko dar likusį vaikų turtą, išsivedė karvutę iš tvartelio, liepė pakinkyti arklį ir patiems į vežimą sėstis. Karvutę pririšo prie vežimo, vaikus įtaisė vežimo gale, o patys susėdo priekyje. Arkliui pajudėjus, vyresnysis brolis Jonukas spėjo sugriebti vežiman įmestą kirvį, kurio stribas nepamatė ir trenkė Rasachackui per galvą. Milicininkas atėmė iš Jono kirvį, tačiau per grumtynes nepastebėjo, kada jo paties ginklas atsidūrė bernioko rankose. Tada viską metęs milicininkas pabėgo. Nubėgantį jį dar spėjo Jonas apšaudyti. Vaikai pasislėpė pas partizanus. Partizanaudamas žuvo jaunesnysis brolis, o vyresnįjį, sunkiai sužeistą kautynėse, suėmė ir nuteisė 25 metus kalėti. Jis sugrižo: pavargęs, netekęs sveikatos, tačiau jam nebuvo leista ramiai gyventi likusį laiką. Jį nužudė Karolavičius. Spėjama, jog tai buvo suplanuota žmogžudystė, kad tik neliktų liudininkų ir niekas nesužinotų apie kruviną raudonųjų partizanų veiklą Dzūkijos kaimuose. Deja, nuoga teisybė vis tiek išskyla iš praeities. Nekaltai pralieto kraujo neįmanoma paslėpti.

Alfonsui Lukšiui jau ėjo keturiolikti metai. Pernelyg skaudžiai ir ryškiai vaikinuko sąmonę palietė degančių

sodybų gaisrai, sušaudytų aukų laidotuvės ir kaimo vyrų pasitarimai dar išlikusiose trobose. Ūkininkai ruošėsi gynybai nuo plėšikautojų, vienijosi į savigynos būrius, suprastę, kad lazdomis prieš ginkluotą smurtautoją neapsigins. Buvo surinkti ginklai, kuriuos vaikai sutempė iš visų pašalių. Vyrai svarstė, kokia šalis toji Rusija? Jos žmonės badavo, trūko duonos, o ginklams pinigų užteko. Gal todėl ir mėtėsi kalašnikovai ir vokiški automatai kareivių būriams pražygiavus. Į karo pabaigą visi vienodai sužvėrėjo: ir vokiečiai, ir rusai. Tik nekariaujančios Lietuvos nebuvo kam ginti.

Jau nuo 1942 metų rudens Onušio, Valkininkų, Aukštadvario apylinkėse prasidėjo neregėti rusų partizanų plėšikavimai, nekaltų žmonių žudynės, prievartavimai. Ir vieni, ir kiti okupantai naudojosi Lietuvos ūkininkais: vieni plėšė reikalaudami nepakeliamų mokesčių, kiti šaudė ir degino namus. Nužudyti žmogų buvo lengviau nei priploti uodą. Kas naktį Dzūkijos padangę nušviesdavo padegtų sodybų gaisrai. Neaplenkė atėjūnai ir Lukšio namų.

– Su nerimu savaitgaliais brolis Vytautas iš Trakų mokytojų seminarijos, ir aš iš Aukštadvario progimnazijos skubėdavome namo. Atsimenu, – pasakoja Alfonsas Lukšys, – 1943 metų pavasario vakarą į mūsų namus susirinko aplinkinių kaimų jauni vyrai, atėjo ir mokytoja. Ilgai šnekėjosi, tarėsi. Vienas savigynos būrys susikūrė mūsų kaime. Tada sukrutom visi: brolis iš sudegusio rusiško tanko pargabeno priešlėktuvinį kulkosvaidį. Išardėm, nušveitėm, išmirkėm tepaluose vidaus mechanizmus ir nudžiugom: veikia!

Iš visų palėpių kaimo vaikai sunešė nuo tėvų paslėptus ginklus. Nuo tada pagal nustatytą grafiką mūsų namuose net ir naktimis iš eilės budėdavom. Apsiginklavo kaime visos šeimos, kuriose dar buvo likę gyvų vyrų. Rudenėjant tolimas giminaitis nuo Valkininkų, sutikęs tėvą, įspėjo, jog mūsų namus žada aplankyti „nekviesti

svečiai“ – raudonieji partizanai. Aišku, jie lauks tamsesnių naktų. Ruošėmės deramai sutikti „svečius“...

Pamatykime skaudžiausius įvykius brolių akimis. Tą dieną buvo sudaužytas gražus vaikų pasaulis ir tikėjimas žmonėmis. Tą dieną jie neteko namų, šiltos užuovėjos, taip reikalingos bręstančiam paaugliui. Baisioji naktis pasiliko paveiksle su dūmais, ugnies atšvaitais ir Kūčių vakaro tragedija.

Gaisrų pašvaistės Šv. Kūčių naktį

Tėvas su sūnumis slapta ruošėsi galimam raudonųjų partizanų užpuolimui, nors niekas nežinojo dienos, kada jie ateis. Vyresnysis brolis Vytautas su Alfonsu kasė iš namo požeminį išėjimą į bunkerį bei išlikusią sodyboje ledainę, kurią pavertė gilia duobe. Iškastą smėlį pylė aplink pamatus. Tą pastebėjęs vis dažniau ėmė lankytis nekviestas kaimynas Jonas Virganavičius ir smalsiai klausinėti, kodėl taip aukštai apkasami namo pamatai. Tėvas paaiškino, jog pranašaujama būsiant šaltą žiemą, patarė šitaip apšildyti savo gryčią ir kaimynui. Atrodo, kaimynas patikėjo, liovėsi smalsauti ir ėmėsi darbo savo sodyboje. Mat Jonas Virganavičius buvo net tik didelis plepys, galėjo už pinigų ir velniui sielą parduoti.

Motina išrinko stipriausias marškas ir jomis, smarkiai įtempus, nakčiai buvo nukalti langai. Tėvas vienintelis žinojo, ko sulauksim, vaikai tik nujautė nelaimę. Ir tą 1943-ųjų šventą Kūčių vakarą vaikai grįžo namo dar su šviesa. Skubėjo visi susirinkti Kūčių vakarienei, pabūti po tėviškės namų dangumi, pamatyti stebuklą naktį, kada tau kalba visa, kas gyva aplinkui. Nieko labiau už Kūčių vakarą nelaukdavo vaikai: tai būdavo stebuklingos šeimos artumo minutės, lydimos gerų linkėjimų, dvelkiančios šventa dangaus tolių paslaptimi.

Namai pasitiko vaikus su kvepiančiais mamos kepiniais. Kūčių vakarienės skanėstai jau buvo sudėti ant didelio balta staltiese padengto stalo. Mamos akyse švietė džiaugsmas ir viltis: visi gyvi ir sveiki! Tik tėvas apsiginklavęs pakvietė vyresnius sūnus ir išėjo į kiemą apsižvalgyti. Po sočios ir skanios Kūčių vakarienės aplankė gyvulėlius, pasiklausė tyliausios metų nakties ir susiruošė miegoti. Buvo ramu. Svaiginamai migdė šventiškai mamos paklota lova, gaiva ir vėju kvepianti patalynė. Vos šeima spėjo užmigti, ėmė smarkiai loti vilkinis šuo, ištikimas mūsų sargas. Tėvas, pirmasis pakilęs, davė ženklą nedegti šviesos. Visi skubiai apsirengė, sugriebė ginklus ir puolė į slėptuvę. Alfonsui nesisekė, nespėjo apsiauti batų ir liko slėptuvėje basas. Vyresnieji sūnūs Albinas ir Vytautas su tėvu liko laukti kambaryje. Greit pasigirdo beldimas į duris, įsakymas atidaryti. Albinas paklausė: „Kas ten?“ Atsakymas – spyris į duris. Į namus veržėsi visa gauja. Pasigirdo šūviai, aplink namus ėmė sproginėti granatos. Atrodė, jog tuoj pakils ir užsidegs stogas. Užpuolikai išlaužė duris. Tada šeimos vyrai sulindo į požemį. Žudikų sviestos į langą granatos dėl įtemptų marškų atšokdavo atgal. Šito plėšikai nesitikėjo ir iškart nesuprato, kas vyksta. Atšokusios granatos sproginėjo prie pat užpuolikų kojų ir jie kuriam laikui atsitraukė.

Apsidairę pro langų plyšius broliai pamatė, jog namas apsuptas. Prigludę prie kamienu, pasislėpę už medžių juodavo įsibrovėlių siluetai. Jų būta daug. Tėvas suprato, jog vienas su vaikais neapsigins. Reikėjo kaip nors plėšikus suklaidinti. Broliai Albinas ir Vytautas apsimuturiavo paklodėmis ir, nešini kulkosvaidžiu, per požemį nuslinko į ledainės duobę, toli už namo. Alfonsas su automatu sugrįžo į virtuvę, o tėvas saugojo bunkerio angas. Šeimos vyrai šaudė tiksliai nusitaikę, ilgomis kulkosvaidžio serijomis į užpuolėjus, pasislėpusius už sodo medžių. Iš ledainės duobės į raudonuosius plėšikus pradėjo šaudyti iš

kulkosvaidžio ir tėvas. Pasigirdo rusiškos komandos ir keiksmi. Priešas laikinai pasitraukė. Tada tėvas pasakė, jog plėšikai – raudonieji partizanai ir netrukus sugriš. Toli, nuo kelio pusės pasigirdo sunkiojo kulkosvaidžio kalenimas. Paskui viskas nutilo. Tėvas suprato, kad rusai nepasitrauks. Požemine perėja sugrižo į namą ir vyresnieji broliai, sveiki, nesužeisti. Tėvas liepė taupyti šovinius, šaudyti tik gerai matant taikinį. Liepė stebėti, kad nepadegtų namo, sekti, kas vyksta parke. Nutilę šeimos vyrai laukė antro antpuolio. Neilgai truko mirtina tyla, Priešas sugrižo.

Su degančių šiaudų gniūžte rusai bėgo prie šalia esančio negyvenamo pastato ir bandė jį uždegti. Kiti taikėsi padegti ir gyvenamąjį namą. Tada Vytautas nušliaužė prie durų, atstūmė jas ir granatos sprogimu užgesino degančius šiaudus. Rusai pastebėjo bunkerio angą ir nukreipė automatus tiesiai į tėvą. Tėvas parkrito. Alfonsas nusi-taikė į lakstančius aplink namą plėšikus. Atrodo, kažkurį sužeidė. Ir vėl viskas trumpam nutilo. Laimė, tėvą tik lengvai kliudė kulka. Kai atskubėjo su kulkosvaidžiu Albinas, priešas ėmė trauktis, plėšikai iš kautynių lauko jau tempė savo sužeistuosius. Jie traukėsi. Nespėjo šeimos vyrai lengviau atsidusti, kai išvydo gaisro liepsną: degė kluonas. Rusai atidarė tvarto duris ir išleido gyvulius. Raudonieji traukėsi kartu varydami gyvulius į mišką ir slėpdamiesi už jų. Sugavę šeimos berniukų mylimą eržilą irgi varėsi miško pusėn. Tik bandos negalėjo suvaldyti. Mat karvės pasuko tiesiai į upelį, kur vasarą buvo girdomos ir ten sustojo, o po kurio laiko sugrižo namo.

Šaudmenų šeimos vyrams dar užteko, tačiau vytiš rusus nebuvo prasmės. Du suaugę vyrai ir du jaunuoliai nepajėgtų išgąsdinti tų, kurie planingai šeiminkavo grobdami ūkininkų galvijus ir maistą, degino namus.

Alfonsui tai buvo pirmasis krikštas. Tomis grumtynių akimirkomis gimė dar didesnė panieka okupantui. Kai po kautynių visi sugrižo į namą, išvydo klaidų vaizdą: ant

grindų ištaškyti mamos kepti pyragai, išpiltame kisieliuje mirko saldumynai, voliojosi sušaudyta duona. Tik dabar Alfonsas pajuto šaltį ir pamatė, jog tebėra basas. Susirado batus: vienas buvo sušaudytas, nuplėštas aulas. Apsivė. Tylėjo, nė vienas neprašneko. Sakoma, jog tokią akimirką viršum mūsų praskrenda mirties angelas. Tylėjo šeima: suprato, jog namų jau nebeturi. Jų raudonieji nepaliks ramybėje. Netrukus vėl ateis. Tie, kurių tikslas žudyti, gyvų nepalieka. Po šių kautynių tapo aišku, jog ir kaimynais paskliauti negalima. Niekas, išgirdęs šūvius, į pagalbą neatskubėjo. Gal ir jiems teko sprukti iš namų? Išaušus aptvarkė namus, surinko nesprogusias granatas ir sumetė į ežero gelmę. Tėvas užkalė langus, duris. Ir šeima, pasikinkiusi likusią arkliuką, patraukė į Aukštadvarį.

Ta patį rytą Lukšių šeima sužinojo, jog naktį buvo sudeginta ir kaimynų Matonių sodyba šalia esančiame Babraunykų kaime. Ten kartu gyveno sesuo ir du broliai. Matonytė, iš uždegto namo šokančią per langą, nušovė rusų partizanai, o broliai, prisidengę dūmais, atsišaudydami ištrūko iš apsupties. Pas Matonis buvo apsigyvenusi rusų karo pabėgėlių šeima. Išgirdę šūvius jie pirmieji išbėgo pro duris ir ėmė rusiškai šaukti: „Ką jūs darote! Čia – savi! Nešaudykit!“ Niekas jų šauksmo nepaisė. Kitą dieną likę gyvi kaimo gyventojai laidojo Matonytę Babraunykų kapinaitėse.

Sutikti kaimynai pranešė, jog po Lukšių užpuolimo tarp nukautų plėšikų buvę ir du žydai. Kaimynai stebėjosi ir klausė tėvo: „Už ką jus užpuolė?“ Ir dar priminė: „Jūs Albino uošvijoje, Sprindžiuose, globojot, saugojot nuo vokiečių dvi žydes iš Kauno, maitinot, davėt pastogę, kol jos galėjo sugrižti į savo namus. Žydės dėkojo, net atsilyginti žadėjo ir še tau! Atsilygino. Jūs jas gelbėjot, o žydėliai jūsų namus padegė, galvijus išsivarė!“ Dar po kurio laiko tėvas sužinojo, kad į rusų partizanų būrius Henriko Zimano globojami buvo nusiųsti pabėgę iš Geto žydai – komunistai.

Gal tie žydėliai, plėšikavę Dzūkijos kaimuose kartu su raudonaisiais partizanais, buvo vietiniai, susidėję su komunistais? Niekas to nežinojo, tik kasnakt aplinkui degė kaimai. Motina krikščioniškai paaiškino: „Mes padėjome geroms moterims, juk ne jos atėjo šaudyti į mus ir deginti namų.“

Keturiolikmečiui Alfonsui tyliausią šventą Kūčių naktį pirmą kartą teko paimti ginklą ir nusitaikyti į žmogų. Nereikia klausti, ar to norėjo vaikinai, vos sulaukęs brendimo metų? Reikėjo šaudyti, kad nežūtum pats ir apgintum kitus. Jis norėjo daug ką užmiršti, bet atmintis visam laikui įamžino sužvėrėjusių nuo karo rusų partizanų figūras ir balsus už durų: „Atidarykit, fašistai!“, ir nuo tada lietuviai, kurie nuėjo su komunistais, jam tebuvo verti valkatų vardo. Reikia dėkoti likimui, kad kas naktį matyti gaisrai ir degančios sodybos, nužudytųjų laidotuvės nepavertė jaunuolio širdies akmeniu.

– Vienos už kitą baisesnės žinios sukrėsdavo kaimo žmones, – prisimena Alfonsas. – Dar 1943 metų vasaros pradžioje trylika raudonųjų partizanų užėjo į Rūdiškių kaimą, kur apylinkės vienkiemyje gyveno Gramauskų šeima. Šeimos tėvą raudonieji automatu į nugarą prirėmė prie sienos, užlaužė rankas, žmoną išprievartavo. Visi! Pasikeisdami. „Palikit mus gyvus, – prašė vyras. – Vaikai nedideli... Už ką mus kankinate?“ – klausė. „Tylėt, fašiste!“ Vėl smūgis į galvą. „Išliksiu gyvas – atkeršysiu, – mintyse pažadėjo vyras. – Pirmiausia savus – išdavikus nudėsiu!“ Nespėjo žmogelis sau duoto žodžio išlaikyti. Ilgai teko po to gydyti žmoną psichoneurologijos ligoninėje. Rusams antrą kart sugrįžus, visą Gramauskų šeimą ištrėmė į Sibirą. Komunistų valdžialabai bijojo, kad tik neišaiškėtų raudonųjų partizanų niekšybės.

– Nesistebėkim, – sako Alfonsas Lukšys. – Jiems mes buvome tik... fašistai.

Kad ir kaip buvo slepiami okupantų įvykdyti nusikaltimai, vis tiek vieną dieną žmonės sužinojo tiesą. Sužinojo ir tėvas, kad komunistų lyderio Zimano nurodymu buvo sudaryti sąrašai, kuriuos žmones reikia likviduoti. Sušaudyti, sudeginti kartu su sodybomis, net vaikų nepalikti. Pirmiausia komunistai stengėsi sunaikinti kaimo šviesuolius – mokytojus, kunigus, Nepriklausomos Lietuvos tarnautojus. Tuose sąrašuose buvo įrašyta ir Lukšių šeima.

– Vaikystė ir nerūpestinga paauglystė paliko mus stauga, nė pasidžiaugti nespėjus. Per vieną kruviną šventų Kūčių naktį mes tarsi subrendome giliam ir amžinam dvasiniam pasipriešinimui prieš smurtą, okupaciją ir mums primestą svetimą komunizmo ideologiją. Išmokom tylėti, slėpti savo jausmus ir mintis, nors širdyje liko panieka bet kokiam okupantui. Pasipriešinti buvome per silpni. Prisiūkėme? Galbūt... Reikėjo išgyventi!

Pasakoja žilo plauko sulaukęs menišką sielą žmogus apie savo vaikystės įspūdžius ir nuoskaudas, o aš klausiu: dėl ko, už ką jiems teko tokia sunki bausmė? Nieko neįžeidę, nenuskriaudę vaikai perėjo tikrą Kristaus Golgotos kančių kelią. Be kaltės kalti, pasmerkti pražūčiai nepilnamečiai buvo priversti pamatyti okupantų žiaurumą iš labai arti. Į juos buvo šaudoma, juos vijosi, persekiojo ne tik rusų partizanų, bet ir savų išdavikų kulkos. Jie buvo pasmerkti visą gyvenimą slėpti panieką ir neapykantą užkariautojams, niekada garsiai nepasakyti to, kas degė degė mažose karštose širdelėse. Neužtenka žodžių tai prievartai ir pažeminimui išsakyti.

– 1944 metų pradžioje, po šitiek matytų siaubingų reginių, nekaltų žmonių žudymo, šaudymo, persekiojimo, mes jau nieko kito negalėjom tikėtis iš komunistų valdžios.

1944 metų vasarą, artėjant frontui, nuo Onuškių pusės pasirodė lietuvių savisaugos dalinys ir laikinai užėmė mokyklos patalpas. Vėliau pamatėme ir P. Plechavičiaus

kareivėlius, išvargintus, dulkėtus. Norėjome juos pamaitinti, bet vokiečiai neleido. Gaudė „plechavičiukus” ir susodinę į sunkvežimius išveždavo. Prisimenu, susirinko vyrai ir nutarė užpulti vokiečius, išvaduoti mūsų karius. Tačiau apie tai sužinojęs klebonas atšaldė vyrų aistras, pasakęs, jog dėl kelių nukautų vokiečių bus sušaudytas visas miestelis... Vis dažniau naktimis ėmė skraidyti rusų lėktuvai, kur pakliuvo mėtydami bombas. Miestelis tuštėjo, po turgaus aikštę skraidė išbarstyti įstaigų popieriai. Kas tik suspėjo, stengėsi pasitraukt iš Onušio. Buvo nejauku, vėl pradėjome krauti daiktus vežiman. Ginklų irgi neužmiršom. Artėjant neramiam vakarui išvažiuom į nežinią. Tarp Stakliškių ir Jiezno užklupo naktis. Pirmą kartą tėvui nebuvo aišku, kur pasukti.

Žvaigždėtą naktį šeima miegojo sugulusi aplink vežimą. Rusų lėktuvai maurojo vis arčiau, iš visų pusių girdėjom sprogstant bombas. Neramiai aplinkui klaidžiojo namų numylėtinis šuo Vilkis. Saulei patekėjus, pailsėję vėl visi jautėsi žvalūs. Šeimos tėvas niekada nestokojo optimizmo ir bet kokiai negandai ištikus sugebėdavo iš bėdų išbristi sveikas. Su pirmais saulės spinduliais bėgliai nuo artėjančios okupantų kariuomenės ir fronto vėl patraukė tolyn. Pavažiavę prie Verknės sustojo, pagirdė arklį, visi užvalgė. Po pietų šeimynėlė jau buvo Alytuje prie Juozapavičiaus tilto. Nespėjo apsidairyti, kai pakliuvo į tikrą pragarą. Vienas kitą lenkdami lėkė vokiečių sunkvežimiais, būriais veržėsi per tiltą civiliai bėgliai. Tėvas tokios sumaišties nenumatė. Teko stabtelėti...

– Neapsižiūrėjau, kada mūsų Vilkis pakliuvo po šarvuočio ratais. Aš pravirkau – nebėra Vilgio. Mano ištikimo draugužio, kuriam galėjau skriaudas išpasakoti, o jis viską suprasdavo, tik tyliai inkšdavo laižydamas man rankas... Dar vienas mano vaikystės skausmas... Iš vieno pragaro ištrūkę pasukome Alytaus–Simno vieškeliu, ketindami sustoti tėvo brolio Juozo namuose, netoli geležinkelio.

Mažas geležinkelio tarnautojo namukas, kaip ir karo vėtroje atsidūrusi Lietuva, atrodė liūdnas, pilkas, apgailėtinas. Tik mus, vaikus, džiugino geležinkelio bėgių dundsys ir žadino vaikiškas fantazijas. Šiltai mus apglėbė dėdė Juozas, džiaugėsi, kad dar esame gyvi ir sveiki! Guodė mus: išgyvensim!

Deja, ir čia labai greit pajutom, kad vokiečiai neskuba pasitraukti iš Lietuvos. Ruošėsi gynybai, visus, kuris gyvas ir dar kruta, net senukus, išvarė kasti apkasų. Suvažiavo galybė karinės technikos, Hitlerio armija ruošėsi paskutiniam mūšiui.

– Neliko Lietuvoje ramesnės vietelės, – nusiminė mama.

– Taigi... Nebeliko... – pritarė tėvas.

Net mes, vaikai, supratome geležinę karo logiką: Lietuva jokių teisių nebeturi – mažos tautos privalėjo paklusti galingųjų godulio kumščiu.

– Ar bus kada nors lengviau ir teisingiau? – klausė mama.

– Kai viską iš žmonių atims ir suris, kai praras tūkstančius gyvybių ir išsilaižys žaizdas, vėl panorės grobti ir kariauti, – kalbėjo tėvas. – Šitie dideli ir galingi negali gyventi be karo. Grobti lengviau nei ką nors sukurti savo rankomis...

O mes išplėtę akis klausėmės, žvalgėmės aplinkui ir laukėm staiga išėjusio tėvo susitikti ir pasitarti „su kuo reikia“ Simne. Mat šeima nusprendė trauktis į Vakarus. „Prieš dviejų okupantų kariuomenę nepakariausim, – sakė tėvas. – Lietuvoje bus tik blogiau.“ Jam pritarė ir dėdė Juozas: „Daugelis ten traukiasi, bet... ar pavyks? Gal duos Dievas, pasiseks...“

Tačiau Simne tėvas susitiko su Lietuvos karininkais ir sugrįžo nusprendęs likti Lietuvoje, ruoštiis ginkluotam pasipriešinimui. Tėtis gavo ginklą – Lietuvos kariuomenės pistoletą su Gedimino stulpais. Dabar toks ginklas – retenybė, istorinė vertybė, o tada tai buvo ir kovos už laisvę

simbolis. Tad, nuspręsta: liekame Lietuvoje.

– Gal alkiui, gal skausmui ir vargui, bet savo Tėvynėje, – džiaugėsi mama, visai nesižavėdama tolima Amerika, kur pabuvusi ji nesijautė sava. Per anksti nudžiugo mama, per anksti...

Tėvai nutarė, jog mums bus saugiausia Barčių kaime prie Dusios ežero. Čia buvo Simno gimnazijos mokytojos Babrauskaitės tėviškė.

Iškeliavome ir sustojome prie Dusios ežero. Atrodė, jog čia bus ramu. Kur tau! Greit prasidėjo tikras pragaras. Atsidūrėme pačiame dviejų armijų viduryje. Iš abiejų pusių gaudė kanonados, naktimis sproginėjo bombos, gaisrų pašvaistės nušviesdavo ir mus priglaudusius namus. Brolis Albinas su žmona irgi liko su mumis, nusprendęs: „Kas bus – tebūna! Gyvensim Lietuvoje.“ O Juozas, įsidėjęs duonos kepalą, nespėjęs nė su visais atsisveikinti, sėdo ant dviračio ir nusistūmė Vakarų pusėn. Laiku suspėjo pasitraukti ir greit atsidūrė JAV, kur ir gyveno. Brolis Vytautas, nepasivijęs mūsų Aukštadvaryje, irgi dingo. Po ilgų varginančių klajonių Vytautas pasiekė Kanadą. Tik mūsų mama, naktimis aplinkui sproginėjant bomboms kartojo tarsi malda: „Verčiau mirti, nei vėl atsidurti visai svetimame krašte... Vaikai, – sakė ji mums. – Kas yra Tėvynė ir gimti namai, supranti tik visko netekus...“ Ji drąsino mus, nors dar niekam nebuvo aišku, ar pasieksim tikslą sveiki, ar atrasim saugius savo namus? Visi dar kantriai laukėme Barčiuose – kas bus? Vos pasitraukdavo frontas kiek toliau, aš su broliais Adolfu ir Jonu eidavom rinkti vokiškų ginklų. Rasdavom daug nesprogusių granatų, numestų šautuvų, šovinių, net vokiškų faustpatronų. Nežinojom, kaip su jais elgtis, todėl atsargiai slėpdavom miške. Paskui tais ginklais pasinaudojo partizanai. Frontui nutolus radome ypač daug vokiškų kulkosvaidžių ir šovinių. Apsirūpinę ginkluote, važiuoti pasukom namų link. Jeigu to nori tėvas, vadinasi, taip reikia. Ginsimės savo namuose. Jeigu

teks mirti, tai tik ant savo namų slenksčio. Brolis Albinas su žmona pasiliko Barčiuose, o tėtis su „pagrandukais“, kaip mus vis pavadindavo, patraukė į Grinkavą. Jau ne pirmą kartą – gimtinės link.

Tėvas apvilko mus ilgais plačiais marškiniais, apsvyniojom aplink liemenį vokiškų kulkosvaidžių šaudmenų juostas. Išvažiavome. Vos priartėjom prie Nemuno, tėvas pamatė, jog čia stovi rusų kareiviai. Dėl maskuotės man apibintavo koją, Adolfui – ranką, gerai apkamšėm vežimo šonus ir pasukom per pontoninį tiltą per Nemuną. Tiltą pervažiavome saugiai, niekas į mus dėmesio neatkreipė. Tačiau, nuvažiavus kelis kilometrus, vienoje kelių sankryžoje prikibo ruselis patrulis ir ėmė šaukti: „Kas tokie? Kur ir ko važiuoja? Nuo ko bėga?“ Laimė, mus išgelbėjo tėvo kalbų mokslai. Jis gerai mokėjo rusų kalbą ir ramiai paaiškino: „Niekur nebėgam, buvom pasitraukę nuo fronto, o dabar grįžtame namo. Žemės darbai laukia!“ Ruselio būta protingesnio už tuos, kurie degino sodybas, jis pasakė: „Važiuokit, dirbkit. Valstybei reikės duonos, daug duonos.“ Liepė kitiems kariškiams mus praleisti. Kol tėvas kalbėjosi, mes sėdėjom išsigandę ant šieno, beveik apmirę iš baimės: juk po šienu vežėmės nemažai ginklų, kas bus, jeigu vežimą iškratys? Nekratė! Išgelbėjo tėvuko santūrumas. Kiek pavažiavę sustojome pas ūkininką netoli Varčios ir užkasėme ginklus didelėje spalių krūvoje. Vėliau tėtis tuos ginklus pasiėmė. Mūsų tėvas buvo labai paslaptingas, kalbėdavo tik tiek, kiek reikia. Ir mums nuolat primindavo: „Nieko neplepėkit nei su pažįstamais, nei su svetimais, jokių draugysčių! Jokių ryšių su nežinomais žmonėmis. Mus pražudo plepėjimas.“ Įsiminėm tas tiesas visam gyvenimui. Tik tai mus ir išgelbėjo – ne vieną kartą – nuo tikros pražūties. Ypač artėjant prie Onušio tėvas įspėjo, kad bet ko paklausti ne lietuvių kalba, atsakytume tik vienu žodžiu: „Nesuprantu! Neponiat, neznaju!“ Apie Onušį reikėjo labai saugotis lenkų, sulenkėjusių ir

nutautėjusių lietuvių. Iš jų susilaukta labai daug išdavysčių. Neaiškindamas mums, kodėl to reikia, tėvas mokė pažinti, pajusti kiekvieną sutiktą žmogų, nenusukti akių į šalį, bet viską vienu žvilgsniu pastebėti: kaip apsivilkęs, kaip kalba, ar ginkluotas, nužvelgti visą nuo kepurės iki batų. Taip mokėmės saugotis, atskirti priešą nuo draugo.

Kuo arčiau namų, tuo labiau džiūgavo mama: „Jau netoli mūsų Grinkava, čia mus saugos šventos namų sienos!“

Tėtis ramiau atsiduso tik tada, kai išslapstėm visus turimus ginklus.

Namučiai, namai! Važiuojant į Grinkavą, tėtis siaurame miško kelyje nudardeno dešinėn, o mes su mama, apsikarstę ryšulėliais, dar porą kilometrų iki namų ėjome pėsčiomis. Tik man smigtelėjo sunki mintis ir nedavė ramybės: kur, su kuo nueis tėvas? Ar dar sugrįš kada nors į namus gyvas ir sveikas?

Kuo arčiau namų, tuo stipriau plakė širdis ir didesnė nelaimės nuojauta prislėgė. Nutilome visi. Glaudėmės prie mamos. Pagaliau išvydome savo sodybą. Apleisti, sunykę namai, piktžolėm apžėlęs gražus mamos gėlių darželis, kuriame kas rudenį žydėdavo ryškiaspalviai jurginai ir astrai. Pažvelgėm į mamą, vėl į namus. Mama nė žodžio neištarė, bet mes jutom, kad reikia bėgti kuo toliau nuo namų, kur akys mato! Lediniais žvilgsniais mus sutiko namo prižiūrėtojų Vaitkunškų šeima. „Tai... sugrįžot... – sumurmėjo pro nosį. – O mes manėm – jūs jau toli... Tai... gyvi grįžot.“

– Mes parėjom į savo namus, – pasakė mama. – Į savo, ne svetimus... – pakartojo.

Tiesą sakant, vietos mūsų namuose būtų užtekę visiems, bet Vaitkunskai, sulaukę mūsų gyvų, liko labai nelaimingi. Pradėjo mus šmeižti, skųsti sribams, ėmė sekti kiekvieną ne tik motinos, bet ir vaikų žingsnį. Ir vis paklausdavo: „O kodėl tėvas negrįžta?“

– Sugrįš, – atsakydavo mama. – Jei dar gyvas – sugrįš.

Atsiras. Karas yra karas.

Žinojome, kad tėvas pas partizanus, su jais. Apie tėvą mums atnešdavo žinutę ryšininkė Giminaitė, – toks buvo šitos jaunos gražios aštuoniolikmetės merginos slapyvardis. Ji pasakydavo mamai, kur susitiks su tėvu, pranešdavo, kaip jis jaučiasi, kartais paprašydavo surinkti reikalingų žinių ar ištikus bėdai palikti sutartoje vietoje ženklą, kokį nors seną batą ar aplūžusį nereikalingą daiktą. Miškuose gausėjo partizanų, susirinko gausūs būriai Daugų ir Onušio apylinkėse. Jiems reikėjo maisto ir ginklų.

Aplinkiniais keliais, sumėtydami pėdas, palaikėme ryšius su tėvu. Akis į akį nesusitikdavom, tačiau visada žinojom, ko jiems reikia: drabužius, maistą, vaistus palikdavome sutartoje vietoje miške.

Nelengvos buvo dienos, ypač motinai...

Nesusimąstome, ką išgyveno per svetimą karą Lietuvos vaikai, atsidūrę išdavysčių, prievartos ir žudynių laike. Ką iškentė sribų būstinėje paaugliai, matę niekinamą, sužvėrėjusių kagiebių tardomą motiną, kruvinai sumuštą? Ar žino didieji karų ir okupacijų politikai, ką jie pasėjo ištisos kartos vaikų širdyse ir ko, nužudę tūkstančius vyrų miškuose, nepajėgė nužudyti?

Pabūkime trijų drąsių brolių vaikystėje, jų sunkiausiose, beviltiškose dienose. Tos dienos primins seną tiesą: jei nieko nesugebi sukurti, žmogau, jei išmokai tik atimti iš tų, kurie gyvena savo rankų darbu, tai tau iki išdavystės labai trumpas žingsnelis...

Kaimynai Vaitkunscai, įsitvirtinę Lukšių sodyboje, vykęsi, jog šie niekada negrįš namo. Tačiau jie grįžo. Todėl Vaitkunškų priešais tapo net nepilnamečiai vaikai. Vos šeima spėjo pareiti į namus, vos pradėjo gyventi pasitvarkę, partizanai motiną įspėjo, kad Vaitkunskas yra sribų parankinis. Išdavikas. Liepė saugotis. Neveltui sakoma, jog išdaviko reikia ieškoti tarp tų, kurie labai arti tavęs... Tačiau sunkiausia buvo numatyti priešą klastą vaikams.

Aušo gražus rudens rytas. Vaitkunskienė, apsimetusi, jog nori padėti, pranešė vaikams: „Ateina sribai! Slėpkitės!“ Vaikai išsigando, bet kaimynė nuramino: „Į Verknės pakrantę bėkit, į krūmus.“

Nespėjo broliai pasiekti krūmokšnių, kai į juos pradėjo šaudyti sribai. Mat Vaitkunskienė ir sribus „pamalono“ pasakiusi, jog prie upės slepiasi partizanai. Broliai Alfonsas ir Adolfas atbėgo iki Verknės jau sribų kulku apšaudomi. Adolfas gerai plaukė, todėl skubiai paniro į Verknę. Ir Alfonsas, pribėgęs prie brastos, jau krapštėsi į kitą krantą. Broliai išgirdo, kaip išbėgusi į kiemą motina šaukė sribams: „Nešaudykit, ten – vaikai!“ Vaikai motinos šauksmą girdėjo, sribai – ne. Jie šaudė į beginklius nepilnamečius vaikus.

Plaukiant įmirko Alfonso kailinukai ir ėmė jį tempti gelmėn. Jam pavyko įsikibti alksnio šaknies jau kitame krante ir, pasislėpęs po medžiu, stabtelėjęs karvių išmin-džiotoje griovoje, jis kūnu pajuto šūvius – vieną, antrą ... Laimė, tebuvo peršauti šlapi kailiniai. Jis nušliaužė į krūmus ir pasislėpė tankmėje. Kelios kulkos pavymui nukrito į vandenį. Kai šūviai aprimo, pakrūmėm nuslinko ir pasibeldė į pamiškėje gyvenusių kaimynų duris.

– Kas nutiko? Įkritai upėn? – sunerimo kaimynė, išvydusi nusigandusį vaiką.

– Į mus su broliu šaudė... Sribai.

– O kur brolis?

– Kai pradėjo šaudyti, mes pasimetėm...

Kaimynė nurengė šlapius drabužius, apgobė sausais, pagirdė šiltu pienu ir pasakė: „Palauk, niekur neik, kol išdžiūsi. Kai pritems, pareisi namo.“ Berniukas veržėsi eiti, nes nežinojo, kas nutiko jaunesniajam broliui ir mami. Gal nušovė? Gal jie jau negyvi?

– Kai šaudė į vaikus, tai jau – ne karas, – pasakė kaimynė ir pažvelgė pro langą. – Tai jau ne karas, o žmogžudystė.

Sutemus šaudant jau nesigirdėjo, aplinkui buvo tylu. Stribai išsinešdino savais keliais. Kitų šaudyti, dar nesugautų gaudyti. Nešinas šlapiais, skylėtais kailinukais ant rankos, Alfonsas priėjo namus jau sutemus. Pažvelgė pro langą: mama sėdėjo apsikabinusi brolių Adolfą ir mažąjį Jonuką. Verkė.

Alfonsas atidarė duris. Motina verkdama puolė prie jo:

– Tu gyvas! O mes jau apraudojom tave. Ačiū Dievui – gyvas!

Nurimusi paėmė šlapius kailinukus. Pamačiusi kulkos suplėšytą skverną, surado adatą su storu lino siūlu ir tarsi nieko nebūtų įvykę pradėjo lopyti.

– Kailinukų dar prireiks, – pasakė.

„Stipri mano mama,“ – mąstė bernelis ir žinojo, kad visada taip bus, kol mama šalia jų: visi pavojai, kulkos ir nuoskaudos pralėks pro šalį. Dar daug ko nežinojo šitas keturiolikto rudens sulaukęs bernelis. Sužinos, nes laikas tuo metu labai skubino, vyte vijo vaikystę iš šiltų tėvų namų.

Po savaitės motina susitiko su partizanais: jie pranešė, kad Vaitkunscai labai dažnai lankosi stribynėje ir saugumiečių būstinėje Onuškyje, o ten iki smulkmenų praneša, kas vyksta Grinkavoje ir gretimuose kaimuose. Ir vėl motina vaikams priminė, kad saugotūsi, su niekuo nekalbėtū ir niekuo nepasitikėtū. Paglostė sūnams galvas ir pridūrė: „Ar neteks mums ir vėl iš namų iškeliauti? Tačiau – kur?“

Iš tiesų, po dviejų dienų Lukšio sodybą apsupo rusų kareiviai. Neleido nei šilčiau apsirengti, nei maisto pasiimti. Tik skubino, skubino! Leido vaikams tik batus apsiauti. Besiruošiant nežinia kur dingo mažasis Jonukas. Mama ženkle parodė vyresniesiems, kad tylėtų. Kareiviai temptė ištempė vaikus iš namų ir kartu su motina išvežė į Onuškio valsčiaus stribų būstinę. Ten tardė, mušė, spardė, klausinėjo, apie motiną, tėvą ir partizanus: „Kada mateisi? Kur

susitinkat?“ Vaikai atsakinėjo, jog seniai tėvo nematę. Tada puolė motiną: „Ir tu nežinai, kur vyras? Banditų išpeiros!“ Rėkė, šaukė grasindami: „Jūs nieko nežinot? Tuoj prakalbėsit!“ Kišo vaikų pirštus tarp durų ir laužė, spaudė, iki kraujo, iki alpulio.

Vaikai tylėjo. Jeigu ir būtų žinoję kur tėvas, jau negalėjo nė žodžio ištarti. Klykė iš skausmo, bet neprakalbėjo. Motinos akivaizdoje iškankinę vaikus nuvarė juos į klėtį, prigrūstą suimtųjų, ir ėmėsi motinos... Kai ją beveik negyvą atvilko iš tardytojo landynės, ji jau nebuvo panaši į moterį. Sūnūs ne iš karto ją pažino. Ji sunkiai prašneko: „Čia aš, vaikai, dar gyva...“ Mama?! Ar tai jų motina? Sudaužytu pamėlusiu veidu, išmuštais dantimis, kruvina, į skutelius suplėšyta suknele... Sudaužę motiną, kol pati jau nepaėjo, vėl pašaukė berniukus:

– Liežuvį išpjausim! – grasino atkišę peilį prie gerklių. – Tada visą gyvenimą tylėsit!

Liežuvio neišpjovė, vėl laužė pirštus. Motina, pamačiusi sužalotas vaikų rankas, puolė prižiūrėtoją: „Matau, jūs komunizmą jau pastatėt. Net vaikai mirtini priešai pasidarė!“ Ką motinai vėliau teko iškęsti, vaikai nesužinojo. Motiną nuo vaikų atskyrė. Išvedė į kitą patalpą. Stribų irštvoje vaikai liko vieni.

Apsikabinę guodė vienas kitą:

– Ar labai skauda pirštus? – glostė ranką brolis broliui.

– Ne... Neskauda, dega rankos. Ir pirštų neištiesiu... Dabar galėčiau jus nušauti, ne taip, kaip tą šventą Kūčių vakarą, kai rankos virpėjo šaudant į orą... – pasakė Alfonsas.

– Mes užaugsim, pakentėsime ir užaugsim... – guodė vienas kitą berniukai. Tačiau neapykanta okupantui augo greičiau už dar gležną vaikišką kūną. Ir sieloje liko neužgyjantis randas. Vieną dieną jie išgirdo motinos balsą. Vedama tardyti ji šaukė: „Prakeiktieji! Nušaukit iš karto! Vis tiek nepasakysiu, nieko nepasakysiu!“ Gaila, tada mama

dar nežinojo, kad vyriausiąjį sūnų Albiną jau buvo sugavę sovietai ir išsiuntę armijon, tiesiai į rusų frontą. Sugauti padėjo savi išdavikai.

Motina su sūnumis išvežė į Trakų kalėjimą. Nuo tada vaikai jos jau nepamatė ir neišgirdo.

Trakų kalėjime vėl tas pats: nuveda prižiūrėtojai vaikus tardyti, pagrasina, suspardo ir su kiekvienu spyriu klausia: „Kur tėvas? Kam perdavėt maistą miške? Kokias žinias rinkot? Kur partizanų bunkeris?“ Rusų kalbos vaikai pradėjo mokytis išsimindami keiksmožžius, nes tardytojui daug žodžių nė nereikėjo, užteko keiksmų.

Kai atvesdavo tardyti naują įkalintą vyruką, tada vaikus nutempdavo ir įgrūsdavo į sausakimšai pilnutėlę kamerą. O ten jie pro sulaikytųjų kojas nuslinkdavo į tamsiausią kampą ir slėpdavosi už suimtųjų nugarų. Gerokai vėliau vaikai sužinojo, kad motiną be teismo nuteisė dešimčiai metų kalėjimo iš išvežė į Komijos lagerius.

Mama vaikams pasirodydavo tik sapnuose. Visą likusį gyvenimą lankė vaikus sapnuose. Ateidavo visada šviesi, balta palaidine, kaip Kūčių vakarą, ir šypsodavosi. Tiesdavo rankas apsikabinti, bet ištirdavo tarytum rūke jos paveikslas, nė nepasiekęs maldaujančio sūnų žvilgsnio: „Mama, neišeik...“

Sapnai – žinia, kurios jie tada nesuprato. Motina iš Komijos lagerių nesugrižo. Pasiligojo, nesulaukė Stalino mirties. Ir užaugę vyrais ažuoliukais, kaip sakydavo motina, jie tik retkarčiais pamatys ją miglotuose sapnuose, o nubudus suspaus širdį begalinis ilgesys. Vaikai nesužinojo kur, kokiame Sibiro kampelyje liko sutryptas motinos kapas.

Dar būnant Trakų kalėjime abu brolius kankino panašūs sapnai: saulėta gimtinės palaukė, žalios bulvių vagos ir abu broliai grimzta į baisią gilią duobę... Nubunda išpilti šalto prakaito.

Išdavikų – varovų medžioklė

Vieną rytą juos išleido iš kalėjimo, Neįtikėtina! Nejaugi Rusija dar nespėjo vaikams konclagerių pastatyti, o turimų jau neužteko visiems suimtiesiems? Atėjo vieną rytą prižiūrėtojas plačiais žandikauliais ir bulvės nosimi, liepė pasiimti daiktus ir gražiai palinkėjęs: „Pošol von!“ – atidarė duris į kiemą.

Vaikai jau sunkiai laikėsi ant kojų, nes duonos kepalas, kurį spėjo sugriebti broliukas, buvo seniai suvalgytas. Tad abu nuslinko iki kalėjimo vartų. Laisvės šauksmas buvo toks galingas, kad atsidūrus už vartų atsirado jėgų bėgti. Kuo toliau nuo visų okupantų ir budelių smogikų! Lėkė abu su vėju tėviškės pusėn, žinojo, jog ten jų niekas nelaukė, nepasitiks tėvas – vis tiek šaukė namai.

Berneliai neklausė, ar reikėjo grįžti namo. Jie jau buvo visko matę, patyrę smurtą, bet vis dar negalėjo patikėti, kad yra žemė, kur leidžiama šaudyti į vaikus, kad iš tos didelės žemės užplūdusi raudonoji grėsmė greit sukautys visą Lietuvą. Nevaikišką baimę patyrę jie greit sužinos, jog auginanti smogikus vieta visada atsiranda mūsų planetoje, tada motinų akivaizdoje šaudomi vaikai...

Pakeliui prie Ilgio ežero broliukai užsuko pas ūkininką ir paprašė valgyti. Šeimininkai pavaišino vaikus riebia, nors gerokai atšalusia, kopūstų sriuba, atpjovė po didelę riekę duonos. Kai jie išėjo, jau temo. Nuo riebaus maisto, ilgai pusbadžiavus, abiems suskaudo pilvus. Tačiau priešus Strėvos mišką skausmas praėjo ir jiedu greitai pasiekė Grinkavą. Užėjo pas kaimyną Juozą Zalecką. Balutes jau traukė plonas ledukas. Sužvarbę, pavargę pasiprašė nakvynės, papasakojo, kas nutiko. Alkani, kalėjime apkrėsti utėlėmis, jie nedrįso net atsisėsti šeimininkei pakvietus valgyti. Geroji kaimynė viską suprato, nusivedė vaikus į pirtelę, pašildė vandens, pasiraitė rankoves ir

išmaudė. Išvalė, iškaitino jų drabužėlius, aprenge švariais marškiniais ir pasodino prie stalo, kur jau garavo spirgučiais pagardintos bulvės, stovėjo puodynė rūgusio pieno. Po kalėjimo tai buvo neregėta puota. Tarsi motina suguldė vaikus, o jie smigte smigo į gilų miegą be sapnų.

Viešėjo pas geruosius ūkininkus kelias dienas. Netrukus vaikus aplankė partizanų ryšininkė Giminaitė ir įspėjo, jog apie jų sugrįžimą jau žino sribai. Buvęs kaimynas Jonas Virganavičius pranešė kagiebigams, kur galėtų sustoti vaikai ir ketina surengti pasalą. Kaimynas Jonas, nepasižymėjęs dideliu proteliu, baigiantis karui, tikėdamasis naudos, griebėsi išdavysčių, iš kailio nėrėsi talkindamas raudoniesiems partizanams ir sribams. Vaikams teko kuo skubiau dingti iš svetingų namų. Berniukai sužinojo ir apie jauniausią brolių Jonuką, kuris spėjo pasislėpti po bulvėmis, kol apsupę namus kareiviai išsivedė motiną ir jo brolius. Vos rusai išgužėjo, Jonukas nubėgo pas vyriausio brolio Albino uošvius, gyvenusius Spindžių kaime, ir pranešė apie nelaimę namuose.

Guodė ramino Jonuką senieji uošviai, nes vaikas rauddojo balsu:

– Gal juos visus sušaudys? O gal jie jau negyvi?

– Nusiramink, – guodė senoji. – Gal paleis. Patardys ir paleis.

– Nepaleis, – sakė Jonukas. – Nepaleis. Aš juos mačiau, kai mamą su broliais išsivarė... Tokie – nepaleis.

Nors Alfonsui tebuvo keturiolika, vis tiek teko imtis vyriausio brolio atsakomybės ir kuo greičiau pasirūpinti, kad mažasis neliktų vienas. Jis pasiuntė Adolfą parvesti Jonuko:

– Apsidairyk, ar tavęs neseka, tik tada eik į sodybą, – priminė broliui.

– Gerai, gerai! – jau bėgdamas šūktelėjo Adolfas.

Kai abu broliai uždusę nuo bėgimo parsirado, kai visi apsikabino ir nuoskaudas išsakė, tarsi baimė pasitraukė.

Jie vėl drauge, nors ir be mamos.

Vakarėjo. Vaikai skubiai susiruošė į kelionę: liko vienintelė viltis – sesuo Marytė, kuri gyveno uošvių Plesevičių namuose, Javaišiškių kaime. Atsargiai pro to paties kaimyno išdaviko Jono sodybą vaikai slinko Aukštadvario pusėn. Slapstydamiesi pamiškėse, apsukdami didžiausius ratus, jau temstant vaikai pasiekė Plesevičių sodybą. Stribų nei kareivių nesimatė, ir broliai drąsiai pasibeldė į duris. Sesuo Marytė glėbesčiavo savo jaunylis broliukus, skubiai susodino prie stalo, sunešė ką skanesnio turėjo. Vos berniukai spėjo pavalgyti, kai nuo Aukštadvario pusės pasigirdo šaudymas, garsiai ėmė loti aplinkinių sodybų šunys. Buvo aišku: stribai vaikų ieškoti pirmiausia skubės čia, pas artimiausius gimines. Gal tai tebuvo vaikus lydėjusi baimė, tačiau sesuo nesiryžo brolių sulaikyti. Greitai temo, berniukai nė nepailsėję paliko sesers Marytės pastogę ir išėjo. Prislėgė baisi nuojauta, jog smogikai labai arti. Ir jei iki šio momento visa tai karo įvykių maišaty broliams atrodė tik pavojingas nuotykis, dabar mažose širdelėse gimė galingas neapykantos jausmas. Jei iki šiol išdaviko reikėjo tik pasisaugoti, tai dabar stribas vaiko akyse jau buvo ne žmogus, ne kvailėlis, nesuvokiantis ką daro, bet žudikas. Jeigu šitaip, tai jis, Alfonsas, irgi kovos! Kaip nors susitiks su tėvu ir išeis į mišką. Taip, partizane, Adomai Lukšy, raudonieji partizanai ir stribai jau medžioja tavo nepilnamečius, beginklius vaikus.

Sesuo Marytė neapsiriko išleidusi vaikus į naktį. Iš tiesų auštant stribai su kareivių daliniu apsupo Plesevičių sodybą, puolė tardyti, šaukti, grasinti, jog visus sušaudys, jeigu nepasakys, kur bandito vaikai. Marytė gynėsi nieko nežinanti nei apie vaikus, nei apie jų tėvus. Per naktį smarkiai pasnigo, pėdsakų neliko, ir stribai, pakeiksnoję fašistus ir buožes, Marytę išsivežė į stribyną. Ten dar kartą iškeikė moterį ir tik tada pastebėję, kad ši laukiasi kūdikio, paleido, pasakę, jog bėgliai niekur nedings. Arba jie tėvą,

arba tėvas juos suras ir...pasigailėjimo nelaukit! Nenorit geruoju susitarti? Abudu nudės!

– Marytė verkdama išėjo namo. Pėsčiomis.

Broliau, tuo metu skuodė iš visų jėgų, stengdamiesi orientuotis tamsoje ir neišklysti iš kelio. Nuėję kelis kilometrus visiškai neteko jėgų ir sustojo miške atsikvėpti. Netoli Daugų ežero ryžosi pasibelsti į pamiškės sodybą pas visai nežinomus žmones. Pasisakė, jog sutemus paklydo, ir paprašė nakvynės, kur nors ant šieno...

– Kur einat? – paklausė šeimininkas.

– Pivašiūnų link, ten mes piemenaujam pas ūkininką, – pirmasis suskubo aiškinti Alfonsas. – Esam totorių vaikai, naktį bijom eiti, miške vilkai bastosi...

– Gerai, – pasakė šeimininkas. – Pasilikit.

Šitas doras žmogus viską suprato. Vaikai – bėgliai. Tikriausiai nuo tremties į Sibirą bėga, o į totorių vaikus tikrai nepanašūs. Gal jų tėvus jau išvežė?

Pavalgydinę vaikus šeimininkai susirūpino:

– Parodykit kojas... Mažasis šlubuoja. Vargeli, kokios nutrintos!

Jonukas vos laikėsi, jam labai skaudėjo kojų padus. Vyresnieji dar šiaip taip, o Jonukas jau nebūtų nė kilometro nuėjęs. Šeimininkas sutvarkė batus, sutepė ir patarė vaikams:

– Visiems tą patį sakykit, jeigu kas... Piemenaujat. Ir daugiau nė žodžio.

Pakaitino sutinusias bėglių kojas karštame vandenyje, davė užkasti. Žiūrėjo geraširdis žmogus į vaikus ir tylėjo. Tylėjo ir meldėsi mintyse: „Dieve, ką daryti? Pasi-gailėk vaikų.“

Sąžinė liepė juos priglausti, jeigu kas, pasakyti, kad tai jų pačių vaikai. O jeigu jie partizanų vaikai, tada visus išgrūs į Sibirą arba sušaudys. Nieko neveiksi, teks išleisti vaikus į kelią, nors širdį graužia nerimas. Juk jau ir čia buvo pasirodę „Smerš“ žudikai. „Supleškins visą kaimą,

liksim be pastogės, be duonos kąsnio. Kad nors žinočiau, kieno čia vaikai?“ – mąstė ūkininkas. Žiūrėjo į pavargusius, išsigandusius berniukus, aiškiai kažką slepiančius, ir tylėjo, vis dar tylėjo, nerasdamas atsakymo – ką daryti? O, jeigu tie, kurie ieško vaikų, jau netoli? Atsiduso senas žmogus, kankinamas sunkių minčių, o Alfonsas, tarsi nuspėdamas šeimininko savigraužą, pasakė:

– Jeigu mus čia suras, tai ir jūsų nepasigailės... Ačiū, sušilom, eisim.

– Prigulkit, kol praauš. Rytas už vakarą gudresnis.

Suguldė vaikus, apklojo, o pats visą naktį, nesumerkęs akių budėjo, klausėsi, žvalgėsi, ar kas nesuka sodybos pusėn.

Vos išaušus, vaikai pakilo:

– Dar kartą ačiū, dėde... Mes jau eisim.

– Padėk, Dieve, – palinkėjo šeimininkas. – Norėjau ilgiau jus užlaikyti, pagloboti, duonos užtektų, bet... Mes jau sąrašuose, ketina Sibiran išvežti. Tik nežinom patys ką daryti: bėgti iš namų, slapstytis, ar laukti, – kas bus, tas bus... Ar tikrai dar turit savų, artimųjų? – vėl paklausė.

– Turim, dėde, susirasim! – pralinksmedėjo Alfonsas. – Sudie!

– Ar toli eiti?

– Pasiėksim. Sniegas pėdsakus užpustė, mūsų jau nepavys...

– Su Dievo padėjimu keliaukit, vaikai. Gal dar kada susitiksim?

Šeimininkas įdėjo duonos kelionei. Vis dar šiek tiek snyguriavo. Pailsėjus keliauti buvo lengviau.

– Viešpatie, kaip gražu aplinkui, rodos, tik dabar pamačiau, kaip gražu, – pasakė Alfonsas broliams ir padrašinso, – viskas bus gerai. Einam tiesiai pas dėdę Vaclovą Baublį į Dvarčių kaimą. Dėdė žinos ką daryti, patars kaip mums toliau gyventi.

Vaclovas Baublys mokytojavo Tolkūnų mokykloje,

buvo mylimas savo apylinkės suaugusiųjų ir vaikų. Berniukai vylėsi, jog ten jų niekas neišduos.

Išaušus miškuose vėl pasigirdo šūviai. Stribai nerimo, gal su kareiviais šukavo miškus, partizanų ieškodami?

Broliai žvaliai ėjo tiesiu keliu, vis apsidairydami, stabtelėdami prie didesnio krūmo ar medžio, skubėjo kuo greičiau pasiekti dėdės namus. Vaclovas Baublys sutilko berniukus su plačiausia šypsena, tarytum būtų žinojęs ir laukęs jų atvykstant. Iškart suprato, jog atsitiko nelaimė:

– Vaikai, kaip jūs atrodot? Su kokiom naujienom atėjot?

Ir nuliūdo sužinojęs, kad jo sesuo, šaunių brolių mamytė, nežinia kur išvežta iš kalėjimo, kuriame buvo žiauriai tardoma. Broliai pasiguodė, jog ir apie tėvą jokių žinių jau seniai neturi, ar dar gyvas? Žinojo, kad tėtis su partizanų būriu laikėsi Onuškio, Daugų ir Aukštadvario apylinkėse, tačiau nieko tikslaus dėdei pasakyti negalėjo.

– Nieko, – tikino dėdė Vaclovas. – Atsišauks, sužinosim, nieko jam neatsitiks... – nuramino berniukus.

– Pailsėkit po kelionės ir baimės, paskui pasikalbėsime.

Apkabino visus iš eilės, dėdienė dengė stalą, nešė vaikams vaišes. Paskui liepė ilsėtis ir apie nieką negalvoti.

– Ne amžinai čia siautės okupantai, – tikino dėdė. – Gal dar viskas vieną dieną bus kitaip...

Ramino berniukus, nors pats labai abejojo, ar tikrai taip greit Lietuvoje kas nors pasikeis. Tačiau broliai nurimo, net Jonukas nesiskundė, kad labai skauda kojas.

– Miegokit ramiai, vyručiai, apie viską pamąstysim rytoj...

Jeigu dėdė juos vyrūkais pavadino, vadinasi tikrai viskas bus gerai. Dėdės namai ilgam tapo savi. Ir iš tėvo sulaukė žinių: gyvas! Išauš pavasaris ir pasimatys su vaikais.

Nė nepajuto berniukai geruose dėdės namuose, kada gluosniai pražydo ir visais kvapais po laukus pasklido gaisra. 1945-ųjų pavasarį Dvarčiuose, pas dėdę, berniukus aplankė Perlojos partizanų būrio vadas pusbrolis Adolfas

Baublys-Merkys. Broliukai sužinojo, kad jų tėtis sužeistas kautynėse į koją ir slapta gydosi pas vyriausio sūnaus Albino giminaičius netoli Rūdiškių. Sveiksta. Greit pasimatys su sūnumis.

Gera žinia pakėlė bėglių nuotaiką. Pas dėdę buvo ramu, ir netrukus berniukai kartu su savo bendraamžiu pusbroliu Liudu ėmė rūpintis šaudmenimis partizanams. Budo jaunystė, o su ja – beribė drąsa ir ryžtas nelikti partizanų kovos nuošalyje. Bėgliai greit suuodė, iš kur galėtų nugvelbti šaudmenų. Paauglystė, audringas šuolis į jaunystės metus, visada būna bebaimis, pašėlęs ir be saiko drąsus. Už poros kilometrų tarp miškelių buvo įkurtas karinis Šačių aerodromas. Berniukai sužinojo, jog po kiekvieno skrydžio rusų lakūnai išmeta šovinių juostas. Pusiau išnaudotas, dažnai net artipilnes keisdavo naujomis. Argi nesusigundysi jas paimti? Drauge su kitais piemenimis broliai nugindavo dėdės karves prie Šačių aerodromo ir laukdavo, stebėdavo, kada išskrenda ir parskrenda lėktuvai. Iš šalies žiūrint galima buvo pamatyti tik nerūpestingus piemenų žaidimus pievoje, berniokų imtynes, visai užmiršus karą ir nerimą, kuriuo gyveno suaugusieji. Tačiau vaikai akylai stebėjo, įsiminė, kurioje vietoje lakūnai palieka panaudotas šovinių juostas po skrydžio. Vos rusai išstums lėktuvą iš aptvaro ir pakeis šaudmenis, berniukai prisėlindavo, skubiai surinkdavo neišnaudotas juostas ir lėkdavo karvių link. Banda tarsi netyčiom, atsisardavo beveik prie pat aerodromo ribos. Sutartinai darbavosi visi piemenys. Skubiai pririšdavo šovinių juostas karvėms prie uodegų, pirmiausia sučiuopę vedlę, o paskui šūkaudami varydavo karves miško link. Vedlė labai greit suprato, ką turi daryti ir klusniai nuveddavo bandą į pačią pamiškę. Už krūmų piemenys greit nurišdavo šovinių juostas, suvyniodavo, o broliai slapstydamiesi nunešdavo į nedidelį miškelį tarp Perlojos ir Dvarčių. Pakiždavo šaudmenis po samanomis sutartoje vietoje. Iš ten šaudmenis

paimdavo partizanai. Vaikinukai nė karto jų nematė. Tai buvo didžioji paauglių paslaptis, apie kurią niekam nevalia žinoti nei kalbėti. Partizanų ryšininkai taip pat nepastebimai šovinius išnešdavo. Kitą dieną vėl linksmi ir vikrūs berniūkščiai žaidė pievoje, ėjo ristynių vis apsižvalgydami, kada ir kur nusileis lėktuvas.

Rizika ir jaudulys, šovinių gabenimas į pamiškę ir gilyn į mišką buvo berniokų pergalė, ankstyvos jaunystės kova, pasididžiavimas. Tačiau visa tai netenkino Alfonso: jis jau seniai norėjo būti partizanų būryje, nelikti tik žvalgu, skaičiuojančiu, kiek kareivių su sribais nuėjo keliu, kur pasuko, kuo ginkluoti. Kartu su juo augo ir panieka okupantui, jo jau netenkino rizikingi piemenų žaidimai pievoje, jis visa širdimi veržėsi į tikrą kovą.

Gavęs leidimą iš dėdės, netoli Lavyso ežero aplankė sergantį tėvą. Pasikalbėję, išpasakojęs, ką patyrė, ką matė, kai kartu su motina vaikai buvo suimti ir tardomi, pasakė:

– Tėti, aš jau suaugęs. Eisiu su tavim pas partizanus. Eisiu, tėti! Niekada priešams neatleisiu už mūsų vargus, mamos kančias, už tai, kad nebeturime namų... Eisiu, tėti! – pakartojo. Ir neišlaikęs tylos paklausė. – Kodėl tyli, tėti?

– Yra įstatymas, draudžiantis į partizanų būrį priimti vaikus, rizikuoti jų gyvybe. Pirma užauk, sustiprėk, tada pasikalbėsime. Ateitis dar parodys, ką galėsi ir privalėsi nuveikti. Tu ir taip labai daug padėjai mums. Taigi nurimk...

Tėvas buvo neperkalbamas. Alfonsas irgi turėjo savo tiesą:

– Tai ką, tėti, iš mūsų viską galima atimti, žiauriai kankinti motiną, šaudyti į mus, o mes tylėsime?

– Mes priešinamės, kaip galime, ir kovosim iki pabaiegos, iki mirties.

– Netiki, kad laimėsime? Kodėl iki mirties?

– Alfonsai, jau sakiau – užauk, dar nors pusmetį palauk ir gerai įsiklausyk, ką sakau! Mūsų priešai – skitų, klajoklių

palikuonys: kur įsiveržė jėga, kur pabuvo nors diena, ten – jau viskas jų! Toks... supratimas. Komunistai tikisi labai greit visą pasaulį užkariauti. Tokie atėjūnų ketinimai, moralė ir tiesa.

– Ar užkariaus?

– Nemanau. Vieną dieną visi pamatys, kas yra komunistai.

– Kol tokia diena ateis ir kol visi pamatys ar nepamatys, kas su mumis daroma, mūsų nebeliks. Nenoriu tavęs netekti, tėti. Jau mamytės neturim, kažin ar dar kada nors pamatysim ją gyvą? Kur ją išvežė? Jokios žinutės negauname, ar dar gyva?

Už motiną jis buvo pasiryžęs visą sribyną sušaudyti, bet tėvas ir vėl nuramino:

– Jų – daug, mūsų – saujelė. Teks išmokti ne tik ginklu priešintis bolševizmui. Mąstyk, sūnau, mokykis ir mąstyk. O dabar dar pabūsi mūsų žvalgas. Tu geras žvalgas, sūnau, nenorėčiau, kad žūtum nuo pirmos sribo ar raudonarmiečio kulkos miške... Supratai? Jeigu leisim žūti vaikams, Lietuvos tikrai neliks. Eik, sūnau, eik ir neužmiršk saugotis išdavikų! Jų irgi turim...

Užkariautojų buvo daug, – vaikinukas greitai tuo įsitikino, – užteko ir savų parsidavėlių. Labai greit pas dėdę Vaclovą Baublį ėmė lankytis kaimynas ir atsargiai klausinėti namiškių, kieno čia vaikai apsigyveno. Kur jų tėvai? Ar aplanko?

– Dabar visiems nelengva, – atsakydavo dėdienė. – Turim vieni kitiems padėti išgyventi sunkų laiką.

– Taip, turim... – kalbėjo kaimynas. – Ir išpėk, kad pie-menys kuo toliau nuo Šačių aerodromo gintų jūsų galvijus.

– Būtinai pasakysiu. Žinai gi berniūkščius, jiems viskas įdomu... Sudrausim, ačiū, kad priminėt.... Daugiau ten negins.

– Ar kas atsitiko? – klausė dėdienė.

– Ne. Bet gali atsitikti...

Kai dar po poros mėnesių kaimynas nenustojo klausinėti, kieno mes vaikai, kur mūsų motina ir tėvas – pas mus atskubėjo Adolfas Baublys-Merkys.

– Suradau jums kitą, saugesnę vietą Gojos kaime, netoli Babriškių, pas Kvietkauskus, – pasakė ir pridūrė, – ruoškitės.

Du Kvietkauskų broliai partizanavo, turėjo namie po grindimis įrengtą saugią slėptuvę. Čia sustiprėdavo susirgę ar sunkiai sužeisti partizanai, čia slėpdavosi nuo rusų kareivių per miškų valymus.

Pas Kvietkauskus Alfonsas turėjo pamiršti savo pavardę ir, esant reikalui, kaimynams sakyti, jog esąs Kacinių vaikas, o čia tik piemenaujās. Vadintis Kaciniu buvo saugu, nes visi aplinkiniuose kaimuose žinojo jų bolševikinės pažiūras. Patys Kacinai garsėjo tinginyse ir galybe vaikų, kurių nepajėgė išmaitinti, nes šeimos tėvas net paskutinius centus pragerdavo „troškulio kankinamas“. O tas degtinėlės troškuly s jį dažnai degino...

Taigi Alfonsas Lukšys – dabar jau Kacinių vaikas, išėjęs pas Kvietkauskus piemenauti ir padėti savo šeimai. Protu Alfonsas viską suprato, žinojo, jog taip reikia – niekam nesakyti savo pavardės, apsimesti. Tik širdyje buvo koktu pasivadinus girtuoklio sūnumi. Šiek tiek jį guodė tik tėvo įpareigojimas būti žvalgu. Ganydamas galvijus jis galėjo stebėti visą apylinkę ir sutartais ženklais miške pranešti, kur sustojo ir ką rengia sribai, kur pasirodė ir įsikūrė rusų kareivių dalinys, kiek kokių mašinų pasirodė keliuose. Tačiau kai dar kartą aplankė tėvą, vėl paprašė priimamas į partizanų būrį.

– Nežiūrėk, kad aš nedidelio ūgio, bet jau viską galiu! Viską...

– Žinau, sūnau, tu jau daug gali. Bet tavo kova bus kitokia. Juk sakiau – neturinčių patirties, nepilnamečių į partizanus nepriimam. Daugiau apie tai nekalbėsime. Sutarta? Greit vėl susitiksim, pamąstysim, kur ir kaip gyvensit toliau.

Tėvui negalėjo nepaklusti, nors Alfonsui buvo labai sunku.

Brolius išskirstė: Jonukas liko pas dėdę Baublį, Adolfą įkurdino pas ūkininką Sabulos Joną prie Perlojos. Alfonsas jautėsi vienišas, ilgėjosi brolių.

Graži buvo 1945-ųjų vasara: miške nunoko žemuogės, viliojo ežeras ir nepaisydamas nuolatinio nerimo, baimės, ar tėvas dar gyvas, Alfonsas neprarado vilties vieną dieną tapti partizanų. Rudenėjant, rugpjūčio mėnesį jį aplankė Dainavos apygardos partizanų vadas – Adolfas Ramanauskas-Vanagas. Jis atėjo kartu su tėvu, tačiau tėtis nepasirodė. Liko sargyboje.

Vėl nubudo akimirksniu viltis, – gal jis, Alfonsas, jau reikalingas jiems? Priims į būrį? Tačiau Vanagas prašneko ne apie tai:

– Yra gera geležinkelių mokykla Vilniuje. Kuo skubiau, vaikine, viską palik ir važiuok mokytis. Ten tavo ateitis. Nedelsk.

– To nori tėvas, – priminė vadas.

– O aš noriu pas partizanus. Aš jau vyras, – nenusileido Alfonsas.

Patylėjo Ramanauskas-Vanagas, nužvelgė vaikinuką nuo galvos iki kojų ir pasakė:

– Tu mokysies, berneli, ir dar būsi mums labai reikalingas. Geležinkelių mokykloje gausi pavalgyti ir kasdienę aprangą. O mes duosim žinią, kuo ir kaip mums galėsi padėti. Pirmiausia – įsikurk mokykloje. Ir lauk, mes surasim tave. O dabar keliauk pas dėdę mokytoją Vaclovą Baublį. Jis pasakys, ką toliau daryti.

Atsisveikino, palinkėjo geros kelionės ir dar kartą priminė:

– Privalai mokytis. Visą gyvenimą! Tai tėvo įsakymas. Tik negaišk, pasiskubink!

Ir nuėjo šitas drąsus vyras į miško gilumą, tvirtu žingsniu nė neatsisukdamas į vaikiną, nulydėjusį jį akimis...

Tą pačią naktį sodybą apsupo rusų kareiviai.

– Kieno šitas? – paklausė vienas iš kareivių.

– Ne mūsų, – atsakė Kvietkauskienė. – Tai piemuo, Kacinų vaikas.

Ji verkė be garso. Tyliai nuriedėjo skruostais ašaros atsisveikinant su namais, tėviške ir Alfonsu, šituo „Kacinų“ vaiku.

– O tu ko neini namo? – prikibo prie Alfonso sribas, išvaręs iš namų šeimininkus.

– Kad aš... Bijau grįžti į namus. Visą vasarą ganiau, o pareisiu nieko neuždirbęs. Ką pasakys tėvas? Juk man niekas nesumokėjo už ganymą, – greit sumetė kaip pasiaiškinti nematytam sribui Alfonsas.

– Gerai, – sutiko nepažįstamasis. – Imk veršį iš tvarto ir veskis namo. Bus užmokestis.

Alfonsas sutrikęs stovėjo, nesiryždamas griebti to veršio. „Kam man tas pavogtas, atimtas iš žmonių veršis?“ – nežinojo kaip pasielgti Alfonsas. – Nuvesiu iki pamiškės ir paleisiu... Pareis namo...“ Nusprendė ir jau sukosi eiti. Nespėjo. Paskui išvarytus šeimininkus, pasmerktus tremčiai, atgužėjo vietinių sribų būrys likusio turto sugrobtį.

„Kada jiems bus gana?“ – mąstė Alfonsas, – Juk jau visas sodybas apiplėšė.“ Ir pats sau atsakė: „Turbūt niekada nesustos plėšti.“ Veršis ir tas spyriojosi, bliovė, nenorėjo niekur eiti.

– O tu, piemengaly, ko lauki? Kur tempi veršį? – su bliovė kitas jį pamatęs sribas.

„Viešpatie, koks pažįstamas veidas! – Alfonsas giliau užsmaukė kepurę ant akių. – Kokie vienodi jų veidai. Apgirtę, į akis nežiūri. Gerai, kad nežiūri... Dar atpažintų, kad esu partizano Lukšio sūnus.“

– Ko tyli? – šaukė sribas.

– Man... atidavė veršį už ganymą, – nuleido galvą Alfonsas. – Tie, kurie prieš jus buvo, atidavė.

– Palik veršį ir drožk namo! – vėl užriko sribas. – Kiek laiko dar spoksosi? Nešdinkis! Gal nori kartu su Kvietkauskais į Sibirą?

– Kad aš... Kacinių... aš čia ganiau...

– Tai ir dumk namo, kol į kailį negavai, – nusišiepė sribas. – Žinom tuos Kacinius... patys savo vaikų nesuskaičiuoja...

Daugiau raginti nereikėjo. Laimingas, kad atsikratė veršio, Alfonsas nuslinko iki rugių lauko. O ten, rugiuose, jis jau drąsus vyras. Vykis vėją laukuose, nepavysi! Tiek ir tematė, Alfonso nė pėdsakų neliko, kai atskubėjęs su maišu prisiplėštų gėrybių pasirodė dar vienas sribas ir pasakė: „Kam paleidai vaikiščią? Kažkoks įtartinas? Kieno jis?“

– Sakosi – Kacinių. Piemenavo čia...

– Greičiau, greičiau! – ragino plėšikai vienas kitą. – Jei gu įtartinas, tai niekur nedings. Surasim.

Kiek kojos įkabina vaikas dūmė Vaclovo Baublio namų link. O ten jo jau laukė ryšininė Giminaitė ir pranešė, kad serga tėvas, gydosį Jakulių kaime. Vėl sužeistas. Sunkiai.

Adolfas, kaip stovėjo prie durų sustingęs, išgirdęs blogą žinią, taip ir pasisuko eiti.

– Paimk duonos, – sulaikė dėdienė. – Pakeliui suvalgysi.

Ir įspėjo:

– Neskubėk, eik apsidairydamas. Dabar aplink rusų kareivių pilna. Po šitų kautynių ne vienas ir iš jų žuvo...

Bet Alfonsas bėgo visą kelią, sustodamas tik giliai atsikvėpti, apsidairyti. Atbėgęs į Jakulių kaimą pas tėvą, rado jį leisgyvį, kruviną. Kulkos sudraskė tėvui šoną. Jis pažino sūnų.

– Atėjai... Ačiū, Alfonsai. Man – jau viskas! Mano karas baigėsi... – tėvo veidu žliaugė prakaitas. Jis išsitraukė iš po pagalvės pistoletą. – Aš atsisveikinu. Tu eik, sūnau...

Tavo kelias dar bus ilgas. Tau reikės daugiau už mane nuveikti, išmokti, suprasti.

Tėvas norėjo nusišauti. Kai Alfonsas pajuto, kad visa da stiprus jo tėvas palūžo ir tikrai taip padarys, jis sugriebė tėvo ranką ir sušuko:

– Ne! Dabar aš sakau tau – ne! Tu privalai gyventi! Dėl mūsų visų – Jonuko, Adolfo, vyriausiųjų sūnų. Dėl manęs ir mamos, gal ji atsiras, gal ji dar gyva? Nepasiduok, tėti! Prašau – nedaryk to... – verkė Alfonsas, suėmęs tėvo ranką.

Tėvas nurimo. Tylėjo, ilgai neprabilo, pagaliau pasakė:

– Dabar jie mus, partizanus, su visa kariuomenės divizija medžios. Neišliksim nė vienas.

Tėvui atvežė gydytoją. Jis išvalė, sutvarkė žaizdą, sulopė šoną, nuramino: „Esi labai stiprus, pasveiksi. Tik laikykis!“

Atsisveikindamas tėvas dar kartą paliepė: „Sūnau, važiuok mokytis. Tavo išlikimas – mokslas. Važiuok...“

– Gerai, tėti, gerai, tik tu...

– Gal išgyvensiu. Gal... Eik, sūnau, eik! Aš čia saugus, – paguodė atgavęs dvasinę pusiausvyrą tėvas.

Sūnus tikrai jau buvo suaugęs į vyrą ir žinojo, kad tuo metu nė vienas lietuvis nebuvo saugus Lietuvoje. Juo labiau – sužeistas partizanas.

– Norėčiau pirma išslaugyti tave, tėti, pasaugoti, kol pasveiksi.

– Niekas svetimas nežino, kad aš čia. Važiuok mokytis, sūnau, ir paskubėk. Mes dar susitiksim.

Jie šiltai atsisveikino, tikėdamiesi greit pasimatyti.

Nespėjo partizanų vadas Adomas Lukšys sustiprėti. Pabūgęs dėl savo kailio, o gal įbaugintas ginklu, jį išdavė Jakulių kaimo ūkininkas, labai tolimas giminaitis. Tik stribai su kareiviais nespėjo atlėkti. Paskutinę laisvės akimirką atskubėjęs partizanų žvalgas pranešė, kad Adomas Lukšys išduotas. Pasakė: „Bėk skubiau! Tave išdavė!“ Ir dingo... Laikas nelaukė. Tėvas paeiti dar negalėjo. Vėl ranka pakilo pistoleto: „Koks iš manęs kovotojas? Be jėgų,

be sveikatos“, – pamąstė. Ir ranka vėl suspaudė ginklą, tačiau ne paskutiniam šūviui: tą akimirką jis išvydo maldaujantis sūnaus akis, išgirdo jo žodžius: „Gyvenk dėl mūsų, tėti... Tu gali.“

Ir tėvas pakilo, sutelkęs paskutines jėgas, kokios dar liko šito stipraus vyro kūne. Netoli nuėjo. Parkrito ir toliau jau šliaužte šliaužė. Nualpdavo iš skausmo ir atsigavęs vėl šliaužė. Matyt, žmogaus jėgos neišsemiamai galingos. Pāršliaužė į Dvarčių kaimą pas pusbrolių Liudviką Baublį. Žaizdos vėl sukraujavo. Sunkiai gijo partizanas, saugomas labai negreit pasveiko. Užsiaugino barzdą, tikėjosi, kad jo niekas neatpažins, bent jau kol sustiprės.

Liūdna tiesa: Lietuvoje netrūko išdavikų. Adomą Lukšį, partizanų vadą, 1946 metais išdavė stribų talkininkas Bledda. Adomas Lukšys buvo nuteistas 25 metams lagerio. Kalėjo Komijos lageriuose, susirašinėjo laiškais su žmona, kuri irgi dar buvo gyva, tačiau susitikti jiems neteko. Žmona mirė lageryje. Adomas Lukšys po dešimties metų, praleistų nelaisvėje, jau po Stalino mirties, į Lietuvą sugrįžo visiškai pasiligojęs.

Vos suspėjo grįžti, įkvėpti gimtinės oro, pirmasis jį atskubėjo „pasveikinti“ kagiebigas J. Vėlyvis. Nuvežė buvusį partizanų vadą į Varėną tardymui. Tačiau Adomas jau žinojo, kaip tardydavo saugumiečiai: ne kartą jie jau buvo jį pasiguldę tarp dviejų lentų ir daužė per jas visą kūną. Iškentė... Dabar jau neketino kentėti – kas bus, tas! Ištrūks dar kartą. Varėnoje, supratęs, kad vėl bus tardomas, pasiprašė į lauko tualetą. Jį palydėjęs sargybinis užsirūkė toliau paėjęs, ir to užteko, kad senas partizanas atluptų tualeto lentas ir pabėgtų.

Išvažiavo ir pasislėpė Klaipėdoje. Deja, sveikatos ilgam ir laisvam nelaisvame gyvenime jau neužteko. Kaip ir daugelis jo bendražygių, Adomas Lukšys sugrįžo į Lietuvą tik numirti... Prieš mirtį jį džiugino tik jo sūnus. Adomas palaidotas Simno kapinėse.

Tyli kova – tavo viltis

Ką nuveikė Alfonsas, atsisveikinęs su tėvu? Paklusęs jo sprendimui, vėl nuskubėjo pas dėdę Vaclovą Baublį, papasakojo apie susitikimą su tėvu. Dėdė išrašė jam Tolkūnų pradžios mokyklos baigimo pažymėjimą ir suruošė kelionėn į Varėną, kur iš svetimo skyriaus vaikinai turėjo gauti pažymą, jog siunčiamas stoti į geležinkeliečių mokyklą.

Tarp kelių brangių daiktų ir duonos kelionei paslėpė savo asmeninį pistoletą, kurį slapta nuo visų saugojo vildamasis tapti partizanų. Reikėjo ginklą atiduoti tiems, kuriems jis dar buvo reikalingas. Susitikęs Dvarčiuose su išeinančiu į partizanus jaunu mokytoju, atidavė jam ginklą, palinkėjęs nežūti.

Pasikabinęs per pečius maišelį su daiktais ir maistu, išėjo pėsčiomis į Varėnos valsčių.

Buvo graži saulėta rugpjūčio pabaiga. Kvepėjo rudeniu nupjauti laukai, vorai audė tinklus ant rugienų ir pievų, brangakmeniais žvilgėjo ramos lašeliai voratinkliuose. Buvo iki skausmo gražu ir liūdna. Prasideda jo kelias į mokslą. Kas jo laukia? Ką reikės nugalėti savyje, kaip užmiršti išgyventas netektis, nuoskaudas? Stribų medžiojamo vaiko – bėglio dienas? Žinojo, jog šito jis niekada neužmirš... Aiški liko tik viena tiesa: tėvai jam negali padėti, net palydėti į didelį mokslo pasaulį mažu takeliu, nes jis nebeturi namų. Juos jau užėmė svetimi! Į mokslus Alfonsą išlydėjo nerimas, sėlinanti iš paskos baimė ir alkanų vargo dienų nuojauta.

Eik, vaikine, į kitą pasaulį su didele vaikystės nuoskauda ir maža viltimi širdyje: nepražūsiu! Sunkią valandą tau padės tėvo žodžiai: „Mokykis, sūnau, nesustok! Tavo kova bus kitokia...“ Ką tėvas norėjo šitais žodžiais pasakyti, jis suvoks gerokai vėliau, kai teks galynėtis už likimą, kai teks tarp tūkstančių beveidžių žmonių išlikti lietuviu širdyje,

kai metų metus reikės laukti Lietuvos atgimimo ir nenustoti tikėjus, jog vieną dieną tauta prašneks apie okupaciją visam pasauliui, padvelks laisvi vėjai, nereikės slėpti, kas buvai ir kas esi, žmogau iš Dzūkijos, Alfonsai Lukšy.

Tik tu tikėk, jaunasis keleivi, iš seno Grinkavos kaimo, nešinas lino maišeliu ir duonos rieke, jog tave sostinė pasitiks išskėstomis rankomis ir visas kliūtis įveiksi, nes pasiėmei iš tėvo didžiausią turtą – dvasios stiprybę, o begalinė motinos meilė išmokė niekada neužmiršti tėviškės, žmogaus vargų ir džiaugsmų. Ir ji lydės tave, stipri motinos meilė į drąsiausią skrydį – mokslą ir šviesą, ir laimins, laimins tavo jaunystės dienas, sūnau iš Dzūkijos.

Ne kelias prailgo, ne nuovargis prislėgė įžengus į Varėnos miestelį, kai laikrodžiai rodė tik devintą ryto. Akmenu slėgė nerimas, ar pavyks gauti taip reikalingą pažymą, neišgirdus klausimo: „Kur tėvas?“

Sužinojęs, kur yra valsčiaus priimamasis, vaikinai įžengė į pirmininko kabinetą. Atėjo nelauktas, nekviestas, netikėtas. Pas pirmininką sugūžėjęs būrys stribų planavo. Ginkluoti, surauktais veidais, žodžiai žaibais trankosi. Nužiūrėjęs mažiau pikta, Alfonsas paprašė: „Parodykit, kuris čia pirmininkas? Man labai reikia pirmininko...“

– Anas... – parodė pirštu stribas į kailiniuotą senyvą žmogelį.

Alfonsas priėjo ir vos girdimu balsu ištarė:

– Dėde, aš noriu mokytis...

„Dėdė“ nužvelgė bernioką nuo galvos iki kojų, paėmė jo ištiestą pažymėjimą, gautą iš mokyklos, ir nuleido akis.

Alfonsui atrodė, kad jis perpus sumažėjo, vos žemė nesulindo, kai „dėdė“ paklausė: „Kieno sūnus?“

– Adomo...

– Adomo... – pradėjo rašyti pirmininkas ir staiga sustingo, įbedė žvilgsnį į būsimą geležinkelietį ir ilgai delsė.

– Adomo? Šit kaip?.. – vis dar įsistebeilijęs į Alfonsą įkišo ranką į kišenę, iš ten ištraukė murziną maišelį, lėtai

atrišo, išėmė antspaudą, leptelėjo ant pažymos ir pasakė:

– Važiuok... Važiuok!

Alfonsas jį pažino: tai buvo tolimas tėvo giminaitis, kai-me pravardžiuojamas Levanka. Du jo sūnūs tapo sribais ir greit pagarsėjo plėšikavimu ištremtųjų namuose, skundais ir vėliau vykusiais žmonių areštais. Bijodamas dzūkų keršto, netrukus Levanka pasitrauks į Kaliningrado kraštą ir ilgam pradings visiems iš akių. Tačiau šią valandėlę jis kažką svarstė ir vis dar laikė pažymą rankoje. „Dėdė“ irgi pažino šitą... partizanų vado sūnų. Tikriausiai sąžinė neleido, tiek daug žmonių išdavus, sutrukdyti vaikui mokytis ir išlikti gyvam. Be to... Slegiančią kruviną dieną šitas berniukš-tis vienintelis jį pavadino šiltu dėdės vardu.

Ilgai svarstęs pagaliau atidavė pažymą:

– A! važiuok... Adomo sūnau...

– Ačiū, dėde... – užsimaukšlinęs kepurę iki pat akių, tarsi būtų nusikaltėlis, jis šmurkštelėjo per sribų būrį ir skubiai nėrė pro duris. Sunkių minčių slegiamas nupėdino į geležinkelio stotį. Traukinys, į kurį norėjo kuo greičiau įsėsti, neskubėjo. Panašių keleivių į Vilniaus kraštą buvo nemažai. Ir visi, regis, neturėjo pinigų bilietui nusipirkti. Kai pavakary pasirodė lauktasis traukinys, Alfonsas kartu su jaunimėliu įsitaisė ant krovininio vagono stogelio. Tvirtai įsikibo į ventiliacijos kaminėlį ir laukė, kada traukinys pajudės. Jau prietemoje atsidūrė Valkininkų stotyje. Čia keliautojus be bilieto apsupo raudonkepuriai kareiviai ir ėmė visus svaidyti žemėn. Priešintis nebuvo prasmės: kareivių buvo daug. Vos spėjęs sugriebti savo maišelį, stiprių rankų nustumtas Alfonsas nukrito ant žemės šalia bėgių. Tuo momentu traukinys pajudėjo, ir vaikinui užėmė kvapą: nuo ratų bildesio spengė ausyse, traukinio ašys vis kliudė tai galvą, tai kojas, kol nubildėjo paskutinis vagonas ir išblėso kankinanti mintis: „Ar neliksiu čia gulėti negyvas?“ Traukiniui nubildėjus, tik po gero pusvalandžio vaikas atgavo jėgas. Kitas traukinys į Vilnių

pasirodė vidurnaktį. Suradęs didoką plyšį tarp pakrautų vagonuose lentų Alfonsas pasiekė Vilnių.

Kokia laimė! Geležinkelių mokykloje jį priėmė nieko neklausinėdami. Prasidėjo didelis nelengvas kelias į mokslą. Mokytis buvo nesunku, nes Alfonsas jau buvo baigęs pirmą progimnazijos klasę ir daugelis dėsomų dalykų žinomi. Tačiau gyventi be šeimos labai sunku, nors jis jau išmoko neatvirauti, nekalbėti ko nereikia, pastebėti tuos, kuriems rūpėjo kiekvienas moksleivio žingsnis. Laukė nesulaukdamas žinučių nuo tėvo, vis dar nežinojo, kur motina. Vilniuje susitiko su sesers vyro broliu Pauliumi Plesevičiumi, kuris studijavo statybos technikumė. Jo sesuo Mika studijavo mediciną. Tai buvo vieni veikliausių studentų judėjimo aktyvistų. Grupelė jaunuolių rinkdavosi konspiraciniame bute Žvėryne, sekė politinius įvykius, o per ryšininką Joną padėdavo partizanams. Iš „Tiesos“ spaustuvės parūpindavo šrifto, studentės medikės gaudavo reikalingų medikamentų.

Nepaisant vargo, neretai ir alkio, gyvenimas buvo įdomus. Alfonsas jau nesijautė esąs šalia didžiosios kovos. Tačiau jį vis dar lydėjo baimė, kad tėvas žiauriai kankinamas, tardomas neišlaikys, išsidos ir paskui tėvą bus suminti vaikai.

Partizanai išaiškino tėvo išdaviką – Bledą iš Tolkūnų kaimo ir jis karo lauko nuosprendžiu buvo sušaudytas. Alfonsui rodytis Varėnos apylinkėse tapo pavojinga, nes labai pagausėjo išdavysčių. Kada po didžiausios partizanų išdaviko Markulio klastos buvo nužudyti daugelio būrių vadai, suimti per kautynes sužeisti partizanai, pavojus jau grėsė ir jų ryšininkams, rėmėjams bei artimiesiems.

Negalėjo naudotis konspiraciniu butu ir studentai. Jie rinkdavosi prie radijo bokšto, tačiau prieblandoje pastebėję prie medžių prigludusius siluetus, visus ryšius laikinai nutraukė.

Klaidžiodamas gražiose Puškinovkos apylinkėse Alfonso pastebėjo, kad į dviejų aukštų namą atvažiuoja ir netrukus vėl išvažiuoja į partizanus panašūs žmonės. Kai kurie jų vilkėjo Lietuvos kariuomenės uniformą. Vėliau paaiškėjo, jog tai buvo Sokolovo smogikai, kurie, apsimetę Lietuvos partizanais, žudė šeimas negailėdami ir nepalikdami gyvų netgi vaikų.

Greit konspiracinio buto šeiminius Plesevičius su šeima ištrėmė į Sibirą, paskui suėmė jų sūnų studentą Paulių ir dukrą Mikaliną. Studentus irgi pasmerkė penkeriems metams lagerių vergijos.

Naujos netektys, kasdienybė be namų ir artimųjų, nuolat lydinti baimė – suims, ištrėms, įkalins – išvargino Alfonso. Tik jaunystė ir tolimas tikslas vertė ateitį piešti šviesiomis spalvomis. O jis turėjo didelį tikslą. Geležinkeliečių mokykla tebuvo kelio pradžia, kur jis gavo pastogę, lovą, kasdien bent šį tą pavalgyti, jo laukė visada atvertos bibliotekos durys.

Su išlikusiais partizanų rėmėjais, kurie dar nesuimti, tik minutėlei susitikdavo gatvėje, pasikeisdavo naujienomis ir atsisveikindavo.

Į tėviškę sugrįžti nebuvo jokios vilties. Ten įsikūręs šeiminkavo išdavikas Vaitkuskas. Dar rodė savo valią ir galią žmogžudys Rasachackas. Visada ginkluotas, plėšikavęs per vokiečių okupaciją ir pajutęs, jog šie pralaimės karą, greit persimetė pas rusų partizanus, plėšikavo toliau, išdavė ir pasmerkė Sibiro tremčiai daugybę žmonių. Įsigalėjus sovietų okupacijai, Rasachackas buvo vienas iš žiauriausių sribų – kur praėjo, ten liejosi kraujas, tarsi būtų beprotybės apsėstas. Gal negalėjo pamiršti vaikų aki-vaizdoje kirviu užkapotų savo aukų – vaiko, tėvo ir motinos? Pagaliau ir pats susilaukė panašaus galo: buvo užmuštas.

Gal jo aukos negalėjo už artimuosius atleisti, o gal... net kagėbistams atsibodo. Juk sakoma, kad išdavikais naudojama, kol jie reikalingi, po to... sunaikinami.

Visi tie įvykiai norom nenorom atvydavo abejonę, ar jaunos viltys nesuduš į saugumiečių antrankius.

Ir vis dėlto viltis padėjo išgyventi.

– Ne tik viltis, – sako Alfonsas Lukšys. – Mūsų šeimai ir man labai daug padėjo Sigitas Tamkevičius, rėmė moraliai ir materialiai. Dabar jis gerbiamas Kauno arkivyskupas, jį žino daugelis, o man teko laimė pažinti šitą kilnų žmogų dar labai jauną.

Visada būsiu jam dėkingas už paramą, kuri man buvo reikalinga sunkiausiu metu, kad užtektų jėgų tikslui pasiekti.

* * *

Dėkojame už nuoširdų pokalbį ir vaikystės prisiminimus. Atsisveikiname su Alfonsu Lukšiu ir jo gražia šeima, linkėdami šiltų namų šeiminkams didžiausios žmonių pagarbos ir meilės.

Mes vėl važiuojame krintančių lapų nuauksintais rugsėjo keliais, negalėdami atitrūkti nuo susitikimo įspūdžių ir minčių: kiek daug valios ir dvasinių jėgų reikėjo partizanų vaikams, kad nepalūžtų be namų, be tėvų, su geliančiu skausmu širdyje dėl artimųjų žūties ir mažyte viltimi išgyventi! Išgyventi ir likti ištikimiems tėvų idealams.

Jie tokie buvo ir liko – atkaklūs Dzūkijos partizanų vaikai, išėję į gyvenimą iš pirkelių su šventais paveikslais.

Turiny

I dalis

Mūsų juodosios dienos, mūsų baltosios naktys5

II dalis

Dienos su šventais paveikslais	165
Kelionė į netolimą praeitį	167
Svetinguose Alfonso Lukšio namuose	211
Gaisrų pašvaistės Šv. Kūčių naktį	218
Išdavikų – varovų medžioklė	234
Tyli kova – tavo viltis	249

Laisvės kovų archyvas
Istorijos žurnalas, tomas 38
Janina Semaškaitė
PROTĖVIŲ ŽEMĖS ŠAUKSMAS

Redagavo **Julius Norkevičius**
Maketavo **Kazimieras Žemaitis**

Viršelyje panaudota **Eimučio Jonėno** nuotrauka
Leido Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga

Laisvės al. 39, LT-44309 Kaunas

Tel. (8 37) 323 204, faksas (8 37) 323 214.

LPKTS puslapis internete: <http://www.lpkts.lt>

SL 176. 2007 08 16. 16 sp.l.

Tiražas 1000 egz. Užsakymo Nr. 7-405.

Spausdino spaustuvė „Morkūnas ir Ko“,
Draugystės g. 17, Kaunas, LT-51229

